

Prof. Dr.

KEMAL H. KARPAT

KISA TÜRKİYE TARİHİ

1800-2012

TİMAŞ

13:59 19%

Prof. Dr. KEMAL H. KARPAT

Dobruca'nın Babadağ kasabasında doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra akademik çalışmalarına New York ve Washington üniversitelerinde siyasal ve sosyal bilimler üzerine devam etti. Birleşmiş Milletler Toplumsal Araştırmalar Bölümü'ndeki görevinin ardından sırasıyla Montana Devlet Üniversitesi, New York Üniversitesi, Princeton Üniversitesi, Robert Kolej, Bilkent Üniversitesi, ODTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, Harvard Üniversitesi, Johns Hopkins Üniversitesi, Columbia Üniversitesi ve Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales gibi eğitim kurumlarında öğretim üyeliği ve yöneticilik faaliyetlerinde bulundu. Türk Araştırmaları Derneği ile Türk Araştırmaları Kurumu'nun başkanlıklarını yaptı. Orta Asya Çalışmaları Derneği'nin kurucu başkanlığından sonra Wisconsin Üniversitesi Orta Asya Çalışmaları Programı'nın bölüm başkanlığı görevinde bulundu (1989-1995). *International Journal of Turkish Studies, Central Asian Survey ve Journal of Muslim Minority Affairs* dergilerinin yayın kurullarında yer aldı. Halen Türk Tarih Kurumu onur üyesi olan Karpat, bilimsel çalışmaları nedeniyle, Romanya Bağımsızlık Madalyası ve Bükreş Üniversitesi Dimitri Cantemir Madalyası'yla ödüllendirildi. Kendisine Romanya Ovidius Üniversitesi ve Rusya Çuvaş Milli Üniversitesi tarafından onur doktoraları verildi. Rusya Kazan Bilimler Akademisi Onursal Üyeliği, Wisconsin Üniversitesi Hilldale Ödülü ve Türk Bilimler Akademisi Ödülü'ne sahip olan Karpat 20 ülkede yayımlanmış 100'ü aşkın makaleye ve çok sayıda kitaba imza attı. Halen Wisconsin Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyeliği görevini sürdüren Karpat, TBMM Onur Ödülü sahibidir.

13:59 19 %

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM / OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞÜ (1800-1918)

İKİNCİ BÖLÜM / CUMHURİYET'İN KURULUŞU VE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ (1918-1960)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM / GERÇEK DEMOKRASİ VE ÖZ KİMLİK ARAYIŞI (1961-2012)

13:59 19%

ÖNSÖZ

Türk tarihi bir bütün olarak ele alınırsa toplumun, kültürün ve sosyal değerlerin siyasi değişmelere ayak uydurarak nasıl değiştikleri ve değişerek nasıl gelişim gösterdikleri daha iyi anlaşılır. Türkiye tarihi, Cumhuriyet'in ilanından ve bilhassa 1932 Tarih Kongresi'nden 1950'lere kadar -hatta bazı çevrelerce ondan sonra da- Osmanlı ve Selçuklu tarihlerinden kopuk bir şekilde yeni bir insan ve yeni bir toplum yaratmak amacıyla ele alınmıştır. Devlete hâkim tek parti rejiminin bu kararı her ne kadar toplumu geçmişinden ve kültüründen koparamamışsa da Türkiye'deki tarihî düşünceyi birçok bakımdan etkilemiştir. Dahası bu etki zamanla azalsa da hâlâ devam etmektedir. Bir tarih yazarının kendi görüşünden geldiği sosyal grubun hâkim ideolojilerinden ve değerlerinden arınmış, objektif tarih yazması güç olsa da imkansız da değildir.

Elinizdeki kitap, Türkiye tarihini, Osmanlı Devleti'nin en köklü değişimi yaşadığı 19. yüzyıl ile Cumhuriyet dönemini birbirine bağlayarak devamlılık ve değişme içinde ele almaya gayret etmiştir. 1800'den günümüze (2012) kadar gelen olayları inceleyen bu kitap, ayrıntıları bir yana bırakarak mümkün olduğunca ana olaylar ve gelişmeler üzerinde durmuştur.

Ayrıca, bu olayların -göçlerin Balkanlarda yaşayan gayrimüslimler arasındaki milliyetçiliğin vs.- Osmanlıların Müslüman bölümünü, cemaatten bir millet şekline nasıl dönüştürdüğü üzerinde de durulmuştur. Bu değişmeler dini, bir inanç ve kimlik sistemi yanında modernleşme sürecinde bir siyasi milli kimlik kaynağı hâline getirmiş ve Türkiye'nin milli devlet hâline gelmesine yardım etmiştir. Böyle bir görüş belki ne resmî inanışla ne de sosyalistlerin, laik milliyetçilerin, dogmatik Kemalistlerin ve liberallerin görüşleriyle bağdaşmaktadır. Fakat gün geçtikçe Türkiye tarihini bütünüyle görmek isteyen, tarihî, siyasi ve kültürel çerçevesi içinde kendi özüne uygun modernleşmiş bir Türkiye düşünenlerin sayısı gittikçe artmaktadır. Bu kitabın bir amacı da tarihe çok yönlü bir yaklaşımı desteklemektir.

Daha ayrıntılı ve teorik tartışmaları kapsayacak bir tarih kitabı çok hacimli olacağı için çok az kişi tarafından okunacaktır. Bugün piyasada mevcut birkaç yüz sayfadan oluşan popülarize edilmiş tarih kitapları çok rağbettedir. Buna karşılık birkaç ciltlik

14:00 19%

ilmî değeri yüksek kitaplar maalesef daha az okunmaktadır. Örnek olarak Mahmut Goloğlu'nun dokuz ciltlik çok değerli *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*'ni göstermek mümkündür. Yine de daha ayrıntılı bir şekilde Cumhuriyet Türkiyesi'ni ele alan tarih kitapları da son yıllarda gittikçe rağbet görmektedir ki bu da Türkiye'nin entelektüel seviyesinin yükseldiğine işarettir. Bu cümleden hareketle, Osmanlı Devleti'nin değişerek bugünkü Türkiye'ye nasıl dönüştüğünü bütün ayrıntılarıyla ele alan 900 sayfalık *İslam'ın Siyasallaşması* kitabının da 3. baskısını yaptığını belirtmek yerinde olur. Elinizde bulunan bu kitap *İslam'ın Siyasallaşması*'nda ayrıntılarıyla ele alınan birçok konuyu özümseyerek vermiştir. *İslam'ın Siyasallaşması* hakkında tanınmış tarihçi Prof. Feroz Ahmad'ın eleştirisi çok iyi bir fikir verebilir.

> *İslâm'ın Siyasallaşması*, Türkiye'nin yetiştirmiş olduğu en önemli bilim adamlarından; yıllarca çalışmalarıyla ülkesinin siyaset ve sosyal bilimlerine katkılarda bulunmuş Kemal H. Karpat'ın, kendi ifadesiyle 'meslekî hayatı boyunca zihninde yoğurduğu' en önemli eseridir.
>
> Yazar kitapta, Osmanlı Devleti'nin başlangıcından çöküşüne kadar geçen süreçte siyasal ve sosyo-kültürel değişimleri ele alırken; İslâm'ı hem toplumun varlığını korumaya yönelik bir kimlik hem de kültürel gelişmesine, özünü kaybetmeden değişmesine yardım eden, bu anlamda önemli katkılarda bulunan bir kurum olarak irdeliyor.
>
> Eserde, özellikle imparatorluğun son dönemlerinde II. Abdülhamid'in dış siyasetinin devletin bütünlüğünü korumaya yönelik anlayışına, eğitim sisteminin yeniden biçimlendirilmesine, saltanatın siyasi gücünü artırmasına yer verilmiştir. Karpat, padişahın saltanatın son günlerinde ortaya çıkan değişmelerle birlikte, istibdata yönelik eylemlerin nasıl bir rejim değişikliğine ve hürriyet özlemlerine kaynaklık ettiğini de geniş bir düşünsel çerçeve içinde incelemektedir.
>
> Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan Türklerin büyük çoğunluğunun 'orta yolda', modernist, ilerici ve demokratik düşünceli olduğunu öne süren, ama aynı zamanda da dinin emirlerini yerine getirsin veya getirmesin Müslüman olduklarını savunan Kemal H. Karpat, bu kitabında, Türkiye'de modernlik, demokrasi ve İslâm'ın birbiriyle çatışan değil, birbirlerini tamamlayan ve bütünleyen kavramlar olduğuna dikkat çekmektedir.
>
> Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya sistemine dahil olduğu 19. yüzyılda

14:00

talizmin imparatorluk üzerine etkilerini ele alan bu kitap, dönemin omisi ve toplumunu temel alan birinci sınıf bir entelektüel tarih masıdır.

n Siyasallaşması aşağı yukarı 1918'e kadar oluşan olayları incelemesine karşılık ki bu kitap 2012 yılı dahil Cumhuriyet dönemini de kapsamaktadır. Okunması lmakla birlikte tarihi popülarize eden bir kitap değildir. Okullarda genç rın tarih anlayışını zenginleştirmeyi ve aynı zamanda kendi tarihleri hakkında nmelerini ana hedef olarak almaktadır.

ve-Osmanlı tarihiyle ilgili bu çalışmada kullanılan kitapların bazıları rafyada gösterilmiştir. Bizim kitabımız birçok çalışmamızda olduğu gibi değişme ve devamlılığa vererek her bakımdan analitik ve objektif kalmaya tmiştir. Ama son karar kuşkusuz okuyucunundur.

NCİ BÖLÜM / OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞÜ (1800-1918)

1.
İLK REFORM HAREKETLERİ
(1800-1839)

nlı Devleti'nin 19. yüzyılı, Cumhuriyet Türkiyesi ve Balkanlarla, Ortadoğu'da n fazla ülkenin doğuşunu hazırlayan bir dönemdir. Geçmiş yüzyıllarda olmayan veya doğuş sürecinde olan çeşitli sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel k faktörlerle bütün dünyada köklü, değiştirici etkisini gösteren sanayileşme, zm ve iktisadi-siyasi emperyalizm, 19. yüzyılda geleneğe bağlı toplumları ir değişimin içine sürüklemiştir. Şüphesiz Osmanlı Devleti'ni de çok yönlü lerinliğine etkisi altına alan bu gelişme ve değişimleri layıkıyla inceleyebilmek ni yaklaşım ve kavramlar kullanmak gerekmektedir. Burada, Osmanlı eki olayları sıralamak yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunun hangi den geçtiği ele alınacaktır.

nlı Devleti'nin 19. yüzyılda karşılaştığı başlıca mesele, idari kuruluşların rinden beklenen vazifeleri gereği gibi yerine getirememesiydi. Başka bir tabirle, nesele devlet bürokrasisinin yeteri kadar rasyonel, sistematik ve bilhassa

14:00 19%

isimler altında, çeşitli zamanlarda sürekli olarak devleti, düşünce adamlarını ve halkı meşgul etmiş olan bu mesele, bugün de değişik bir şekil almakla beraber ülkenin başlıca meselesi olmaya devam etmektedir. Modernleşme, temelde Avrupa'nın iktisadi, askerî-siyasi gücüne karşı koymak ve bu sayede ülkenin siyasi hürriyetini, sosyal ve kültürel benliğini koruyarak devamlılığını sağlamak için başvurulmuş bir yoldur. Daha başlangıçta "modernleşme" adı altında toplanan sosyal, ekonomik, siyasi değişimlerin takip edeceği iki ana yol belirmiş bulunmaktaydı. Birinci yol, Avrupa'ya iktisadi ve askerî üstünlüğü sağlayan teknolojiyi ve onun getirdiği teşkilatı kabullenerek, siyasi, kültürel ve sosyal değişimlere ikinci derecede önem vermekti. Kültürel, sosyal ve siyasi gelişmelerin, belli bir süre içinde, kendiliğinden teknolojik değişimlere ayak uydurmaları tabii idi. İkinci yol, teknoloji ve teknolojinin bağlı olduğu maddi faktörleri bir yana bırakıp, Avrupa'nın siyasi teşkilatına, düşüncesine ve yaşayışına öncelik vererek bunları modernleşmenin ilk şartı yapmaktı. Nitekim Japonya, birinci yolu takip ederek 20-30 sene içinde iktisadi ve askerî bakımdan Avrupa seviyesine çıkabilmiştir. Mısır'da, Mehmed Ali Paşa, 1810'dan sonra Japonya'ya benzer bir yol takip ederek, 20 yıl içinde oldukça modern bir ekonominin temelini kurmuş ve modern bir ordu yetiştirmiştir. Ne var ki bu gücünü Osmanlı merkezî idaresine karşı kullandığı için neticede bu hareketi, kısmen Fransa'nın da teşvikiyle İslâm dünyasının zararına olmuştur.

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılda kendi tarihi ve kültürü çerçevesi içinde bazı askerî modernleşme teşebbüslerinde bulunduktan sonra, yüzyılın sonunda Avrupa'yı model alarak, siyasi, kültürel ve idari değişimleri ön plana almıştır. Bu kararı, III. Selim ve onun himayesinde Avrupa kültürünün büyük tesiri altında kalan Osmanlı bürokrasisi içinde ıslahatçı olarak tanınan küçük bir grup vermiştir. Üst yapıyı değiştirmek suretiyle III. Selim zamanında başlayan bu tip modernleşme, II. Mahmud'un padişahlığı süresince de devam etmiştir. Avrupa'yı model alarak girişilen ıslahatçılık, böylece en üst kademede, bizzat devletin temsilcisi olan sultan tarafından başlatılmıştır.

İslâm topluluklarında devlet, toplumun siyasi ve manevi ifadesi ve dinî emirlerin yerine getirilmesine nezaret eden bir teşkilat olduğu için Avrupa devletlerinden çok

14:00 19%

farklı bir benliğe sahiptir. Bu benlik ve görevler gereğince, İslâm'da, devleti toplumdan ayırmaya imkân olmadığı gibi devlet adına toplumun görevlerini yerine getiren idareciler ve bu arada sultanlar da kendiliğinden büyük yetkiye ve dolayısıyla saygı ve nüfuza sahip idiler. Temel prensip din olduğu için halk ancak dinî vecibeleri yerine getirmediği hâllerde idarecilerin emirlerine uymayabilirlerdi. III. Selim'in ve II. Mahmud'un giriştikleri ıslahat hareketleri, aslında siyasi ve kültürel bir modernleşme olduğu için daha başlangıçta devletle toplumu, hâlli mümkün olmayan bir kültürel çelişkiye itmiş oluyordu. Nitekim İslâm devlet felsefesine, teşkilatına ve akidelerine göre kurulmuş ve ordusunu da ona göre yetiştirmiş, kendine has bir sosyal ve kültürel benliğe sahip olan Osmanlı toplumu, girişilen ıslahatın bunlardan tamamen farklı olan Avrupa müesseseleri ve devlet felsefesi ile bağdaşması için ister istemez bazı hususiyetlerinden fedakârlık yapmak zorunda kalacaktı.

Esas mesele, şu veya bu usulün ve müessesenin Avrupa'dan maddi olarak alınması değil, bu hareketin altında yatan düşünce ve gerekçe, yani Avrupa medeniyetini kendi medeniyetinden üstün görmeydi. Bu arada sultan ve onun etrafında bulunan ıslahatçı idari sınıf, dine bağlı kaldıklarını, buna karşılık yaptıkları ıslahatın devleti kurtaracağını samimiyetle ileri sürmekteydi. Bu kişiler, her ne kadar kendi görüşlerini kabul etmeyenleri cehaletle itham etseler de, kendileri de giriştikleri ıslahatçılığın felsefi ve siyasi manasını aslında tam olarak anlayamamışlardı. Bu da modernleşme stratejisinin yanlış seçilmiş olmasından ileri gelmiştir. Ruhunda Avrupalılaşmayı ideal bir gaye edinen bu çeşit bir modernleşme anlayışının, kısa bir süre içinde kolaylıkla hal yoluna koyabilecekleri birtakım meseleleri bir yana bırakarak ikinci derecede ehemmiyeti olan konulara eğilmesi, toplum içinde kendi kültüründen yabancılaşma tehlikesini ortaya çıkarmıştır.

Islahat veya modernleşmeyi üzerine alan devletin de bunu başarabilmesi için merkezî idareyi yeteri kadar güçlü kılması gerekiyordu. İşte bundan dolayıdır ki ıslahat gayesiyle merkezî idareyi kuvvetlendirmek düşüncesi, 19. yüzyılda eskisiyle kabul edilemeyecek kadar farklı yeni bir merkeziyet sistemi ortaya çıkarmıştır.

Yeni Merkeziyetçi Sistem

Yeni kurulmak istenen idari merkeziyet sistemi, otoritenin düzenlenmesiyle ilgili

14:00 19%

olduğu kadar her alanda baş gösteren yeni ihtiyaçları karşılamak gayesini de güdüyordu. Sosyal ve ekonomik farklılaşma sonucunda artan faaliyetleri düzenlemek ve bunların gerektirdiği uzmanlaşmayı gerçekleştirmek ihtiyacı, daha 18. yüzyılın sonunda şiddetle duyulmaya başlanmıştı. Mesela, nüfusun azalmasına yol açacak kadar yaygınlaşan kolera ile savaşta başarı kazanmak, uzmanlaşmış bir sağlık teşkilatıyla mümkündü. Ancak vakıflarla beslenen sağlık müesseseleri bunun için yeterli değillerdi. Dahası söz konusu vakıf müesseseleri de türlü sebeplerden bozulmuştu. İşte bundan dolayıdır ki yeni hizmetler, düzenlemeler, orduyu güçlendirme ihtiyaçları, Osmanlı idarecilerini Avrupa tipi bir bürokrasi ile yeni bir merkeziyet usulünü kabul etmeye sürüklemiştir.

Klasik Osmanlı devlet teşkilatında, başında padişahın bulunduğu bir merkeziyet sistemi geçerli olduğu için çoğu kimse III. Selim zamanında teşebbüs edilen yeni merkeziyetçiliği eski usulün bir devamı olarak görmektedir. Hâlbuki bu benzeyiş ancak görünüştedir; çünkü klasik Osmanlı merkeziyet sistemi, kendine mahsus bir sosyal yapıya ve teşkilata dayanan dar sahalı, yani sayıları çok sınırlı birkaç faaliyet alanını içine alan bir merkeziyet idi. Yeni merkeziyetçilik kendine geniş bir faaliyet sahası açtığı için eskiden devlet otoritesini çok hafif ve dolaylı bir şekilde hisseden kişi ve gruplar, bu defa bürokrasi ile doğrudan doğruya temas kurarak devletin siyasi otoritesini yakından hissedebiliyordu. Böylece yeni merkeziyetçilik, yüzyıllardan beri merkezle taşra ve taşradaki sosyal gruplarla merkez memurları (Bâbıâlî) arasında kurulmuş bağları ve çıkarları köklü bir değişikliğe uğratmış oluyordu. Merkezî idarenin genişlemesi, ister istemez, memur sınıfının da sayısını artırmıştır. Çok yönlü olan bu gelişmenin teferruatına girmesek bile yeni merkeziyetçiliğin bürokrasinin genişlemesine ve üç ana gruba bölünmesine yol açtığı söylenebilir.

Bunlardan birincisi ve en küçüğü olan ıslahatçı grup, padişaha dayanarak ve durmadan genişleyerek II. Mahmud zamanında devlet idaresini eline geçirmiştir. Aslında sivil bürokrasinin ilk belirtisi olan bu grup karşısında Osmanlı bürokrasisinin geleneğe bağlı kanadını teşkil eden askerî-idareci bir grup yer alıyordu. Bunlar 1815'lere kadar Osmanlı bürokrasisinin belkemiğini oluşturuyorlardı. İleride işaret edeceğimiz gibi kuvveti eline geçiren yeni sivil bürokrasi, eski kalemiye sınıfının

14:00 19%

kâtipleri arasından çıkarak reisülküttâbın etrafında gelişmiştir. Osmanlı klasik bürokrasisinin modernleşme karşısında uğradığı parçalanma sonunda meydana gelen üçüncü grup, yeniçeriler ve onların yakın oldukları bostancılar vs. idi. Yeniçeriler, bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde, orduda ve devlet idaresinde büyük rol oynamış bir gruptu. 19. yüzyılda eski ocak teşkilatını korumuş olan yeniçeriler, hâlâ Osmanlı askerî geleneğinin gerçek temsilcisi olduklarını iddia etmekteydiler. Fakat sosyal ve ekonomik değişimler onları da etkisi altına almıştı. 19. yüzyılda yeniçerilerin karşılaştıkları iki temel mesele vardı. Öncelikle, daha 16. yüzyıldan başlayarak yeniçeriler yavaş yavaş geçim güçlüklerinin baskısıyla ticaret ve sanatla uğraşmaya ağırlık vererek devlet yapısı içinde en alt seviyeye düşen bir grup hâline gelmişlerdi. Piyasanın dalgalanmasından müteessir olan bir grup olarak, yeniçerilerin sosyal ve ekonomik görüş ve tutumları küçük esnafla aşağı yukarı aynıydı. Yeniçerilerle ilgili ikinci mesele ise düzenli ve disiplinli bir ordu hâline girmekten kaçınarak yeni silahların kullanılmasını istememeleriydi.

18. yüzyıl sonunda Osmanlı küçük esnafının, Avrupa rekabeti yüzünden karşılaştığı güçlükler, yeniçerileri yakından etkilemekteydi. Çünkü onlar, ordudan fazla bu grupla irtibat hâlindeydiler. Yeni bir ordunun kurulması ve bu ordunun silahlarını merkezî tersanelerden veya dışarıdan temin etmesi, küçük silah yaparak veya satarak geçinen bazı esnafı ve bu arada yeniçerileri güç durumda bırakmıştı. Ayrıca sefere çıkan orduların giyecek ve yiyecek tedarikinin merkezileşmeye ve tekelleşmeye yüz tutması, küçük esnafın ve bu arada yeniçerilerin zararına olmuştu. Nitekim Patrona Halil İsyanı'nda, 1730'da İran Seferi'ne çıkan ordunun iaşesinin Tekirdağlı bir ayana verilmesinin de rol oynadığı bilinmektedir. Yeni tipte bir merkeziyetçiliğin yerleşmesi ve modernleşmenin yeni bir ordu kurmakla başlaması, zaten öteden beri hizmet bakımından lüzumsuz bir hâle gelmiş olan yeniçerilerin saf dışı kalma durumlarını bir kat daha artırmıştır. Dolayısıyla, kurtuluşu direnmede ve ıslahatçılar aleyhine olanlarla işbirliği yapmakta bulmuşlardır.

Gerek yeniçerilerin durumu gerekse Osmanlı tarihi, yenilik-eskilik çatışması şeklinde değil de sosyal ve ekonomik şartların ışığı altında incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Mesela Nizam-ı Cedid ordusunun üniformalarından eğitim vasıtalarına

14:00 19%

kadar dışarıdan temin edilmesi hem küçük esnafı hem de küçük esnafın bir kolu olan yeniçerileri güç duruma sokmuştur. Keza II. Mahmud'un, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırdıktan sonra kurduğu modern ordunun bir askerî gelenekten mahrum kaldığı, bu orduda görev yapacak askerlerin kelepçe takılarak İstanbul'a getirildiği bilinmektedir. Temel bir felsefesi olmayan, niçin savaştığını ve neden öleceğini bilmeyen askerlerden meydana gelen bu ordunun savaşlarda kolayca yenildiği de bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde modern manada bir ordu, yani hizmet süresi belli, teşkilatı ve felsefesi günün koşullarına uygun olan bir askerî teşkilat, ancak 1840'tan sonra kurulmuştur.

Sonuçta yeni idari merkeziyetçilik ve onun sebep olduğu değişiklikler, bütün devlet teşkilatını ve yapısını yakından ilgilendiren ve 19. yüzyıl boyunca çeşitli şekillerde Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetine etki eden bir mesele olarak önemini korumuştur. İşte yukarıda kısaca temas ettiğimiz ıslahatçılık ve Avrupa usulü yeni idari merkeziyetçilik, III. Selim'in 1793'ten sonra başlattığı Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen) Hareketi'nde elle tutulur gözle görülür ifadesini bulmuştur.

Nizam-ı Cedid Hareketi

Nizam-ı Cedid ihtiyacını doğuran itici sebep; ticarette, tarımda ve sosyal yapıda meydana gelen değişiklikleri hesaba katarak bunların gerektirdiği hususları yerine getirecek şekilde akılcı, sistematik ve verimli hareket edebilen bir idare mekanizması geliştirmekti. Nitekim III. Selim'e sunulan ıslahat layihaları içinde Tatarcık Abdullah Efendi'nin layihası, bu yolda önemli ekonomik tavsiyelerde bulunmuştur. Sonunda padişahın birinci derecede benimsediği tavsiye, Ratib Efendi'nin ileri sürdüğü görüşler olmuştur. Bu görüşler içinde kuvvetli bir ordu kurmak suretiyle merkezî idareyi güçlendirme hususu ön planda yer alıyordu. Dolayısıyla meselelerinin çözümlenmesini isteyen köylü, esnaf, ulema, asker ve şehir halkının isteklerine cevap verilmek yerine, bu meselelerin ağırlaşmasında başrol oynamış bulunan merkezî idarenin gücünü artırma yoluna gidilmiştir. Nitekim yeni düzenin belki de tek ve en büyük başarısı, 1793'ten sonra başlayan Nizam-ı Cedid ordusunu kurmak olmuştur. Geleneğe bağlı Osmanlı ocak teşkilatına dayanılarak kurulan bu ordu, dış görünüşü itibariyle Avrupa ordularına benziyordu.

14:00 19%

Nizam-ı Cedid fikri, Batı medeniyetini kendine model alacağını ilan ediyordu. Böylece Batı medeniyetinin, Osmanlı-İslâm medeniyetinden üstün olduğunu, bu medeniyetin temsilcisi ve koruyucusu mevkiinde olan sultan, zımnen kabul etmiş oluyordu. Gerek III. Selim devrinde gerek ondan sonraki devirlerde İslâmiyet'in ve Osmanlılığın Batı'dan üstün olduğunu savunan birçok fikir ileri sürülmüşse de devamlı olarak Batı'dan alınan birtakım müesseselerin ve sayıları gittikçe artan ıslahatçı grubun kuvvet kazanması, bu iddiaların samimiyetini şüpheye düşürüyordu. Toplum, yabancı bir dine dayanan başka bir kültürün tehdidiyle karşılaşınca ister istemez tepki gösterdi. İşte bu tepki; iktisadi, teknik ve idari meseleler yerine ıslahatçılığın kültürel ve dinî tarafları üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca Nizam-ı Cedid ordusunun oldukça yüksek olan masraflarını karşılamak için kurulan mali teşkilat (İrad-ı Cedid), birçok kimsenin ekonomik çıkarlarını tehdit etmiş, bu durum onları yeni kurulan ordunun aleyhine döndürmüştür.

Diğer taraftan Avrupa tipi bir ordu kurmaktansa mevcut Osmanlı ordusunun köklü bir değişime tabi tutularak günün ihtiyaçlarına uygun bir şekilde hazırlanmasını savunan memurlar ve subaylar, vazifelerinden alınıp taşraya gönderilmiş veya önemsiz görevlere verilmişlerdir. Nizam-ı Cedid askerinin Fransız üniformasıyla ve Fransız subayları emrinde talim yapması, halk tarafından da iyi karşılanmamış ve bu orduya yabancı bir ordu gözüyle bakılmıştır. Tabiatıyla merkezî idarenin kuvvetlenmesinden çekinen ve eyaletleri büyük bir kuvvet hâline gelen ayanların yanı sıra devlet bünyesindeki yerlerini ve nüfuzlarını kaybetmekten korkan yeniçerilerle geleneğe bağlı bürokrasi de sayısı 30.000 askere çıkan bu ordudan tedirgin olmuştur. Yeniçeriler ve ayanlar arasındaki bu tedirginlik ve endişe, Müslüman Osmanlı tebaasının kendi devletine ve onu temsil eden padişaha şüpheyle bakmasına sebep olmuştur. Bu tedirginlik halk arasında da neticede her yeniliğe karşı koyma gibi menfi bir davranış şeklini almıştır. Böylece merkezî idarenin yenilik adına giriştiği bu hareket, 19. yüzyılda, güttüğü gayeden saparak kendine mahsus bir çığır açmış ve Osmanlı toplumunu kökünden sarsmıştır.

Siyasi Gelişmeler

Osmanlı Devleti'ni 19. yüzyıl başında yakından ilgilendiren başlıca siyasi ve askerî

14:00 19%

hadise, Fransa'nın Mısır'ı işgali olmuştu. Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesinin asıl hedefiyse, İngiltere'nin Akdeniz'deki hâkimiyetine son vermek suretiyle, Hindistan'a doğru yayılma siyasetini gerçekleştirmekti. Bu gaye uğruna, daha 18. yüzyılın sonunda Fransa, Avusturya ile anlaşarak Venedik Cumhuriyeti'ne son vermiş, Venedik'in Adriyatik Denizi'ndeki adalarını ve Balkanlardaki limanlarını işgal ederek doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin komşusu olmuştu. Bir sene sonra, yani 1798'de Mısır'ı işgal eden Napolyon, önce buraya padişahın izniyle geldiğini söylemiş, sonra da Mısırlılara Arap olduklarını, Türkler tarafından ülkelerinin harap edildiğini anlatmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti, Fransa'yı Mısır'dan çıkarmak ve İslâm dünyasında yeterince azalmış olan itibarını artırmak için her yola başvurmuştur. Bu uğurda devlet, biri 1799'da İngiltere'yle ve diğeri de II. Katerina'nın ölümünden sonra 1796'da tahta çıkan Çar Pavel sonrasında yumuşak bir siyaset izleyerek Bâbıâlî'yi kazanmak isteyen Rusya ile Fransa'ya karşı olmak üzere sekiz senelik ayrı ayrı iki ittifak antlaşması imzalamıştır. Fakat ilerleyen zamanlarda Fransa, İngiliz amirali Nelson'un donanmasına Abu Kir'de mağlup olup Mısır'daki durumunun kötüleşeceğini anlayınca tekrar Osmanlı hükümetiyle anlaşma yollarını aramaya başlayacaktı. Bu arada, birleşerek hareket eden Rus ve Osmanlı donanmaları, Fransızları Adriyatik Denizi'nden çıkarmaya muvaffak olduktan sonra burada Rusya'nın arzusu üzerine Cezayir-i Sebâ (Yedi Ada) Cumhuriyeti'ni kurmayı kararlaştırdılar.

Nihayet Fransa, Suriye'ye yaptığı hücumlardan bir sonuç alamayıp Doğu Akdeniz sahillerinde tutunamayacağını anlayınca 1801'de Mısır'dan çekilmeyi kabul etmiştir. Fakat Mısır Savaşı'nı bitiren gerçek barış antlaşması, Osmanlıların dışında, Fransa ve İngiltere arasında 1802 yılında Amiens'de imzalanmıştır. Çünkü Mısır Meselesi aslında Fransa ve İngiltere'nin rekabetinden doğmuş ve faturası Osmanlı Devleti'ne kesilmiştir. Nitekim bundan böyle Osmanlı Devleti, kendi geleceğinin Avrupa devletleri arasında çok defa kendi temsilcileri olmaksızın karara bağlandığına sık sık şahit olacaktır.

Mısır Meselesi, yapılan antlaşmalara rağmen çözümlenmekten uzaktı. John Hutchinson kumandasında sözde Fransa'ya karşı çarpışmak için gelen İngiliz birlikleri

14:00 19%

Mısır'da kalmakta ısrar edince, III. Selim bu defa İngiltere'ye karşı Fransa'ya başvurmak zorunda kalmıştı. Mısır Memlûkları ise yabancı birliklerin kendi topraklarında bulunmasını fırsat bilip Osmanlı denetiminin yokluğundan istifade ederek taşra kasabalarına tam manasıyla hâkim duruma gelmiş bulunmaktaydılar.

İşte bu ortam içinde, sözde merkezî idarenin otoritesini sağlamlaştırmak için Mısır'a Arnavut birlikleriyle gelen Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Memlûk beylerinin özerklik arzularından ve aralarındaki sonu gelmez çatışmalardan faydalanarak kısa zaman içinde Kahire'de kendi hâkimiyetini kurabilmiştir. Mehmed Ali Paşa, Hüsrev Paşa kumandasındaki 5000 askeri ve küçük bir Nizam-ı Cedid birliğini mağlup ettikten ve merkezî idare tarafından Mısır'a vali tayin edilen Tahir Paşa'yı da kendi adamları vasıtasıyla öldürttükten sonra Kahire'yi işgal ve kendini kaymakam ilan etmiştir. Mısır'da Osmanlı askerî birlikleri arasında çıkan bu çatışmaların başlıca sebebi, Arnavut birliklerinin ödeneklerinin üçte bir azaltılarak geri kalan gelirin Nizam-ı Cedid askerlerine verilmesiydi.

Mehmed Ali, kendisine karşı gönderilen Osmanlı kuvvetlerini defalarca mağlup ettikten ve o zamana kadar yardımcıları olan Memlûk reislerini ortadan kaldırdıktan sonra Kahire uleması ve ileri gelenleri tarafından Haziran 1805'te Sultan Selim'in gönderdiği Hurşit Paşa yerine Mısır valisi ilan edilmiştir. III. Selim, Mehmed Ali'yi zararsız hâle getirmeye çalışan Musa Paşa idaresindeki merkez ordu da başarısızlığa uğrayınca, Mehmed Ali'yi Mısır valisi olarak tanımak zorunda kalmıştır.

Neticede Fransa'nın Mısır'ı işgali yalnız Mehmed Ali idaresinde fiilen yarı özerk bir ülke yaratmakla kalmamış, Fransız ordusunu örnek alarak Nizam-ı Cedid'i kurmuş olan Müslümanlar arasında III. Selim'i destekleyen gruba karşı itimatsızlığın artmasına da sebep olmuştur.

İşte bu ortam içinde Necd'de başlayan Vehhabiler İsyanı, 1802'de yeniden alevlenmişti. Vehhabiler İsyanı aslında yalnız bir iktidar ve mevki davası değildi. Onlar, "medeniyet" adına ithal edilen Avrupa kültürünün İslâm devlet ve toplum ilkeleriyle bağdaşamayacağını ve getirilen yeniliklerin toplumu içten çökerteceğini iddia ediyorlardı. Vehhabi Hareketi'nin siyasi ve askerî lideri olan Abdülaziz bin Said, kısa sürede Hicaz ve Taif'i ele geçirdikten sonra, 1804'te Medine'yi işgal ederek Irak ve

14:00 19%

Suriye'de bulunan birçok aşireti de kazanmayı başarmıştır. Gerçi Vehhabiler Osmanlı merkezî idaresinin dayanak noktası olan Cidde Kalesi'ni alamamışlarsa da hac kervanını Medine'ye ve Arafat'a sokmamayı başarmışlardı. Hatta 1807'de hac kervanı Mekke'ye ulaşamadan geri dönmek zorunda kalmıştı. Vehhabilerin İslâmiyet'in temel ilkelerini korumak gerekçesiyle, İslâmiyet'in siyasi temsilcisi ve savunucusu mevkiinde olan halifeye, yani Osmanlı padişahına karşı giriştikleri savaş, III. Selim ve haleflerinin İslâm dünyasındaki nüfuzlarını zedelemiştir. Vehhabi İsyanı, 1817-1818'e, yani Mehmed Ali Paşa komutasındaki Mısır ordusunun Hicaz ve Necd'i ele geçirip Vehhabilerin bir kısmını idam etmesine kadar aralıklarla devam etmiş ve yüzyılın sonunda tekrar canlanmıştır.

19. yüzyılın başlarında patlak veren Sırp İsyanı, gerek mahiyeti gerek sonuçları bakımından hem Vehhabilerin hem de Mehmed Ali'nin hareketlerinden çok farklıydı. Aslında bu bölgede kaynaşmalar daha 1790'larda başlamıştı. Avusturya sınırında bulunan Sırbistan, Rusya'dan kolayca yardım alabilen ve nüfusunun önemli bir kısmı Ortodoks olan bir bölgeydi. Üstelik Sırplar, kültürleri itibariyle de Avrupa'ya nispeten bir dereceye kadar yakındılar. Sırp Ayaklanması'nın asıl sebebi, yeniçeri yamaklarının Sırp köylülerine baskı yapmaları ve ellerinden topraklarını almak suretiyle mevki ve menfaatlerini tehlikeye sokmuş olmalarıdır. Her ne kadar Vidin ayanı Pazvandoğlu Osman'dan bir süre yardım görmüşlerse de bu yardım uzun sürmemiştir. Yamaklarla başa çıkmak için devletin, Sırp ileri gelenlerine vergi yerine yerli Sırp halkı arasından bir ordu kurmak ve silahlanmak izni vermesi de tehlikeli bir karar olmuştur. Bu arada önce Sırplara baskı yapan yamakları mağlup eden, bilahare fikrini değiştirerek onların başına geçen Halil Ağa, kendisine karşı gönderilen orduyu mağlup ettikten sonra yamaklara dayanan Cezayir dayılarının idaresine benzer bir idare tarzını Belgrad'a yerleştirmeye muvaffak olmuştu.

III. Selim, Mısır Savaşı 1801'de fiilen sona erince, Rumeli ve bilhassa Sırbistan'da ortaya çıkan kargaşalıkları bastırmak için Gürcü Osman Paşa yerine, Nizam-ı Cedid taraftarı olup iyi bir kumandan ve idareci olarak bilinen Hakkı Mehmed Paşa'yı daha önce de başarı ile yürüttüğü Rumeli valiliğine yeniden tayin etmiştir. Kararlarından hafif bir baskı ile vazgeçen ve çok defa devlet gailelerini, grup veya şahısları

14:00 19%

birbirlerine karşı kullanmakla halletmeye çalışan III. Selim'in, bu meselede de ayanların ve devlet ricalinin baskılarına dayanamayıp Gürcü Osman Paşa'nın kendisini aldatması sonucunda Hakkı Paşa'yı azletmesi ve Adalar'a sürmesi, Rumeli'deki kargaşalık ve emniyetsizliğin bir kat daha artmasına yol açmıştır.

Bu arada III. Selim, 1803 senesinin başında Yanya bölgesine hâkim olan Tepedelenli Ali Paşa'yı, kargaşalıkları bastırır ümidiyle Rumeli valisi tayin edip kısa bir süre sonra da çok kuvvetlendiğini görünce bu vazifesinden azletmiştir. Böylece Osmanlı idaresi, kendi iç meseleleri ile vakit kaybederken dağınık hâldeki Sırp çeteleri, 1802'de Avusturya ordusunda askerlik yapmış olan Kara Yorgi'yi (Georgeviç) kendilerine kumandan seçerek etrafında birleştiler. Kara Yorgi, bir taraftan padişaha sadık olduğunu ve merkezî idarenin otoritesini sağlamlaştırmak için yalnız yeniçeri yamaklarına karşı mücadele ettiğini ileri sürüyor, diğer taraftan Sırp çetelerini düzenli bir ordu hâline getirmeye çalışıyordu. Nitekim çeteleri 30.000 kişilik bir ordu hâline gelen Kara Yorgi, Batı Sırbistan'da Avusturya'nın yardımı ile harekete geçen Jacob Nenadoviç'ten de yararlanarak yamakları mağlup etti. Böylece 1804'te Belgrad bölgesini ele geçiren Sırplar kısa bir süre sonra Osmanlı askerlerine karşı çarpışmaya başlamışlardı.

Ruslar ve Balkanlardaki Hıristiyanlar da Sırplara destek olmak için harekete geçtiler. Bu hadiselerin meydana geldiği 1804 senesi Sırp İsyanı'nın başlangıcı sayılır. Nihayet 1805'te Sırplar, Osmanlı Devleti'nin hatalarından istifade edip askerî güçlerini daha da kuvvetlendirdikten sonra bir *skupçina* (temsilci meclisi) kurdular ve dahası kısa bir süre sonra 21 Kasım 1805'te bu meclisi senato hâline getirdiler. Semendire de geçici olarak Sırbistan'ın başşehri oldu.

Ekonomik ve Sosyal Değişim, Ayanlar ve Merkezî İdare

Osmanlı Devleti'nin, III. Selim ve II. Mahmud zamanında iç ve dış siyasetine etki eden bir diğer önemli gelişme de sosyal ve ekonomik bünye değişiklikleri ve bu değişiklikler neticesinde kuvvet kazanan ayanın sebep olduğu siyasi, idari ve askerî hadiselerdir.

Daha 17. ve 18. yüzyıllarda başlayan sosyal değişimler, 19. yüzyılda yeni siyasi ve toplumsal etkenlerin ortaya çıkması ile hem hız kazanmış hem de istikamet

14:00 19%

değiştirmiştir. 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyılın başlarında ziraat, iç ve dış pazarların talebine göre üretimini düzenlemek yoluna girmiştir. Zirai üretimi bu şekilde düzenlemek gayreti ise kaçınılmaz bir mesele olarak bir yerde hem devletin geleneğe bağlı sosyo-ekonomik âdet ve vazifelerine, toprak işletme şekillerine, vergi usullerine, hem de geleneğe bağlı devlet fikrine aykırı düşüyordu. 19. yüzyılın hemen hemen yarısına kadar, yüksek devlet makamlarında bulunan kimselerin tahsisatları, merkezî hazineden değil, devletçe bu memurluklara ayrılan toprakların gelirlerinden karşılanıyordu. İktisadi kaynakları kendi kontrolü altında tutan merkezî idare, zirai gelirin büyük bir kısmını kendi memurlarına verdiği için Osmanlı Devleti'nde en yüksek gelir sahipleri memurlar ve bazı ticaret erbabı idi. 18. ve 19. yüzyılda ayanların ortaya çıkması ile zirai gelir kaynaklarının kontrolü bazı yerlerde merkezî idarenin elinden çıkarak ayana geçmeye başlamıştı.

Osmanlı Devleti'ndeki ticaret ve ziraatın genişlemesi, gelir dağılımını esastan değiştirmiş; dolayısıyla şehirlerin gıda maddelerini elde ettikleri yerlerin değişmeye başlaması sonucunda Rumeli'deki sınır bölgelerde bulunan ziraatçılar, mallarını daha yüksek fiyata dış pazarlara satmayı tercih etmişlerdir. Osmanlı şehirlerinin bir kısmı ise hem siyasi ve askerî güvenlikten hem de mesafelerin daha kısa oluşundan istifade etmek için gıda maddelerini kendilerine daha yakın bölgelerden temin etmeye başlamışlardır. Bu sayede Rumeli'de ve Anadolu'da, bazı bölgeler yatırım usullerini değiştirmek veya ziraat alanlarını genişletmek suretiyle bu yeni ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

İşte bu iç ve dış pazarların gıda taleplerini karşılama ve yüksek fiyatlardan istifade etme çabaları temelinde, Osmanlı Devleti'nin coğrafi, iktisadi ve mali bakımdan müsait bölgelerinde piyasa isteklerine ve kâr düşüncesine uygun olarak zirai üretim önem kazanmaya başlamıştır. Nitekim rakamlar bu durumu açıkça göstermektedir. Avrupa ile olan ticaret 1780'lerde 3.000.000 sterlin civarında iken (Mısır ve Mora hariç), 1780-1830 arasında bu ticaret % 80 kadar artış kaydederek, sadece 1820'lerde hafif bir duraklama geçirdikten sonra, Kırım Savaşı senelerinde 16.000.000 sterlinin üzerine çıkmıştır. Rusya bu miktarlara dâhil değildir. Bu artışın en büyük kısmı ziraat alanında meydana gelmiştir. Gerçi uzun vadede Osmanlı tarımında meydana gelen bu

14:00 19%

gelişmelerin, devletin ve halkın menfaatine olacağı şüphesizdi. Fakat kısa vadede zirai gelişmeler, vergi gelirini azaltacağı gibi Osmanlı Devleti'nde en zengin ve nüfuzlu grup olan ricalin gücünü de sarsacağa benziyordu.

Bunu önlemek için tek çıkar yol, eski geleneği devam ettirmek ve devlet adına iktisadi kaynakları kontrol etmekti. Sosyal bünyenin değişmeyeceğini temel bir prensip olarak kabul eden ve bunu aynen muhafazayı esas alan Osmanlı Devleti'nin, ziraat alanında meydana gelen bu değişimleri kolayca kabul etmeyeceği aşikârdı.

Osmanlı Devleti'nin sosyal ve siyasi tarihinde, bilhassa 1770-1830 arasında, çok büyük bir yeri olan ayanları bu zirai, iktisadi değişimlere ve ıslahat hareketlerine bağlamak yerinde olur. Gerçekten ayanlar, Osmanlı Devleti'ndeki sosyal ve siyasi değişimleri anlamak adına birinci derecede önem taşıyan bir zümredir.

Devletin toprak bütünlüğünün bozulmasında sorumluluğu büyük olan ayanların, 19. yüzyılın başlarında mali güçleri artınca bölgelerinde büyük nüfuz ve mahalli idarede söz sahibi olmak istedikleri bir gerçektir. Ancak bunlar hiçbir zaman bağımsız bir devlet kurma fikrini taşımamışlardır.

Her ülkede ve bilhassa Müslüman devletlerde görülen merkeziyetçilik/adem-i merkeziyetçilik çekişmesi, Osmanlı Devleti'nde bilhassa III. Selim zamanında en yüksek mertebesine ulaşmıştır. Uzun süren 1768-1774 ve 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları, merkezî idareyi çok zayıflatarak ayanların daha da kuvvetlenmesine neden olmuştur. Bu sebeple III. Selim ile başlayan Nizam-ı Cedid Hareketi'nin ve yeni idari merkeziyetçiliğin ana gayelerinden biri, ayanın kuvvetini kırarak zirai gelir kaynaklarına eskisi gibi hâkim olmaktı.

Ayanlar ise Nizam-ı Cedid ordusunun kendi aleyhlerine kullanılacağından endişe etmekle beraber, bir yandan da Nizam-ı Cedid'in iktisadi ve idari bakımlardan faydalı olacağını ümit ediyor ve hatta zaman zaman ihtiyaç ve menfaatlerine göre merkezî idare ile işbirliği yaparak Nizam-ı Cedid'i destekliyorlardı. Bununla beraber Bâbıâlî ile araları bozulan ayanlar, İstanbul'daki Nizam-ı Cedid aleyhtarı olan bazı devlet ricali ile işbirliği yapmaktan da geri kalmıyorlardı. İşte bu zıt görüşler ve menfaatler bir yerde birleşerek III. Selim'in saltanatına mal olmuştur.

1805'te Yusuf Ziya Paşa yerine sadrazamlığa tayin edilen Hacı İsmail Paşa, Bostancı

14:00 19%

Ocağı'ndan yetişmiş, geleneğe ve padişaha bağlı, dürüst bir insandı. Fakat sadrazam tayin edildikten sonra devlet kuvvetini elinde tutan Nizam-ı Cedid taraftarlarına cephe almıştır. Daha sonra ise Nizam-ı Cedid'e karşı kurulan cephenin başına, III. Selim'in tahtına göz diken Veliaht Mustafa geçmiştir. Ayanların ve Nizam-ı Cedid aleyhinde olanların 1806'da bir araya gelerek yarattıkları İkinci Edirne Vak'ası, III. Selim'e, merkezî idareye ve dolayısıyla Nizam-ı Cedid'e büyük bir darbe olmuştur. Bu hadise, Nizam-ı Cedid ordusunun gelişmesinde çok emeği geçen Kadı Abdurrahman Paşa'nın, Nizam-ı Cedid birliklerini Edirne'ye yerleştirmek istemesinden çıkmıştır. Her ne kadar bu birliklerin Sırp İsyanı'nı bastırmak ve Rusya ile savaş çıkması hâlinde hazırlıklı olmak için Rumeli'ye geçirildiği ilan edilmişse de bu hareketin aslında Edirne'de toplanan ayanlara karşı olduğu, onlara Sadrazam Hacı İsmail Paşa tarafından el altından bildirilmiştir. Böylece Kadı Abdurrahman Paşa idaresindeki 24.000 kişilik Nizam-ı Cedid birlikleri, Silivri ve Çorlu'da büyük bir direnişle karşılaşınca yarı yoldan geri dönerek Anadolu yakasına geçmek zorunda kalmışlardır. Bundan dolayı Edirne'de bu birliklere karşı harekete hazırlanan Rumeli ayanlarından Tirsinikli'nin 80.000 kişilik ordusunun yardımına lüzum kalmamıştır.

Nizam-ı Cedid ve Dış Gelişmeler

Mısır İşgali dolayısıyla Fransa ile bozulan dostluğun 1806'da tekrar canlanması, hem Edirne Vak'ası'nın çıkmasında hem de Nizam-ı Cedid'e karşı duyulan endişelerin artmasında etkili olmuştur. Nizam-ı Cedid'in kuruluşunda rolü olan Fransa, 1805'te Austerlitz'de Rusya ve Avusturya'yı ağır bir mağlubiyete uğratınca bu zaferi gözünde çok büyüten III. Selim, Rusya ve İngiltere'yi kızdırmak pahasına da olsa Napolyon'un yeni ilan ettiği Fransa İmparatorluğu'nu tanımış ve Ahmed Muhib Efendi'yi Bonapart'ın yanına büyükelçi olarak göndermişti.

Rusya ise Edirne Vak'ası'nı Osmanlı Devleti'nin içeriden çöküşünün bir belirtisi olarak görmüş, durumu kendi lehine çevirmek için harekete geçmeye hazırlanmıştı. Bu gelişmeler karşısında Fransa, çok kabiliyetli bir asker olan Sebastiani'yi büyükelçi olarak İstanbul'a göndermiş ve Osmanlı Devleti'ni Rusya aleyhine kararlar almaya sevk etmenin yollarını aramıştır. Fransa, böylece Rusya'nın Sırplar, Eflak ve Boğdan üzerindeki nüfuzunu kırarak nakliyede ehemmiyeti artan Tuna Nehri'ni emniyet

14:00 19%

altına almak istemiştir. Bu arada, 1802'de Rusya ile imzalanan antlaşmaların tersine padişah, Rusya taraftarı A. İpsilanti ve A. Moruzzi'yi Boğdan ve Eflak prensliğinden azlederek yerlerine A. Calimachi ve A. Suzzo'yu tayin etmiştir. Padişahın bu hareketi karşısında Rusya ve İngiltere, tayin kararlarını geri aldırmak için Osmanlı hükümetini savaşla tehdit etmeye başlamışlardı. Osmanlı hükümeti kararından vazgeçmeyince Rusya Kasım-Aralık 1806'da Dinyester boyundaki kaleleri işgal etmiş, İstanbul da Fransa'nın teşvikiyle Çar'a karşı savaş açmıştır.

Daha savaşın ilanından önce Rumeli ayanları bir araya gelerek Rusya'ya karşı birleşip bir savaş planı hazırlamışlardı. Zaten Kadı Abdurrahman Paşa'nın adamları tarafından Ağustos 1806'da öldürülen Rusçuk ayanı Tirsinikli İsmail Ağa'nın yerine geçen ve 1807'de Silistre valisi tayin edilen Razgrad (Hezargrad) ayanı Alemdar Mustafa, Rus Cephesi'nde fiilen kumandanlık vazifesini üzerine almıştı. 5 Şubat 1807'de Vidin ayanı Pazvandoğlu'nun ölümü üzerine, onun yerine geçen Molla İdris Ağa da eskiden olduğu gibi Rusçuk ayanları ile mücadeleye girmektense Rusya ile çarpışmayı daha uygun bularak Rusların Sırplarla birleşmelerini önlemek için Küçük Eflak'ı (Oltenia) işgal etmiştir. Bu şekilde kurulan cephenin kumandanı Alemdar Mustafa Paşa, Fransızlara asla itimat etmediği için Fransız askerî birliklerinin Tuna Nehri boyuna yerleşmelerine karşı çıkmıştır. Böylece Rumeli ayanlarının birleşmeleriyle ortaya çıkardıkları ordu, yalnız Rus ilerlemesini durdurmakla kalmamış, Tuna'nın kuzeyindeki Kalaraşi kasabasını işgal ederek Bükreş üzerine yürümeye de hazırlanmıştır.

İstanbul önlerine gelen İngiliz donanması ise bir şey yapamadığı gibi Çanakkale Boğazı'nda da büyük zarara uğrayarak Ege Denizi'ne çekilmek zorunda kalmıştır. Bu arada İngilizler, 16 Mart 1807'de Mısır'a asker çıkarmışlarsa da burada kendilerine müttefik bulamamışlardır. Savaşın Osmanlılar lehine geliştiği bir sırada İstanbul'da Nizam-ı Cedid aleyhtarlarının hazırladığı isyan patlak vermiştir. Kabakçı Mustafa idaresindeki yamaklar, 29 Mayıs 1807'de III. Selim'i tahttan indirerek Nizam-ı Cedid aleyhinde bulunanların reisi durumundaki IV. Mustafa'yı padişah ilan etmişlerdir. Bu arada isyancılar, III. Selim zamanında Nizam-ı Cedid adına yapılan ıslahatı ve kurulan orduyu kaldırmak hususunda karar almakla kalmamışlar, Nizam-ı Cedid taraftarı

birçok kimsenin katlini de gerçekleştirmişlerdir. Nizam-ı Cedid taraftarlarının bir kısmı ise Rumeli'de Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınmıştır.

Aslında derinliğine incelenirse, Kabakçı İsyanı'nın o tarihlerde Osmanlı Devleti'nde hâkim olan farklı düşünce, çıkar grupları ve Nizam-ı Cedid'in sebep olduğu ayrılıkların bir çeşit aynası olduğu görülür. Aslen Kastamonulu olan Kabakçı Mustafa'nın emrindeki birkaç yüz yamağın, levend kışlasında sayıları 20.000'e yaklaşan Nizam-ı Cedid askerlerinin harekete geçmelerine engel olabilmesini ve şehirdeki bostancı ve topçuları kolayca kendi taraflarına çekebilmelerini sadece fitne ve yenilik düşmanlığına bağlamakla açıklayamayız. Sadaret kaymakamı Musa Paşa, Şeyhülislâm Ataullah Efendi ve Sadrazam İsmail Paşa'nın entrika ve yardımları, Kabakçı İsyanı'nın netice almasında büyük rol oynamıştır. Bu neticenin sağlanmasında devlet ricalinin, İstanbul'da bulunan birliklerin büyük bir kısmının ve halkın ezici bir çoğunluğunun, III. Selim ve yenilik adına devlet kuvvetini tekelinde bulunduran grubun aleyhinde olmaları başlıca etken olmuştur.

Nizam-ı Cedid aleyhine beliren davranışları besleyen maddi ve manevi faktörler şöyle sıralanabilir: Yenilik hareketlerini yürüten ve padişah tarafından himaye edilen ıslahatçı bürokratik zümre, kendine maddi menfaatler temin etmekten çekinmediği gibi içki ve eğlence âlemlerini halkın gözü önünde sürdürmüştür. Gittikçe artan pahalılık ve gıda maddelerinin yokluğu yüzünden halk, bu güçlüklerin sorumluluğunu saraya, Nizam-ı Cedid'e ve onun taraftarlarına yüklemekteydi. Bu atmosfer içinde Kabakçı İsyanı'nın başarı sağlamasını tabii olarak görmek gerekir. III. Selim yenilik seven, sanatkâr ruhlu, değerli bir musikişinas ve şair olmasına rağmen hiçbir zaman meselelerin derinliğine inebilen bir lider olmamıştı. Karar vermekte tereddüt eder ve çoğu defa hissî sebeplerle fikirlerini sık sık değiştirdiği için etrafındakilerin tesirine kolayca kapılırdı. Osmanlı hükümet sistemi ve otorite anlayışı da padişahın zayıf karakterinin hemen devlet idaresine aksetmesini kolaylaştırıyordu.

Ayanların Sonu, Islahatçılık ve Avrupaî Anlamda Yenileşme

Selim'in yerine geçen IV. Mustafa'nın (1807-1808) kısa süren padişahlığı, yamaklar ve yeniçeri hâkimiyeti altında, Nizam-ı Cedid ve taraftarlarını etkisiz hâle getirme gayretleri içinde geçmiştir. Bu arada dış hadiseler de devlet aleyhine gelişmiştir.

14:00 19%

Eflak'ta hâkim durumda olan ordu, yeniçeri birliklerinin bir kısmı Silistre'ye döndükten kısa bir süre sonra Rusya'ya yenilmiştir. Kabakçı Mustafa'nın isyanını Fransız nüfuzuna karşı bir hareket olarak gören Napolyon, Rusları 14 Haziran 1807'de Friedland'da ağır bir mağlubiyete uğrattıktan sonra Osmanlı Devleti'nden büsbütün yüz çevirmişti. Zaten Napolyon'un maksadı, Osmanlı ordusu vasıtasıyla Rusları doğuda oyalayıp askerî gücünü İngiltere ve Avusturya'ya karşı serbestçe kullanabilmekti. Neticede Rusya ve Fransa mutabakata vararak, 7 Temmuz 1807'de Tilsit'te bir barış antlaşması imzalamışlardır. Bu antlaşmada, eğer Fransa, Osmanlılarla Rusların arasını bulmakta başarı gösteremezse, iki devlet Avrupa'daki Osmanlı topraklarını paylaşacaklarını üstü kapalı bir dille ifade etmişlerdi. Ruslar da Fransa ile İngiltere'nin arasını bulmayı kabul etmişti. Diğer taraftan Tilsit Antlaşması, Osmanlılarla Ruslar arasında bir mütareke imzalanmasını da gerektirdiğinden, 26 Ağustos 1807'de imzalanan altı aylık mütareke Rus ordularının Balkanlara yürümesini önlemiştir. Aslında Rus Çarı, Hindistan'ı hedef alan bir Fransız-Rus seferine girişmeyi kabul etmiş olsaydı, Napolyon, Osmanlı topraklarını Rusya'nın isteklerine göre, Boğazlar Fransa'da kalmak şartı ile paylaşmaya hazırdı. Tilsit Antlaşması'nı teyit eden Erfurt Antlaşması (12 Ekim 1808) ile Fransa, İspanya Seferi'ni rahat yürütebilmek düşüncesiyle, Eflak ve Boğdan'ı Rusya'ya bırakmayı kabul etmişti.

Bu hadiseler olup biterken III. Selim'e bağlı ve Nizam-ı Cedid'in öncüleri arasında bulunan Ramiz Efendi, eski Sadaret Mektupçusu Tahsin, eski Reisülküttâb Galib Paşa gibi, Rusçuk yâranı adıyla bilinen kimselerle Alemdar (Bayrakdar) Mustafa Paşa'nın yanına sığınanlar, eski padişahı tekrar tahta çıkarmayı planlamaya başlamışlardır. Bu grup, İstanbul'da mühim mevkiler elde ettikten sonra, şehirde artan düzensizliği ve yamakların taşkınlıklarını yalnız Alemdar'ın yatıştırabileceğini ve onun IV. Mustafa'ya sadık olduğu fikrini yayarak Temmuz 1808'de Alemdar Mustafa Paşa'nın nihayet İstanbul'a gelmesini ve Bâbıâlî'ye hâkim olmasını sağlamışlardır. Ancak IV. Mustafa'nın III. Selim'i öldürtmesi yüzünden bu plan gerçekleşememiştir. Kardeşi II. Mahmud ise yakınları tarafından saraydan kaçırılarak kurtarılmış ve Alemdar'ın yardımı ile 28 Temmuz 1808'de tahta çıkmıştır.

Aslında bu kanlı mücadele IV. Mustafa ve III. Selim arasında değil, kendi görüşleri

14:00 19%

istikametinde menfaatlerini sağlama yollarını arayan muhafazakârlarla ıslahatçılar arasındaydı. 28 Temmuz 1808'de tahta çıkan II. Mahmud, o sırada 23 yaşını henüz doldurmuş fakat kendinden emin ve padişahlık yetkilerini tam kullanmaya azimli idi. Böyle olmasına karşın Alemdar Mustafa Paşa, Rusçuk yâranının ısrarı üzerine sadareti üzerine almıştı. Kısa bir süre sonra Alemdar, memleketin bütün meselelerini açıkça görüşmek ve bu meseleleri yakından bilenlerin fikrini almak için bir toplantı yapmayı kararlaştırdı. Ancak her kararı sadaret veya hümâyûn dairelerinde almaya alışmış olan devlet ricali böyle bir meclisin toplanmasını yadırgamıştı.

Alemdar'ın topladığı meclise katılanların bir kısmı, Bozoklu (Çapanzade) Süleyman, Bilecikli Kalyoncu Mustafa, Serezli İsmail Bey, Saruhanlı Karaosmanoğlu Ömer Bey gibi Rumeli ve Anadolu ayanları ile zamanın devlet ricali ve ulemanın temsilcileri idi. Eylül 1808'de yaptığı toplantıda sadrazam, aslında yeniçerilerden yana olmakla beraber, devletin değişen şartlar karşısında talimli yeni bir orduya ihtiyacı bulunduğunu, vergilerin devlete verilmesi gerektiğini, padişaha birleştirici bir kuvvet olarak bakılması lüzumuna inandığını ve emirlerine itaat edilmesini açıkça beyan etmiştir. Bu konuşma aslında ileri görüşlü, yeni ile eskiyi birleştirici, pratik tarafı kuvvetli, hakiki bir hükümet programını hedef alıyordu.

Bu toplantıların sonunda, *Sened-i İttifak* adı ile bilinen ve padişahla şeyhülislâmın da tasvip ettikleri bir antlaşma imzalanmıştır. *Sened-i İttifak*, bazılarının zannettiği şekilde İngilizlerin *Magna Carta*sı gibi padişahla ayanlar arasında imzalanmış, karşılıklı olarak yeni hak ve vazifeler getiren bir antlaşma değildir. Gerçi, her ne kadar ayanların hak ve mülklerine dokunulmayacağı ifade ediliyorsa da bu vaat, yeni bir hak tanımaktan ziyade ayanla merkezî idare arasında mevcut karşılıklı hak ve görevlere kesin bir şekil veriyordu. Böylelikle Osmanlı tarihinde ilk defa sivil bir taşra grubu, kendi görüşlerini merkezî idareye kabul ettirerek devlet idaresinin tabandan gelen görüşlere söz hakkı tanımasını sağlamak istemişti. Böylece daha *Sened-i İttifak* imzalanır imzalanmaz, padişah ve bürokrasi (Rusçuk yâranının bir kısmı dâhil), sadrazamın aleyhine dönmüşlerdir. İçine girdiği siyasi muhiti tanımaması ve kısmen başarıyla yürüttüğü askerî ıslahata ve şahsi tutumuna karşı doğan tepkiler yüzünden, biraz da padişahın göz yummasıyla, yeniçerilerin ayaklanması üzerine 16 Kasım 1808'de kendini

14:00 19%

savunmak zorunda kalan Alemdar Mustafa Paşa, artık kurtuluş ümidinin kalmadığını iyice anlayınca baruthaneyi ateşleyerek 300 yeniçeriyle birlikte öldü.

Alemdar'ın ölümünden sonra içte yenilik adına yapılan değişiklikler ve dışta savaşlar sonunda elden çıkarılan topraklar, Osmanlı Devleti'ni köklü bir değişikliğe uğratmıştır. Hükümet, Fransa ve Rusya'ya karşı İngilizlerle anlaşma yollarını aramış ve 1807'den beri Mısır'da bulunan İngiliz kuvvetlerinin çekilmesini sağladıktan sonra, 1809'da bu devletle bir antlaşma imzalamıştır. Bu arada II. Mahmud, Rusya ile savaşın devamını kararlaştırmış, ancak 1809-1812 arasındaki bu savaşta, teşkilatsızlık, kumanda kadrosunun zaafı ve ayanlardan bir kısmının savaşa katılmaması yüzünden ordu ağır bir mağlubiyete uğramıştır. Ancak Rusya, topraklarını istila eden Napolyon'a karşı koyabilmek için Osmanlı Devleti ile sürdürdüğü bu savaşa son vermeyi çıkarlarına daha uygun bulduğundan Bükreş Antlaşması (1812) ile savaşı sona erdirmiştir. Bu antlaşmayla Rusya, Besarabya'yı (Doğu Moldavya) almış ve öteden beri yardım ettiği Sırp asileri lehine bir hüküm koymakla yetinmiştir.

Ancak Sırplar, bu hükmü çok geniş bir şekilde yorumlamaya kalkıştıklarından Osmanlı hükümeti, Kasım 1813'te Hurşid Paşa'yı üzerlerine sevk ederek Belgrad'ı ele geçirmeye muvaffak olmuş, lider Kara Yorgi'yi de Avusturya'ya sığınmak zorunda bırakmıştır. Sırp knezlerinin başında bulunan Miloş Obrenoviç, Sırp halkının yeniçerilere karşı devam eden direnişlerinden yararlanıp Kara Yorgi taraftarlarını mağlup ettikten sonra, tekrar canlanan Sırp İsyanı'nın elebaşı durumuna gelmiştir (1815). Çok kurnaz olan Obrenoviç, bir yandan Osmanlı hâkimiyetine boyun eğmiş gözükürken, diğer yandan Waterloo'dan sonra Fransa'nın baskısından kurtulan Rusya'nın gücünü Osmanlı Devleti'ne çevireceğini ileri sürerek, II. Mahmud'tan birçok imtiyaz elde etmiştir. Obrenoviç, böylece Sırbistan'ın baş knezi olarak tanınmış, milli bir meclis ve bir ordu kurma hakkını kazanmıştır (1817). Sonradan Edirne Antlaşması (1829) ile bu haklar daha da genişletilmiş; Osmanlı hükümeti, Belgrad hariç Sırp kasabalarında bulunan garnizonlarını geri çekmeyi kabul etmiş, Obrenoviç ile ailesini Sırbistan'ın hükümdarı olarak tanımıştır. Bu suretle Sırbistan, şeklen yine Osmanlı Devleti'nin bir parçası sayılmakla beraber aslında özerk bir devlet hâlini almış bulunuyordu.

14:00 19%

Bu arada II. Mahmud, 1812'de tekrar canlanan Vehhabi İsyanı ile başa çıkamayacağını anlayınca Mısır'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Mehmed Ali'nin oğullarından Ahmed Tosun ve İbrahim Paşa kumandasındaki ordular, Aralık 1813'te Mekke ve Cidde'yi aldıktan bir müddet sonra, Vehhabilerin merkezi olan Der'iye'yi işgal etmek suretiyle bu dinî hareketin askerî ve siyasi kumandanı Abdülaziz bin Said'in halefi Abdullah bin Said ve arkadaşlarını esir ederek İstanbul'a göndermişlerdir. Bu hadiseler 1813-1818 arasında olmuştur. Abdullah bin Said, 17 Aralık 1818'de İstanbul'da saray meydanında arkadaşları ile birlikte idam edilmiştir.

İsyanların Sosyo-Ekonomik Temelleri, Milliyetçilik ve Yunan İsyanı

Şüphesiz Sırp İsyanı, Osmanlı Devleti için büyük önem taşıyan Yunan İsyanı'nı körüklemiştir. Aslında Sırp ve Yunan isyanları, kökü derinlere inen ve bir yüzyıldan beri kendini gösteren çok yanlı sosyal ve ekonomik gelişmelerin siyasi sonuçlarıdır. Daha önce bahsedildiği gibi, ticaretin genişlemesi, zirai üretimin artması ve işletmenin şekil değiştirmeye yüz tutması, Hıristiyan tebaa için birtakım yeni imkânlar doğurmuştur. Askerlikten muaf olan ve tercümanlık hariç devlet memuriyeti alamayan Hıristiyanlar, yeni ekonomik fırsatlardan tam manasıyla istifade ettiler. İktisadi faaliyetler neticesinde ortaya çıkan yeni tip Hıristiyan ticaret erbabı şehirlere yerleşerek burada yeni bir müteşebbis zümre teşkil etmişlerdir. Devlet, Hıristiyan köylüsünün huzursuzluğunu ve isyanlarını önlemek için 1815'ten sonra onların işledikleri mirî araziyi mülk olarak almalarını kabul etmeye başlamıştır. Bu durum, mirî araziyi mülk edinmek için kolaylıklar getiren ve 1867'de çıkarılan bir karar kabul edilinceye kadar devam etmişti. Avrupa devletleri ise Hıristiyan halk lehine yaptıkları sürekli müdahale ve baskılarla Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki iktisadi uçurumu durmadan genişletmişlerdi. II. Mahmud'un güttüğü iç siyaset, dolaylı şekilde de olsa bu durumun meydana gelmesinde oldukça büyük bir rol oynamıştır. Padişah, 1809-1812 savaşlarından sonra yaygınlaştırmayı ve kuvvetlendirmeyi başardığı merkezî orduyu, 1815'ten sonra merkeziyetçiliğin büyük bir taraftarı olan ve padişah üzerinde nüfuzu bulunan Halet Efendi'nin tavsiyelerine uyarak ayanlar aleyhine kullanmaya başlamıştır. Neticede ileri gelen ayanlar idam edilmiş ve bu müessese resmen ortadan kaldırılmıştır.

14:00 19%

Halet Efendi, 1810'dan idam edildiği 1822 senesine kadar, bir yandan yeniçerileri kullanarak diğer yandan Fenerli Rum ailelerinden aldığı rüşvetlerle etrafını memnun ederek eski tip merkeziyetçiliği ve mutlakiyeti yürütme hususunda önayak olmuştur. Her ne kadar 1850'den sonra arazi sahibi Müslüman bir grup yavaş yavaş ortaya çıkmış olsa da, eski sistemin değiştiği 1800-1850 arasındaki iktisadi fırsatlar devlet eliyle Hıristiyan tebaaya verilmiş oluyordu. Hıristiyanlar arasında ayanların karşılığı olarak çorbacı, kocabaşı, knez, voyvoda gibi sözcüklerle isimlendirilen cemaat liderlerine dokunulmadığını da bu arada belirtmek gerekir.

Ayanların ortadan kaldırılmasıyla Bulgaristan, Trakya ve Dobruca gibi bölgelerde iktisadi, siyasi ve askerî bakımdan serbest bırakılan Hıristiyanlar karşısında, Müslüman tebaanın alt kademeleri büyük bir fakirliğe düşmüşlerdir. Bosna'da ise Müslüman halk, toprak sahibi olduğu için böyle bir duruma düşmemiştir. Batı Anadolu'da ise Adalar'dan gelen ve ticaretle uğraşan Rum göçmenler, bilhassa Ayvalık, İzmir, Manisa, Aydın bölgelerine yerleşerek, 25-30 yıl içinde birçok Türk köylüsünün topraklarını ele geçirmiş, sayılarını da süratle artırmak suretiyle 19. yüzyıl sonuna doğru bu bölgeleri Yunanistan'a bağlama yollarını araştırmaya koyulmuşlardır. Siyasi bakımdan hâkim grubu temsil eden Müslüman Türk köylüsü son derece fakirleşirken, Osmanlı idareci kadrosu tüketici bir grup olarak yeni gelir kaynakları arama yolunu tutmuştur.

Böylece 19. yüzyılda, Osmanlı sosyal ve siyasi yapısının değişimine paralel olarak, bir de dinî ve kavmî farklılaşma meydana çıkmıştı. Mesela yeniçeri yamağı veya sipahi tarafından Sırp köylüsünün elinden toprağının alınmaya kalkışılması ve benzer bazı hareketler, milliyetçiliğin doğmasına zemin hazırladı. Sonradan isyanın liderliğini yapacak olan Hıristiyan tebaanın ileri gelenleri, kendilerine büyük iktisadi ve idari imkânlar sağlayan padişah ve merkezî idareden şikâyetçiydiler. Onlar için şikâyet konusu, ellerinden topraklarını alan, vergileri yükselten sipahiler, yamaklar ve yeniçerilerdi. Bu Hıristiyan liderler, padişahtan eskiden olduğu gibi kanunu tatbik ederek baskıları kaldırmasını istemişler, fakat padişahın bu haksız hareketleri önleyememesinin onun sipahiyi ve yeniçeriyi tutmasından ileri geldiğine kanaat getirerek ayaklanmışlardır.

14:00 19%

Bazı tarihçiler, Yunan İsyanı'nın başlangıcını 1814'te, Kırım'da üç tüccarın kurduğu Etnik-i Eterya adlı siyasi ihtilalci cemiyete bağlarlar. Etnik-i Eterya, Osmanlı Devleti'nde ileri gelen Rumlar arasında, patrik dâhil pek çok üye kazanmayı başarmış ve 1820'de isyan çağrısında bulunmuş ise de son yıllarda yapılan çalışmalar, bu isyanın Rusya tarafından planlandığını kesinlikle göstermektedir. Nitekim isyanın başı olan Aleksandr İpsilanti, Rus Çarı'nın yaveriydi. Fakat toplumsal bir temeli olmayan bu ayaklanmanın oldukça iyi talim görmüş olan eski kolu Eflak'a girdiğinde küçük bir Osmanlı ordusu tarafından kolayca dağıtılmıştır. Neticede İpsilanti, Avusturya'ya kaçmak zorunda kaldığı gibi, 1711-1716'dan beri Osmanlı Devleti tarafından Eflak ve Boğdan prensliklerine tayin edilen Fenerli Rum aileleri de bu imtiyazlarını kaybetmişlerdir. Aynı sene içinde Eflak halkı arasında meydana gelen bir ayaklanmaya liderlik eden Tudor Vladimirescu, Osmanlılara değil, Fenerli beylerin sömürüsüne son vermek için ayaklandığını bizzat İpsilanti'ye bildirmiştir.

Rum İsyanı'nın asıl baş gösterdiği Mora'da durum çok daha farklıydı. Burada 1821'de başlayan isyana köylüler, deniz ticaretini ellerinde tutan ve 600 kadar gemiye sahip ticaret erbabı ve kendilerine göre şikâyetleri olan diğer bazı gruplar katılmışlardı. Mora'daki Rum köylüsünün büyük bir kısmı topraksızlıktan, diğer bir kısmı da faizcilerin baskısıyla topraklarını kaybetmekten ve yüksek vergilerden şikâyetçiydiler. Mora'daki isyan Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanı dolayısıyla hâsıl olan boşluktan istifade edilerek süratle yayılmıştı. Bir ayan olan Tepedelenli, 1768-1774 savaşlarından beri devletine büyük yardımda bulunmuş, Mora'yı çok iyi bildiği için, Yunan İsyanı hakkında Bâbıâlî'yi zamanında ikaz etmişti. Ancak Rumlarla yakın münasebeti bulunan Halet Efendi, padişaha bu uyarıların yersiz olduğunu anlatmış ve düşmanı olduğu Tepedelenli'nin vezirliğini elinden aldırıp kendisini merkeze karşı isyana zorlamıştır. Böylece Ali Paşa ile merkez ordusu, Yunan İsyanı'nı bastırmak yerine birbirleriyle çarpışarak Moralı Yunan isyancıların başarısına zemin hazırlamışlardır.

Mora İsyanı'nı bastıramayan II. Mahmud, nihayetinde Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kalmıştır (1824-1827). Ancak Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, talimli modern ordusu sayesinde Mora İsyanı'nı bastırmak üzere

14:00 19%

menfaat mücadelelerini gidermek ve Akdeniz'de yeni bir denge kurmak isteyen Avrupa ülkeleri, bu emellerini Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak ve onun toprakları üzerinde nüfuz sahaları kurmakla daha iyi gerçekleştirebileceklerini düşünmüşlerdir. Mısır Meselesi Avrupa devletlerinin bu gayelerini kolaylaştırmıştır. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa, İslâm geleneklerine ve yerleşmiş inançlara dokunmadan kurduğu gerçek manada merkezî bir idare sayesinde az zaman içinde ziraat, ticaret, eğitim ve askerlik alanlarında çok büyük başarılar elde ederek Mısır'da modern bir devletin nüvesini kurabilmişti. Kendisi bu başarıları sağlarken topraklarını Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak görüyor, padişaha itaate devam ediyordu. II. Mahmud ise bir yandan Mısır'daki gelişmeye gıpta ile bakıyor, diğer yandan da Mehmed Ali'nin davranışını merkeziyetçi düşünce ve siyasetle bağdaştıramıyordu. Bunun neticesi olarak onun 1828-1829 Rus savaşlarında Osmanlı ordusuna yeteri kadar yardım göndermediğini ileri süren padişah, Mehmed Ali'ye ve oğluna yaptığı bazı mevki vaatlerini yerine getirmediği gibi Mısır'a da yeni bir vali tayin etme kararını almıştır. Bütün bu hadiseler olup biterken, Doğu Akdeniz'deki İngiliz nüfuzunu kırmak isteyen Fransa da Mehmed Ali'ye her bakımdan yardımcı oluyordu.

Her ne kadar II. Mahmud, kendisini cezalandırmak gayesiyle Sayda valisi Abdullah Paşa'yı görevlendirdiyse de erken davranan Mehmed Ali, onun üzerine yürüyüp ordusunu mağlup ederek Şam'ı ele geçirdi (1831). Bu mağlubiyet üzerine padişah tam teçhizatlı bir orduyu Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın üzerine gönderdi. Böylece siyasi yollardan kolayca halledilebilecek olan Mısır Meselesi bir savaş hâlini aldı. İbrahim Paşa, iyi eğitilmiş ordusunun başında, 1833'te Kütahya'ya kadar ilerledi. Bazı yazarlar Mehmed Ali'nin Osmanlı tahtını ele geçirmek istediğini ileri sürseler de onun padişahla anlaşma yollarını aradığını, vezirlik ve valilikle yetinmeye hazır olduğunu kolayca söyleyebiliriz. II. Mahmud kendi valisiyle başa çıkamayınca çeşitli siyasi sebepler yüzünden Fransa, Avusturya ve İngiltere'den yardım göremeyeceğini anlayarak Mustafa Reşit Efendi'nin (Paşa) İbrahim Paşa ile giriştiği müzakerelere bakmaksızın Rusya'dan yardım istedi. Böylece 15.000 kişilik bir Rus kuvveti ve 9 savaş gemisi Nisan 1833'te İstanbul'a geldi. Mehmed Ali'ye güveni olmayan II. Mahmud, 8 Temmuz 1833'te Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzaladı.

14:00 19%

Rusya'nın Akdeniz'e inmesini önlemeyi başlıca gaye edinen Fransa ve bilhassa İngiltere, bir müddet sonra, Çar ordusunun İstanbul'dan çekilmesini sağlamışlarsa da sekiz senelik süresi olan Hünkâr İskelesi Antlaşması'na dokunamamışlardır. Taraflardan başkalarına ait gemileri Karadeniz'e sokmamak hükmünü ihtiva eden bu antlaşma ancak 1840'ta Boğazlar hakkında yeni bir rejim getiren Londra Antlaşması ile ortadan kaldırılmıştır. Bu hadiseler sonunda İngiltere, Osmanlı Devleti'nin artık tek başına Rusya'ya karşı koyamayacağına kanaat getirerek imparatorluğun toprak bütünlüğünün muhafazasının kendi menfaati bakımından daha faydalı olacağına karar vermiştir. 1840'ta Birinci Londra Konferansı'nda ifade edilen bu husus, Başvekil Henry J. T. Palmerston tarafından 1841'de açıkça ilan edilmiş ve 1876'ya kadar İngiltere'nin Akdeniz siyasetinin temel prensibi olarak kalmıştır.

İbrahim Paşa, aynı zamanda 1839 senesinde ilk defa İngiltere'ye Kudüs'te konsolosluk kurma hakkı vermiştir. Buraya ilk konsolos olarak tayin edilen Young'a verilen talimata göre kendisinin asıl vazifesi Kudüs'te Yahudileri korumak ve gerektiğinde kilisenin yardımı ile aralarında Protestanlığı yayarak onları Fransa'yı tutan Katoliklere ve Rusya'ya taraftar olan Ortodokslara karşı İngiltere lehine bir denge unsuru olarak kullanmaktı. İşte 20. yüzyılda patlak veren Filistin Meselesi'nin kökleri, Suriye'nin Mısır tarafından işgal edildiği 1833-1841 senelerine kadar uzanır. Böylece Avrupalılar tarafından Kudüs bir nüfuz sahası olarak görülmeye başlayınca, Osmanlı Devleti de burayı hususi bir mutasarrıflık hâline getirmiştir.

Diğer yandan II. Mahmud, Mehmed Ali'ye karşı İngiliz yardımını elde etmek için 1838'de Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Ortadoğu'nun iktisadi tarihinde bir dönüm noktası olan bu antlaşma gereğince Osmanlı Devleti, kendi ülkesi içinde serbest ticareti engelleyen sınırlamaları ve bürokratik formaliteleri kaldırarak ekonomik hayatı ve ticareti bir dereceye kadar serbest bırakmıştır. Bunlar nazari olarak yerli ekonomi için faydalı olabilecek tedbirler gibi görünse de ithalat vergisinin azaltılması ve sanayi mamullerinin girişinin İngiltere lehine kolaylaştırılması, Osmanlı sanayi ve ticaretine öldürücü bir darbe vurmuştur. Nitekim kısa bir süre sonra dokuma ve el sanatlarında bir gerileme görüldüğü gibi zirai üretimde de bir düşüş başlamıştır.

14:00 19%

Osmanlı Devleti, 1853'ten sonra dış ticaretinde açık vermeye başlamış ve artan harcamaları karşılamak için borç almak mecburiyetinde kalmıştır. Osmanlı parasının sürekli değer kaybetmesi de iktisadi vaziyetin kötüye gittiğine dair önemli bir delildir. Mesela 1814'te 23 kuruş olan sterlin, 1829'da 104 kuruşa çıkmıştır. Bu süre içerisinde altın paranın şekli ve ismi 35 defa, gümüş paranın ise 37 defa değişmiştir.

İlk Reform Hareketlerinin Bilançosu (1800-1839)

Rumeli'deki Osmanlı topraklarından ayrılarak bağımsız bir devlet hâline gelen Yunanistan ve daha sonraki tarihlerde bağımsızlığını elde eden Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan, 19. yüzyılda Avrupa'da hâkim olan iktisadi sistemi temel prensip kabul ederek kurdukları bürokrasi ile modern bir devlet olma yoluna girmişlerdir. Mısır bile 1815-1855 arasında böyle bir modernleşmeyi gerçekleştirebilmişti. Osmanlı Devleti ise bu süre zarfında bilhassa Anadolu'da çok az bir gelişme göstermiştir. Bu da Osmanlı ıslahatçılarının "yenilik" iddiasıyla kendi geleneklerinden uzaklaşmalarına rağmen Avrupa'da olup bitenlerin gerçek manasını anlayamamalarından ileri gelmiştir.

Islahatçı bir padişah olarak bilinen II. Mahmud'un iç siyasette yaptığı değişiklikler, merkezî idareyi güçlendirme ve yeni bir bürokrasi kurma gibi iki kategoride toplanabilir. II. Mahmud'un ıslahatçılığı da bu iki gayeyi gerçekleştirmeye çalışmaktan ibarettir. Padişahın merkezî idareyi kuvvetlendirerek bütün askerî ve iktisadi güçleri en verimli yerlerde ve zamanlarda kullanmak hususunda tek söz sahibi olmak istemesi tabiidir. Keza, II. Mahmud'un bu gayenin gerçekleşmesini çeşitli sebeplerle engelleyen ve hem kendisine hem de ıslahatçı gruba karşı oluşan direnişin bir temsilcisi olarak görülen yeniçerileri zararsız hâle getirmesi şarttı. Nitekim 1826'da tekrar ayaklanan Yeniçeri Ocağı, padişaha başka çıkar yol bırakmayınca kanlı bir şekilde ortadan kaldırılmıştır. Askerî sahada II. Mahmud'un asıl gayesi; talimli, disiplinli ve yeni silahları iyi kullanabilecek, eğitilmiş bir ordu yetiştirmekti. Bunun için II. Mahmud, Nizam-ı Cedid (1793-1807), Sekban-ı Cedid (1808) ve Eşkinci Ocağı (1826) denemelerini göz önünde tutarak "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" ismiyle yeni ve merkeze bağlı bir ordu kurmuştur. Fakat iltizam usulünün bir süre kaldırılmış olmasına rağmen idarenin belkemiğini teşkil edecek olan merkezî bir vergi sisteminin kurulması mümkün olamamıştır.

14:00 19%

II. Mahmud'un ikinci gayesi olan rasyonel çalışacak yeni bir bürokrasi kurma işi de 1834-1839 arasında kurulan yeni nezaretler (bakanlıklar) ve uygulanan modern tipte iş bölümüyle gerçekleştirilmiştir. Hatta bir sene müddetle sadrazam daha büyük yetkilerle başvekil adını almıştır. İcra organı içinde de Sadaret Kethüdalığı yerini Dahiliye Nezareti'ne, Reisülküttâblık ise Hariciye Nezareti'ne bırakmıştır. Memurluklar da ilk defa olarak dörtlü bir sınıflandırmaya tabi tutulmuş, böylece hiyerarşi usulünün ilk adımı atılmıştır. Zamanla işlerin çok artması sebebiyle eskiden Divân-ı Hümâyûn'da görüşülen meseleler, Şura-yı Askerî, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Dârû'ş-şûrâ-yı Bâbıâlî adlarıyla kurulan üç yeni meclise dağıtılmıştır. Bu suretle Divân-ı Hümâyûn'un yükü de azaltılmış oluyordu.

Mahalli teşkilatta, valilerin yetkileri genişletilerek kendilerine maaş bağlanmıştır. Sonradan asker toplamakla ve bazı mali ve mülki işlerle uğraşacak *müşirlik*'ler ve *redif*'ler ile nihayet köy ve mahallelerde vazife görecek muhtarlıklar kurulmuştur. Bunların yanında bulaşıcı hastalıklara karşı savunma tertibi olarak karantina ve bir çeşit modern posta teşkilatı meydana getirildiği gibi yüzyıllardan beri yapılmayan nüfus sayımına 1830'da teşebbüs edilerek nüfus memurlukları kurulmuş, halka hüviyet yerine geçen mürûr tezkeresi verilmiştir; bunlar rasyonel bir idarenin iyi çalışabilmesi için olmazsa olmaz şartlardır. Eğitim alanında, ilkokullara öğretmen yetiştirmek için rüştiyeler, memur yetiştirmek için meslek mektepleri ve subay yetiştirmek için harbiye kurulmuştur. 1835'te kurulan okullar çeşitli isimler altında faaliyet göstermiştir. Yine tıbbiyenin kuruluşu ve Avrupa'ya ilk defa talebe gönderilmesi, II. Mahmud zamanında gerçekleştirilen işler arasındadır. Bu arada ilk Türkçe gazete olan *Takvim-i Vekâyî*'nin yayımlanmasına da bu devirde başlanmıştır.

Yeni ve mutlak merkeziyetçilik, 1812'den ve bilhassa 1826'dan sonra süratle yürürlüğe konmuştur. II. Mahmud'a mal edilen birçok ıslahat hareketi, esas olarak 1826'dan, yani yeniçerilerin ortadan kaldırılmasından sonra gerçekleşmiştir. II. Mahmud'un kurduğu merkeziyetçilik daha derinliğine incelenirse, bu gelişmenin iktidar bakımından da çok köklü bir değişime yol açtığı görülür. Her ne kadar padişah bir hükümdar olarak görünse de ıslahat projelerini tatbik eden ıslahatçı bir bürokrasi grubu vardı ve bunların sayısı hızla artmakta idi. II. Mahmud yakalandığı tüberküloz

14:01 19%

hastalığı ve birbirini takip eden harpler yüzünden ıslahat teşebbüslerini inceden inceye araştırmaya imkân bulamadığından, bürokrasinin kararlarını tasvip edip kendi adına yayınlamak suretiyle bunlara meşruiyet kazandırmış oluyordu. Musiki seven, edebiyata ilgi duyan, yapıcı tarafı kuvvetli olan II. Mahmud, hissiyatına kapılan ve çabuk kızan bir mizaca sahipti. Nitekim Reşit Efendi'nin (Paşa) Mısır ordusu kumandanı İbrahim Paşa'yı yola getirmek için ona Anadolu'da bir valilik teklif etmesi gibi haklı bir davranışı bile II. Mahmud'u bir ara onun idamına karar verecek kadar hiddetlendirmiştir. Tepedelenli Ali ve Mehmed Ali paşaların isyanlarını basit bir vezirlik veya af ile yatıştırmak mümkün iken, II. Mahmud bunların itaatsizliğini cezalandırmak için, asıl tehlike olan Yunan İsyanı'nı bir kenara iterek üzerlerine ordular göndermiştir.

Kendisinin içişlerde olumlu birçok icraatı da vardır. Rasyonel çalışan, ihtisas ve iş bölümüne göre teşkilatlandırılmış bir bürokrasi kurmak gibi esasla ilgili meseleler yanında memur kıyafetlerinde yaptığı değişiklikler, duvarlara takvim astırmak, kendi doğum gününü kutlamak ve gelişigüzel alınan diğer Avrupa âdetleri gibi pek çok yenilik de bunlar arasında sayılabilir. Ancak ıslahatın büyük bir kısmı idari ve mülki sahalarda kalmış, asıl ihtiyaç duyulan iktisadi konulara hemen hemen dokunulmamıştır. II. Mahmud'un son yıllarında yenilik ve ıslahatçılık yavaş yavaş devlet felsefesi hâline gelmiştir.

Islahatın kaynağı ve modeli Avrupa olduğundan, hedefin, açıkça söylenmemesine rağmen Avrupalılaşmak olduğu kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Ancak bu değişim ihtiyacının, büsbütün ayrı bir yapıya sahip Osmanlı medeniyeti ile bağdaşıp bağdaşamayacağı açıklığa kavuşturulamamıştır. Böylece "yeni-eski" şeklinde ortaya çıkan ve 18. yüzyılda başlayan bu ikilik, II. Mahmud zamanında iç ve dış gelişmelerin zoru ile daha fazla kuvvet kazanarak yeni bir seviyeye ulaşmış bulunuyordu. Ancak bütün bu gelişmeler, kendi karşı tezini yaratacak ve Tanzimat devri ile II. Abdülhamid devrinde birbirinden farklı gelişmelere yol açacaktır.

Osmanlı halkının maddi ve manevi varlığını temelden ilgilendiren bu gelişmelere paralel olarak siyasi ve askerî hadiseler de kendi seyrini takip ediyordu. II. Mahmud, saltanatının sonlarında bile Mehmed Ali'yi cezalandırmaktan vazgeçmediği gibi

14:01 19%

Mısırlılar da işgal ettikleri Suriye'deki idarelerini kökleştirmeye çalışıyorlar, İstanbul'a vergi ödemiyorlardı. Bunun neticesinde her iki taraf da Nizip'te büyük bir meydan muharebesine girişmiş, II. Mahmud, ordusunun uğradığı mağlubiyeti öğrenemeden 30 Haziran 1839'da hayata gözlerini kapamıştır. II. Mahmud'un yerine geçen oğlu Abdülmecid, 16 yaşında olmasına rağmen Mısır Meselesi'ne bir an evvel son vermenin önemini kavramıştı. Ancak zorla sadrazamlığa geçen Hüsrev Paşa'dan korkan Kaptanıderya Ahmed Fevzi Paşa (Firari), donanmayı Mısır'a götürerek Mehmed Ali'ye teslim etmişti. Böylece ordusuz ve donanmasız kalan Osmanlı Devleti, Mehmed Ali'ye bir şey yapamayacak duruma geldiği için, Rusya'nın daha fazla nüfuz kazanacağından endişe eden İngiltere'nin önayak olmasıyla, beş Avrupa devleti (Fransa, İngiltere, Rusya, Prusya, Avusturya) Bâbıâlî'ye ortak bir nota vererek "Şark Meselesi"nin beraberce hallini teklif etmişlerdir.

Neticede Nisan 1840'ta toplanan Londra Konferansı'nda Mehmed Ali'ye oğullarına da intikali suretiyle Mısır valiliğinin, kayd-ı hayat şartıyla da Akka ve Beyrut'un verilmesi, buna karşılık işgal ettiği diğer yerlerden çekilmesi, donanmayı geri vermesi ve vergileri ödemesi teklif edilmişti. Mehmed Ali bunları kabul etmeyince Akka valiliği elinden alınmış ve girişilen askerî harekât sonucunda İbrahim Paşa kesin bir mağlubiyete uğratılmıştır. Bu arada İngiltere'nin Marunî ve Dürzîleri Mısırlılara karşı ayaklandırdığını da hatırlatmak gerekir. Nihayet 1841 senesinde Mehmed Ali'ye Mısır eyaleti üzerinde veraset hakkı tanınması suretiyle Osmanlı Devleti'ni Avrupa'ya bağlayan ve aynı zamanda çok zayıflatan Mısır Meselesi kapanmıştır.

2.
TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1876)

Tanzimat'ın Getirdikleri (1839-1856)

Reşit Paşa tarafından hazırlanan ve Gülhane Meydanı'nda 3 Kasım 1839'da okunan Tanzimat Hatt-ı Hümâyûnu, bütün tebaanın can, mal, ırz ve namusunu korumayı ve mahkeme edilmeden kimsenin idam edilmeyeceğini, herkesin mülkiyet hakkına sahip olabileceğini ve bu hakkı devletin müdafaa edeceğini teyit ve taahhüt ediyordu. Bu fermanla ayrıca, vergilerin belli oranlara göre ve eşitliğe uygun olarak alınacağı, askerliğin belli süreler içinde yapılacağı ve bilhassa farklı dinden olanlara da eşit

14:01 19%

muamelede bulunulacağı belirtiliyordu.

Tanzimat Fermanı'nın hemen öncesinde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhran, Avrupa devletlerinin ve özellikle İngiltere'nin müdahalesiyle bir çözüme kavuşturulmak istenmişti. Nitekim 1838'de İngiltere ile yapılan ticaret antlaşmasının bu devlete sağladığı imkânları göz önünde tutan bazı tarihçiler, başta İngiltere olmak üzere başlıca Avrupa devletlerinin, Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nde yeni bir ekonomik ve sosyal düzen kurmak suretiyle imparatorluğu ayakta tutmakta birtakım çıkarları bulunabileceğini ifade etmektedirler.

Tanzimat Fermanı zamanla Osmanlı toprak düzeninde önemli değişiklikler getirmeye başlamıştır. Mesela 1845'te özel olarak kurulan komisyonlar, kişilerin ellerinde bulunan ve eskiden valiler, kadılar, sipahiler, ayanlar vb. tarafından verilmiş evrakı inceleyerek bunların birçoğunu toprak mülkiyetinin dayanağı olarak kabul etmiştir. Böylece tarım kesiminden birçok kimse küçük ve orta büyüklükte arazi parçalarına sahip olabilmiştir. Bu yeni toprak sahiplerinin büyük bir kısmının Müslüman olmaları, bilhassa Anadolu'da gayrimüslim grupların tarıma mülk sahibi olarak sızmalarını bir dereceye kadar önlemiş olmalıdır. Bu gelişmeler 1870'ten sonra tarıma dayalı bir Müslüman orta sınıfın teşekkül etmesini kolaylaştırmıştır. Güneydoğu Anadolu, Irak ve Suriye'de çok defa mevcut arazi ve meralar ile büyük toprak sahiplerinin sayısında oldukça önemli bir artış meydana gelmiştir. Nihayet komisyonların çalışmalarını bitirmesi neticesinde 1858 yılında Arazi Kanunnâmesi yayınlanmıştır. Bütün bu gayretlere rağmen tarımda üretimi artırıcı tedbirlerin alınmasında başarılı olunamadığı için bu sektörde büyük bir ilerleme kaydedilememiştir.

Şüphesiz Tanzimat, devlet idaresinde mecburi olarak köklü bazı değişiklikler meydana getirmiştir. II. Mahmud eski düzenin temel taşları olan yeniçerileri, sipahileri, ayan ve tımarları ortadan kaldırdıktan sonra merkezin mutlak otoritesini gerçekleştiren bir idare kurabilmiştir. Tanzimat'la birlikte yapılan reformlar, işlerin yürütülmesi için geniş bir memur kadrosunu (bürokrasi) gerektirmiştir. Memurların maaşa bağlanması, evvela birtakım suistimallere yol açan sistemi ortadan kaldırmak hedefini güdüyordu.

14:01 19%

Tanzimat'la beraber askerlik hizmetinin belirli bir süre içinde yapılması ve bölgelerin nüfus durumları göz önüne alınmak suretiyle asker teminine gidilmesi, böylece eski sistemin getirdiği birtakım mahzurların ortadan kaldırılması prensip itibariyle kabul edilmiştir. Ancak bu, daha sonraki devirlerde bile layıkıyla hayata geçirilemeyen bir hedef olarak kalmıştır. Bununla beraber askerlik konusu memleketin içinde bulunduğu şartlara göre pratik olarak çözülmeye çalışılmıştır. 1843'te çıkarılan bir kanunla muvazzaf askerlik hizmeti 5 yıla indirildiği gibi redif askerlik hizmeti de 7 yıl olarak sınırlandırılmış, böylece askerlik yükü eskiye oranla bir hayli hafifletilmiştir. Asker toplama işini sistematik rasyonel bir usule bağlamak için 1844 senesinde özel bir nüfus sayımı yapılmıştır. Birçok bakımdan 1830 nüfus sayımından çok daha mükemmel olan bu sayım esnasında nüfus kütüklerinin temeli atılmıştır. Askerlerin sivil görev almaları önlenmiş, sivil ve askerî bürokrasinin birbirinden ayrılmasına çalışılmıştır. Silahlı Kuvvetler; Hassa (birinci), Dersaadet, Rumeli, Anadolu ve Arabistan orduları olmak üzere 5 orduya ayrılmıştır. 1855'te çıkarılan bir kanunla o zamana kadar yalnız Müslümanlar tarafından görülen askerlik hizmeti bütün tebaayı içine alacak şekilde genişletilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti din ve dil farkı gözetmeksizin herkesin eşit şekilde hizmet göreceği bir ülke hâline getirilmek istenmekteydi. Ancak Hıristiyanlar çeşitli sebeplerle Avrupa devletlerinden de destek görerek askerlik hizmetine itiraz etmişler ve neticede bu hizmetten muaf tutulmuşlardır. Buna karşılık kendileri için "bedel-i askeriye" adıyla yeni bir vergi ihdas edilmiştir. Böylece vatanı korumak ve daha da ileriye gidersek kimi zaman onun uğruna ölmek görevi Türklerin omuzlarına yüklenmiştir; bu da zamanla Müslüman-Türk nüfusunun azalmasına yol açmıştır.

Tanzimat Fermanı'nın getirdiği en büyük yeniliklerden biri şüphesiz ki din farklarını kaldırarak bütün tebaayı "eşit" kabul etme vaadidir. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu gayrimüslim tebaasını bir "millet sistemi" dâhilinde idare etmiştir. Bu sistemde asıl olan, belirli bir dinî mezhebe mensubiyettir. Bu yüzden bir Rum milleti denildiği zaman imparatorluk dâhilinde aynı mezhebe mensup olan Rumlar dışındaki bütün tebaa, mesela Bulgarlar, Sırplar, Ortodoks Araplar akla gelirdi. Tıpkı bunun gibi aynı millete mensup olan zümreler Katolik ise Latin milletinden, Ortodoks ise Rum

14:01 19%

milletinden addolunurlardı. Bu millet sistemine dâhil olan zümreler yalnız uhrevi değil, birçok önemli dünyevi konularda da patrikleri tarafından idare olunurlardı. Tanzimat Fermanı ve bilhassa 1856 Islahat Fermanı ile bu konu tekrar teyit ve tasdik edilmiştir. Hıristiyan tebaa, Müslümanlarla aynı haklara sahip vatandaşlar olarak kabul edilmiş olmalarına rağmen baskı altında tutuldukları yönünde şikâyet etmekten geri kalmamışlardır. Bunların bu tutumunda Avrupa'nın büyük devletlerinin kendi menfaatleri çizgisinde yapageldikleri tahrik ve teşvikin büyük rolü olmuştur. Zira bu devletlerden her biri aynı kiliseyi paylaştıkları Hıristiyan tebaayı kendi menfaatleri istikametinde istismar etmişler ve Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak için bunu etkili bir silah olarak kullanmışlardır.

Eğitim konuları, Tanzimat devrinde bilhassa 1845'te çıkarılan bir hatt-ı hümâyûn ile ele alınmış ve bu amaçla kurulan bir komisyon, 1846'da bir üniversite ile ilk ve orta öğretim yapacak okullar kurulmasını tavsiye etmiştir. Fakat kurulabilen altı rüştiyenin 1850'deki toplam öğrenci sayısı ancak 870 idi. Maarif Nazırlığı 1847'de kurulmuş olmasına rağmen ilk eğitim çalışmaları çok eksik kalmıştır. Eğitim işi ancak 1869'da gereğiyle ele alınarak geniş içerikli ve üç kademeli bir eğitim sistemi düşünülmüş, ama bu düşünce de uzun süre kağıt üzerinde kalmıştır. Buna karşılık gayrimüslim tebaanın gerek okul gerek talebe sayısı itibariyle Türk eğitim sistemiyle kıyaslanamayacak derecede iyi bir eğitim seviyesinde bulunduğu da bir gerçektir.

Tanzimat, temel felsefe olarak Avrupa üstünlüğünü kabul etmiş bulunuyordu. III. Selim ve II. Mahmud'un ıslahatçılık teşebbüslerinde Osmanlı geleneklerini ve İslâm'a bağlılığı devam ettirmek için bazı gayretler sarf edilse de Tanzimat'tan sonra girişilen reformlarda Avrupa'yı model almak esas olmuştur. Devlet mefhumu bürokratik teşkilat, ordu, eğitim, ticaret ve ceza kanunları, hatta kısmen mahkeme teşkilatı dahi Avrupa örneğine göre değiştirilmiştir; bu da imparatorluk içinde her sahada görülen bir ikiliğe yol açmıştır.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeler kaçınılmaz bir şekilde Tanzimat Fermanı'nın koyduğu esaslardan kaynaklanmıştır. Lübnan'da Dürzî ve Marunîler arasında çıkan ilk çatışmalar (1841/1842), Fransa'nın Katolik olan Marunîler lehine askerî müdahalesine yol açmıştır. Neticede, 1846'da Dürzîler ve Marunîler ayrı

14:01 19%

kaymakamlıklara ayrılmış, nihayet 1866'da tekrar alevlenen çatışmalar sonunda Marunîler yine Fransa'nın yardımıyla Cebel-i Lübnan'da yarı muhtar bir idare kurmayı başarabilmişlerdir. Bu arada Bosna, Arabistan ve Irak'ta bazı ayaklanmalar olmuşsa da bunlar Avrupa'nın müdahalesine fırsat verilmeden önlenebilmiştir. Avrupa devletleri arasında Osmanlı topraklarını hedef alan rekabet, 1840'tan sonra yeni bir şekilde canlanmaya yüz tutmuştur. Mısır Meselesi (1840) ve Boğazlar rejimi 13 Temmuz 1841'de Osmanlı menfaatlerine kısmen de olsa uygun bir şekilde karara bağlanmıştır. Bu netice ancak Rusya ile İngiltere'nin birbirleriyle anlaşarak hareket etmeleri sonucunda elde edilmiştir.

Rusya'nın böyle davranmasının başlıca sebebi, İngiltere'nin dostluğunu kazanarak barış yoluyla Osmanlı topraklarını onunla bölüşmekti. Fransa'yı Ortadoğu'da etkisiz hâle getiren ve Mısır Meselesi'ni kendi lehine istismar ederek Osmanlı Devleti üzerinde bir çeşit ekonomik, siyasi ve kültürel vesayet kuran İngiltere, bu imtiyazlı durumunu Rusya ile paylaşmak niyetinde değildi. Anlaşma yolu ile Osmanlı topraklarını bölüşme konusunda birkaç defa İngiltere ile temas eden Rus Çarı, nihayet 1844'te İngiltere'yi ziyareti esnasında konuyu tekrar ortaya atmıştır. Şark Meselesi'ni milletlerarası hâle getirmek isteyen Çar I. Nikola, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Hıristiyanlara beraberce sahip çıkmayı İngiltere'ye açıkça teklif etmişse de, arzu ettiği neticeyi elde edememiştir. Bu arada 1848'de Fransa'ya karşı kurulmuş olan Rus-İngiliz dostluğu öldürücü bir darbe almıştır. Bu tarihte Macarların ve Polonyalıların ulusal ve sosyal özellik taşıyan isyanları, Rusya ve Avusturya tarafından çok ağır bir şekilde bastırılmıştır. İsyanın ileri gelenleri, bu arada ünlü Macar lideri Kossuth ve ona bağlı subaylar Osmanlı topraklarına sığınmışlardır. Sayıları 4400 kadar (3600 Macar, 800 Polonyalı) olan bu mültecileri, Rusya ve Avusturya'nın savaş tehdidine rağmen Osmanlı Devleti geri vermemiştir. Bu sayede itibarı çok artan Osmanlı Devleti'ni, Rusya ve Avusturya'ya karşı Fransa ve İngiltere ortaklaşa desteklemişlerdir.

Fransız ve İngiliz kamuoyu arasında Rusya aleyhine büyük bir tepkinin ortaya çıkmasına sebep olan bu olay kapanır kapanmaz, Mukaddes Yerler Meselesi (Makamât-ı Mübareke) patlak vermiştir. Fransa, Kudüs'te eskiden beri sahip olduğu

14:01 19%

dinî imtiyazlarını genişletmeye çalışmış, neticede mukaddes yerlerin bir kısmının anahtarlarını Katoliklere verdirmek suretiyle Ortodokslar aleyhine başarı sağlamıştır. Ortodoksların koruyucusu olduğunu bir defa daha gözler önüne sermek isteyen Rusya, Fransa'nın Kudüs'teki bu tasarrufunu fırsat bilerek Prens Menşikov'u olağanüstü elçi olarak İstanbul'a göndermiştir. Menşikov'un esas vazifesi Kudüs Meselesi'ni çözmekten ziyade Osmanlı Devleti ile gizli bir antlaşma imzalayarak onun üzerinde bir çeşit Rus nüfuzu kurmaktı. Zira Çar, artık İngiltere ile anlaşarak Osmanlı Devleti'ni aralarında paylaşmaktan ümidini kesmiş bulunuyordu.

Menşikov, davranışları yüzünden herkesin tepkisini çekmiş ve onun bu hareket tarzı Avrupa elçilerini bile telaşa düşürmüştür. İngiltere, Menşikov'un gelişinden 36 gün sonra, 5 Nisan 1853'te Rus düşmanı olarak bilinen Stratford Canning'i tekrar sefir olarak İstanbul'a göndermiştir. Bir buçuk ay sonra Menşikov'un hiçbir sonuç alamadan Rusya'ya geri dönmek zorunda kalması, iki devlet arasındaki ilişkilerin kesilmesine yol açmış ve Rusya, savaş ilan etmeden Boğdan'ın işgaline girişmiştir. Bu arada yapılmakta olan diplomatik görüşmelerden de hiçbir netice alınamamıştır. Bu durumda Osmanlı Devleti, tebaası olan Ortodoksların, kanunlarla belirlenmiş olan hukuki durumlar dışında yabancı bir iltimas ve müdahaleye tahammül edemeyeceğini bildirerek Boğdan'ın derhal tahliyesini bir ültimatom ile Rusya'dan talep etti. İki devlet arasında başlayan savaşın seyri sırasında Rusların Osmanlı donanmasını Sinop'ta batırması üzerine (30 Kasım 1853) İngiltere de Rusya ile diplomatik münasebetlerini kesmeye karar vermiştir (6 Şubat 1854). Fransa'yı da kendi yanına çeken İngiltere, 28 Mart 1854'te Rusya'ya resmen savaş ilan ederek Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılmıştır. Bu savaş Kırım Yarımadası'na çıkan müttefik kuvvetlerinin uzun ve kanlı çarpışmalardan sonra nihayet Sivastopol'ü ele geçirmesiyle son bulmuştur.

Rusya, 30 Mart 1856'da Paris Barış Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşmaya göre Tuna'da nakliyat serbest bırakılıyor, Karadeniz ise bütün ülkelerin ticaret gemilerine açık ancak savaş gemilerine kapalı olarak tarafsız bir bölge ilan ediliyordu. Rusya, Eflak ve Boğdan'dan çekildiği gibi bu iki prenslik üzerindeki himaye haklarından da vazgeçmekteydi. Ayrıca Besarabya'yı Boğdan'a terk ederken,

14:01 19%

Kars'ı da Osmanlı Devleti'ne geri vermeyi kabul ediyordu. Paris Antlaşması, 18 Şubat 1855'te ilan edilen Islahat Fermanı'na maddeleri arasında yer vermiş ve Osmanlı Devleti'ni Avrupa devlet sistemine kabul ederek onun Avrupa devletlerarası hukukundan istifade edebileceğini belirtmiştir. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü de garanti edilmekteydi. Kısaca Paris Antlaşması, Rusya'yı Karadeniz'de ve nakliyecilikte büyük önem kazanan Tuna havzasından uzaklaştırmıştı. Böylece Avrupa devletlerinin, bilhassa Fransa'nın, bölgedeki nüfuzları çok genişlemiş oluyordu. Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması, Osmanlı Devleti'ne tarihte ilk defa Batı Avrupa ile beraber ve onun bir müttefiki olarak hareket etmek imkânını vermiştir.

İstanbul, Avrupa'ya artık kurtarıcı müttefik ve yakın bir dost gözüyle baktığı için, eskiden Müslümanlar arasında Batı'ya karşı duyulan çekingenlik ve korkuların büyük bir kısmının azalması ve hatta giderek ortadan kalkması kolaylaşmıştır. Keza bu yeni durum, eskiden ıslahatı, Tanzimat'ı ve yenileşme hareketlerini, Osmanlı Devleti'ni içten yıkmak isteyen Avrupa'nın bir tuzağı olarak görenlerin önemli bir kısmının fikirlerini değiştirerek Avrupa dillerine, kültürüne ve düşüncesine karşı ilginin kuvvetlenmesine yol açmıştır. Savaş esnasında Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumu büyük bir sarsıntı geçirmiş ve devlet ilk dış borçlanmalarına bu sırada başlamıştır. Bunun yanında gündelik hayatın sade alışkanlıklarından sıyrılmalar ve Avrupa'yı taklit eden masraflı yaşayış şekillerinin yaygınlaşması da toplumun içinde bulunduğu yeni durumu gösteren olgulardır.

1856 Islahat Fermanı şüphesiz ki Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan gayrimüslim tebaadaki milliyetçilik duygularının kuvvetlenmesinde, dolayısıyla devletin dağılmasında önemli rol oynamış bir belgedir. Bu ferman, Osmanlı devlet adamlarının, hatta Batı taraftarı olan Reşit, Fuat ve Âl paşaların bile katkısı olmadan İngiltere, Fransa ve kısmen Avusturya elçi ve uzmanları tarafından Londra ve Paris'te hazırlanmış, Osmanlı hükümetine de olduğu gibi kabul ettirilip ilan edilmiştir. Ferman hemen hemen baştan sona kadar gayrimüslim tebaanın eşitlik haklarını söz konusu ederek bunların devletin her kademesinde vazifeye alınmaları gerektiğini bilhassa belirtmiştir. Bir maddesinde, dinî inanç ve âdetlerde tam serbesti tanımış

14:01 19%

olması hasebiyle bazı kimseler bunu laikliğin ilk hukuki ifadesi olarak kabul etmişlerdir. Aslında bu, Osmanlı topraklarına 1856'dan sonra İngiliz elçisi Canning'in desteğiyle yerleşen çok sayıdaki misyonerin kendi dinî propagandaları için hukuki bir destek bulmalarına imkân sağlayan bir maddedir. Bu dönemde vicdan ve inanç hürriyeti etrafında yapılan tartışmaların laiklikle pek ilgisi yoktur. Müslüman halk Avrupa'nın iktisadi, kültürel ve siyasi emperyalizmine karşı koyabilmek için İslâmiyet'i bir çeşit direniş ideolojisi hâline getirdiğinden, misyonerler vicdan hürriyetini Hıristiyanlığı yaymak ve bu direnişi kırabilmek amacıyla ortaya atmışlardır.

Paris Antlaşması ve Islahat Fermanı sayesinde Osmanlı toplumu ve ekonomisi süratle Avrupa ekonomisinin nüfuz sahası içine girmiş ve az zamanda ona bağımlı hâle gelmiştir. Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletler hukukundan istifade ettirmek, başka bir deyişle onu Avrupa camiasının bir parçası saymak kararı, aslında Osmanlı toplumunun ve ekonomisinin Avrupa'ya tabi oluşunun bir sonucuydu. Bu bağlılık, hukuki ve siyasi sahada kapitülasyonlarla desteklenmiştir. Avrupa devletlerine kapitülasyonlarla verilen haklar devletler hukukunda *extra-territoriality* (dış ülkede politik dokunulmazlık) şeklinde ifade edilmiştir. Bu hakkı elde eden yabancı tebaa, Osmanlı Devleti'nde kaldığı sürece herhangi bir anlaşmazlık hâlinde kendi ülkelerinin kanunlarına tabi olarak özel mahkemelerde yargılanabiliyordu. Yeni tip mahkemelerin bir kısmı zaten bu maksatla kurulmuştu. Kapitülasyonları, devletler hukukunun modern devletin baş vasfı olarak tanıdığı hükümranlık hakkı ile bağdaştırmaya imkân yoktur.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda Avrupalılar nazarında büyük bir iktisadi değer kazanmıştı. İngiliz ve Fransız endüstrisinin ileri bir safhaya ulaşması ve Almanya ile Avusturya'nın hızla sanayileşmeye başlamış olmaları, Osmanlı topraklarının ham madde kaynağı ve pazar olarak değerini bir kat daha artırmış bulunuyordu. Bu arada, buharlı gemilerin devreye girmesi, ticarete konu olan malların hacmini çok artırdığı gibi nakliye müddetini de hayli kısaltmıştır. Mesela, İstanbul'dan Marsilya'ya yolculuk 6 haftadan altı güne inmiştir. Buharlı gemiler su ve kömür almak için sık sık limanlara uğramak zorunda kaldıklarından İngiltere ve Fransa'nın rahatça

14:01 19%

kullanabilecekleri limanlara ihtiyaçları çok artmıştı.

Aşağıda vereceğimiz şu rakamlar, Osmanlı Devleti'nin stratejik ve iktisadi sahada artmakta olan değerini açıkça göstermektedir: 1825'te İngilizlerin bütün dünya ticareti, 44.208.803 sterlin ithalat ile 56.320.182 sterlin ihracattan ibaretti. İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ticareti, 1825'te 1.079.671 sterlin ihracat ve 1.207.172 sterlin ithalat iken, 1852'de ihracat 8.489.000 sterline, ithalat ise ancak 2.252.283 sterline çıkabilmiştir. 1850'lerde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden aldığı ham madde arasında mısır ve buğday üçüncü ve dördüncü sırada idi. 1842'de Boğazlar'dan yalnız 250 İngiliz gemisinin geçmesine karşılık, 1848'de bu sayı 1397'ye, 1852'de 1741'e yükselmişti. Bundan dolayıdır ki Palmerston, 1849 yılında İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmada "Bizim için Türkiye'nin siyasi istiklali kadar ticari istiklali de önemlidir. Hiçbir ülke Türkiye kadar bizim ticaretimize liberal bir hak tanımamıştır" demişti. Ticari ve ekonomik ilişkilerindeki artış, diğer Avrupa ülkeleri için de geçerlidir.

Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun Avrupa ile olan siyasi, ticari, ekonomik ve kültürel ilişkileri hem artmış hem de şekil değiştirmiştir. Toplum yapısı süratle değişmeye yüz tuttuğu gibi insanların yaşayış ve yerleşmelerinde de çok süratle değişimler meydana gelmiştir. İstanbul, Selanik, İzmir, Beyrut gibi liman şehirlerinin nüfusu 1850'den sonra süratle artmaya başlamıştır. Asrın başında İstanbul nüfusu yarım milyonun altında iken, asrın sonunda bir milyona yaklaşmış bulunuyordu. İzmir'in nüfusu ise 50-60 yıl içinde 5-6 misli artmıştır. Osmanlı toplumunun şehir ve kasabaları; meslek, yaşayış ve düşünüş itibariyle 1825-1860 arasında geçmiş devrelerin herhangi biriyle kıyas kabul etmeyecek kadar köklü değişikliğe uğramıştır. Bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nde meydana gelen siyasi, sosyal ve kültürel olayları, yalnız ıslahatlara ve Tanzimat'a taraftar olup olmamakla açıklamaya çalışmak yetersizdir. Eski düzeni değiştirmeye yönelmiş her hareketi "iyi" ve "ilerici", ona karşı gelenleri "tutucu" ve "gerici" olarak tayin ve tarif edenlerin görüşleri şüphesiz çok dardır. Bir toplum içinde faaliyetler çeşitlenip genişledikçe insanların tutum ve düşünceleri ile gayeleri de birbirine karışıp yeni şekiller altında ortaya çıkmaktadır.

Bu süre içinde Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun gerçekten değiştiğini, yeni tutum

14:01 19%

ve düşüncelerin gaye ve karakter bakımından eski düşüncelerle pek ilgisi kalmadığını Kuleli Vak'ası çok iyi göstermektedir. Eylül 1859 tarihinde meydana gelen bu olay, yeni siyasi ve iktisadi sıkıntılardan doğan modern manadaki ilk siyasi ve sosyal örgütlenme girişimi olarak kabul edilebilir. Şeyh Ahmed, gizli bir cemiyet kurarak buraya yüksek rütbeli subaylar, sivil halk ve ticaret erbabı arasından üye toplamayı başarmıştır. Abdülmecid'e suikast yapmayı düşünen cemiyet üyeleri, padişahın israfına, devlet memurlarının rüşvet almalarına ve bilhassa Avrupa'nın iktisadi ve kültürel baskısına karşı bu şekilde tepki göstermekteydiler. Çok iyi kalpli olan, kan dökmekten kaçınan, tebaasının iyiliğini arzulayan Abdülmecid ise bu gizli cemiyeti kuranların ölüm cezalarını kürek ve hapse çevirecek kadar iyi niyetli hareket etmiştir. Özel hayatının düzensizliği sebebiyle sağlığı bozulan padişah, israfları ve zaafları yüzünden itibarı da sarsılmış olarak 25 Haziran 1861'de henüz 38 yaşını doldurmadan veremden vefat etmiştir.

Tanzimat Devrinin Sonu: Sultan Abdülaziz'in Saltanatı (1861-1876)

Abdülaziz'in saltanatı sırasında (25 Haziran 1861-Mayıs 1876) meydana gelen olaylar, karakter itibariyle Abdülmecid devrininkinden pek farklı değildir. Zira bu devirde de aynı şekildeki iç ve dış olaylar bir kat daha kuvvetlenerek kendini hissettirmiştir.

Bu devrenin başlıca üç önemli meselesi şu şekilde sıralanabilir: a) Tanzimat reformlarına devam edilip edilmeyeceği, b) Devlet idaresinde Saray ve Bâbıâlî arasında bir kuvvet mücadelesinin ne sonuç vereceği, c) Avrupa'dan alınan borçların ne şekilde ödeneceği.

Tanzimat reformlarına taraftar olan ve onları yürüten kadro esas itibariyle Hariciye Nezareti ve Sadaret idi. Mustafa Reşit Paşa ile kendisinin yetiştirdiği Âlî ve Fuat paşalar iş başında bulundukları müddetçe Tanzimat Hareketi oldukça istikrarlı bir şekilde yürütülebilmiştir. Fuat Paşa'nın 1869, Âlî Paşa'nın 1871'deki ölümlerinden sonra, Tanzimat reformlarının sık sık askıya alınması, ekonomik faaliyetlerin çok artması sonucunda olumlu gelişmeler kaydeden iş hayatını da büyük bir istikrarsızlıkla karşı karşıya bırakmış oluyordu. Hâlbuki ekonomik ve sosyal hayatın başarı sağlamasının, her şeyden önce istikrara ihtiyaç duyduğu açıktır. Böylece

14:01 18 %

Osmanlı Devleti, bünyesi itibariyle uzun asırlar boyunca devamlı değişikliklere maruz kalmadan mevcudiyetini sürdürebilmiş iken, Tanzimat devri ile geçirdiği siyasi ve idari değişiklikler devlet idaresinde istikrarsızlığı ana karakter hâline getirmiştir.

II. Mahmud zamanında başlayan icra organının kuvvetlenmesi bu devrede de süregelmişti. Reşit Paşa ile başlayan ve gittikçe gücünü artırmaya devam eden sadaret makamı, Âlî Paşa'nın ölüm tarihi olan 1871 senesine kadar kuvvetlenmeye devam etmiştir. Aslında bu makamın kuvvet kazanması, sayısı gittikçe artan ve otoritesi genişleyen icra organının, yani bürokrasinin güçlenmesinin doğal bir sonucudur. Sadrazamın ve dolayısıyla bürokrasinin fazla güç kazanarak kendi kontrolünden çıkmasından ve hatta kendisine karşı gelmesinden çekinen Abdülaziz, bazen çok basit sebeplerle sadrazamları sık sık değiştirerek otoritesini muhafaza etme yollarını aramıştır. Ancak kısa aralıklarla meydana gelen bu değiştirmeler, temelde bürokrasinin kuvvetlenmesini engelleyemediği gibi bir dereceye kadar devletin iç ve dış siyasetini de devamlılıktan mahrum bırakmıştır. Ne olursa olsun Âlî ve Fuat paşalar hayatta bulundukları sürece Sultan Abdülaziz'in vehimlerine ve tek taraflı hareketlerine bir dereceye kadar engel olabilmişlerdi. Her ne kadar Abdülaziz tahta çıkar çıkmaz bir hatt-ı hümâyûn ile Tanzimat ve Islahat fermanlarına uyacağını vaat etmişse de muhafazakâr çevreleri de hoşnut etmek için elinden geleni yapmıştır.

Abdülaziz devrinde dış borçlar durmadan artmıştır. Padişahın her ne pahasına olursa olsun kuvvetli bir donanmaya sahip olmak ve kara ordusunu modern silahlarla donatmak arzusu devlete büyük mali külfetler yüklediği gibi Saray ve Bâbıâlî arasında birtakım çekişmelere de yol açmıştır. Nitekim 1875'te Osmanlı Devleti'nin borçlarını ödeyemez duruma gelmesinde bu hesapsız tutumun rolü büyük olmuştur. Bilindiği gibi, ilk dış borç Kırım Savaşı sebebiyle 1854'te alınmıştır. Bu tarihten başlayarak 1865'e kadar hemen hemen her sene, her ne kadar bir kısmı eski borçları ödemek için olsa dahi, hacmi gittikçe artan bir ölçüde yeni borçlanmalara gidilmiştir. 1865-1869 arasındaki bir duraklamadan sonra borç almaya tekrar başlanarak 1877'ye kadar gelinmiştir. Bu süre içinde topyekûn 251.209.758 liralık bir borç altına girilmiş, ancak faiz ve diğer masraflar çıkarıldıktan sonra net olarak ele 135.015.751 lira geçmiştir. Bu gidiş, 1881'de bir bakıma devletin iflası manasına gelen meşhur Düyun-u Umûmiye

14:01 18 %

idaresinin kurulmasına kadar varacaktır.

Fuat Paşa, 1861'de sadrazam olunca, hazinenin içinde bulunduğu güç duruma bir çare olarak bir yandan piyasadaki kâğıt paranın kaldırılmasını ve harcamaların önüne geçilmesini, diğer yandan gelir kaynaklarının daha iyi kullanılmasını, gelir ve giderin denge hâlinde tutulmasını öngören bir plan hazırlamıştır. Avrupa'dan tekrar borç alarak devletin maliyesine çekidüzen vermeyi de hedef edinen bu mali planı, yürürlüğe koymak ve bilhassa devlet masraflarını kontrol etmek için Divân-ı Muhasebât adında bir müessese kurulmuştur. Ancak padişah saray masraflarının bir derece kısıtlanmasına rıza göstermekle beraber askerî harcamalardan vazgeçmediği için, Fuat Paşa ve diğer bazı nazırların istifa etmesiyle, girişilen bu teşebbüs neticesiz kalmıştır.

Abdülaziz, 1863 senesinde Mısır'ı ziyaret ederek imparatorluğun bu uzak parçası üzerinde devletin nüfuzunu artırmak istemişti. 1867 senesinde başta Fransa ve İngiltere olmak üzere bir Avrupa seyahatine çıkan Abdülaziz, kendi halkıyla olduğu kadar yabancı devletlerle de şahsi ve yakın münasebetler kurmaya çalışmıştır.

Abdülaziz'in saltanatı esnasında Mısır valisi İsmail Paşa'ya hidiv unvanını vermesi ve buna bağlı olarak imtiyazlarını son derece artırması, ayrıca veraset usulünü babadan oğula geçecek bir şekilde değiştirmesi, Mısır'ın ileride gitgide Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha da uzaklaşmasına zemin hazırlamıştır.

1871'de Âlî Paşa'nın ölümünden sonra bilhassa Mahmud Nedim Paşa'nın sadarete getirilmiş olması, Tanzimat'a karşı olanların iş başına geçmesine yol açtığı gibi padişahın şahsi idaresini yürütmesini de kolaylaştırmıştır. Böylece hem Abdülaziz'in hükümet üzerindeki nüfuzu artmış, hem de hesapsız harcamalar yüzünden hazinenin durumu gittikçe bozulmuştur. Gerçi gerek Fuat Paşa gerek Âlî Paşa zamanında alınan bazı tedbirlerle devlet gelirlerinde artış olmuştur. Hatta 1871-1874 arasında dahi belirli bir ölçüde bir gelir artışı kaydedilmişse de bunlar sağlıklı bir ekonomik gelişmenin sonucu değil, kâğıt üzerinde kalan birtakım yükselmelerdir.

Devlet gelirinin büyük bir kısmı, dış borçları ve faizleri ödemek için sarf edilmekteydi. 1862-1863 senelerinde borçların genel bütçe içindeki payı % 18.8 iken (313 milyon kuruş), 1869-1870'te bu pay % 33'e (570 milyon kuruşa) çıkmış ve 1874-

14:01 18 %

1875'te ise aynı pay % 43.9'a (yani 1 milyar 83 milyon kuruşa) yükselmiştir. 1875-1878 arasında Rumeli ve Doğu Anadolu gibi bölgelerdeki çeşitli meseleler ve krizler devlet bütçesinin yarı yarıya açık vermesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca vergilerin tam olarak toplanamaması ve birçok gelir kaynağının vergi dışında kalması da durumun ciddiyetini artırmıştır.

Bununla beraber, 1866-1877 arasında Osmanlı Devleti, bazı iç isyanlara rağmen herhangi bir devletle savaşa girmeyerek nispi bir sükûn içinde yaşamıştır. Tanzimat devrinde de Osmanlı devlet geliri eskiden olduğu gibi esasen tarıma dayanmaktaydı. Bu yüzden durmadan gelişmekte olan iç ve dış ticaret, gereği gibi vergilendirilmemekte idi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde süratli bir gelişme gösteren yabancı sermaye, birçok iş kolları ve yeni meslekler (nakliyecilik, sigorta, bankacılık) yaratmış olduğu hâlde bunlar vergilendirilemiyordu. Bu hususta 1863'te kurulan ve yabancı sermaye ile çalışan Osmanlı bankasının ödediği vergilere bakmak bir fikir verebilir. İşte vergi sisteminin bu şekilde bütün gelir kaynaklarını eşit derecede içine almaması, hazineyi güç durumda bıraktığı gibi sosyal bir dengesizlik de yaratmaktaydı. Bunun neticesinde ticaret ile iştigal edenlerin çoğunluğunu oluşturan gayrimüslimler alabildiğine zenginleşirken, büyük çoğunluğunu Müslümanların teşkil ettiği küçük esnaf ve ziraatla meşgul olanlar fakirleşiyordu. Üstelik bu zümre ürettiği mallara yeterince alıcı bulamadığı için bunları maliyet fiyatına satmak zorunda kalabiliyordu.

Eskiden mevcut olmayan bu ekonomik faktörler, bir yandan sosyal yapının değişimini hızlandırırken, diğer yandan da yeni iş kollarına ve gelir dağılımına göre ortaya yeni meslekler ve sosyal tabakalar çıkarıyordu. Görüldüğü üzere Abdülaziz'in saltanatının son devresinde Osmanlı Devleti'nin genel sosyal görünüşü hiç de iç açıcı değildi. Devlet gelirlerinin önemli bir kısmı dış borçların ödenmesine tahsis edilmiş iken, ticaret ile uğraşan gayrimüslimler bu külfetlerin kısmen de olsa dışında kalarak ekonomik, siyasi ve kültürel durumlarını alabildiğine güçlendiriyorlardı. Burada Osmanlı Devleti içinde ekonomik ve sosyal farklılaşmanın dinî, kültürel ve etnik farklılaşma ile el ele yürüdüğünü ayrıca belirtmek gerekir. Bu durumu hazırlayan ve Hıristiyan tebaa lehine gelişmesini sağlayan, şüphesiz, Tanzimat Fermanı'nın ve

14:01 18 %

bilhassa Islahat Fermanı'nın getirdiği "eşitlik" prensibidir.

Islahat Fermanı sayesinde çeşitli mezheplere bağlı Hıristiyan tebaa, yirmi sene zarfında büyük bir iktisadi gelişme göstererek az zaman içinde etkisini sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda artırmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Hıristiyan grupların iç yapıları ve teşkilatları süratle değişmiş, Yahudiler dışındaki gayrimüslim topluluklar eski etnik isimleri altında sosyal ve siyasi bakımdan yeni kimlik ve isteklerle ortaya çıkmışlardır. Avrupa ülkeleri ise kendi çıkarlarını sağlamak için icabında siyasi ve hatta askerî güçlerini kullanarak bu gelişmeleri desteklemiş ve Hıristiyan tebaaya daha üstün bir ekonomik konum sağlamışlardır. Gayrimüslim tebaa arasında kendini göstermeye başlayan milliyetçilik fikirleri, bunların kendi statülerine bağlı bir gelişme göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hıristiyanlar arasında ortaya çıkan milliyetçilik, dil ve etnik temelden çok dine dayanmaktaydı. Aynı mezhebi paylaşmaları sebebiyle Ortodoks Kilisesi'ne bağlanmış bulunan Slav ırkından gelen tebaanın kendi milli kiliselerini kurmak istemeleri, onları Rumlaştırmaya çalışan Bizans Kilisesi'ne büyük bir darbe indirmişti. Ekonomik gelişmelerden istifade eden ve merkezi İstanbul'da bulunan bir Bulgar ticaret grubu, daha 1850'lerde başladığı bir Bulgar Milli Kilisesi kurma teşebbüsünü yirmi yıl sonra, ancak 1870'te gerçekleştirebilmiştir. Osmanlı hükümeti bu kiliseyi resmen tanımıştır. Daha önce Fener Patrikhanesi tarafından 1776'da kapatılmış olan Sırp Milli Kilisesi de bu dönemde faaliyetini sürdürmeye devam ediyordu.

Bunların yanı sıra, 1862-1867 arasında 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed zamanında hukuki temeli atılmış geleneksel millet sistemi de köklü bir değişikliğe uğramıştır. Bu tarihlerde, Ermeni ve Yahudi milletlerinin iç idarelerinde birtakım önemli değişiklikler olmuştur: Asırlar boyunca *sinod*, dinî mahkemeler, okullar gibi kuruluşlar bu millet sistemine hâkim olmuş, patrikler ve metropolitler 1862'den sonra yetkilerini esnafla ve yeni okullardan mezun olan aydınlarla paylaşmak zorunda kalmışlardır. Hatta patrik ve sinod meclisinin seçimi demokratikleştirilerek seçme yetkisi cemaat üyelerine verilmiştir. Geleneksel millet sisteminin değişmesi Ortodoks Kilisesi'ne tabi çeşitli lengüistik ve etnik grupların (Bulgar, Sırp) dil ve kültür özelliklerini esas tutan milli kiliseler şeklinde teşkilatlanmalarına yol açmıştır. Eskiden yalnız üç millete (Ortodoks,

14:01 18 %

Ermeni, Yahudi) sahip olan Osmanlı Devleti, 20. yüzyılın başında dokuz millet tanımak zorunda kalmıştır ki bunlar kısmen de olsa din esasına dayanan siyasi milletlerdir. Osmanlı Hıristiyanları arasında 1856'dan sonra gelişmeye yüz tutmuş milliyetçilik akımının temel taşı dindir. Bunun ötesinde, milliyetçiliğin temelleri sayılan dil, tarih, kültür, beraber yaşama arzusu ve buna benzer diğer unsurlar ise dinî hüviyet etrafında şekil alarak değerlendirilmişlerdir. Gerçi Balkan Hıristiyanları arasında ortaya çıkan bu dine bağlı milliyetçiliğin laik olduğu ilan edilmişse de bu laikliğin anlamı burada çok farklıdır. Balkan milliyetçiliğinin laikliği, dinin milliyetçiliğe tabi olması, ona hizmet etmesi anlamına gelir. Böylece din yani Hıristiyanlık, eski Osmanlı camiası içinde yaşamış Hıristiyanların milli tarih ve kültürlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Nitekim daha 1821'de harekete geçen Yunan isyancıları bir yandan kendilerini "laik" olarak ilan ediyorlar, diğer yandan bir Yunan Milli Kilisesi kurarak, bunu İstanbul Patrikhanesi'nden ayrı bağımsız bir varlık olarak kabul ediyorlardı. İstanbul Patrikhanesi, Yunan Milli Kilisesi'ni ancak 1849'da Osmanlı hükümetinin baskısı ile tanımıştır.

1856'da Rusya'da kurulan Pan-Slav komitesinin asıl gayesi, Osmanlı Devleti'yle Avusturya İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Ortodoks Slavları, kendi devletlerini kurabilmeleri için desteklemekti. Bu gelişme, ideolojik bakımdan Rusya'nın dış siyasetinde önemli bir merhaledir. 16. yüzyıldan beri Ortodoks Hıristiyanlığın savunucusu kesilen Rusya, 1853 Kırım Savaşı'nda Batı Avrupa Hıristiyanları tarafından ağır bir hezimete uğratılınca, din birliği yanında ırk ve dil birliğine, yani Slav Birliği'ne dayanan yeni bir ideolojik taktik kullanmaya başlamıştır. Bu da Panslavizm'dir.

Sosyal hareket olarak ele alındığı takdirde bu Balkan milliyetçiliğinin fikrî liderliğini, eğitimlerini Avrupa ve Rusya'da görmüş aydın bir grup yapmakta idi. Maddi ihtiyaçlarını ise sayıları gittikçe artan zengin ticaret ve ziraat erbabı karşılıyordu. Üst kademede bulunan papazlar genellikle Osmanlı idaresini tutuyor veya öyle görünüyorlarsa da alt kademedeki köy papazları ve öğretmenler milliyetçi grupları desteklemek temayülündeydiler.

Bu gelişmeler, Balkanlarda zaman zaman büyük krizlerin ortaya çıkmasına yol açtı.

14:01 18 %

Bosna-Hersek Hadisesi bunlardan biridir. Kısmen feodal toprak sistemine karşı duyulan hoşnutsuzluktan, kısmen Rusya ve Sırbistan'ın kışkırtmaları ile başlayan ayaklanma, Karadağlıların müdahalesiyle tam bir savaş hâlini almıştır. Ömer Paşa'nın idaresindeki Osmanlı ordusu, sonunda Karadağlıları mağlup ederek 31 Ağustos 1861'de bir antlaşma imzalamaya mecbur etmiş, ayrıca Bosna'daki Müslüman beylerin 15. asırdan beri süre gelen muhtariyetlerini de ortadan kaldırmıştır. Ancak Karadağlılar bu mağlubiyete rağmen eski sınır ve özerkliklerini muhafaza etmekle kalmamış, tekrar hücuma geçmek için fırsat kollamaya koyulmuşlardır. Bu arada 1862 senesinde Sırplar, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan altı kaleden ikisini ele geçirdikleri gibi Müslüman halkın Sırbistan'da yerleşme ve yaşama hakkını da sınırlandırmışlardır. Böylece Sırbistan, Müslüman halkın büyük ölçüde azaldığı, tam bağımsızlığa sahip bir devlet olma yolunda hızlı adımlarla ilerliyordu.

Girit'te 1866 ve 1868'de ortaya çıkan isyanlar geniş çapta Yunanistan'dan yardım görmüştür. Ancak Avrupa'nın o sıradaki siyasi tutumu dolayısıyla bu isyanlar o tarihte başarı sağlayamamıştır. Âlî Paşa'nın Girit'te, sözde Avrupa'yı hayran bırakan adil ve tarafsız bir idari sistem kurması, asrın sonunda adanın Yunanistan'a ilhakını önleyememiştir. Özetle, Osmanlıların iyi niyet ve hoşgörüsü, bu milliyetçilik anlayışı karşısında kendi zararına işlemekteydi. Abdülaziz zamanında Memleketeyn, yani Eflak ve Boğdan fiilen birleşerek Romanya adı altında yeni bir kimlikle ortaya çıkmıştır (1859). Nihayet 1861'de Osmanlı Devleti, kendi toprakları ve Rusya arasında bir tampon bölge yaratır düşüncesiyle bu birliği tanımıştır. 1866'da ise Cuza yerine Alman Hohenzollern ailesinden Carol, prens olarak Romen tahtına getirilmiş ve Romanya 1947 senesine kadar kraliyet rejimiyle idare edilmiştir.

Yukarıda Osmanlı Devleti'nin 1856-1877 arasında milletlerarası bir savaşa katılmadığına işaret edilmişti. Bu nispi rahatlık, geniş çapta Avrupa'nın geçirdiği siyasi ve askerî bunalımların sonucuydu. Kırım Savaşı'ndan sonra çok kuvvetlenen Fransa'ya karşı Rusya, Avusturya ve Prusya'dan oluşan ve Üç İmparator Antlaşması (*Dreikaiserbund*) ismiyle tanınan bir ittifak kurulmuştur. Rusya ve Fransa arasındaki mücadele, nüfuz sahası oluşturmak amacıyla Balkanlarda kendini göstermiştir. Her iki devlet, yerli halkı kazanmak için onlara özerklik vaat etmeyi uygun görmüşlerdi.

14:01 18 %

Şüphesiz bu davranış Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü aleyhine büyük bir tehlike doğurmaktaydı. Bu yüzden 1861-1866 arasında Bosna-Hersek, Karadağ ve Sırbistan'da meydana gelen kargaşalıklar, Osmanlı Devleti'nin elde ettiği bütün askerî başarılara rağmen tam olarak halledilememiştir. Fransa'nın, birliğini yeni kurmuş Almanya tarafından 1871'de kesin bir mağlubiyete uğratılması, Osmanlı Devleti için de kötü sonuçlar veren bir olay olmuştur. Paris Antlaşması'nın en büyük garantörlerinden biri olan Fransa'nın bu mağlubiyetini fırsat bilen Rusya, 1871'de 1856 Paris Antlaşması'nın Karadeniz'in tarafsızlığı ile ilgili maddesini iptal etmiştir. Bu da yakın bir gelecekte patlak verecek yeni bir Osmanlı-Rus savaşının ilk işaretiydi. Bu arada Avusturya'nın, İtalya ve Prusya'ya karşı sürdürdüğü savaşlarda mağlup olması Rusya'yı Balkanlarda daha kuvvetli bir duruma getirmişti.

Avrupa'da bu gelişmeler olurken Abdülaziz'in son devirlerinde Osmanlı cemiyeti içinde de yeni bir hareket kendini hissettirmekte idi. "Genç Osmanlılar" adını alan bu hareket, hem Abdülaziz'in şahsi idaresine karşı geliyor, hem de devlet idaresini yeni bir teşkilata tabi tutmak isteyerek çok taraflı bir faaliyete öncülük ediyordu. Genç Osmanlılar kendi ülkelerinde Müslümanların ikinci sınıf vatandaş olarak görülmesine razı olmadıkları gibi, yabancı ülkelerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmalarına da karşıydılar. Bu hareketin başında İbrahim Şinasi, Ahmed Paşazade Mehmed, Ali Suavi, Namık Kemal, Agâh Efendi ve Ziya Paşa gibi çok değişik görüş ve mizaçlara sahip kimseler vardı. Bir bütün olarak Genç Osmanlılar, devleti idare eden bürokratlara nazaran çok daha farklı bir dünya görüşüne sahiptiler. Osmanlı meselelerini gerçekçi bir gözle ve bütün İslâm âlemini içine alan geniş bir çerçeve içinde görmeye gayret eden bu kişiler, aynı zamanda, Osmanlı toplumunun karşılaştığı meselelerin ekonomik, sosyal ve siyasi sebeplerini de arayarak bu hususlara modern anlamda bir medeniyet kavramı çerçevesinde çözüm bulmaya çalışıyorlardı.

Genç Osmanlılar'ın ortaya çıkışını sağlayan ve görüşlerine tesir eden siyasi, sosyal ve ekonomik olaylar arasında, 1850'lerden sonra Rusya, İngiltere ve Fransa'nın İslâm dünyasına karşı giriştikleri tecavüzler de büyük bir yer tutmaktaydı. Bu ülkeler arasından Rusya kısa bir zaman içinde Orta Asya'daki müstakil İslâm devletlerinin

14:01 18 %

bağımsızlıklarına son vermiş; İngiltere ise Hindistan Müslümanlarının 1857'deki Sipahiler İsyanı adıyla anılan hareketini ağır bir şekilde bastırmış, Timurlu hükümdarlarını sürgün ederek Hindistan'ın idaresini kesin bir şekilde ele almıştı. Batı emperyalizminin bu cüretkâr tecavüzlerine hemen bütün İslâm dünyası, gerekli hâllerde kendi liderlerini de karşılarına almak suretiyle, dinlerini, kültürlerini ve benliklerini korumak için kendi aralarında birleşerek karşı koymaya çalışmışlardır. Bu, İslâm toplumları arasında filizlenmeye başlayan ve semerelerini 20. yüzyılda verecek olan kurtuluş hareketlerinin başlangıcıydı. Devlet bünyesinde köklü değişimleri ve Avrupa Hıristiyan emperyalizmine karşı direnmeyi bir bütün olarak ele alan bu gelişmeyi, Avrupalılar sadece dinî bir hareket olarak görmüş ve buna umumi olarak "Panislâmizm" adını vermişlerdir. En büyük Müslüman devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'na büyük ümit bağlayan bu hareket, Abdülaziz devrinde hızlı bir gelişme göstermeye başlamış olup buna millî-İslâm kurtuluşu, yahut daha geniş anlamıyla kendi değerlerini koruyarak modernleşme olarak bakmak mümkündür.

Genç Osmanlılar'dan Ali Suavi bu kurtuluş ve direniş hareketinin milli bir Türk ve İslâm birliği karakterinde olması gerektiğini hem yazılarında hem de vaazlarında açıkça dile getirmiştir. Bu yüzden kendisi zaman zaman İngilizlerin gözünde en sevimsiz adam mevkiine düşmüştür.

Bu harekete dâhil olanların Avrupa'daki faaliyetler, en kısa zamanda memlekette duyuluyor ve büyük yankı uyandırıyordu. Gazete, dergi ve kitap yayınında kaydedilen hızlı gelişmeler, bu düşüncelerin hızla yayılmasını sağlarken, 1855'ten itibaren telgrafın Osmanlı Devleti'nde çok kısa bir zaman içinde süratli bir gelişme gösterip kullanılmaya başlanması, Avrupa'da filizlenen bu fikirlerin devlet tarafından anında takip edilmesi sonucunu doğurmuştur. *Hürriyet*, *Muhbir* gibi gazeteler, yalnız haber ulaştırmakla kalmıyor, aynı zamanda siyasi ve ideolojik bir rol de oynuyordu. İşte İngiltere'yi ürküten ve Osmanlı Devleti'nden uzaklaştıran şey, bu uyanış sonucunda Osmanlı Devleti'nin İslâm âleminde oynayabileceği öncü roldü. Bütün Arap dünyasını ve Balkanları içine alan bir Osmanlı İmparatorluğu'nun göstermeye başladığı bu yeni canlılığı sonuna kadar devam ettirmesi hâlinde eski kuvvet ve itibarına tekrar kavuşabileceği korkusu, İngiltere'yi son derece rahatsız ediyordu. Zira

14:01 18 %

İngiltere'nin Hindistan ve Mısır'daki hâkimiyetini devam ettirebilmesi, ancak karşısında zayıf bir İslâm âleminin bulunmasıyla mümkün olabilirdi.

Olayın Osmanlı Devleti tarafında ise merkezî idarede Sultan Abdülaziz ile vezirleri arasında çıkan ihtilaflar, devletin güç durumunu bir kat daha ağırlaştırmaktaydı. Padişah 1871'den sonra sadrazamları sık sık değiştirerek kendi şahsi kuvvetini alabildiğine genişletme yolunu tutmuştu. Kısmen padişahın yetkilerini kısmak, değişmeye başlayan Osmanlı toplumunun meselelerini daha süratle çözebilmek ve bir denetim sistemi kurabilmek için daha 1872 senesinde Midhat Paşa ile arkadaşları bir anayasa hazırlanması hususunda fikir birliğine varmışlardı. 1873'te sadrazam olan Şirvanzade Mehmed Rüştü Paşa ve bir ara Harbiye Nazırlığı'nda bulunan Hüseyin Avni Paşa da aynı görüşü paylaşır görünmekteydiler. Bu mevzuda yapılan müzakereler esnasında, meşruti bir idareye karşı çıkması kuvvetle muhtemel görülen Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin söz konusu edilmesi bile ihtimal dâhilindeydi.

Devletin meşruti bir idareye kavuşturulması, İslâm birliğini hayata geçirecek bir siyaset takibi, Avrupa'yı körü körüne taklitten vazgeçilmesi gibi konular, Genç Osmanlılar arasında hararetle tartışılıyordu. Avrupa'dan dönen ve *İbret* gazetesinin başyazarlığını üzerine alan Namık Kemal (Haziran 1872), bu görüşleri halka sunmaya başlayınca geniş bir okuyucu kitlesine hitap eden *İbret* kısa bir zaman sonra kapatıldı. Bu faaliyetler esnasında, İstanbul'daki Rus sefiri İgnatiyev (1864-1877), bir yandan Midhat Paşa ve arkadaşlarının düşüncelerini hayata geçirmelerini önlemeye çalışırken, diğer yandan da yakın ilişkide bulunduğu Mahmud Nedim Paşa'yı sadarete getirmek için elinden geleni yapıyordu. Osmanlı Devleti'ni vesayeti altına almaya çalışan Rusya, Balkanlarda da Panslavizm propagandasını devamlı olarak körüklüyordu.

Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hazırlayan 1875-1878 arasındaki ekonomik, siyasi ve askerî olaylar, devletin durumunu daha da zayıflatmıştır. İstanbul'da İgnatiev'in faaliyetleri neticesinde Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığa getirildiği sırada (Ağustos 1875), Balkanlarda büyük bir huzursuzluk ve yer yer isyanlar görülmekteydi. Bosna ve Hersek'te meydana gelen ayaklanmalar (1875 yazı) ve Sırbistan tarafından gerçekleştirilen müdahaleler karşısında ise hükümetin zamanında gerekli tedbirleri alarak isyanları bastıramaması yeni bir buhranın çıkmasına yol açtı.

14:01 18 %

Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Jules Andrassy, diğer Avrupa devletlerinin de onayıyla Osmanlı Devleti'ne bir nota gönderip bu bölgede geniş reformlara gidilerek (Şubat 1876) iltizamın kaldırılmasını, vergilerin toplandığı bölgede harcanmasını talep etmiş, ayrıca bu tedbirlerin yürütülmesine nezaret edecek bir komisyonun kurulmasını istemiştir. Bâbıâlî, Andrassy notasını kabul etse de, Bosna-Hersek'teki isyanın kökü kazınamamış ve Sırbistan, Rusya'nın da teşvikiyle 30 Haziran 1876'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, Karadağ da Sırbistan'ı takip etmiştir. Osmanlı Devleti büyük güçlükler içinde olmasına rağmen Sırbistan'ı kısa bir süre içinde kesin bir mağlubiyete uğratmıştır. Bunun üzerine Andrassy'nin notasına, Berlin'de toplanan bir konferans ile yeni bir şekil verilmeye çalışılırken (13 Mayıs 1876) bu defa da Bulgaristan'da yeni olaylar patlak vermiştir.

Tuna vilayetinin bir parçası olan Bulgaristan, Midhat Paşa'nın valiliği esnasında gerçekleştirdiği reformlar sayesinde çok ilerlemiş ve gelişmişti. Bulgar halkının bir kısmı, Osmanlı idaresinden memnun olmakla beraber bazı gruplar, daha evvel kurulmuş olan Bulgar Milli Kilisesi'nin de etkisiyle diğer Balkan milletleri gibi kendilerini milliyetçi hareketlere kaptırmışlardı. Çoğunluğu Rusya'da okumuş aydınlar ve bazı tüccarlar tarafından kurulan (1870-1871) ve merkezi dışarıda olan Bulgar İhtilalci Merkez Komitesi, bu hareketin öncülüğünü yapmakta idi. Çok az üyesi olmakla beraber bu komite 2 Mayıs 1876 günü Filibe yakınlarında bir isyan çıkarmaya teşebbüs etmiştir. Birçok Türk köylüsünü öldüren ve Türk köylerini ateşe veren Bulgar isyancılar, az zaman içinde mahalli kuvvetler tarafından bastırılmış ve bu arada meydana gelen çarpışmalarda 2-3 bin kadar asi öldürülmüştür. Bu olay, Amerikan misyonerleri ve memurları, bilhassa Robert Koleji hocaları Schuyler ve George Washburn tarafından bütün dünyaya tek taraflı ve abartılı bir şekilde duyurulmuş ve ölü sayısı 100 bin olarak gösterilmiştir.

İngiltere'de ise muhalefet lideri William Ewart Gladstone, Türk dostu sanılan ve 1874'te iktidara gelen Disraeli hükümetini yıpratmak için, Bulgaristan olaylarını çok hissî ve kindar bir şekilde kaleme aldığı "Türk vahşeti" adlı bir broşüre konu yapmıştır. Türkler aleyhine İngiltere'de yaratılan olumsuz havadan cesaret alan Rusya, Osmanlı hükümetine Sırbistan'daki savaşı durdurması için bir ültimatom

14:01 18 %

vermiştir. Bu arada Çar, Avusturya ile Reichstadt'da bir anlaşmaya vararak muhtemel bir Osmanlı-Rus harbinde Avusturya'nın tarafsızlığını da sağlamış oluyordu. Ayrıca Rusya, artık Süveyş Kanalı'nın tam kontrolünü eline geçirmiş bulunan İngiltere'nin Osmanlı Devleti lehine bir müdahalede bulunmayacağına ve 1840'ta Palmerston ile başlayan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması politikasının sona erdiğine inanmıştı. Rusya'nın müdahalesi yüzünden Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1876'da Sırbistan ile bir mütareke imzalamış ve bu suretle Sırbistan mutlak bir mağlubiyetten ve işgalden Rusya sayesinde kurtulabilmiştir.

3.
SULTAN ABDÜLHAMİD DÖNEMİ (1876-1908)

Bosna-Hersek ve Bulgaristan isyanları sırasında Müslüman ahaliden binlercesinin öldürülmesi ve birçoğunun göç etmek durumunda kalması, Osmanlı halkının duygu ve düşünce dünyasında büyük bir infial yaratmıştır. Rus dostu olarak bilinen Mahmud Nedim Paşa, aleyhindeki gösteriler sonunda 12 Mayıs 1876'da istifa etmiştir. Yerine Mütercim Rüştü Paşa sadrazam olarak tayin edilmiş, Midhat ve Hüseyin Avni paşalar da yeni hükümete katılmışlardır. Bir yandan Abdülaziz'in devletin mali sıkıntısına rağmen hesapsız harcamalarda ısrar etmesi, diğer yandan da öteden beri kendisini sevmeyen yeni iktidar grubunun Meşrutiyet'i ilan etmek istemesi hal' kararı alınmasına zemin hazırlamıştır. Böylece 30 Mayıs 1876'da tahttan indirilen Abdülaziz'in yerine, devrin aydınları tarafından Meşrutiyet taraftarı olarak bilindiğinden çok sevilen Murat Efendi, V. Murat ismiyle tahta çıkarılmıştır.

Dış Politikadaki Gelişmeler

Üç aylık kısa hükümdarlığı esnasında, amcası Abdülaziz'in 4 Haziran 1876'da intihar etmesi, bir müddet sonra Çerkez Hasan Vak'ası ve Hüseyin Avni Paşa'nın katledilmesi gibi önemli olaylar yaşanmış; V. Murad da tahta çıkmış olduğu günden itibaren yaşadığı heyecanlı hayatın ruhi durumunu bozarak kendisini saltanat yükünü taşıyamaz bir hâle getirmesi üzerine tahttan indirilmiştir. Zaten tam olarak tahta çıkmış da değildi. Zira kılıç kuşanma merasimi bile yapılmamıştı. Bu olaylar olup biterken 12 Aralık 1876'da Andrassy notasındaki hususlar ile Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a özerklik verilmesi meselesini görüşmek maksadıyla büyük devletlerin

14:01 18 %

temsilcileri bir konferans için İstanbul'da bir araya geldiler.

İstanbul Konferansı'nı sonuçsuz bırakmak ve yabancı devletlerin "reform" bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmalarını kesin olarak önlemek isteyen Midhat Paşa, hazırlanan Kanûn-i Esâsî'yi konferans esnasında yayınlamayı uygun bulmuş ve 23 Aralık 1876'da Meşrutiyet'i ilan etmişti. Anayasanın ortaya koyduğu toprak bütünlüğü prensibiyle büyük devletlerin muhtariyet isteklerini bağdaştırmak imkânı olmadığından, İstanbul Konferansı bir netice alınmadan dağılmıştır. Konferansın dağılması, Rusya'ya aradığı bahaneyi vererek Osmanlı Devleti'ne karşı bir süre sonra savaş ilan etme imkânını sağlamıştır.

Balkanlardaki olaylar karşısında tarafsız kalan İngiltere, tekrar Rusya'ya karşı cephe almaya başlamıştır. İngiltere'nin İstanbul elçisi Henry Elliot, bu konferansa İngiltere temsilcisi olarak katılmış ve Osmanlı Devleti'ni desteklemişti. Elliot'ın İstanbul Konferansı kararlarının, Osmanlı hükümeti tarafından reddedilmesinde büyük payı olmuştur. Rusya ise Avusturya ile bir tarafsızlık antlaşması imzaladıktan sonra Balkanlarda yapılmasını istediği reformlar için yeni bir konferans teklifinde bulunmuştur. Bu teklifin, Osmanlı hükümeti tarafından reddedilmesi üzerine de 24 Nisan 1877'de savaş ilan etmiştir. Böylece 1875 Bosna-Hersek İsyanı ile başlayan olaylar, Osmanlı Devleti için vahim neticeler verecek bir savaşın patlak vermesine yol açmıştı. Doğuda ve batıda kanlı muharebelere sahne olan bu büyük savaş, Avrupalılarca zannedildiğinin aksine bir hayli uzamıştı. Çok başarılı olan ve zaman zaman Rusları çok zor duruma düşüren Gazi Osman Paşa kumandasındaki Plevne Müdafaası'nın (10 Aralık 1877) çeşitli sebeplerden dolayı çökmesi yüzünden, Rus orduları İstanbul'a doğru ilerlemeye başladılar. Ayastefanos'a (Yeşilköy) kadar ilerleyen Ruslar, ancak 31 Ocak 1878'de Edirne'de yapılan bir mütareke ile durdurulabilmişlerdir. Barış 3 Mart 1878'de Ayastefanos'ta ağır hükümlerle yapılan bir antlaşma ile sağlanabilmiştir.

Savaş sırasında Rusların Tuna'yı aşmaları ve Türklerin asırlardır yaşadıkları toprakları işgal etmeleri üzerine, Rus kumandanı bir genelge yayınlayıp Türklere ve Müslümanlara hayat ve mal teminatı vererek ellerinde bulunan silahları teslim etmelerini istemiş, ancak bu silahlar sonradan Bulgar çetelerine verilmiştir. Bundan

14:02 18 %

sonra Rus askeri ve Bulgar çeteleri müştereken Türklerin yok edilmesine girişmişlerdir. Binlerce çocuk, kadın, ihtiyar öldürülerek malları yağma edilmiş, köyleri ateşe verilmiştir. Camiler, okullar, vakıf binaları yerle bir edilmiştir. Mesela Filibe'de savaştan önce kullanılır durumda olan 17 büyük camiden ancak bir tanesi ayakta kalabilmiştir. Sofya'da bir gecede yüze yakın cami ve mescit havaya uçurulmuştur. Bütün ahali her türlü insanlık dışı kötü muameleye tabi tutulmuştur. Bu suretle asırların ürünü olan Türk-Müslüman medeniyeti yerle bir edilmiştir. Ancak Rus ordularının girmedikleri Şumnu, Razgrad ve Deliorman bölgeleri kısmen bu vahşetten kurtulabilmiştir. Rus ve bilhassa Bulgarların vahşetinden ürken Doğu Rumeli, Trakya ve Makedonya Türk-Müslüman halkı, kurtuluşu İstanbul'a ve Anadolu'ya kaçmakta bulmuştur. Türk halkına karşı gösterilen bu vahşet yabancı devlet temsilcilerinin bile dikkatini çekmiştir. Bu arada İngiltere'nin İstanbul sefiri Henry Layard, bu kıyımda en azından 200.000 ilâ 300.000 kadar Müslüman'ın öldürüldüğünü ve bir milyondan fazla insanın yerlerini terk ettiğini defalarca Londra'ya bildirmiştir. Bu hadisenin acı hatıraları yakın zamanlara kadar büyük bir canlılıkla Türk halkının vicdanında yaşamıştır.

Ayastefanos Antlaşması, her şeyden önce Tuna vilayetinin mühim bir kısmını, ayrıca Makedonya ve Trakya'nın büyük bir bölgesini içine alan, hem Karadeniz hem de Ege Denizi'nde sahili bulunan bir Bulgaristan yaratırken, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'ya da tam bağımsızlık tanımaktaydı. Böylece Balkanlarda Rusya'nın istedikleri fazlasıyla gerçekleşmiş oluyordu. Bu gelişmeler üzerine İngiltere harekete geçmek zorunda kaldı. Rusya'nın İstanbul'a girmesini bir savaş sebebi sayacağını ilan eden İngiltere'nin, Balkanlarda Rusya'nın politikasını yürütecek büyük ve kuvvetli bir Bulgaristan kurulmasını da istemeyeceği tabiidir.

Diğer taraftan Balkanlarda bu kadar büyük bir Rus yayılmasını kendi menfaatleri bakımından fevkalade tehlikeli bulan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da İngiltere'nin yanında yer almaktaydı. Bu durum karşısında Rusya, İngiliz teklifini kabul ederek Ayastefanos Antlaşması'nın tekrar gözden geçirilmesi için Berlin'de bir konferans toplanmasını kabul etmiştir. Berlin'de 13 Temmuz 1878'de imzalanan nihai antlaşma, Makedonya ve Trakya'yı Osmanlı Devleti'ne iade ediyor, Bulgaristan'ı Tuna

14:02 18 %

ile Balkan dağları arasında hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik şekline sokuyordu. Balkan Dağları'nın güneyindeki mevcut Türk nüfusu savaş esnasında büyük ölçüde azalmıştı. Doğu Rumeli bölgesi, antlaşmaya göre hukuken Osmanlı Devleti'ne tabi olacak, fakat büyük devletlerce kabul edilen tanınmış Hıristiyan bir vali tarafından idare edilecekti. İlk vali Rum asıllı Aleko Paşa, Bulgarlardan yana bir siyaset takip etmişti. Bulgarlar tarafından kontrol edilen Doğu Rumeli Meclisi, 1885'te bu bölgeyi Bulgaristan'a ilhaka karar vermiştir. Prens Aleksandr da Doğu Rumeli'ye gelip bölgenin Bulgaristan'a katıldığını resmen ilan etmiştir. Berlin Antlaşması'nın bu açık ihlaline rağmen Osmanlı hükümeti, içinde bulunduğu durum ve bu antlaşmada imzaları bulunan devletlerin tutumu yüzünden bu oldubittiyi kabul etmek zorunda kalmıştır (1886). Berlin Antlaşması'na göre, Rusya yanında 1877 Savaşı'na katılan Sırbistan, Romanya ve Karadağ, Ayastefanos Antlaşması'yla Bulgaristan'a verilecek toprakların bir kısmını elde ederek genişlemiş ve bağımsız hâle gelmişlerdir. Romanya'dan Besarabya'yı alan Rusya, Tuna Nehri'ne dayanmış ve bu nehirdeki gemi ulaşımı üzerinde hak kazanmıştır. Doğu Anadolu'da Kars, Batum, Artvin kazası ve Ardahan'ı topraklarına katan Rusya, burada da sınırlarını genişletmiştir. Bu arada Doğu Bayezid, Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir.

Berlin Antlaşması, Bosna ve Hersek'in Avusturya idaresine girmesini kabul etmekteydi. Antlaşmanın bu hükmünü, Eylül 1878'de yürürlüğe koymak için harekete geçen Avusturya, Taşlıca müftüsü Mehmed Nureddin Efendi idaresinde başlayan ve bütün Bosna-Hersek Müslümanlarının ve hatta bazı Ortodoks Sırpların katıldığı 3 ay sürecek olan bir halk direniş hareketi karşısında kalmıştır. Aynı şekilde diğer bir direniş hareketi de Arnavutluk'ta başlamış bulunuyordu. Buna Arnavutlarla meskûn bazı arazinin Karadağ ve Sırbistan'a bırakılması sebep olmuştu. Berlin Antlaşması'na göre, savaş esnasında yerlerini terk edenler, serbest olarak eski vatanlarına dönebilecek ve orada tam bir din ve kültür hürriyetine sahip olabileceklerdi. Ancak yeni kurulan Balkan devletlerinin hiçbiri bu hususa riayet etmediği gibi çeşitli usullere ve baskılara başvurarak ülkelerinde yaşayan Türkleri ve Müslümanları göç etmeye zorlamışlardır. Bu göçler günümüze kadar devam edegelmiştir. Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları aynı zamanda bir de Ermeni Meselesi yaratmıştır. Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için Doğu Anadolu'da bir dayanak arayan Rusya ve İngiltere yapılan

14:02 18 %

antlaşmalarda Ermenilerin meskûn olduğu bölgelerde "reform"a gidilmesini kararlaştırmışlardı.

Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Savaşı'nda ağır bir mağlubiyete uğraması, Ermenilerin de, bağımsız bir Ermenistan'dan bahsetmelerine imkân hazırlamıştı. Bulgarların Türk halkını katletmek veya yerlerini terk etmeye mecbur etmek suretiyle, Tuna vilayetini bir Bulgar ülkesi şekline soktuğunu gören Ermeniler, aynı şeyi kendilerinin de kolayca Doğu Anadolu'da başarabileceklerini düşünmüşlerdi. Osmanlı ülkesinde hiçbir zaman ve hiçbir yerde nüfus çoğunluğuna sahip olmayan Ermenilerin sayılarını, Ermeni Patriği Berlin Konferansı'nda abartılı bir şekilde iki buçuk milyon olarak göstermiştir. Ermeni taraftarlığı ile tanınan İngiliz kaynakları bile Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni sayısının bunun çok altında olduğunu yazmaktadırlar. 1878'den sonra Ermeni Meselesi İngiltere ve Rusya arasında bir rekabet konusu olmuştur. İngiltere'de iktidara gelen William Ewart Gladstone, Doğu Anadolu'da reform yapılmasını öngören Berlin Antlaşması'nın 61. maddesini kendi menfaatlerine göre uygulamak için bu bölgedeki İngiliz konsolosları vasıtasıyla büyük bir faaliyet göstermiştir.

Rusya ise kendi ülkesinde yetiştirdiği milliyetçi Ermeni ajanlarını Osmanlı topraklarına ve bilhassa doğu bölgelerine sevk etmiştir, Osmanlı-Rus Savaşı akabinde, İngiltere, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı korumasına karşılık olarak, 1878 yazında Kıbrıs'ı istemiş ve buraya yerleşmiştir. Berlin Antlaşması'nın etkileri, 1878'den sonra da görülmeye devam etmiştir. 1881'de Fransa, Tunus'u işgal etmekle kalmamış, Güney Cezayir ve Orta Afrika'ya inmek için yeni teşebbüslerde bulunmuştur. 1882'de İngiltere, Arabi Paşa'nın idare ettiği bir ayaklanmayı bahane ederek Mısır'ı işgal etmiştir. İstanbul hükümeti bu işgali uzun süre protesto ettikten sonra, 24 Ekim 1885'te İngiltere ile bir antlaşma imzalayarak bu emrivakiyi kabul etmek mecburiyetinde kalmış ve Mısır'da Osmanlı Devleti'nin "komiser" sıfatıyla yüksek rütbeli bir zat tarafından temsil edilmesi yoluna gidilmiştir. Böylece Mısır fiilen Osmanlı idaresinden çıkarak İngiltere'nin eline geçmiştir.

Abdülhamid'in saltanatının ilk altı senesi, yukarıda anlatıldığı gibi büyük dış olaylar ve toprak kayıpları ile geçmiştir. 1885-1908 arasında meydana gelen dış olayları daha

14:02 18 %

iyi inceleyebilmek için Osmanlı Devleti'nin ilişki kurduğu ülkeleri iki gruba bölmek gerekir. Birinci grup, Avrupa ülkelerinden, diğer grup ise Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparak bağımsız birer devlet hâline gelmiş Balkan ülkelerinden meydana gelmekteydi. Almanya'nın büyük bir devlet olarak nüfuzunu doğuya yaymak istemesi, Osmanlı Devleti'ne, Fransa ve İngiltere'ye karşı kullanabileceği yeni bir dayanak sağlamıştır. Osmanlı-Alman dostluğu asrın sonuna doğru büyük gelişmeler göstererek, Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın müttefiki durumuna sokmuştur. Rusya ise 1882'den sonra içeride karşılaştığı büyük sosyal ve siyasi güçlükler ve Balkanlarda şimdiye kadar alet olarak kullandığı unsurların artık birer devlet hâline gelmesi yüzünden Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaktan - Ermeniler hariç- bir dereceye kadar elini çekmiş bulunuyordu.

Esasen Osmanlı hükümeti de, Rusya ile dostane ilişkiler içinde bulunmayı kendi menfaatlerine uygun görüyordu. İkinci grupta yer alan Balkan devletleriyle olan ilişkiler daha değişikti. Eskiden devletin birer parçası olan Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Karadağ, 1878'den sonra Osmanlı Devleti'nin dış politikasında birinci derecede önem kazanmışlardır. Bunlardan yalnız Romanya, kültür ve tarih bakımından kendinden farklı ülkelerle çevrili olduğu için, Osmanlı Devleti ile dost geçinmeyi siyasetine uygun bulmuştur.

Berlin Antlaşması'ndan umduğunu bulamayan Yunanistan ise, bir yandan Osmanlı Devleti sınırları içinde, bilhassa Ege bölgesinde yaşayan Rumların iktisadi durumunu sağlamlaştırmak için elinden geleni yapıyor, diğer yandan Megalo Idea'yı gerçekleştirmenin yollarını arıyordu. Megalo Idea'nın hedefi Balkanların geniş bir bölümünü, İstanbul'u, Batı Anadolu'yu ve Adalar'ı içine alan büyük bir Yunanistan yaratmaktı. Bu yüzden Balkanlarda 1878'de kurulan Slav devletleri, Yunanistan için her bakımdan büyük tehlike idi. Bu ülkeler siyasi istiklale kavuşunca, hem Rumların siyasetlerine alet ettikleri Ortodoks Kilisesi'nin nüfuzunu kaldırmışlar hem de Yunanistan'ın Megalo Idea adına Balkanlarda ele geçirmeyi düşündüğü topraklar üzerinde büyük bir engel meydana getirmişlerdir. Her ne kadar Berlin antlaşması, bugünkü Kuzey Yunanistan'ı oluşturan Teselya ve Epir bölgelerinin (Yanya vilayetinin büyük kısmını) Yunanistan'a verilmesini kararlaştırmışsa da bu,

14:02 18 %

İngiltere'nin baskısı ile ancak 1881'de gerçekleşmiştir. Ancak toprak kazancı, Yunanları tatmin etmekten uzaktı. Yunanistan'ın topraklarını genişletme fırsatı, Girit'te meydana gelen ayaklanmalarla ortaya çıkmış ve Yunanistan adayı Avrupa devletlerinin onayıyla, 1896'da ilhak ettiğini ilan etmişti. Ancak, Avrupa devletlerinin himayesi ve destekleyici tutumları ile birlikte sürdürülen uzun müzakerelerden sonra Türkler adayı tahliyeye başlamış ve Girit'in Yunanistan'la birleşmesi hukuken ancak 1908'de gerçekleşebilmiştir.

Türk düşmanlığını ve fanatik milliyetçiliği, politikalarında esas kabul eden Yunan hükümetlerinin genişleme emelleri, 1897'de bir Osmanlı-Yunan savaşına yol açmıştır. Çok kısa süren bu savaşta Yunan ordusu ağır bir hezimete uğramakla beraber, Osmanlı Devleti savaşta kazandığını barış masasında kaybetmiş, Rusya ve İngiltere'nin baskısı ile Yunanistan'ın Girit Adası üzerindeki iddialarının büyük bir kısmını da kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak, Yunanistan karşısında kazanılan bu zafer, Osmanlıların moralini yükselttiği gibi, padişahın da diğer İslâm ülkeleri halkı arasındaki itibarını çok artırmıştır. 1897 Yunan Savaşı, bir ülkenin savaşta kesin bir mağlubiyete uğradıktan sonra bile masa başında galip getirildiğinin ibret verici bir örneğini teşkil eder.

Sosyo-Ekonomik Dönüşüm ve Göçler

Abdülhamid devrinde Osmanlı toplumu tedricen bile olsa, birtakım büyük değişikliklere uğramıştır. Aslında bu değişiklikler, Tanzimat'tan önce başlamakla beraber, 1860-1900 arasında daha gözle görülebilir bir hâl almıştır. İmparatorluğun dağılma devresinde bulunması yüzünden Osmanlı toplumunun bünyesinde önemli değişiklikler meydana getiren ve derin yaralar açan hadiselerden belki en önemlilerinden birisi göçlerdir.

Nüfus hareketlerinin sosyal bünyeyi değiştirebileceğinin en açık misalini 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin verdiğini söyleyebiliriz. 1784'te Kırım, Rusya tarafından kesin olarak ilhak edildikten sonra, buradan Anadolu'ya doğru bir göç başlamıştır. Rus baskısına dayanamayan, geleneklerine bağlı olarak Müslüman bir hükümdardan başkasının hâkimiyetini tanımak istemeyen Kırımlı Müslümanlar 1793'ten sonra kitleler hâlinde Rumeli ve Anadolu'ya göçe başlamışlardır. 1828/1829'da Kuzey

14:02 18 %

Rumeli ve Dobruca'da meydana gelen iç göçleri, 1856 senesinde yeni bir Kırım Göçü takip etmiştir. Bu göç büyük çapta Kırım Yarımadası'nda birçoğu asker asıllı olup, Rus toprak sahiplerinin emrinde yarı köle olarak çalışmaktan kurtulmak isteyen Müslümanların göçüdür. 1856-1864 arasında Kırım'dan göç edenlerin sayısı 550.000 civarındadır. Bunlardan bir kısmı Abdülmecid tarafından Dobruca'da, 1856'da inşa ettirilen Mecidiye kasabasına yerleştirilmişlerdir.

Kırım Göçü'nü, çok daha büyük olan Kafkas göçleri takip etmiştir. Şeyh Şamil direnişini 1859'da nihayet güçlükle sona erdiren Ruslar, Dağıstanlıları ve onlara katılan Çerkezleri Hıristiyan olmaya, yerlerini terk ederek başka bölgelere yerleşmeye ve Rus ordusunda hizmet etmeye zorlamışlardır. Bu istekleri kabul etmeyen Müslümanların bir kısmı öldürülmüş, geri kalanlar ise Rusya'nın baskısı yüzünden Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda kalmışlardır. Böylece 1862'de başlayan bu Kafkas göçleri, Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. 1862-1900 arasında Kırım'dan, Kafkaslardan ve Rusya içlerinden (Taşkent, Buhara) gelen göçmenlerin sayısı 2-3 milyon arasındadır. Rumeli'ye yerleştirilen Kırım ve Kafkas göçmenlerinin (Çerkesler, Dağıstanlılar, Karaçaylar vs.) büyük bir kısmı 1878'den sonra Anadolu'ya geçmişlerdir.

Aynı tarihlerde Rumeli'den, Bulgaristan başta olmak üzere Bosna, Hersek ve Arnavutluk'tan iki milyon insan, Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Rumeli'den göçler 1912/1913'te Makedonya'nın elden gitmesiyle tekrar hızlanmış ve günümüze kadar devam etmiştir. Böylece 1850-1900 arası Osmanlı Devleti'ne, eski toprakları olan Kırım, Kafkasya ve Rumeli'den en az beş milyon insan göç etmiştir. Bu miktar o tarihlerdeki Anadolu ve Rumeli Müslüman nüfusunun yaklaşık olarak % 30'undan fazladır.

Müslüman halkın Anadolu'ya göç etmesine karşılık 1860-1908 arasında 120.000 Ermeni ve Rum ile 70.000 Bulgar, Rusya'ya göç etmiştir. Kuban ve Kırım'dan göç eden Müslümanların köylerine yerleştirilen Bulgarlar, Rus hükümetinin yardım vaatlerini yerine getirmemesi üzerine tekrar eski yerleri Lam ve Vidin'e dönmüşlerdir. Osmanlı hükümeti insani bir davranış göstererek eski yurtlarına dönmek isteyen Bulgarları almak üzere yalnız 16 gemi kiralamakla ve göç eden Bulgarların yol masraflarını

14:02 18 %

karşılamakla kalmamış, aynı zamanda Rusya'dan dönmek isteyen Ermeni ve Rumlara da her türlü kolaylığı göstermiştir.

Gelen göçmenlerin ezici çoğunluğu, yani % 95'i Müslüman olup, bunlar asırlardır Osmanlı kültürünü benimsemişlerdi. Sonuçta Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Müslümanların Hıristiyanlara oranı çok artmakla kalmamış, aynı zamanda bu durum Osmanlı Devleti'ni İslâm inanışlarına ve Müslümanların davalarına daha yakından eğilmeye zorlamıştır. Devlet, idaresi ve müesseseleriyle Avrupalılaşmaya çalışırken, ortaya çıkan yeni şartlar devletin İslâmî karakterini daha da kuvvetlendirmiştir. Göçmenler, planları önceden hazırlanmış binlerce yeni köy ve kasabaya yerleştirildiği gibi toprak sahibi de yapılmışlardır. Böylece miri arazinin bir kısmı özel mülkiyet hâline gelmiştir. 19. yüzyılda tarımın büyük gelişme göstermesi geniş ölçüde bu göçler sayesinde mümkün olmuş, milyonlarca dönüm arazi işletmeye açılmış, bu sayede zirai gelir yükselmiş ve küçük toprak sahiplerinin sayısı artmıştır. Böylece 1290'da (1875/1876) Osmanlı nüfusu 19.865.800 iken, 1300'de (1882/1883) 24.675.950'ye çıkmıştır. 1310'da (1892/1893) 27.299.500'e yükselmiştir. Bu ise 20 sene içinde yedi milyondan fazla bir artışı ifade eder. Bazı kaynaklara göre, 1884 ile 1897 arasında Müslüman nüfus 12.590.352'den 14.111.945'e çıkmasına karşılık, gayrimüslim nüfus aynı süre içinde 4.563.507'den ancak 4.938.362 kişiye yükselebilmiştir. Böylece 1897'de Müslüman nüfus, Osmanlı Devleti'nin % 74,7'sini oluşturmaktaydı. İşlenen topraklar ise 1874/1875'te 697.000 km2'den 1895/1896 senesinde 984.650 km2'ye çıkmıştır. Bu arada üretim ise 1290'da 2,5 milyar lira iken, 1310'da 8 milyar lirayı aşmıştır.

Yerlerinden sökülüp atılan bu insanlar, Anadolu'yu, Türk-Osmanlı varlığının son kalesi olarak görmekte ve onu korumak için her fedakârlığı göze almakta idiler. Anadolu halkı ise, göçmenlere yalnız yardım etmekle kalmamış, onların felaketinden ders alarak, varlığını korumak ve istilalara karşı koymak için fikren ve ruhen daha bilinçli bir hâle gelmeye başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu bu devrede özellikle tarım alanında bazı gelişmeler kaydetmiştir. Bu arada modern tarım usulleri benimsenmiş ve yeni bazı ürünler yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu süre içinde kuru meyve, pamuk, tütün, ipek gibi dış piyasada aranan ürünlerin üretimi çok artmıştır. 1864'ten sonra kurulan "memleket

14:02 18 %

sandıkları"nın yerini 1888'de milli bir kuruluş olan Ziraat Bankası almıştır. Tarımsal ürünlere dayanan dış ticarette ise ihracat 1840'ta 4,7 milyon sterlinden, 1913'te 28 milyon sterline çıkmıştır. İthalat ise aynı süre içinde 5,2 milyon sterlinden 39,4 milyona ulaşmıştır. Böylece dış ticaret bu müddet içinde ortalama on bir misli artmıştır.

Osmanlı bütçesi 1877-1878'de 1.972.000 kuruştan 1905-1906 senesinde 2.229.000 kuruşa yükselmiştir. Ziraat Bankası kredileri, 1889'da 16 milyon kuruştan 1907'de, 109 milyona çıkmıştır. Ancak bu gelirin 1889-1906'da ortalama % 33'ü borç ödemeye tahsis edildiği için bütçe hep açık vermiştir. 1888'de Osmanlı ülkesinde kullanılır hâlde 1780 km. demir yolu varken, 1908'de demiryolları 5883 km'ye ulaşmış, demiryolu inşaatını tekelinde bulunduran Fransa ve İngiltere, yerlerini Almanya'ya terk etmişlerdir. Demiryolu geliri, 1877'de 80 milyon kuruştan, 1887-1888'de 740 milyon kuruşa çıkmıştır. Bu esnada Hicaz demiryolu Müslüman halkın bağışları ile kısa bir zamanda inşa edilmiştir. 1858'de 6500 km. kadar olan kara yolları 1895'te, 14.395 km'ye, 1895'te ise 23.675 km'ye ulaşmıştır. Telgraf hatları 1882'de 23.380 km. iken, 1904'te 49.716 km'ye çıkmıştır. Osmanlı postaları 1888'de 11 milyon kadar mektup ve paket taşımışken, bu rakam 1904'te 24 milyona ulaşmıştır.

Osmanlı sanayiini kurma teşebbüsleri III. Selim zamanında başlamış, fakat bu teşebbüsler İstanbul ve civarında kurulan birkaç tersane, deri, dokuma ve mühimmat fabrikasından öteye gidememişti. Osmanlı sanayiine gerçek manada temel teşkil edebilecek olan dokuma sanayii 1838'den sonra Avrupa rekabetine dayanamadığı için tedricen ortadan kalkmıştır. Abdülaziz devrinde kurulan Yıldız Porselen ve Dokuma Fabrikaları ile başlayan yeni endüstrileşme hamlesi, Abdülhamid devrinde oldukça önemli bir gelişme göstermiştir. Özel sermayeye dayanan ve Avrupa ile rekabeti göze alan çok küçük sanayi kolları, un, deri, cam, çini, pamuk ve yün ipliği, halı, kâğıt gibi maddeler üretmekteydiler. Sayıları 2000 civarında olan bu küçük endüstri işletmeleri, Avrupa ile rekabet edememiş olmakla beraber, yine de sanayileşme yolunda atılmış adımlar olarak görülebilirler.

Abdülhamid devrindeki ekonomik gelişmeyi önleyen sebeplerin başında, ödenmekte olan dış borçların getirdiği yük ve Avrupa sanayisi ile rekabet edilememesi gelmektedir. Ekonomik sistemin Türk ve Müslüman kitle aleyhine gelişmesi, meseleye

14:02 18 %

milli bir mahiyet kazandırmakta idi. Karşılarında dış rekabeti ve yerli gayrimüslimlerin kurdukları iktisadi tekelleri bulan Türk ve Müslüman küçük esnaf ve ticaret erbabı, geleneksel meslek ve üretim tarzından bir türlü kendilerini kurtaramıyorlardı. 1870-1900 senelerindeki İstanbul, bu durumu çok iyi canlandırmakta idi. Beyoğlu bölgesindeki ticari hayat, Avrupaî bir düzen içinde şehirdeki alışverişin büyük bir kısmını kendine çekerken, eski İstanbul esnafı ve tüccarı hemen hemen boğaz tokluğuna denilebilecek bir şekilde çalışıyordu. Öte yandan Avrupa sermayesi tarımsal alana da kaymıştı. Mesela İzmir civarındaki toprakların tahminen üçte biri yabancılara aitti. Dolayısıyla yabancı sermaye tarım alanında da Türk köylüsünün karşısına büyük bir rakip olarak çıkmıştı. Gelir dağılımındaki adaletsizlik aşikârdı. Avrupa sermayesi ve onun yerli gayrimüslim temsilcileri tarafından sömürülen Türk köylüsünün buna karşı gösterdiği haklı tepki, onun milli duygularına yeni bir kuvvet ve yön vermekte idi.

Tarım alanındaki sosyal ve ekonomik gelişmeler yavaş yavaş yeni ve dinamik bir Müslüman orta tabakanın doğuşuna imkân hazırlamıştır. Köklerini, eşraf, Osmanlı sivil ve askerî bürokrasisi, ulema, ayan aileleri ve şahsi gayretleri sayesinde mal ve mülk sahibi olan kimselerin teşkil ettiği bu orta tabaka, kendine mahsus kültürel ve ideolojik özellikler göstermekte idi. Kültür alanında milliyetçi, dindar ve muhafazakâr olan bu taşra ileri gelenleri, bazen yabancı sermaye ile kısmen işbirliği yapmalarına rağmen, yine de yabancı devletlerin baskı ve sömürüsünden kurtulmak istiyorlardı.

I. Meşrutiyet ve Yeni Siyasi Hayat

Bu iktisadi gelişmeler yanında I. Meşrutiyet ve yeni anayasanın ilanı ile birlikte siyasi akımlarda da bir canlılık kendini göstermiştir. I. Meşrutiyet'in hazırlanmasında Midhat Paşa'nın büyük bir payı olduğu bir gerçektir. 1876 Anayasası geniş çapta Midhat Paşa ile kısmen ona yardımcı olan Genç Osmanlılar'ın bir eseri olduğuna göre, onların felsefe ve görüşlerini yansıtacağı tabiidir. Anayasanın, ayan ve mebusan olarak ikili bir meclis yolu ile yürütme organını, yani padişahı kontrol altına almak istediği malumdur. Bu anayasanın getirdiği asıl yenilik, temsil fikri idi. Modernleşme hareketinin başlamasından beri halkın idareye şu veya bu şekilde katılması konusu tartışılmakta ve öteden beri bilinen "şura" ve "meşveret" yolları buna örnek olarak

14:02 18 %

verilmekte idi. Ayrıca bu yollarla yapılan danışmaların İslâm'ın ayrılmaz bir parçası olması dolayısıyla anayasanın İslâmî geleneğe aykırı olmadığı ileri sürülmekte idi. Meclis-i Mebusan bu görüşleri temsil edecek bir kuruluş olarak düşünülmüştür. Çoğu, vilayet meclisleri tarafından seçilmiş kimselerden meydana gelen Meclis-i Mebusan, geniş çapta Osmanlı orta sınıfını temsil etmekteydi. Böylelikle ilk defa halkla doğrudan doğruya teması olan kimseler, hükümet politikasına etki edecek bir mevkiye getirilmiş oluyordu. Öteden beri hissedilen devlet ve halk ikiliği, ilk meclisin 1877'de toplanması ile açık bir şekilde kendini göstermiştir. Gayrimüslimlerin sayılarının üstünde temsil edilmelerine rağmen, tabiatıyla büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bu meclis, hükümet icraatını inanılmayacak derecede sert bir şekilde eleştirerek işe başladı. Meclisin bu tutumunu ve ülkenin içinde bulunduğu savaş felaketini göz önünde bulunduran II. Abdülhamid, 14 Şubat 1878 günü parlamentoyu süresiz tatil ederek tekrar eski idare tarzına döndü.

Parlamentonun tatil edilmesinden bir müddet sonra Taif'e sürgün edilen Midhat Paşa ile Abdülhamid arasındaki geçimsizlik şahsi sebeplerden ziyade, iki ayrı siyasi telakkiden ileri gelmekteydi. Sultan Abdülhamid'in, Meşrutiyet ortadan kaldırıldıktan sonra kurduğu idare, II. Mahmud'un otoriter idaresinden çok farklı bir şekilde işlemiş, hem kendi durumunu kuvvetlendirecek hem de halk-devlet ikiliğini giderecek bir siyaset takibine çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmek için Abdülhamid yalnız halk-devlet birliğini kuracak siyasi-ideolojik bir mefhum olan İslâmcılığı kabullenmekle kalmamış, pratik kararlarla bu mefhumun yerleşmesini sağlayacak maddi tedbirlere de önem vermiştir.

Yukarıda kısaca temas ettiğimiz iktisadi gelişmeler yanında, Abdülhamid ilk defa Osmanlı Devleti'nde hizmet esası üzerinde çalışacak bir bürokrasinin temellerini atmıştır. Daha Abdülaziz zamanında 1869'da kabul edilen ilk-orta-yüksek üçlü eğitim sistemi en çok Abdülhamid zamanında yürürlüğe konmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nde görev almış birçok kimseyi yetiştirmiş olan çeşitli okulların büyük bir kısmı Abdülhamid devrinde açılmıştır. İttihat ve Terakki devrini, sonra da Cumhuriyet Türkiyesi'nin doğuşunu hazırlayan birçok müessese yine bu devirde kurulmuştur. Abdülhamid devrinde her alanda meydana gelen değişimler daha

14:02 18 %

önceki devirlerle mukayese edilemeyecek derecededir. Bu gelişmeler Abdülhamid'in siyasi-ideolojik politikasını başarıya götürmekte büyük rol oynamıştır.

Din, ilk defa bu devirde Osmanlı toplumuna yön veren ideolojik bir temel hâline getirilmiştir. Böylece büyük çoğunluğunu Müslümanların teşkil ettikleri imparatorlukta dayanışma ve birlik, İslâmiyet üzerine bina edilmekteydi. Padişah, böyle bir politikayı gerçekleştirebilmek için İslâm âlemine ve bilhassa imparatorluğun bir parçasını teşkil eden Arap dünyasına karşı büyük bir yakınlık göstermiştir. Padişahın Araplara karşı gösterdiği bu yakınlığın başlıca sebebi İngiliz ve Fransızların, Araplar arasında yürüttükleri bölücü propagandayı boşa çıkartmak idi. Abdülhamid'in bu politikasını kendi emellerine kuvvetli bir engel olarak gören büyük devletler, padişahın Panislâmist bir siyaset takip ederek dünyada yaşayan bütün Müslümanların başına geçmek istediğini çeşitli şekillerde etrafa yaymaktaydılar.

Bilinçlenecek bir İslâm dünyasının Batı dünyası için ne kadar büyük bir tehdit unsuru olabileceğini takdir eden Abdülhamid, fırsat düştükçe bu unsuru kullanmaktan çekinmemiştir. Nitekim şartlara göre, bazen Endonezya'da olduğu gibi, diplomatik yollardan Müslümanlara yardım ederken, bazen de Filipinler'deki gibi Müslümanlara sükûnet tavsiye etmiş, hatta Çin'deki Müslümanların durumuyla bile ilgilenmiştir. Bütün bu teşebbüsler halifelik nüfuzunun kullanıldığını göstermek için yapılmıştır. Onun Cemaleddin Efgani'yi 1897'de İstanbul'a davet etmesi de bu çerçevede atılmış bir adım sayılabilir. Ülke içindeki İslâmcılığı, evrensel Panislâmizm'den üstün tutmak suretiyle Osmanlı Devleti'ni içten güçlendirmeye öncelik vermesi, Abdülhamid'in realist politikasının neticesidir. Bu politikanın devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılması; fikren seferber olan halkın, devletin ayrılmaz bir parçası hâline gelmesini ve halkla devletin tek vücut olmasını kolaylaştırmıştır. Meydana gelen bu dayanışma bir taklit olmayıp zamanın siyasi şartlarına cevap verebilecek realist bir siyasi tedbir idi.

4.
İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ (1908-1918)

1908-1918 arasını içine alan süre, genellikle Jön Türkler, Genç Türkler veya İttihat ve Terakki dönemi olarak adlandırılır. "Jön Türkler" tabiri Fransızcadan gelmekte olup,

14:02 18 %

dil ve tarihî gerçek bakımından Türkçeye uymamaktadır. İttihatçılar, 1908-1913 arasında doğrudan doğruya iktidarı ele alamamışlar, hatta 1912'de tamamıyla kabineden çekilmişlerse de Mebusan Meclisi'ndeki ezici çoğunlukları sayesinde hükümeti yakından etkilemek imkânını buldukları için biz bu devreye İttihat ve Terakki ismini vermeyi tercih ediyoruz.

İttihat ve Terakki'nin nüvesini oluşturan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Atatürk'ün de telkinleriyle Selanik'te kurulmuş olup daha evvel onun Suriye'de iken kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin bir benzerini teşkil ediyordu. İsmail Canpolat, Talat, Ömer, Naci, Kazım Naki, Midhat Şükrü ve Bursalı Tahir beyler tarafından 1906'da kurulan bu cemiyete, 1907'de III. Ordu'ya tayin edildikten sonra Mustafa Kemal de üye olarak katılmıştır. Bu cemiyet, 1907'de Dr. Nazım vasıtasıyla Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti ile irtibat kurarak onun ismini almıştır.

Cemiyet, özerklik isteyen Arnavut ve Bulgar gruplarıyla II. Abdülhamid'e karşı işbirliği yapmayı arzu etmiş ise de azınlıklar genellikle Prens Sabahaddin'in onlara özerklik vaat eden cemiyetini tercih etmişlerdir. 27-29 Aralık 1907'de Paris'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ikinci kongresi gerektiğinde şiddete, yani ihtilale başvurmaya ve hatta icabında padişahı değiştirerek ülkeye parlamenter rejimi getirmeye karar vermiştir. Bu maksadı gerçekleştirmek için kongre, Osmanlı topraklarında silahlı direnişler, grevler, gösteriler ve benzeri hareketler tertiplemeyi dahi öngörmüştür.

Ancak Selanik'te 1908'de Abdülhamid'e karşı meydana gelen ayaklanmanın, dışarıdan İttihat ve Terakki'nin kongre kararının uygulanması gibi görünmekle beraber, aslında bu kongre ile pek ilgisi yoktur. Ordu içinde çıkan hoşnutsuzluğu araştırmakla görevli polis müdürü Nazım Bey ve bir müddet sonra aynı vazifeye tayin edilen Şemsi Paşa'nın öldürülmesi üzerine bu karışıklığı gidermek için gönderilen birliklerin isyancılara katılması üzerine II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'de meşruti idareyi yeniden tesis edeceğini ilan etmek zorunda kalmıştır.

Birinci Devre (1908-1909)

İttihat ve Terakki devrini, 1908-1909 (II. Abdülhamid'in hal'ine kadar), 1909-1913 ve 1913-1918 senelerini içine almak üzere üç kısma ayırmak mümkündür. Birinci devrede

14:02 18 %

İttihat ve Terakki (Osmanlı Hürriyet Cemiyeti), gayelerini mevcut sistem içinde, hem sultanı hem de hükümeti yerinde bırakarak gerçekleştirmek yolunu tercih etmiştir. Cemiyetin merkezi Selanik'te kalmaya devam etmiş, ancak anayasanın yürürlüğe konmasına nezaret için İstanbul'a Talat, Hafız Hakkı, Cemal, Cavit, Rahmi beylerin içinde olduğu yedi kişilik bir komite gönderilmiştir. Bu arada Küçük Mehmed Said Paşa (1838-1914) yedinci defa sadrazam olmuştur. Hafiye teşkilatı lağvedilmiş, sansür kaldırılmış ve anayasanın 113. maddesi padişahın yetkilerini kısıtlamak suretiyle değiştirilmiştir. Bu meyanda anayasada mevcut ferdî hak ve hürriyetlerin tanınacağı, askerler hariç, memurların istemedikleri yerlere tayin edilemeyecekleri belirtilmiştir. Bu arada vekillerin, valilerin ve devlet şurası üyelerinin tayini yetkisi padişahın onayıyla sadrazama verilmiştir. Orduya siyasetin girmemesi için Bahriye ve Harbiye nazırlarının yalnız padişah tarafından tayin edilmelerini savunan fikri kabul edilmeyince Said Paşa istifa etmiş, onun yerine İttihat ve Terakki'ye daha yakın olan Mehmed Kamil Paşa gelmiştir.

İttihatçılar, Ağustos ayını gereken mali ve idari kararları almak, bütçede tasarruf yapmak ve yeni seçim hazırlıklarını düzenlemekle geçirmişlerdir. İttihat ve Terakki, parti olarak meydana çıkmamasına rağmen görüşlerini kabataslak bir şekilde ortaya koymaktan çekinmemişti. İçinde Talat, Enver, Ahmed Muhtar beylerle Paris'ten dönmüş Ahmed Rıza Bey'in bulunduğu bir grup, İttihatçıların sözcülüğünü yapmakta ve halka siyasi hürriyet vermeyi, birliği ve devletin bağımsızlığını kuvvetlendirmeyi, vatandaşları adalete uygun vergilendirmeyi savunuyordu. İttihatçılara karşı, muhalefet sorumluluğunu ise Prens Sabahaddin'in başkanlığında bulunduğu Osmanlı Ahrar Fırkası yapıyordu. Meşrutiyet'in ilanından üç ay sonra teşkilatlanan muhalefet, kısa zamanda bu devrede kurulmaya çalışılan birlik ve beraberliği yok etmişti. Az zaman içinde piyasayı istila eden çok sayıda gazete, dergi ve kitap, birkaç ay evvel akla bile gelmeyen çeşitli düşünceleri ve görüşleri yayarak günün konusu hâline getirmişlerdir. Böylece muhalefetin yayın organlarında çıkan eleştiriler, kısa zamanda yıpratıcı tartışmalara sebep olmuştur. Bundan istifade eden Rumlar, Bulgarlar ve Ermeniler, anayasanın yürürlüğe konmasını ve vaat edilen hürriyetlerin gerçekleşmesini, kendilerine özerklik ve hatta bağımsız devlet kurmak hakkı verilmesini istemeye başlamışlardır. Zaten İttihat ve Terakki ile işbirliği yapmalarının

14:02 18 %

sebebi de bu idi. Avrupa ülkeleri ise Osmanlı Devleti'nin bu iç gelişmelerine, siyasi ve sosyal ilerleme olarak değil iç zaaf ve dağılma belirtileri olarak bakıyorlardı. Nitekim 5 Ekim 1908'de Avusturya Bosna ve Hersek'i, onu müteakip Yunanistan da Girit'i kendi topraklarına kattıklarını, Bulgaristan ise bundan böyle yıllık vergi vermeyeceğini ilan etmişlerdir. Bu şekilde Balkanlarda durum süratle bozulmuştur.

1908 senesinin son ayında seçim yapıldığı zaman Osmanlı halkı, bir yanda Türk ve Müslümanlar, diğer yanda azınlıklar olmak üzere II. Meşrutiyet'ten önce olduğu gibi tekrar ve daha kesin olarak ikiye bölünmüş bulunuyordu. Bu seçimlerde İttihat ve Terakki 287, Ahrar Fırkası ise tek bir mebusluk almışlardır. Parlamento, II. Abdülhamid'in anayasaya uyacağını vaat eden nutku ile 17 Aralık 1908'de açılmıştır. Ancak İttihat ve Terakki'nin bir yandan gizli bir teşkilat olarak kalması, diğer yandan devleti ve hükümeti halkın gözünden uzak, on iki kişilik bir merkez komitesi aracılığıyla idare etmekte ısrar etmesi, ülkede demokrasi ile alakası olmayan bir idare şekli ortaya çıkarmıştır. Merkezî bir idare kurmak arzusuyla Anadolu, Suriye ve Arabistan'daki aşiretleri kontrol altına almaya çalışan İttihatçı idareciler aynı zamanda Mekke şerifi Hüseyin ve ailesine daha önce gösterilen özel muameleyi de kaldırmışlardır.

İttihat ve Terakki bu dönemde halka dayanan bir teşkilat kurmadığı gibi, belli başlı bir program da ortaya koyamamıştı. Buna rağmen yurdun pek çok yerinde İttihat ve Terakki kulüpleri kurulması bilhassa Türklerin, ileri bir siyasi seviyeye ulaştıklarını göstermekte idi. Bu siyasi gelişme, toplumun sosyal ve ekonomik gelişmesinin de bir neticesidir. Ne var ki İttihatçı idareciler, gerçek manada halktan uzak, Avrupa'dan kopya edilmiş fikirlere veya kendi günlük siyasi çıkarlarına uygun olarak hareket ettikleri için halkın rağbet gösterdiği bu demokratik fikirlerden uzak kalmışlardır.

Bu arada İttihatçıların ileri gelenlerinden Ahmed Rıza ve Abdullah Cevdet gibi kimselerin Avrupaî fikirleri açıkça savunmaları altı ay evvel İslâmcılık propagandasından başka bir ses işitmeyen topluma çok ters düşüyordu. Bu karışık düşünce ortamı içinde, Mebusan Meclisi'ne hâkim olan İttihatçıların kendi içlerinde bölünmeleri tabii idi. Kısa zamanda Ahrar, Selâmet-i Umûmiye Kulübü, Osmanlı Demokrat Fırkası gibi teşkilatlar İttihatçıların karşısına geçerek amansız bir

14:02 18 %

mücadeleye başlamışlardır. Bu fikir ayrılığı gitgide halk arasında da yayılmaya başlamıştır. Bu çatışmalar sonunda yurt sathında başlayan ayaklanmalar ile gazeteci Hasan Fehmi'nin katledilmesi ve buna benzer olaylar toplumu tedirgin etmiştir. 31 Mart faciası bu koşullar içinde meydana gelmiştir. *Volkan* adlı aşırı İslâmcı gazetenin tahriklerine kapılan bazı kişiler ve İstanbul'da bulunan bazı birlikler ayaklanarak hükümetin ve meclisin dağılmasına neden olmuşlardır.

Bu karşı devrimi Abdülhamid'in tertiplediğini ileri sürenlerin iddialarını doğrulayacak güvenilir tek bir kaynak dahi yoktur. Eski Osmanlı askerî geleneğinin bir çeşit temsilcisi olan alaylı subayların ordudan çıkarılmaları, İstanbul'a Selanik'ten gelen avcı taburlarına adeta din aleyhine telkinler yapılması, Hıristiyan azınlıkların Türklerin ve Müslümanların milli ve dinî duygularını zedeleyici hareketlerde bulunmaları, toplumu İttihatçılar aleyhine çevirdiği gibi ayaklanmaya neden olmuştur. Bu durumdan faydalanan Ermeni Taşnak ve Hınçak cemiyetlerinin Adana'da 14 Nisan'da giriştikleri isyan bizzat yerli halk tarafından bastırılmıştır.

Ordunun politikaya karışmamasını ısrarla ileri sürenler içinde, o tarihte Selanik'te Redif Tümeni kurmay başkanı olan Mustafa Kemal de vardı. 31 Mart Olayı'nı fırsat bilen İttihatçılar, hadiseyi siyasi çıkarları uğruna istismar etmişlerdir. II. Abdülhamid'den çekinen ve o tahtta bulundukça istedikleri gibi hükmedemeyeceğini düşünen İttihatçılar, şeklen şeyhülislâmın fetvasını da temin ettikten sonra hal' kararını meclisçe almışlardır. Kararı II. Abdülhamid'e tebliğ edenler arasında, sözde Osmanlı halkının tamamı temsil ediliyormuş gibi görünmek için Ermeni Katoliği Aram ve Selanik mebusu Yahudi Karasu (Carasso) da vardı. Böylece, 27 Nisan 1909'da tahttan indirilen II. Abdülhamid'in yerine, kardeşi Sultan Abdülmecid'in 65 yaşındaki oğlu V. Mehmed Reşad geçmiştir. II. Abdülhamid ise Selanik'te muhafaza altında yaşamış, sonra 1912 yılında İstanbul'a getirilerek 10 Şubat 1918'de burada vefat etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin doğumunu hazırlayan temel sosyal, ekonomik ve kültürel olayların serbestçe birbirini etkileyerek olgunlaşmasına imkân veren, Türk toplumunun, bilhassa Müslümanların içeriden birbirine kaynaşmasını ve Türklük bilincinin gelişmesini sağlayan bu padişaha, Türk tarihindeki gerçek yerini vermek

14:02 18 %

zamanı gelmiştir. Türk milletinin modern görünüş kazanmasını, kendisine esas gaye edinmiş olduğuna göre, II. Abdülhamid'in Türk tarihi içindeki yeri de bu temel hedefe yaptığı katkıya göre değerlendirilmelidir. Din eksenli siyaseti ne doğrultuda olursa olsun Abdülhamid'in diğer yanlarını da dikkate almak, dengeli bir tarih görüşünün kaçınılmaz bir koşuludur. Şüphesiz, Sultan Abdülhamid'in her kararını burada ayrıntılarıyla ele almak mümkün değildir. Yine de, hiç değilse Anadolu'nun Türkleşmesini ve İslâmlaşmasını hızlandıran göç konusuna değinmek yerinde olur. Sultan Abdülhamid 1880'den sonra göç ve iskân meselesine büyük önem vermiş, yeni bir örgüt kurmuş, kaybedilmiş Osmanlı topraklarında, bilhassa Rumeli'de yaşayan Müslümanların Anadolu'ya gelmelerini sağlamıştır. Yeterince incelenmemiş olan bu konuyu aydınlatacak çok sayıda arşiv belgesi tarafımca İstanbul Şehir Üniversitesi'ne verilmiştir.

İkinci Devre (1909-1913)

İttihat ve Terakki döneminin ikinci devresi (1909-1913), V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkmasıyla başlamıştır. 31 Mart Olayı zaten tam anlamıyla teşkilatlanamamış olan İttihatçıları darmadağın etmiştir. Nisan 1909'dan sonra gerçek anlamda iktidar, yani yürütme, Hareket Ordusu ve onun kumandanı Mahmud Şevket Paşa'nın elinde toplanmıştır. Meclis-i Mebusan ise, İttihatçıların elinde bulunmakta idi. Ordunun duruma hâkim olmasından faydalanan İttihatçılar, siyasi teşkilatlanmalarını tamamlamak ve hakiki bir parti olmak için gayretlerini artırarak 13 Kasım 1909'da açık olarak ikinci kongrelerini toplamışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908'den sonra yurdun her tarafında açılmış şubeleri, bu defa açık bir şekilde parti şubesi hâlinde faaliyete girişme yolunu tutmuşlardır. 31 Mart Olayı parlamentoda türemiş diğer partilerin dağılmasına yol açtığı için İttihatçıların karşısında, Osmanlı Demokrat Fırkası hariç, gerçek bir muhalefet kalmamış oluyordu.

Bu arada, 20 Ağustos 1909'da, 1876 Anayasası, yasama organı lehine tekrar değiştirilerek sultanın birçok yetkisi Mebusan Meclisi'ne devredilmiştir. Bunun sonucunda vekiller ve sadrazam artık padişaha değil, meclise karşı sorumlu olacaklardı. Böylece, umumiyetle padişahın elinde bulunan icra (yürütme) yetkisi şeklen de olsa meclis yolu ile millete geçmiş oluyordu. Bu suretle Bâbıâlî'nin de

14:02 18 %

yetkileri, meclis lehine kısıtlanmıştı. Daha evvel belirttiğimiz gibi Nisan 1909'dan sonra gerçek iktidar ordunun elinde bulunduğundan, Cavit Bey maliye, Talat Bey dahiliye vekilliklerine getirilmelerine rağmen Mahmud Şevket Paşa ile İttihat ve Terakki arasında başlayan kuvvet mücadelesi bütün hızıyla devam ediyordu. Subayların bir kısmı açıkça İttihatçıları tutmakla beraber, ordunun önemli bir kısmı, Mahmud Şevket Paşa ile Mustafa Kemal de dâhil olmak üzere ileri gelen birçok subay, askerlerin siyasete karışmalarına, yani bir partiyi açıkça desteklemelerine karşı idiler. İttihatçılar hem orduya dayanarak iktidarı ellerinde tutmak istiyor, hem de orduyu meclis yolu ile kontrollerinde bulundurmaya gayret ediyorlardı. Aynı zamanda merkeziyetçi idareyi alabildiğine kuvvetlendirmek gayretini de sürdürüyorlardı.

31 Mart 1909'dan sonra sadrazam olan Hüseyin Hilmi Paşa, İttihatçıların tesiri altında bulunmasına rağmen İngiliz taraftarı bir siyaset takip etmesi yüzünden, İttihatçıların baskısı ile 28 Aralık 1909'da istifa etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu olaydan mağdur olan İngiltere ise İttihatçıların aleyhine dönmüştür. Bu arada, Çırağan Sarayı ile Bâbıâlî binasının esrarlı bir şekilde yanması İttihatçılar aleyhine gelişen muhalefeti bir kat daha güçlendirmiştir. Nitekim az bir süre içinde Ahali Fırkası, Hey'et-i Müttefika-i Osmanî, Mutedil Liberaller ve Osmanlı Sosyalist Fırkası gibi muhalefet partileri türeyivermiştir. Nihayet Kasım 1911'de muhalefet partileri İsmail Hakkı, Damat Ferid Paşalar ile Rıza Nur idaresinde olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ismi altında tek bir siyasi parti hâlinde birleşmişlerdir.

Muhalefet saflarında Arap, Arnavut asıllı Müslüman liderler olduğu gibi, birçok gayrimüslim de vardı. Öteden beri Arnavutlar ve Arapların bir kısmı, II. Abdülhamid devrinde gördükleri özel muamelenin devam etmesini ve bunun bir bölge özerkliği şekline getirilmesini arzu etmekte idiler. Ayrıca İttihatçıların ileriyi düşünmeden Avrupa'dan aldıkları laiklik fikrine sarılmak suretiyle, toplum içinde gelişmekte olan tarihî-kültürel Türkçülük yerine etnik-ırkçı bir nasyonalizme ilgi göstermeleri, Arapları ve diğer Müslümanları tedirgin etmiştir. Muhalefet ise bir yandan Müslüman toplumun düşünce ve duygularına uygun hareket etmek istiyor, diğer yandan da gayrimüslim azınlıkların hoşuna gidecek liberal bir politika, yani özerklik vaat ederek birbiriyle bağdaştırılması imkânsız iki görüşü bir arada yürütmek hevesine kapılmış

bulunuyordu. İttihatçılar da başlangıçta böyle bir siyaset takibine heveslenmişlerse de sonra hadiselere nüfuz ettikçe meseleleri devlet menfaati bakımından ele almaya mecbur kalmışlardı.

Bu arada Doğu Anadolu'da, Rusya'nın desteğiyle gelişen Ermeni grupların çıkardıkları patırtıların ve Makedonya'da Bulgarların giriştikleri ayrılıkçı terörist hareketlerin, bir müddet sonra Arnavutluk'ta da başlaması üzerine devlet müşkül durumda kalmış, bazı tavizlere rağmen isyancıları tatmin edememiştir. Devletin aczini gören isyancılar nihayet, 1912'de hareketlerini bir bağımsızlık mücadelesi hâline getirmişlerdir. Arnavutların, Sırplar ile Rumların ve Bulgarların takip ettiği ayrılıkçı harekete katılması ile İslâmiyet esasına dayanan Osmanlılık fikri büyük bir darbe yemiştir. İttihatçıların, Arnavutları Osmanlı Devleti içinde tutmak için kendilerine geniş özerklik hakkı tanımalarına rağmen, Arnavutlar bunu reddederek 12 Kasım 1912'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bu kötü durumdan ilk istifade eden devlet, İtalya olmuştur. Öteden beri Kuzey Afrika'ya yayılmak emelinde olan bu ülke, Avrupa devletlerinin onayını alarak Bingazi ve Trablusgarb'daki tebaasına kötü muamele edildiğini ileri sürerek 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Bir müddet sonra Tobruk'a asker çıkaran İtalya bu savaşın birkaç gün içinde biteceğini ümit ediyordu. Gerçi İtalya az zaman içinde kıyı boyundaki başlıca şehirleri işgal etmiş ise de bugünkü Libya'yı içine alan toprakların iç taraflarına bir türlü hâkim olamamıştır. Mustafa Kemal ve Enver (Paşa) kumandası altında Derne'ye çıkan bir avuç Türk askeri, yerli halkla çok başarılı bir işbirliği yaptıktan sonra giriştikleri çete savaşı ile İtalyanların ilerlemelerini başarılı bir şekilde engellemişlerdir. Libya'da senelerce sürmüş olan bu kahramanlıklarla dolu direniş hareketi, daha sonraki kurtuluş hareketlerine öncülük etmiştir. İtalya, Osmanlı Devleti'ni Libya'daki direnişine son vermeye zorlamak için, Karadağ ve Arnavutluk'a silah sevk ederek bu bölgedeki isyanı var gücü ile desteklemiştir.

İtalya ile olan savaşı kaybetmek ve Trablusgarb ile Bingazi'nin elden gitmesini önleyememek hükümete ve İttihatçılara karşı muhalif bulunan zümreleri haklı çıkarmıştır. Bu ise yeni seçimlere gitmek mecburiyetini ortaya çıkarmıştır. Yapılan

14:02 18 %

yeni seçimleri ezici bir çoğunlukla kazanan İttihat ve Terakki, bu arada, İtalyanların On İki Ada'yı işgallerine ve Halaskar Zabitan Grubu adı altında bir kısım subayın siyasete karışmasına mani olamamıştır. Adaları işgal eden İtalyanların maksadı, Trablusgarb ve Bingazi'nin İtalya'ya ilhakını kabul etmesi için Osmanlı hükümetine baskı yapmaktı. Fakat 15 Ekim 1912'de bu emeline kavuşan İtalyanlar, adaları boşaltmaktan imtina etmişlerdir. Halaskar Zabitan Grubu ise İttihatçıların meşrutiyeti uygulamadıklarını, orduyu siyasete karıştırdıklarını, Arnavutluk'ta kardeş kanı döktürdüklerini ve bu gidişin Avrupa'nın müdahalesine ve devletin parçalanmasına yol açacağını öne sürerek baskılarını artırmış ve bunun sonucunda İttihat ve Terakki'yi hükümetten uzaklaştırmış ise de İttihatçıların meclisteki nüfuzlarına mani olamamışlardır. Bu ortam içinde 1878 Savaşı kumandanlarından Gazi Ahmed Muhtar Paşa 22 Temmuz 1912'de çok yaşlı olmasına rağmen sadaret makamına getirilmiştir. Devrin en önde gelen şahsiyetlerini içine alan bu büyük kabine maalesef iç ve dış başarısızlığı önleyememiştir.

Balkan Savaşı bu karışık durumda çıkmıştır. İtalya'dan destek gören Bulgaristan, Makedonya'yı ele geçirmek için fırsat aramakta idi. Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhak edilmesini istemeyen Sırbistan, bir aralık Said Paşa kabinesine yaklaşmak istemiş ise de başarı sağlayamamıştı. Aynı şekilde Yunanistan da Osmanlı hükümeti ile Bulgarlara karşı bir anlaşmaya varmak istemişse de sonuç alamamıştır. Osmanlı Devleti ile anlaşarak Makedonya'nın Bulgarların eline geçmesine engel olamayacağını anlayan Sırbistan ve Yunanistan, çıkar yolu bu bölgeyi aralarında paylaşmakta bulmuşlardır. Ayrıca bir bölge ittifakı kurmayı düşünen bu devletler böylece Avusturya'nın Balkanlarda yayılmasını da önleyebileceklerini ümit etmekteydiler.

Sırplar ve Bulgarlar, kurulan Balkan ittifakının arkasında bulunan Rusya'nın teşvikiyle aralarında anlaşarak Makedonya topraklarını taksim edeceklerdi. 29 Mayıs 1912'de Yunanistan ve Bulgaristan arasında imzalanan antlaşmayı, 6 Ekim 1912'de Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan antlaşması takip etmiş ve böylece Osmanlı Devleti'ne karşı kurulan cephe tamamlanmıştır. 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Yeni-Pazar'a hücum etmesiyle savaş başlamış ve on gün içinde de Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan aynı safta savaşa katılmışlardır.

14:02 18 %

Bu savaşta Balkan ülkelerinin 715.000 askere sahip olmalarına karşılık, Osmanlı ordusu 320.000 kişiden ibaret idi. Az zaman içinde, Osmanlı orduları her cephede yenilmişlerdir. Trakya Cephesi'ni tutan ve savaşın en önemli kısmını üzerlerine alarak şoven bir propaganda ile beslenen Bulgarlar, bilinen vahşetlerini bir defa daha ortaya koyduktan sonra Çatalca önlerine kadar ilerlemeyi başarmışlardır. Fakat asıl hedefleri olan Makedonya'nın, Sırp ve Rumların eline geçmesine mani olamamışlardır. Birkaç ay içinde Rumeli'de bulunan Osmanlı toprakları (İstanbul, Edirne, İşkodra ve Yanya şehirleri ve civarları hariç) elden gitmiş bulunuyordu. Balkanlarda, bilhassa Makedonya ve Trakya'da on binlerce Türk, hunharca katledilmiş, yüz binlercesi topraklarını ve evlerini bırakarak Anadolu'ya doğru kaçmaya zorlanmışlardır. Yollar çocuk, kadın, ölü ve hastalarla dolup taşarken İstanbul'da İttihatçılar ile muhalifleri hâlâ birbirleriyle uğraşıyorlardı.

Bu şartlar altında 16 Aralık 1912'de Londra'da toplanan barış konferansı, Midye-Enez hattının batısında bulunan toprakları (Edirne dâhil) Balkan ülkelerine bırakmak şartıyla bir anlaşmaya varmak üzere iken durum birdenbire değişmiştir. Edirne'nin Bulgarlara verilmesine razı olacağı sanılan Kamil Paşa kabinesi, 23 Ocak 1913 günü Enver Paşa emrinde silahlı bir grup tarafından Bâbıâlî'ye yapılan baskın sonucunda istifaya mecbur edilmiştir. Bâbıâlî Baskını olarak bilinen bu olaydan sonra Mahmud Şevket Paşa tekrar sadrazamlığa getirilmiştir. Fakat yeni kurulan kabinede yalnız üç İttihatçı bulunuyordu.

Bu arada durmuş olan Balkan Savaşı 30 Ocak 1913'te tekrar başlamış, Selanik Rumların, Edirne ise Bulgarların elinde geçmiştir. Üsküp'ü abluka ettikten sonra ele geçiren Karadağlılar, Avusturya'nın ültimatomu ile buradan geri çekilmişlerdir. 16 Nisan 1913'te ateşkes sağlanarak, 9 Haziran 1913'te İkinci Londra Konferansı toplanmıştır. Neticede Osmanlı Devleti Midye-Enez hattının batısındaki toprakları, Girit dâhil Balkan devletlerine terk etmek zorunda kalmıştır. Fakat isteklerine kavuşamayan Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan Makedonya yüzünden yeni bir savaşa başlamışlardır. Bulgaristan aleyhinde Sırbistan ve Yunanistan'ın kurduğu cepheye bu defa Romanya da katılarak Bulgarları kesin bir yenilgiye uğratmışlardır. Bütün bu olaylar cereyan ederken İstanbul'da Hürriyet ve İtilaf, Bâbıâlî Baskını ile

14:02 18 %

zorla istifaya mecbur edilen Kamil Paşa'nın öcünü almak için, Haziran 1913'te Bayezid Meydanı'nda Mahmud Şevket Paşa'yı vurdurarak, zaten kötü olan durumu particilik ve partizanlıkla daha kötü hâle getirmişti. Mahkeme sonunda on altı kadar Hürriyet ve İtilaf Partisi lideri, yurt dışına kaçan Prens Sabahaddin dâhil, ölüme mahkûm edilmişlerdir.

Nihayet 12 Haziran 1913'te Mehmed Said Halim Paşa idaresinde kurulan kabinede İttihat ve Terakki mutlak şekilde iktidara hâkim olmuştur. Bulgarların zaafından istifade eden yeni hükümet, 21 Temmuz 1913 günü ani bir taarruz ile Edirne ve Kırklareli'yi kurtarma başarısını göstermiştir. İkinci Balkan Savaşı'nda fena hâlde ezilen Bulgaristan, 10 Ağustos 1913'te Bükreş'te imzalanan bir antlaşma ile Makedonya'nın çok küçük bir parçası istisna edilirse, Balkan Savaşı'nda eline geçirdiği toprakların tamamını diğer Balkan ülkelerine bırakmak zorunda kalmıştır. 29 Eylül 1913'te ise Bulgaristan, Osmanlı Devleti ile imzaladığı bir antlaşma sonucunda Edirne ve Trakya'yı hakiki sahibine bırakmıştır. Böylece Balkan Savaşı ile Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki topraklarının büyük bir kısmı elden çıkmıştır.

Üçüncü Devre (1913-1918)

İttihat ve Terakki'nin üçüncü devresi 1913 yılı sonlarından mütareke yılı olan 1918 yılına kadar sürmüştür. Bu devrenin büyük bir kısmı İttihatçılara çok yakın olan Mehmed Said Halim Paşa'nın (12 Haziran 1913-3 Şubat 1917) sadrazamlığı altında geçmiştir. Ancak gerçek iktidar İttihat ve Terakki'nin üç lideri Mehmed Talat (1874-1921), Ahmed Cemal (1872-1922) ve Harbiye Nazırı Enver (1881-1922) paşaların ellerinde bulunmakta idi. 1913'te gerçekleştirdiği kongre ile İttihat ve Terakki, siyasi bir cemiyet hâlinden çıkarak tam anlamıyla bir siyasi parti şekline girmiştir. Böylece parti, çok evvel yapması gereken teşkilatlanmayı, ülkeye çok pahalıya mal olan hatalardan sonra tamamlamış oluyordu. Bu üçüncü devrede meydana gelen en mühim hadise, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesidir.

Savaşa katılma kararı esasen İttihatçı liderlerin, bilhassa Enver, Said Halim ve Talat paşaların eseridir. Almanya ile 2 Ağustos 1914'te, yani Avrupa'da savaşın başlamasından hemen sonra imzalanan gizli ittifakın İttihatçılar bakımından ana gayesi 1878'de Rusya'ya verilen ve 1912-1913 Balkan Savaşı'nda kaybedilen Rumeli

14:02 18 %

topraklarını geri almaktı. Gerçi İttihatçılar, ittifakın Avusturya ile Sırbistan arasında patlak veren savaşa Rusya'nın katılması hâlinde yürürlüğe girmesini şart koşmuşlardır. Fakat Rusya'nın bu savaşa kesin olarak katılacağı herkes tarafından biliniyordu. Savaş kararını İttihatçı liderler kimseye danışmadan almışlardır. Tedbir olarak da Ekim ayına kadar meclisi kapalı tutmuşlardır. Çünkü ne meclis ne de halkın büyük bir kısmı savaşa girmek istiyordu. Savaşa girme kararını veren üç İttihatçı liderin düşüncesi farklı idi. Onlara göre İngiltere, Rusya ve Fransa ileride Osmanlı topraklarını nasıl olsa bölüşmek isteyeceklerdi. Bu yüzden, İttihatçı liderler savaşı kuvvetli görünen merkezî devletlerin kazanacağını düşünerek onların safında savaşa katılmayı faydalı görmüşlerdir.

Eylül ve Ekim aylarında İttihatçı hükümet kapitülasyonları kaldırdığını ve gümrük vergilerini % 4 artırdığını ilan etmek suretiyle İngiltere ve Fransa'ya karşı olduğunu gösterdi. Öteden beri İttihatçıların dostluğunu kazanmış olan Almanya, Türkiye'ye mali ve askerî yardım yaparak kendi okullarına öğrenci almak suretiyle devlet, askerî rical ve aydınlar arasında nüfuzunu bir hayli artırmış bulunuyordu. Almanya kurnazca yaptığı propaganda ile birçok kimseyi Türklerin gerçek dostu olduğuna inandırmaya muvaffak olmuştur. Aslında Almanya'nın, eskiden Fransa'nın yaptığı gibi Osmanlı Devleti'ni Rusya ve İngiltere aleyhine askerî bir baskı unsuru olarak kullanmaktan başka bir düşüncesi yoktu.

Bütün bunlardan habersiz olan Harbiye Nazırı Enver Paşa, bir an önce savaşa girmek için, Almanya'nın Breslau ve Goeben (Yavuz ve Midilli) zırhlılarını Osmanlı filosuna katarak 29 Ekim 1914'te Rusya'nın Karadeniz sahillerini bombalatmaktan çekinmemiştir. Şüphesiz bu sebepsiz bir tahrikti. Bombardıman olayına karşılık Rusya 2 Kasım'da, Fransa ile İngiltere ise 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir. Bu arada padişah da halife sıfatıyla 11 Kasım'da İtilaf devletlerine karşı cihat ilan etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı orduları büyük kahramanlık göstermişlerdir. Almanya, Osmanlı ordularını Balkanlardan uzak tutmayı tercih ettiği için onların Kafkas, Irak ve Suriye (Sina) cephelerinde çarpışmalarını daha uygun bulmuştur. Böylece İttihatçılar, tarihte ilk defa Osmanlı ordularını yabancı bir devletin emrine

14:02 18 %

sokmuş bulunuyorlardı. Kafkas Cephesi'ndeki ordu, ilk Rus taarruzunu durdurduktan sonra, Enver Paşa'nın emriyle Aralık 1914'te durumu iyi bilen birçok kişinin itirazına rağmen giriştiği karşı bir taarruzla Sarıkamış'ı almayı başarmış olsa da, sonradan askerlerinin pek çoğunu kaybederek perişan bir şekilde geri çekilmeye mecbur kalmıştır. Bu arada ilkbaharda başlayan Rus taarruzunun başarılı olacağından emin olan bazı Ermeni liderleri, açıkça Rusya'yı tuttuklarını ve ona yardım edeceklerini ilan etmişlerdir. Onların Rusya'ya yardım etmelerini önlemek maksadıyla savaş alanı civarında yaşayan Ermenilerin büyük bir kısmı Suriye'ye nakledilmiştir. Kışın çok şiddetli olduğu bir dönemde gerçekleşen bu nakil esnasında pek çok Ermeni zayiat vermiştir. Bu vesileyle Osmanlı hükümetinin Ermenilerin katliamıyla ilgili olarak hiçbir resmî emir vermediği ve sözü edilen katliamın gerçek dışı olduğu tarafsız bilim adamları tarafından kabul edilen bir gerçektir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Süveyş'e doğru yöneltilen Osmanlı taarruzu herhangi bir netice alamadan son bulmuştur. Irak'ta ise İngiliz taarruzu Kutü'l-Amare'de, Halil [Kut] Paşa tarafından Nisan 1916'da kesin olarak durdurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleştirilen ve Türkiye bakımından çok önemli bir yeri olan Çanakkale muharebeleri, 1915'te İngilizler ile Fransızların Gelibolu'ya çıkarma yapma teşebbüsleri ile başlamıştır. İngilizlerin maksadı Çanakkale Boğazı'nı kontrol altına alarak İstanbul'u işgal etmek ve Osmanlı-Alman irtibatını kestikten sonra sıkışık durumda olan Rusya'ya yardım etmekti. Böylece İngilizler bu harekâtla Osmanlı Devleti'ni saf dışı bırakarak savaşı kısaltacaklarını düşünmüşlerdi. Ancak Boğaz'ı ele geçirmek maksadıyla 19 Şubat 1915'te hücuma geçen İngiliz ve Fransız donanması üç kruvazör kaybedince çekilmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine İngilizler Anzak kuvvetlerini 25 Nisan 1915 günü Gelibolu Yarımadası'na çıkarmaya başladıkları zaman karşılarında Türk ordusunda yeni kurulan 5. Ordu'nun 19. Fırka kumandanı Mustafa Kemal'i buldular. Zamanın en iyi donanmasına ve üstün silahlarına sahip İngiltere ordusu karşısında çarpışan bu kumandan ve emrindeki erlerin en kuvvetli silahı, yeni filizlenmeye başlayan milli şuur içinde bağımsız bir vatanda hür olarak yaşama kararıydı. Türkler, Çanakkale'de uğrunda can verilecek toprakların Galiçya, Yemen veya Trablusgarb'ın aksine anayurtları olan Anadolu ve Trakya olduğuna karar vermişlerdi. Kuşkusuz başarı bu kararın sonucudur. Aylarca süren çetin savaşlar

14:03 18 %

neticesinde iki taraf da büyük kayıplar verdikten sonra nihayet İngilizler 1916 yılı Ocak ayında Gelibolu sırtlarından çekilip gitmişlerdir. Çanakkale'de yeni Türkiye'nin temelleri bilinçli bir şekilde atıldığı gibi Mustafa Kemal'in büyük kabiliyetleri de ilk kez ortaya çıkmıştır.

Birinci Dünya Savaşı süresince İtilaf devletleri hem savaş durumlarını güçlendirmek hem de savaş sonu ortaya çıkacak meselelere baştan bir çözüm bulmak için çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlardır. Rusya, Fransa ve İngiltere 18 Mart 1915'te İstanbul'un serbest liman olmasına ve Boğazlar'la Kuzey Trakya'nın Rusya'ya verilmesine karar vermişlerdir. Arap vilayetleri, Mekke ve Medine dâhil, bağımsız bir Arap ülkesi hâline getirilecekti. 26 Nisan 1915'te imzalanan Londra Antlaşması ile On İki Ada İtalya'ya veriliyordu. 16 Mayıs 1916'da ise Fransa ile İngiltere arasında akdedilen Sykes-Picot adlı gizli bir antlaşmaya göre Suriye ile Irak'ın kuzeyi Fransa'ya veriliyor; Filistin ve Irak, İngiltere'ye bırakılıyordu. Rusya ise Erzurum ve çevresini alacaktı. Savaş ilanından az zaman sonra İngiltere, Mısır üzerinde vasilik (*protectorate*) ilan ederek burasını, fiilî olduğu gibi siyasi olarak da Osmanlı Devleti'nden ayırmıştı. Bunu takiben İngilizler, Mekke emiri Şerif Hüseyin ile de anlaşarak onun oğlu Faysal'ı İttihat ve Terakki idaresindeki Osmanlı Devleti aleyhine çevirmeye muvaffak olmuştur.

İngilizler, Suriye ve Filistin cephesini içten çökertmek maksadıyla Şerif Hüseyin'e Suriye, Irak ve Hicaz'ı içine alan bağımsız bir Arap ülkesinin krallığını vaat etmişlerdir. Ancak Şerif Hüseyin'e büyük ve bağımsız bir ülkede krallık vaat eden İngilizler, öte yandan 2 Kasım 1917'de Balfour Deklarasyonu olarak tanınan bir mektupla Siyonistlere Filistin'de bir "milli vatan" (*national home*) vaat etmişlerdir. Böylece İsrail Devleti'nin kuruluşu için gerekli zemin hazırlanarak günümüzde "Filistin Davası" olarak bilinen olayların temeli de atılmış oluyordu. Bu sıralarda, Kuzey Cephesi'nde durum beklenmedik bir şekilde değişir. Ruslar 1916 yılının ortalarına doğru Erzincan'ı ele geçirmelerine rağmen, güneye inme planlarını gerçekleştirememişler ve bundan vazgeçmişlerdir. Türk tarihini olduğu kadar dünya tarihini de etkileyen Bolşevik İhtilali, 1917 senesinde Rus Cephesi'ni içten yıkarak Doğu Anadolu üzerindeki askerî baskıyı kaldırmıştır. Bu olay karşısında başarı

14:03 18 %

ümitleri tekrar canlanan Almanya, yakındoğuda İngilizlere yeni bir darbe indirmek için hazırlıklara başlayarak, geniş çapta Osmanlı askerlerinden meydana getirilen Yıldırım Ordusu vasıtasıyla İngilizleri Irak'tan atmaya teşebbüs etmiştir.

Bu arada 3 Şubat 1917'de Said Halim Paşa sadaretten çekilerek yerine Dahiliye Nezareti'ni de elinde tutan Talat Paşa geçmiştir. Böylece İttihatçılar, fiilen olduğu kadar şeklen de iktidarı tam olarak ellerine almış oldular. Rusya'da kurulan Bolşevik hükümeti ise Çar'ın emperyalist siyasetini tenkit ederek, İngiliz ve Fransızlarla imzalanan gizli antlaşmaları açığa vurmuş ve Ermenilere toprak vermeyi vaat eden antlaşmaları geçersiz ilan etmiştir. Boğazlar'ın Rusya'ya verilmesini öngören antlaşma da bunların arasındadır. Aralık 1917'de Brest-Litovsk'ta, Rusya ile Almanya arasında yapılan barış antlaşmasında Doğu Anadolu'nun Türkiye'ye iadesiyle Kars, Ardahan ve Batum'un Ruslar tarafından boşaltılması kararlaştırılmıştır.

Ermeni birlikleri, Kafkaslarda ve Doğu Anadolu'da Müslüman halkını katletmeye girişince Kazım Karabekir Paşa kumandasındaki 3. Ordu, Erzincan, Kars, Erzurum, Ardahan ve Batum'u ele geçirmiştir ki bu Brest-Litovsk Antlaşması'na uygundu. Bu arada Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dan meydana gelen Kafkas Cumhuriyeti kurulmuş, kısa süre sonra da üçe bölünmüştür. Enver Paşa bu durumdan istifade ederek Kafkasların içerilerine doğru ilerlemek istemişse de Almanlar buna engel olmuşlardır. Kafkas Cephesi'ndeki olumlu gelişmelere karşılık güneydeki Osmanlı Cephesi süratle gerilemeye başlamıştı. Irak'ta İngilizler Mayıs 1918'de Kerkük'ü ele geçirmişler, Suriye Cephesi Kumandanı General Allenby emrindeki İngiliz ordusu ise Eylül 1918'de Şeri'a Nehri'ni geçerek hızla kuzeye doğru ilerlemeye başlamıştı. Nihayet Ekim'de Halep'in düşmesi ve Fransızların Beyrut'u işgal etmeleriyle düşman kuvvetleri Anadolu'nun eşiğine kadar gelmiş bulunuyorlardı. Bu arada, yani 2 Ekim 1918'de, Bulgaristan teslim olmuştu.

İttihat ve Terakki kabinesi 8 Ekim'de istifa etmiş ise de sadrazam olmak ve muameleleri yürütmek için kimse ortaya namzet olarak çıkmamıştır. Nihayet Ahmed İzzet Paşa bu vazifeyi üzerine alarak 27 Ekim 1918'de yeni Harbiye Vekili Rauf [Orbay] Bey'i Mondros'a mütareke görüşmelerine memur etmiştir. Neticede 30 Ekim 1918'de Mondros'ta imzalanan mütareke ile Birinci Dünya Savaşı fiilen sona ermiştir.

14:03 18 %

İttihat ve Terakki liderleri ise kurtuluşu Almanya'ya kaçmakta bulmuşlardır.

İttihat ve Terakki Devrine Toplu Bakış

İttihat ve Terakki devri siyasi hadiselerinin başlıcalarını yukarıda özet olarak verdik. Bu ana olaylarla ilişkili olarak düşünce sahasında da kayda değer gelişmeler olmuştur. Anayasayı yürürlüğe koyarak hürriyeti elde etmek arzusunun, gerçek manada bir ideoloji olmamakla beraber, yine de bazı ideolojik yönleri vardır.

Her ne kadar İttihatçılar iktidara sahip olmuşlar veya şeklen iktidara sahip kişileri arkadan idare etmişlerse de onların iktidarı ele almaları eskiden olduğu gibi bir sadrazamın diğerinin yerini almasına benzemiyordu. Onlar ilk defa olarak, toplumu ve devleti köklü bir şekilde değiştirerek çağa uydurmayı düşünmüşlerdir. Diğer bir ifadeyle İttihatçılar iktidarın bir gaye olmaktan ziyade daha üst seviyede siyasi, sosyal ve kültürel amaçlara vasıta olması gerektiğini düşünmüşlerdir. İttihatçıların bu tutum ve davranışları, onların sosyal kökenlerinin ve eğitimlerinin bir sonucu olarak kabul edilebilir.

İttihatçılık, Tanzimat devrinde başlayan ve II. Abdülhamid devrinde kurulan meslek okulları vasıtası ile hâsıl olan gelişmelerin neticesinde ortaya çıkmıştır. Taşradaki Müslüman orta sınıfı teşkil eden zümrelerden gelen İttihatçılar bir dereceye kadar bu grupları ve onların görüşlerini temsil etmekteydiler. Batı devletlerinin sömürücülüğüne ve siyasi müdahalelerine karşı oldukları için yeni liderler ile halkın arasında kendiliğinden ortaya çıkan siyasi bir dayanışma mevcuttu. Bu ise İttihatçılara halk kitlelerine nüfuz ederek görüşlerini yayma ve toplumu fikren seferber edebilme imkânı veriyordu. İttihatçılar, kurdukları teşkilat sayesinde üyelerini çok geniş halk kitleleri arasından seçebiliyor ve bu teşkilat vasıtasıyla kasaba ve köylere kadar görüşlerini taşıyabiliyorlardı. Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa dine dayanmayan siyasi bir teşkilat, belirli görüşleri ve belirli bir siyaseti çok sayıda insana nakledecek duruma gelmiş oluyordu. Bu suretle İttihatçılar, Türkiye'de bilinçli olarak bir kitle teşkilatı ortaya çıkarmışlardı.

İttihatçıların devlet iktidarını, yani hâkimiyetin kaynağını millette görmek istemeleri, bir bakıma İcma-i Ümmet'e mutlak üstünlük tanıyan İslâmî bir görüşü yeni bir kisve altında canlandırmak demekti. Başka bir ifadeyle Tanzimat Fermanı'nda belirsiz bir

14:03 18 %

şekilde ifade edilmiş olan toplumu (millet-ümmet) iktidar kaynağı yapmak düşüncesi, İttihatçılar devrinde gerçekleşme yolunu tutmuştur. Bunun sebebiyse İttihatçıların yurt çapında siyasi-sosyal bir teşkilata sahip olmalarıdır. Mesela, Midhat Paşa ve Genç Osmanlılar da halka dayanma fikrine kısmen sahip olmakla beraber, tabanı millete dayanan bir teşkilata sahip olamadıkları için anayasayı yürürlükte tutamamışlardır. Mustafa Kemal Paşa ise Milli Mücadele'de siyasi bakımdan tabanı millete dayanan Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine ağırlık vermiştir. Ne var ki İttihatçılar sonuna kadar bu yolda başarılı olamamış, kendi bünyelerinde demokratik düzeni ve iç kontrolü kaybettikleri için, devleti, Birinci Dünya Savaşı'na sürüklemişlerdir.

Ayrıca, İttihatçıların muhalefete gereken önemi vermedikleri ve 1913'ten sonra da ortadan kaldırdıkları bir gerçektir. Bu tutumun birçok sebebi arasından ancak iki önemli hususun üzerinde duracağız. Muhalefeti teşkil eden Fedakârân-ı Millet, Osmanlı Ahrar Fırkası, Fırka-i İbad (gizli adı Selâmet-i Umûmiye Kulübü), Mutedil Hürriyetperver gibi partiler İstanbul dışındaki birkaç şubesi hariç, yurt çapında teşkilatlanamamışlardır. 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Partisi, yukarıda zikredilen partiler de dâhil, aynı yıl kurulan Ahali ve Islahat-ı Esasiye partilerini içine alarak ana muhalefet partisi hâline gelmiştir. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin ana gayesi, adem-i merkeziyeti ve özel teşebbüsü desteklemek ve bunları Osmanlılık fikrinin temeli yapmaktı. Böylece II. Mahmud zamanında şekillenmeye başlayan mutlakiyetçi merkezî hükümet kavramı karşısına, alternatif bir düşünce olarak ilk defa Prens Sabahaddin'in Paris'te ortaya koyduğu adem-i merkeziyetçilik ve özel teşebbüs fikri çıkmıştır.

Bir bakıma bu gelişmeleri gayet tabii karşılamak gerekir. Zira ıslahat ve modernleşmeyi yürütmek için bütün yetkileri kendi elinde toplayan devlet, yavaş yavaş bütün faaliyet sahalarına hâkim olma yoluna girmişti. Devlet, bürokrasi vasıtasıyla yetkilerini genişlettikçe kişiler, ya devlet emrinde ya da onun kontrol ve himayesinde çalışmak zorunda kalıyorlardı. Kısaca Türk toplumunun hürriyet mücadelesi, devlet otoritesine karşı gelişmekle beraber, ifadesini yine devlet çerçevesi içinde buluyordu ki bu yeni manası ile siyasi hürriyet kavramıydı. Padişahlar devletin mutlak sahibi ve hükümdarı bulundukları sürece mutlakiyetçiliği hükümdarların kötü

14:03 18 %

niyetlerine vermek ve bütün kabahati onlara yüklemek kolaydı. Ne var ki Sultan Abdülaziz ve bilhassa II. Abdülhamid, istibdat idaresine yol açmakla devletin idari yapısı içindeki mutlakiyetçi temayülleri daha da kuvvetlendirmişlerse de, bu durum 1908'den itibaren köklü bir değişikliğe uğramıştır. Hürriyet adına yetkileri kısıtlanan padişah ve Osmanlı tahtı ikinci plana itilirken, mutlakiyetçiliğin ve istibdadın gerçek kaynağının bizzat modernleşme, yeni devlet anlayışı ve onun vasıtası olan bürokrasi olduğu açıkça ortaya çıkmış bulunuyordu.

İttihat ve Terakki, 1913'ten sonra tam anlamıyla hâkim olduğu iktidar sayesinde mutlakiyetçi devlet fikrinin daha köklü bir şekilde yerleşmesini sağlamıştır. Mutlakiyetçi devlet düşüncesi, siyasi sistem sınırlarını aşarak etkisini her alanda yaymıştır. O devirde yaygın hâle gelmeye başlayan bir görüşe göre, bütün sosyal gelişmeler ile ekonomik ve kültürel değişimler, ancak devlet emriyle ve onun istediği şekilde ortaya çıkabilecekti.

Kısaca diyebiliriz ki İttihat ve Terakki devrinde ve hatta ondan daha evvel ortaya çıkan "hürriyet" isteklerinin biri felsefi, diğeri dar anlamda siyasi olmak üzere iki amacı vardı. Felsefi anlamıyla hürriyet, mutlakiyetçi devletin yetkilerini, bireyin bütün kabiliyetlerinin ortaya çıkmasına imkân verecek şekilde sınırlamaktı. İkincisiyse bazı siyasi, sosyal ve hukuki hak ve hürriyetlerle ilgiliydi. İttihat ve Terakki devrinde ve daha sonrasında ana tartışmalar bu ikinci tür fikirler etrafında yürütülmüştür. Bu dönemde iktisadi, idari, sosyal hayatta ve eğitim alanında, sonu gelmeyen savaşlara rağmen çok önemli bazı gelişmeler olmuştur. Her şeyden önce Osmanlı tarihinde ilk defa olarak milli iktisat fikri doğmuştur. Gerçekten, birbirinden ayrı iktisadi şubelerden oluşmuş eski ekonomik sistem yerine bütün ülkeyi içine alan milli bir iktisadi sistem düşüncesi İttihatçılar zamanında yerleşmiştir. Kapitülasyonlardan arınmış milli bir iktisat kurmak için İttihatçılar ellerinden geleni yapmışlardır. İtalyanların Trablusgarb'a çıkmalarını protesto için bu ülke mallarına karşı düzenlenen boykotu, 1914'te kapitülasyonların ilgası takip etmiştir. Yerli malı kampanyaları ve buna benzer davranışlar, iktisadi hürriyet ve milli iktisat yolunda atılmış diğer önemli adımlardır. İttihatçılar ilk defa olarak yerli sermayenin sınai teşebbüslere yatırılmasını desteklemek için kanunlar çıkartmışlardır. Bu sayede

14:03 18 %

kurulmaya başlayan küçük endüstriler, her ne kadar savaş yüzünden gelişememiş olsalar da, yine de bu alanda yapılan hamlenin, 1913 senesinde yapılan sanayi sayımına dayanarak oldukça başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

Şurası bir gerçektir ki İttihat ve Terakki devrinin ilk senelerinde iktisadi sahada gelişme kaydedilmiştir. Mesela arazi kaybına rağmen 1908/1909 arası vergi gelirlerinin tamamı 2,5 milyar lira civarında iken, 1910/1911'de bu gelir 400 milyon lira artmıştır. İttihatçıların idarenin daha verimli ve düzgün çalışmasını sağlamak için giriştikleri bazı teşebbüsleri de olmuştur. Örnek vermek gerekirse, İstanbul'un belediye teşkilatına ihtisaslaşmış birçok şube ilave edilerek bir hayli geliştirilmiş ve şehrin elektrik, telefon ve su tesisatı ile tramvayları modernleştirilmiştir. Eğitimde ise bilhassa ilköğretime önem verilerek yeni okullar açılmış ve ilk defa olarak bütün halkı okuryazar yapma meselesi tartışma konusu olmuştur. Bu arada Silahlı Kuvvetler, savaş senelerinden önce ve savaş esnasında Almanya'nın yardımı ile çok geliştirilmiştir.

İttihatçılar devrinde Tanzimat'tan beri gittikçe artan iktisadi faaliyetler sosyal değişimlerin hızını bir kat daha artırmıştır. Zaten bu devirde kurulan çeşitli siyasi partiler, işçi sendikaları ve çeşitli ideolojileri savunan teşkilat ve yayınların Anadolu'nun her tarafında görülmesi Osmanlı toplumunun değiştiğini göstermektedir. Maddi ve manevi alanlarda meydana gelen bu değişimler, milliyetçiliği yakından etkileyerek ona yeni bir hız ve yön vermiştir.

Milli Devlet ve Milliyetçilik Alanındaki Gelişmeler

Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunu hazırlayan olaylar, kendine has tarihî, sosyal ve kültürel bir devamlılık içinde şekillenerek İttihat ve Terakki devrinde daha olgun bir safhaya ulaşmıştır. Durumun daha iyi anlaşılması için milli devlet ve milliyetçilik alanındaki gelişmelerin iki ana çerçeve içinde meydana geldiğini belirtmek gerekir. Birinci çerçeve, dil ve din çerçevesidir. Dil devamlılığı, Türkleri tarihin çok eski devirlerinde büyük medeniyetler yaratmış Uygurlara ve onların seleflerine bağlamaktadır. Din ise Türklerle onlara yeni bir benlik ve kimlik veren İslâm medeniyetini arasında önemli bir bağdır. Türkler Tolunoğulları'ndan Atatürk'e kadar İslâm medeniyetine yaptıkları hayati katkılarla bu medeniyete hususi bir şekil ve

14:03 18 %

mana vermişlerdir. Bunun en güzel örneklerini Rumeli, Anadolu ve Suriye ile Irak'ın kuzeyinde görmek mümkündür.

İkinci çerçeve, Osmanlı çerçevesidir. Buna tarihî, siyasi ve sosyal çerçeve demek daha uygun olacaktır. Dil ve din çerçevesi ile siyasi ve sosyal çerçeve birçok noktada birbirini tamamlamaktadır. Yeni ile eskinin bir arada kaynaşmasıyla modern anlamda bugünkü Türk milleti ortaya çıkmıştır. Türk milletinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumu bu kadar köklü ve çok taraflı tarihî bir devamlılık gösterdiğine göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin ani bir karar ile ortaya çıktığını iddia etmek, yalnız tarihî gerçekleri inkâr etmek değil, Türklerin benliklerini ve kimliklerini de inkâr etmek demek olur. Atatürk'ün konuşmaları yakından incelenirse onun her şeyden evvel tarihî devamlılığa önem verdiği görülür ki bu konuya Cumhuriyet devri anlatılırken etraflıca yer verilecektir. Osmanlı Devleti'ni milli bir devlet hâline sokan gelişmelerin başında milliyetçilik gelir. Ancak Osmanlı Devleti'nin nüvesini teşkil eden Rumeli ve Anadolu'daki Türklerin modern anlamda bir milli topluluk hâline gelmelerini, siyasi bir ideoloji olan milliyetçilikten ayırarak incelemek gerekir. Türklerin milli bir topluluk hâlini almaları ile milliyetçilik çoğu defa aynı olarak görülse de aslında her biri ayrı bir gelişmenin neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Sonunda, bazı ayrılıklara rağmen, ikisi birleşmişlerdir.

Anadolu ve Rumeli'de bulunan Osmanlı toplumunun modern anlamda bir Türk toplumu şeklini alması 18. yüzyılda başlamıştır. Milyonlarca Müslüman'ın Rumeli'den, Kafkasya'dan, Akdeniz adalarından Osmanlı topraklarına göç etmeleri ile ülkede yeni topluluklar oluşmuştur. Bu ise toplum hayatında köklü bir yapı değişikliğine sebebiyet vermiştir. İşte bu gelişmeler sonucunda eskiden aşiret, kabile ve coğrafi bölge gibi dar çerçeveli esaslara göre sosyal ve kültürel teşkilatlarını kurmuş olan Müslüman gruplar, bundan sonra çok daha geniş bir siyasi teşkilatlanma içine girmek zorunda kalmışlardır. Tanzimat'tan sonra devletin, idari taksimatında meydana gelen değişikliklerle bu yerleşmeler arasında yakın bir ilişki vardır. Osmanlı idarecileri sanki bu sosyal gelişmenin yönünü biliyorlarmış gibi göçebelerin ve dışarıdan göç edenlerin aşiret esasına göre yerleşmelerine müsaade etmemişlerdir. Bu şekilde geniş çerçeveli yeni bir sosyal ve siyasi teşkilat ve buna paralel olarak yeni

tipte geniş iç pazarlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu gelişmeler esnasında, iktisadi bakımdan Müslüman-Osmanlı toplumu, padişah ve hükümet vasıtası ile şeklen de olsa siyasi iktidarı kendi elinde bulunduruyordu. Böylece, idare edenleri idare edilenlerden ayıran ekonomik ve sosyal sebeplerin haricinde bu iki grubu birleştiren birçok dinî, kültürel, tarihî faktörün varlığı ortaya çıkıyordu. Bu sebepten, küçük sosyal oluşumlardan meydana gelen eski Osmanlı topluluğunun milli topluluk hâline gelmesi şüphesiz ki kendine has bir özellik taşır. Derin tarihî kökleri olan birçok sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeden de etkilenen bu milli oluşum, hiçbir zaman kendine has Türk-Müslüman-Osmanlı karakterini kaybetmemiştir.

Osmanlıların milli Türk topluluğu hâline gelmesini kolaylaştıran en önemli unsurların başında şüphesiz ki Türk dili gelir. Dil elle tutulur, gözle görülür, kulakla işitilir milli varlığın en somut ifadesidir. Gerçi kendi dili olmayan milletler de vardır, fakat bunlar çok istisnaidir. Osmanlı devrinde idarenin, ilim ve irfan sahiplerinin, basının ve modern edebiyatın (yabancılaşma konusunda bazı olumsuz etkilerine rağmen) Türkçeyi kullanmaları, Osmanlı cemiyetinin Türk karakterli milli bir toplum hâlini almasında birinci derecede etkili olmuştur. Zira Osmanlı devrinde Türkçe, Rumeli ve Anadolu'da konuşulan Müslüman dilleri arasında en fazla gelişmiş dil olduğu için, herhangi bir siyasi anlamı ve mesajı olmadan bir haberleşme vasıtası olarak Türk asıllı olmayan birçok Müslüman tarafından da benimsenmiştir. Bunun için de Osmanlı siyasi kültürünü almış ve aile yapıları, gelenekleri aynı olan Müslüman gruplar Türkçe konuşmuşlar ve çok defa Türkçeye kendi ana dilleri gibi bakmışlardır. Bu durum bazen gayrimüslimler arasında da görülür. Mesela Anadolu'da Ermeniler arasında Türkçe çok tutulmuş, ancak ayrı dine sahip olmaları, onların Türkler arasında erimelerini önlemiştir.

Millet hâline geliş olayı, daha Tanzimat devrinde adeta bilinçaltında sezilmekteydi. Tanzimat nesli, 1865'ten sonra "millet" sözünü sık sık kullanmaya başladığı gibi, II. Abdülhamid dahi saltanatının başında kullandığı "tebaam" kelimesi yerine "milletim" sözünü tercih etmeye başlamıştı.

İttihat ve Terakki devrinde milliyetçilik yavaş yavaş devlet ideolojisi şekline girmeye

14:03 18 %

yüz tutmuştur. Osmanlı topluluğunun Türk milli topluluğu hâline gelmesine paralel olarak, ideolojik anlamdaki Türk milliyetçiliğinin de değiştiğini söylemek gerekir. Tanzimat devrinde ortaya atılan ve eskiden mevcut olmayan Osmanlılık, bütün Osmanlı toplumunu sözde din farkı gözetmeden, vatandaşlık, yani Osmanlı vatandaşlığı kavramı etrafında birleştirmek gayesini gütmekteydi. Namık Kemal ve kısmen Ali Suavi, Osmanlılık fikrini toprağa bağlı devlet görüşü ile birleştirip tarihe dayanarak, özellikle Rumeli ve Anadolu'da yaşayan Müslümanlar arasında geçerli olabilecek bir Müslüman "milliyetçiliğine" temel yapmak istemişlerdir. Yeni filizlenmeye başlayan Osmanlılık ideolojisi, II. Abdülhamid devrinde İslâmcılık yoluyla adeta kaçınılmaz bir şekilde yeni bir boyut kazanmıştır. Bu defa, topluluğun paylaştığı bütün tarihî, sosyal, kültürel vb. ortak değerlere verilen ağırlık sayesinde Osmanlılık, bilhassa Anadolu, Rumeli ve Kafkasya'da yaşayan Müslümanlar arasında yeni bir siyasi varlığın temeli olmuş ve birleştirici bir rol oynamıştır.

Türkçülük cereyanı ise yukarıda söz konusu olan milli camianın, siyasi-milli bilinç kazanmasıdır. Millet; Türk milliyetçiliği veya Türkçülük, dilde Türkçülük ve tarihî-içtimai Türkçülük olarak üç koldan gelişmiştir.

Bu devirde halk diliyle yazılmış şiir ve destan, divân edebiyatı ile uğraşan üst tabakalar arasında da revaç bulmuştur. 19. yüzyılda gazete, dergi, yeni edebiyat ve haberleşmenin gelişmesiyle Türkçeyi kullananların sayısı, Türk asıllı olsun veya olmasın alabildiğine genişlemiştir. Nihayet Süleyman Paşa, Ahmed Midhat Efendi, Ali Suavi gibi kimseler Türkçenin "sadeleştirilmesini" savunmaya koyulmuşlardır. Türkçenin sadeleştirilmesi, aslında dilin halk Türkçesine yakın bir şekil almasını icap ettirdiği için, dilde meydana gelen Türkçülüğün aynı zamanda halkçılığa doğru bir adım olduğu da aşikârdır. Dili sadeleştirme akımının, bir bakıma siyasi mana taşımayan haberleşmeyi kolaylaştırmakla ilgili olduğu söylenebilir. İşte İttihat ve Terakki devrinde dilde Türkçülük anlayışı ve buradan hareketle yeni gelişmeye başlayan gerçek anlamdaki Türk edebiyatı, Ziya Gökalp'ın tarihî Türkçülüğünden etkilenerek hem şekil hem de içerik bakımından tam anlamıyla milli bir dil olma yoluna girmiştir. Dil milliyetçiliğinin en önemli temsilcisi Selanik'te Ömer Seyfeddin'in çıkardığı *Genç Kalemler* dergisidir. Türk dilinin geçirdiği büyük

14:03 18 %

değişikliklere ve yapay zorlamalara rağmen, Türkiye'nin herhangi bir yerinde normal şartlar altında büyüyen herhangi bir Türk bugün bile Ömer Seyfeddin'i rahatlıkla ve zevkle okur.

İttihat ve Terakki devri idarecileri, dil gelişimini tamamıyla serbest bırakarak dilin linguistik kaidelere göre gelişmesine imkân vermişlerdir. Böylece İttihat ve Terakki devrinde diğer sahalarda görülen parçalanmalara ve çekişmelere karşılık, dil ve edebiyat alanında göreli bir uyum hâkim olmuştur. Hatta denilebilir ki dil alanındaki bu göreli uyum, siyaset ve kültür alanlarındaki parçalanmayı kısmen önleyebilmiş, siyasi bilincin Türkleşmesini sağlamıştır.

Devletçi Türkçülüğün başlıca temsilcisi Yusuf Akçura'dır (1876-1933). Kendisinin Türkçülük alanındaki temel görüşleri, bir yandan etnik Avrupa milliyetçiliği, diğer yandan onun doğum yeri olan Kazan'daki Müslümanların Çar rejiminin baskısı karşısında milli benliklerini korumak ve siyasi hürriyete kavuşmak için verdikleri mücadeleden etkilenmiştir. Ona göre, milleti yaratan güç devlettir ve devlet bunu aldığı bazı kararlarla başarabilir.

Akçura'nın görüşleri kısmen Cumhuriyet devrinde gerçekleşmiştir. Hâlbuki Türk milliyetçiliğinin esas davası, yeni bir devlet kurmak değil, yapısı çok değişmiş olmakla beraber, Türk-Müslüman benliğini muhafaza eden ve hâlen ayakta duran Osmanlı Devleti'ni milli Türk devleti hâline getirmekti. Çünkü Türk toplumunun varlığını muhafaza etmek için onların Osmanlı-İslâm Türk tarihi ve siyasi kültürü çerçevesi içinde kalmaları kaçınılmaz bir zaruretti. Akçura, ana görüşlerini *Üç Tarz-ı Siyaset* (1904) isimli kitabında ortaya koymuştur. Hâlbuki Osmanlılık ve İslâmcılık, Türklerin milli gelişiminde hayati bir rol oynadıkları gibi bizzat Türk milli bilincine de girmiş, modern Türk milli devletinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu ideolojiler doğmakta olan modern Türk milletinin sinesine girdikleri için şeklen terk edilseler bile o sinede yaşamaya devam edeceklerdir. Türkçülük, Osmanlılığı ve İslâmcılığı olduğu kadar bütün sosyal, tarihsel, kültürel ve psikolojik güçleri de sinesinde yaşatmaya devam edecektir. Bu akımın üçüncü ve şüphesiz ki en köklü kolu, tarihî ve içtimai Türkçülüktür. Ziya Gökalp bu Türkçülüğü temsil etmiştir.

14:03 18 %

İKİNCİ BÖLÜM / CUMHURİYET'İN KURULUŞU VE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ (1918-1960)

1.
MİLLİ KURTULUŞ HAREKETİ
(1918-1922)

Yabancı İşgaller ve Direniş Hareketleri

Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey [Orbay] başkanlığındaki heyet ile İngilizlerin Akdeniz filosu kumandanı Amiral Arthur Calthorpe arasında imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli mütareke, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisini tescil eden bir belgeydi. 14 Ekim'de imzalanması gereken bu mütarekeyi, İngilizler, Musul ve Halep'i işgal etmek ve İstanbul'da kendi durumlarını güçlendirmek istedikleri için iki hafta geciktirmişlerdi. Mütareke, diğer mağlup Hıristiyan devletlere kıyasla Osmanlı Devleti'ne çok ağır hükümler içeriyordu. Bu hükümlere göre Türk ordusu terhis edilecek, Boğazlar açılacak ve buradaki savunma tabyalarıyla donanma, İtilaf devletlerine teslim edilecekti. Ayrıca Toros tünelleri ve bazı mühim telefon, telgraf ve demiryolları İtilaf devletlerine terk olunacak, işgal kuvvetlerinin masrafları da Osmanlı hükümeti tarafından karşılanacaktı.

Mütarekenin iki ağır hükmü daha vardı. Kargaşalık ve emniyetsizlik hâlinde İtilaf devletleri o devrin idari teşkilatında eskiden vilayat-ı selâse olarak bilinen Diyarbekir, Elaziz, Erzurum, Sivas, Bitlis ve Van'ı kısmen veya tamamen işgal etmek hakkına sahip bulunuyorlardı. Bu vilayetler Ermenilerin müstakil bir devlet kurmak istedikleri bölgeyi içine alıyordu. Mütareke, ayrıca Osmanlı Devleti'nin şark sınırlarını 1914'teki durumuna sokarak, Osmanlı ordusunun 1918 Şubat-Haziran döneminde Kafkaslarda elde ettiği toprakları boşaltma hükmünü getiriyordu.

Vehbi Paşa kumandasındaki 3. Kafkas Ordusu, Azerilerin yardım isteği üzerine Batum, Ardahan ve Kars'ı ele geçirerek Haziran 1918'de Ermeni, Gürcü ve Azeri delegeleri ile Batum Antlaşması'nı imzalamıştı. Daha evvel 3 Mart 1918'de Rusya ve Almanya arasında imzalanan Brest-Litovsk barışına uygun olarak 1878'de Rus işgaline uğrayan Batum, Kars ve Ardahan'da yapılan bir plebisitle bu bölgelerin tekrar

14:03 18 %

anavatana bağlanmaları sağlanmıştı. Mütareke hükümleri gereğince karargâhı Bakü'de bulunan Kafkas İslâm Ordusu ve Suriye Cephesi'nde bulunan Yıldırım Orduları Grubu lağvedilmişse de bu birliklerde bulunan bir kısım silahlar teslim edilmemişti. Mesela, Kafkas Ordusu kumandanı Kazım Karabekir Paşa ağır toplarını teslim etmeyerek Trabzon'a göndermişti.

13 Kasım 1918'de aralarında Yunan gemilerinin de bulunduğu büyük bir İtilaf filosu İstanbul'a gelerek şehre hâkim olmuştur. Birkaç gün sonra da Fransız kuvvetleri Bakırköy'e çıkmışlardı. Ana limanların kontrolü İngiliz, Fransız ve İtalyanların eline geçmişti. Fransızlar Adana, Mersin ve Tarsus'u; İtalyanlar da Antalya, Marmaris ve Burdur'u işgal etmişlerdi ve Konya'ya doğru ilerlemek istiyorlardı. Kargaşalıkları bahane eden İngilizler, 200 kişilik bir müfrezeyi Samsun'a çıkarmış, ayrıca Urfa'yı da işgal etmişlerse de, daha sonra burasını Fransızlara bırakmışlardı. Samsun ve civarındaki kargaşalıkların asıl kaynağı ise bu bölgeyi ve Trabzon'u içine alacak Pontus Devleti'ni kurmak isteyen Rum çetelerinin giriştiği hareketlerdi. Nitekim Trabzon metropoliti Hrisantos, Pontus Devleti'nin kurulmasını öngören bir muhtırayı Paris Barış Kongresi'ne sunmuştur.

İstanbul'a yerleşen işgal kuvvetleri, Türklerin asırlardan beri Hıristiyanlara zulüm yaptıklarını iddia ederek Rum ve Ermenilere yüksek mevki ve memuriyetler verip onları adeta İstanbul'un efendisi durumuna getirmek istemişlerdir. Hâlbuki Hıristiyan azınlıkların hâkim duruma geçmeleri ve İtilaf devletleri ile işbirliği yapmaları, Ermenilerin doğudaki altı vilayetten başka Kars ve Ardahan'ı istemeleri ve İngilizlerin bütün bu hareketlere göz yummaları Mondros Mütarekesi'nin hem ruhuna hem de açık hükümlerine aykırı düşmekteydi. Esasında Türkler, mütarekeyi çok başka düşüncelerle kabul etmişlerdi. Türkler, savaş sonu imzalanacak barış antlaşmalarının ve devlet sınırlarının, Amerikan cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'un milli bütünlük ve hâkimiyet prensiplerine uygun olarak gerçekleştirileceğini ümit ediyorlardı. Nitekim bu prensiplerin 12. maddesi, Osmanlı Devleti'ni esas alıp Türklere de kendi milli iradelerine ve milli karakterlerine uygun olarak kendi toprakları üzerinde hür yaşama hakkı tanınmasını öngörüyordu. Ancak Paris'te akdedilen barış antlaşmalarını Amerikan Kongresi tasdik etmeyince Wilson'un şahsi nüfuzu azalmış ve

14:03 18 %

prensiplerinin hükmü de kalmamıştır.

Esasen İtilaf devletlerinin Wilson'un prensiplerini Türkiye'de uygulamak niyetinde olmadıkları daha ilk hareketlerinden belliydi. Tek taraflı hareket ederek yurdun birçok yerini işgal ve her türlü Rum ve Ermeni isteklerini kabul etmekten çekinmemişlerdi.

İstanbul hükümetinin durumu ise oldukça karışık bir hâle gelmişti. İttihatçıların kuvvetten düşmesiyle, padişah tekrar iktidarı ele almış ve hükümetin siyasetini yakından etkileyecek bir duruma gelmiştir. Sultan Reşat'ın Temmuz 1918'de ölmesi üzerine onun yerine geçen Sultan Vahdeddin (VI. Mehmed), Sadrazam Tevfik Paşa (2 Kasım 1918-3 Mart 1919) ve bilhassa Damat Ferid Paşa (4 Mart 1919-1 Ekim 1919) kabineleri İtilaf devletleri ve bilhassa İngiltere ile işbirliği yaparak daha kazançlı çıkacaklarını düşünüyorlardı. Damat Ferid Paşa, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin başına geçerek bu partiyi İttihatçılar aleyhine kullanmak suretiyle aslında İttihatçı olmayan, fakat İttihat ve Terakki'nin milli politikasını benimseyen birçok kişiyi de kendinden uzaklaştırmıştır.

Böylece, kendi kendini feshetmiş olan İttihat ve Terakki'nin adı anılmaz olmasına rağmen, İttihatçıların geliştirdikleri milli ve anti-emperyalist düşünce yeniden güç ve önem kazanmış oluyordu. İstanbul'da tekrar faaliyete geçen parlamentodaki partiler bir dereceye kadar yeni duruma uymuş bulunuyorlardı. İbrahim Hakkı Paşa idaresinde 1919'da kurulan Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası ve İngiliz Muhibler Cemiyeti, hükümeti destekleyerek, İngilizlerle yapılacak işbirliği sayesinde vatanın bölünmesini kısmen de olsa önleyeceklerini düşünüyorlardı. Selamet-i Amme Fırkası ve eski İttihatçı Ahmed Rıza Bey'in idaresinde kurulan Vahdet-i Milliye Heyeti ise İttihat ve Terakki'nin bazı milli ve sosyal fikirlerini benimsemiş bulunuyordu. Ancak milli görüşleri savunan partiler ve kuruluşların büyük bir kısmı İngilizler veya Osmanlı hükümeti tarafından baskı görünce, kurtuluşu milliyetçi bir hareketi desteklemede bulmuşlardır. Böylece İstanbul'da 1918/1919 kışında taviz vermek ve kuvvetliye boyun eğmek isteyenlerin yanında daha şahsiyetli hareket etmek isteyen milliyetçi bir grup ortaya çıkmış bulunuyordu.

İşgale karşı direniş hareketinin coğrafi ve sosyal anlamda birbirinden farklı iki kaynağı vardı. Birinci kaynak yurt çapında, çok defa birbirinden habersiz olarak

14:03 18 %

ortaya çıkan mahalli teşkilatlardı. Eşraf, okumuşlar, memur, ulema, toprak sahipleri gibi bölgenin ileri gelenleri tarafından kurulan bu teşkilatlar Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa zaman sonra kendilerini göstermeye başlamışlardır. Bu cemiyetler arasında Kars'ta kurulan (Kasım 1918) Kars İslâm Şûrası, Ekim 1918'de İzmir'de kurulan Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye, Edirne'de Trakya ve Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve bilhassa Trabzon'da kurulan cemiyetler ön planda yer alıyorlardı. Aynı tarihlerde İstanbul'da Süleyman Nazif, İsmail Hakkı (eski vali), Diyarbekir mebusu Fevzi, Erzurum mebusu Hoca Raif ve Diyarbekir mebusu Zülfi, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Bu son cemiyetin Erzurum şubesi Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti olarak 6 Mart 1919'da kurulmuştur. Erzurum Kongresi'nden sonra bu şehirde kurulan Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bunun devamıdır.

Milli direnişin ikinci kaynağını, İstanbul'da ve yurt içinde bulunan üst ve orta rütbede subaylar ile sivil idareciler teşkil ediyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, kumandanı olduğu Yıldırım Orduları Grubu lağvedilince İstanbul'a gelmiş ve Harbiye Nezareti emrine verilmişti. Kazım Karabekir Paşa lağvedilen 9. Ordu yerine kurulan ve karargâhı Erzurum'da olan 15. Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilmiştir. Bu kolordu Trabzon birlikleriyle Sivas'ta bulunan birliklerin de katılımı ile doğunun en önemli askerî kuvveti hâline gelmiştir. Böylece yurdun büyük bir bölgesi, yıpranmamış birliklerin muhafazasında, kabiliyetli ve bağımsızlık fikrini savunan bir kumandanın emrine girmiş bulunuyordu. Karabekir Paşa'nın Erzurum'a doğru yola çıktığı tarihlerde, Trabzon Muhafaza-yı Hukuk-ı Milliye'nin Giresun şubesi de faaliyete geçmiş ve Keşap'ta bulunan Topal Osman'ın silahlı gerilla grubunu Giresun'a davet ederek Rum çetelerini sindirmişti. Topal Osman, Erzurum Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girerek Rum çetelerine göz açtırmamıştır. Kazım Karabekir, 19 Nisan 1919'da Trabzon Muhafaza-yı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin idarecilerinden, ellerinde bulunan silahların İngilizlere teslim edilmemesini istemekle birlikte, kendi emrindeki birliklerin de onlara yardımdan geri kalmayacaklarını belirtmiştir. Böylece ilk defa doğuda direniş fikri sivil-asker işbirliği sayesinde gerçekleşerek bu bölge emniyet altına alınmış oluyordu.

14:03 18 %

Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'da bulunduğu zamanlarda gerekli temaslarda bulunarak milli direniş hareketini yakınları ve arkadaşları ile görüşmüştü. Bu arada Harbiye Nazırlığı'na talip olup fikirlerini paylaştığı subayları kilit noktalara getirmeyi istemiş, bazı birlikleri silahlandırmayı düşünmüştü. Bu planları gerçekleşmeyince devletten alacağı yetki ve resmî görevle Anadolu'ya çıkma yollarını aramaya koyuldu. Nitekim Anafartalar kumandanı olarak elde ettiği büyük prestij, ayrıca padişahın fahri yaveri olması onun hükümet erkânı ile tanışarak itimat kazanmasını kolaylaştırmıştı.

Bu arada Samsun bölgesinde Rumların sebep olduğu kargaşalık ve güvensizliği bahane eden İngilizler, o bölgeyi de işgale hazırlanmışlardı. İşte Mustafa Kemal Paşa'ya, Ferit Paşa hükümeti tarafından verilen ana vazife bu kargaşalıkları yerinde inceleyerek alınması gereken tedbirleri sağlamaktı. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa, resmen ilga edilmiş 9. Ordu yerine kurulan 3. Ordu'nun kıtaat müfettişliğine tayin edilmişti. Onun müfettişlik bölgesi Samsun (Canik), Trabzon, Sivas, Erzurum, Van livalarını içine alıyor, yetkileri ise hem askerî hem de idari makamları kapsayacak ölçüde geniş tutuluyordu. Tayin muameleleri tamamlanınca Mustafa Kemal, Bandırma Vapuru ile 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan yola çıkarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardı.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışının ve Milli Mücadele'yi başlatmasının sebepleri arasında Yunanistan'ın emperyalist emellerini durdurma gayesi de vardı. Yunanlar, İtilaf devletlerinin onayını alarak İngiliz muhriplerinin himayesinde 15 Mayıs 1919'da İzmir'i ve bir müddet sonra da civarını işgal etmişlerdi. Bununla da yetinmeyen Yunanlar, Ege'nin diğer bölgelerini de işgale başlamışlardı. Daha önce, Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti ile İzmir, Aydın, Manisa, Muğla, Denizli, Balıkesir ve ilçe ileri gelenleri Yunan İşgali'ni önlemek için bazı kararlar almışlarsa da bunda muvaffak olamamışlardı. İşgali önlemek için kurulmuş olan Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri de bir başarı elde edememişlerdi. İstanbul hükümeti, işgalin geçici olacağı düşüncesiyle belki de İtalyanların bu bölgeye ve Boğazlar'a doğru yayılmasını önlemek isteyen İngilizlerin sözüne inanarak halktan ve askerî birliklerden Yunanlara karşı koymamasını istemişti. Fakat bu tavsiyeye uymayan Yarbay Ali Çetinkaya ve Manyaslı Albay Bekir Sami kumandasındaki birlikler, Yunan askeri ile 26 Mayıs'ta

14:03 18 %

Ayvalık'ta örgütlü bir çarpışmaya girmişlerdir. Bunu 30 Mayıs'ta Ödemiş'te bulunan yedek subay müfrezesi ile Yunanlar arasındaki çatışma takip etmiştir. Bu sıralarda Aydın'da bulunan 57. Fırka kumandanı Şefik Bey, Harbiye Nezareti'ne bir rapor göndererek Yunanlara karşı koyacak Kuva-yı Milliye birlikleri oluşturulmasını teklif etmiştir. Kuva-yı Milliye tabiri ilk defa burada kullanılmıştır. Böylece, ilk derli toplu cephe Aydın'da kurulmuş oluyordu.

Ege bölgesinde direniş cephesini düzenli ordu birlikleri ile gerilla müfrezeleri teşkil ediyordu. Bunlar arasında Demirci Mehmed Efe, Çerkez Ethem ve ağabeyi Reşit'in grupları göze çarpmaktaydı. Ayrıca, mülki idarecilerin bazıları ile yerli halkın ileri gelenleri de direnişe katılmışlardı. Mesela bu sonuncular arasında Denizli müftüsü Ahmed Hulusi Efendi, Çal müftüsü Ahmed İzzet Efendi ve Denizli mutasarrıfı Faik [Öztrak] bulunmaktaydı. Sonunda, bu gibi kimseler bir araya gelerek 2 Temmuz 1919'da eski Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin yerini alacak olan Denizli Heyet-i Milliyesi'ni kurmuşlardır.

Ege ve Marmara bölgesindeki direniş hareketini bir düzene sokmak ve görüş birliğini sağlamak için Balıkesir'de 26 Temmuz 1919 ve 16 Ağustos 1919'da eski mutasarrıflardan Hacı Muhiddin'in [Çarıklı] başkanlığında toplanan kongrelerle Kuva-yı Milliye'nin daha iyi teşkilatlanıp genişlemesi sağlanmıştır. Buna benzer kongreler başka yerlerde de düzenlenerek yerli müfrezeler kurulmuş ve Yunanlara karşı direnişe geçme fikri bütün vatan sathına yayılmıştır.

Burada zikredilen direniş hareketleri, bir çeşit tabii savunma tepkisi olarak kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bütün gayretlere rağmen bu direniş hareketleri iyi silahlanmış düşmana karşı koymaktan başka ortak düşünceleri olmadığı için hiçbir zaman birleşerek bir tek kumandaya bağlanamamışlardır. Hâlbuki direniş ve savunma ancak daha yüksek ve geniş maksatlı bir fikir etrafında birleşmek suretiyle yürütüldüğü zaman sürekli netice verebilirdi. Bununla beraber batı bölgesindeki direnişin, bütün Anadolu halkının psikolojik bakımdan seferber edilmesinde ve bu arada direniş teşkilatlarının gelişmesiyle Yunanların gerçek gayelerinin ortaya çıkmasında büyük payı olmuştur. Halk, ordu ve milliyetçi idarecilerin işbirliğinden meydana gelen Milli Mücadele, Türkiye tarihinde ilk defa yeni bir siyasi ve sosyal

14:03 18 %

gelişimin örneğini ortaya koymuştur. Batı bölgesindeki direniş, ancak doğudaki hareket ile birleştikten sonra gerçek semeresini vermiştir. Fakat bu arada halk, kaderini kendi içinden doğan ve kendi ruhunu temsil edecek bir heyetin ellerine bırakmak gerektiğini açıkça göstermiş bulunuyordu. Bundan sonra mesele, bu görüşü gerçekleştirerek kurumsallaştırmaya kalıyordu.

Mustafa Kemal'in Liderliği Üstlenmesi ve Kongreler Dönemi

Mustafa Kemal, 20 kişi kadar olan maiyeti ile birlikte Samsun'da birkaç gün kaldıktan sonra Havza'ya hareket etmiştir. O, Havza'da kumandanlar ve idarecilerle irtibata geçerek hem İstanbul hükümetinin hareketsizliğini eleştiriyor, hem de muhtemel Rum ve Yunan istilasına karşı alınması gereken tedbirler konusunda emirler veriyordu. Ayrıca Kazım Karabekir ile de haberleşerek beraber hareket etmek hususunda bir anlaşmaya varmıştı.

Telgraf vasıtası ile idari amirleri ve subaylarla görüşen Mustafa Kemal, onları hem genel durumdan haberdar etmiş, hem de kendi görüşlerini kabul ettirmesini bilmiştir. Telgraf memurlarının da Milli Kurtuluş Savaşı'na büyük katkıları olmuştur. 30 Mayıs 1919'da Erzurum Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti bir telgrafla Trabzon Muhafaza-yı Hukuk Cemiyeti'ni bir kongreye davet etmiştir. Trabzon teşkilatı ise "İçtimaın orada (Erzurum'da) vukuunu ve maksad-ı milliye vusul için süratle husulünü şiddetle arzu etmekteyiz. Keyfiyetten Sivas, Diyarbekir, Van, Bitlis, Mâmüretü'l-Aziz (Elazığ) vilayetlerini haberdar eyledik. İzam kılınacak murahhasların milleti bîhakkın temsil etmeleri için her kazanın bir murahhası bulunması gerekmektedir" cevabını vermiştir. Bunu takiben yapılan bir toplantıda 10 Temmuz'da Erzurum Kongresi'ni akdetmek kararı alınmıştır.

Bu tarihlerde İstanbul hükümeti, Paris Barış Konferansı'na katılma hazırlıklarına girişmişti. Bu arada hükümet, İngilizlerin teşvikiyle Mustafa Kemal'i İstanbul'a çağırmıştır. Bu çağrıya aldırış etmeyen Mustafa Kemal, 19 Haziran'da Ali Fuat [Cebesoy], eski Bahriye nazırı Rauf Bey [Orbay] ve 3. Kolordu Komutanı Refet [Bele] Paşa ile Amasya'da buluşarak milli direniş hareketi hakkında 21 Haziran'da bir anlaşmaya varmıştı. Kazım Karabekir Paşa'nın da kabul ettiği bu anlaşma Amasya Protokolü olarak tarihe geçmiştir.

14:03 18 %

Protokol, milli birliğin ve hâkimiyetin tehlikede olduğunu ve İstanbul hükümetinin acizliğini belirttikten sonra, kurtuluşun milli karar ve gayretle gerçekleşebileceğini belirtiyordu. Ayrıca protokol, dış kontrol ve etkiden uzak bir milli heyetin kurulmasını öngörerek Sivas'ta bir Milli Kongre'nin toplanmasını kararlaştırmıştır. Bu gelişmeleri yakından takip eden İngilizler, İstanbul hükümetine baskı yaparak 23 Haziran tarihli bir yazı ile Mustafa Kemal'in vazifesinden azledildiğini ve onun hiçbir isteğinin yerine getirilmemesini ilgili makamlara bildirtmiştir. Bunun üzerine kongre için Sivas'a gelen Mustafa Kemal, oradan hemen ayrılarak Erzurum'a geçmiş, 8 Temmuz'da açıklanan komutanlıktan azil kararına karşı ise hem komutanlıktan hem de askerlikten istifa ettiğini ve "sine-i millete" çekildiğini bildirmiştir. Böylece Mustafa Kemal, bazı direnmelere rağmen başkan seçildiği Erzurum Kongresi'ne sivil olarak katılmıştır.

Başkanlığını yaptığı kongreye derhal hâkim olan Mustafa Kemal, Amasya Protokolü'nde ifade edilen fikirleri daha fazla genişletmek imkânını bulmuştur. Kongreye ilk gün askerî kıyafeti ve padişah yaverliği kordonu ile gelen Mustafa Kemal, Trabzon delegesinin ikaz ve itirazı üzerine daha sonra sivil elbise giymiştir. Kongreye Erzurum, Trabzon, Sivas, Bitlis ve Van'dan katılan ve sayılarının 56 kadar olduğu tahmin edilen delegeler, padişaha bağlılık telgrafı çekerek 23 Temmuz'da başlayan görüşmelerini Ağustos başında bitirerek sonunda on maddelik bir beyanname yayınlamışlardır. Beyannamede, doğudaki altı vilayetin Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olduğu belirtildikten sonra, milli iradenin hâkim kılınması gerektiği ileri sürülmüştür. Ayrıca beyanname milli kuvvetlere dayanarak, vatan ve milli bütünlüğün ve bu arada saltanat ile hilafetin korunacağını belirtmiş ve Rumlar ile Ermenilerin arazi işgalini bölücülük sayarak bunlara karşı konulacağını, Hıristiyanlara yeni imtiyazlar verilmeyeceğini, merkezî hükümetin İtilaf devletlerinin baskısıyla milli menfaatlere aykırı taviz vermesine karşı gelineceğini beyan etmiştir. Gayrimüslimlerin vatandaş ve kişi haklarına hürmet edileceği belirtildikten sonra milletin bilim, ekonomi ve endüstri alanlarında ilerleme kararında olduğu ve bu alanlarda, milli hâkimiyete hürmet edilmek şartıyla, dışarıdan yardım kabul edilebileceği açıklanmıştır. Ayrıca beyanname, milletlerin kendi geleceklerini bizzat kendilerinin tayin ettiği bir zamanda İstanbul hükümetinin de milli iradeye

14:03 18 %

dayanması gerektiğini belirtmiş ve dağıtılan Mebusan Meclisi'nin toplanmasının, millet ve memleketin kaderini tayin edecek her kararın Milli Meclis tarafından denetlenmesinin önemini vurgulamıştır. Ayrıca Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni ıstırap çekmiş milletin kurduğunu ve bunun bütün cemiyetleri temsil ettiğini belirtmiştir. Kongre, üyeleri arasında bir Heyet-i Temsiliye seçilmesine karar vererek son bulmuştur. Böylece, Erzurum Kongresi bir çeşit yasama, Heyet-i Temsiliye ise onun yürütme organı şeklini almıştır.

Erzurum Kongresi Beyannâmesi çok az değişikliklerle Sivas Kongresi tarafından kabul edildikten bir süre sonra İstanbul Mebusan Meclisi'nde de Milli Ahid olarak onaylanmış ve Türk tarihine Misak-ı Milli olarak geçmiştir. Misak-ı Milli'nin, derinliğine incelenirse gerçekten çok yeni prensipler ortaya koyduğu anlaşılır. Her şeyden önce bir milletin var olduğunu peşinen kabul eden kongre, milletin iradesine mutlak üstünlük tanıyarak herkesin, sultan dâhil, bu iradeye tabi bulunduğunu çok açık olarak ifade etmiştir. Ayrıca beyanname, milletin kendi kaderini kendisinin tayin ettiğini ve bu uğurda gerekeni yapmakta serbest olması gerektiğini ifade ederek milli iradeye dinamik ve pratik bir yön vermiştir. Beyannamede ve kongre esnasında sık sık kullanılan "millet" ve "millî" tabirlerine gelince bunların din, dil, tarih, soy ve mukadderat birliği ile birbirine bağlı olan bir topluluğu ifade ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca bütün Müslüman halkın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyesi olduğunu beyan etmesi, milliyet fikrinin halkçılık yönünü ifade etmektedir. Millet ve milliyet kavramları Türk tarihinin ve kültürünün kaçınılmaz bir gelişmesi neticesinde yavaş yavaş siyasi bir kavram şekline bürünerek topluma ve bireye yeni bir kimlik ve benlik vermiştir. Bu ise Milli Mücadele yıllarında Türkiye sınırları içinde kalan bütün insanları özgürlük ve bağımsızlık fikri etrafında birleştirmiştir.

Bu fikrin dışına çıkarak yalnız dil ve ırk esasına dayalı bir muhtariyet isteyen Kürdistan Teali Cemiyeti İngiliz desteğine rağmen başarı sağlayamamıştır. Erzurum Kongresi esnasında bazı şahıslar, Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına seçilmesine ve askerî elbise giymesine karşı çıkarak bir nevi muhalefet grubu teşkil etmişler ve hatta bir program dahi hazırlayarak kongreye sunmuşlardı. Bu çeşit muhalefet, sonraları Birinci Büyük Millet Meclisi'nde de kendini gösterdiği için

14:03 18 %

sebepleri üzerinde kısaca durmakta fayda vardır. Muhalifler, adem-i merkeziyeti yani mahalli idarelere daha fazla yetki verilmesini savundukları gibi, ülke içinde reformlara önem verilmesini, bilhassa sosyal konularda ve eğitim alanında tedbirler alınmasını istemişlerdir. Erzurum Kongresi Beyannâmesi'nde bu gibi hususlara hemen hemen hiç yer verilmemesine rağmen, muhalifler hep idari ve sosyal konular üzerinde durmuşlar, ordu yerine milis teşkilatı kurulmasını dahi tavsiye etmişlerdir. Prens Sabahaddin'in fikirlerinden ilham alan bu muhalifler, aynı zamanda toplumun II. Mahmud zamanından beri yakındığı mutlakiyetçi devlet ile aşırı merkeziyetçiliğe karşı olan tedirginliklerini de ifade etmekteydiler.

Sivas Kongresi 4-11 Eylül 1919'da "aşağıdan yukarıya" olan Erzurum Kongresi'ni yukarıdan aşağıya doğru tamamlamak ve bütün yurdu temsil etmek, yani başlamış olan Milli Mücadele'ye gerçekten milli bütünlük vermek için Amasya Protokolü gereğince toplanmıştır. Bütün vilayetlere gönderilen davetlere, çeşitli yerlerden (Ankara ve Konya gibi bazı vilayetler delege gönderememiştir) gelen 38 kadar delege katılmıştır. Elaziz valisi Ali Galib'in İstanbul'un emrine uyarak Sivas Kongresi'ne karşı girişmek istediği baskın civardaki komutanların yardımı ile önlenmiştir. Kongrenin ana kararı Erzurum Beyannâmesi'ni mahalli olmaktan çıkararak umumileştirmek ve Heyet-i Temsiliye üyelerinin sayısını 16'ya çıkarmak olmuştur. Yeni Heyet-i Temsiliye başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin idaresini böylece eline almış bulunuyordu. Kongrelerde alınan kararları yürürlüğe koyacak tek merci de Paşa ile etrafındaki bir avuç arkadaşı oluyordu. Liderlik meselesine gelince; Mustafa Kemal Paşa direniş ve kurtuluş harekâtını bizzat kendisinin idare etmesinin mecburi olduğuna, zira hem tarihin akışını doğru yorumladığına hem de Türk halkının gerçek arzu ve eğilimlerini anladığına inanıyordu.

İşte bu liderlik felsefesine uygun olarak Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal, mutlak surette hâkim olduğu Heyet-i Temsiliye vasıtasıyla çalışmalarını iki ana gayeye yönlendirmişti. Birinci gaye yurt çapında siyasi bir teşkilat kurmaktı. Bunun için de Sivas Kongresi kararlarına uygun olarak Şarkî Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mahalli olmaktan çıkarılarak bütün yurdu içine alacak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hâline sokulmuştur. Heyet-i Temsiliye'nin devamlı teşvikiyle yurdun

14:03 18 %

her tarafında şubeleri açılmış ve daha önce çeşitli isimler altında kurulmuş olan direniş ve milli hakları savunma cemiyetlerinin ezici çoğunluğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin birer şubesi hâline sokulmuştur. Bu çeşit direniş ve öz savunma cemiyetleri, az bir süre içinde İstanbul'un Müslümanlarla meskûn her semtinde, Anadolu'nun her kasaba ve şehrinde kurulmuştur. Bu kuruluşların halkın siyasi eğitiminde ve psikolojik seferberliğinde birinci derecede önemli faydaları olmuştur. Bilhassa Türk Ocakları'nın bu hususta büyük hizmetleri görülmüştür.

Ekim 1919 ile Mart 1920 arasında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çok ileri bir safhaya ulaşarak yurdun her tarafını kaplamış bulunuyordu. Böylece Milli Kurtuluş Hareketi çok sağlam bir temele oturtulmuş oluyordu. Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin her tarafta süratle kurulmasında ve gelişmesinde eski İttihat ve Terakki Fırkası'nın Anadolu'daki üyelerinin yardımları da büyük olmuştur. Hatta bazı yerlerde cemiyetler adeta İttihat ve Terakki'nin bir devamı olarak ortaya çıkınca, İstanbul hükümeti, İttihatçıların söz konusu milli harekâtı tekrar iktidarı ele almak için bir vasıta olarak kullandıklarını ileri sürmüştü. Onun için Ekim 1920'de Mustafa Kemal ile İstanbul temsilcileri arasında düzenlenen fakat onaylanmayan beş protokolden birinde milli hareketin İttihat ve Terakki ile ilgisi bulunmadığı ve Birinci Dünya Savaşı'na girme sorumluluğunun İttihatçılara yükletilmesi (Mustafa Kemal bu sorumluluğu kısmen İttihatçılara yüklemiştir) gerektiği öngörülmüştü. Her ne olursa olsun şu da unutulmaması gereken bir gerçektir ki İttihat ve Terakki mensupları Milli Mücadele'nin başlatılmasında ve örgütlenmesinde önemli görevler üstlenmişlerdi.

Öteden beri Batı Cephesi'nde çarpışan müfrezeler ve bu gaye ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurduğu silahlı müfrezeler Kuva-yı Milliye'yi teşkil etmişlerdir. Böylece halka dayanarak kurulan Milli Mücadele Teşkilatı şöyle bir manzara arz ediyordu: Milleti temsil eden kongre -Sivas Kongresi-, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni yurt çapında bir teşkilat hâline getirmiş ve Kuva-yı Milliye vasıtasıyla kendi ordusunu kurarak yeni siyasi rejimin temellerini atmıştır. İstanbul hükümeti 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat [Cebesoy] Paşa'yı vazifesinden alınca Mustafa Kemal onu Kuva-yı Milliye'nin kumandanlığına getirmiştir. Gerçi Mustafa Kemal içinde bulunduğu siyasi ve sosyal sistemin

14:03 18 %

kaidelerine uyarak her zaman sultan ve halifeye sadık olduğunu beyan etmişse de onun hareketinin gerçek manası ne İstanbul'un ne de İngilizlerin gözünden kaçmıştır. Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal, bizzat padişahla muhabere ederek padişahı ve hükümetini Erzurum ve Sivas'ta alınan kararları kabul etmeye davet etmiştir. Bunu gerçekleştiremeyince de kumandanlara ve idari amirlere genelgeler göndererek vilayetlerin İstanbul ile iletişimlerini kesmiş ve İstanbul hükümetini gövdesiz bir baş şekline sokmuştur.

Bu gelişmelere ve baskılara dayanamayan Damat Ferid Paşa kabinesi de istifa ederek yerini Ali Rıza Paşa kabinesine bırakmıştır ki bu kabine milli harekete karşı oldukça iyi davranmıştır. Mustafa Kemal, yeni hükümetten üç dilekte bulunmuştur. Erzurum ve Sivas kararlarına uymak, Milli Meclis'in (Mebusan Meclisi) toplanmasını sağlamak ve bu oluncaya kadar hükümeti dış taahhütlerde bulunmaktan alıkoymak ve nihayet barış konferansına gideceklerin güvenilir kimselerden seçilmesini temin etmek. Nihayet, İstanbul hükümeti, doğrudan doğruya Sivas Heyet-i Temsiliyesi'yle temas kurarak, 19 Ekim 1919'da Amasya'da görüşmelere başlamış ve böylece istemeyerek ve bilmeyerek Anadolu'daki milli hareketin doğruluğunu ve meşruluğunu millet önünde tasdik etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gelişmesiyle, halkın kurtuluş hareketine olan inancı süratle artmaya başlamıştır.

Büyük Millet Meclisi ve Milli İradenin Şekillenmesi

Hadiselerin hızla gelişmesi üzerine İngilizler, Ekim 1919'da Samsun'dan çekildikleri gibi Güney Anadolu'yu da antlaşmalar gereği Fransızlara terk etmişlerdir. Bu arada Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, Sivas'tan ayrılarak 27 Ekim 1919'da Ankara'ya gelmiş ve burasını milli kurtuluş hareketinin merkezi hâline getirmiştir. İlk defa Sivas'ta çıkarılmaya başlanan *İrade-i Milliye*'nin devamı olarak *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi 10 Ekim 1920'den itibaren Ankara'da neşre başlanmıştır. İstanbul'da Ali Rıza Paşa kabinesinin yayınladığı kararnameye uygun olarak yapılan seçimlerde Anadolu'dan mebus seçilenlerin büyük bir kısmı ya Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi veya onun gayelerini benimseyen kişilerdi. Başta Erzurum'dan mebus seçilen Mustafa Kemal olmak üzere

14:04 18 %

mebusların bir kısmı İstanbul'a gitmemişlerdi. Bu yüzden 12 Kasım 1920'de Mebusan Meclisi'nin açılışında ancak 72 kadar üye hazır bulunabilmiştir. Mecliste, sadece Rauf [Orbay] Bey, Amasya mebusu Bekir Sami, Sivas mebusu Kara Vasıf gibi milli hareketin başlangıcından beri Mustafa Kemal'in yanında bulunan birkaç arkadaşı vardı.

17 Şubat 1920'de Meclis'te yapılan dikkate değer konuşma ve tartışmalardan sonra bilhassa Edirne mebusu Şeref Bey'in "Türklerin ve Müslümanların musavât ve adalete böylesine uymuş bir millet olarak haklarının yok edilmesini ne Allah ne de insanlık desteklemeyecektir" şeklindeki sözleri büyük heyecan yaratmış ve ardından verilen bir önerge ile milli irade konusunda daha da ileri giden Milli And (Misak-ı Milli) ismi altında bir karar kabul edilmiş ve böylece mebusların çoğunluğunun Anadolu'daki milli hareketin yanında olduğu anlaşılmıştır. Meclis, aynı zamanda Şubat başından beri Maraş'ı kuşatan ve bombardımanla tahrip eden Fransız ve Ermenileri protesto ederek İstanbul'daki faaliyetleri ile milli görüş ve duyguların yayılmasına yardım etmiştir. Fransız ve onlara yardım eden Ermenilerin Urfa, Maraş, Antep üzerine yürümeye hazırlanmaları üzerine o bölgede kurulan Kuva-yı Milliye müfrezeleri süratle çoğaltılmış, kahramanca bir mücadele ile Maraşlılar Fransızların şehre girmelerini engellemiş ve nihayet 11 Şubat 1920'de, yani Mebusan Meclisi'nin kuşatmayı söz konusu ettiği sırada Fransızları Maraş'tan çekilmeye zorlamıştır. Bir müddet sonra Fransızlar, Urfa'yı da boşaltacaklardı (10 Nisan 1920). İstanbul hükümeti ise Mebusan Meclisi'nin toplanmış olmasını ileri sürerek Heyet-i Temsiliye'nin ve Kuva-yı Milliye'nin varlığına sebep kalmadığını ileri sürerek dağılmalarını istemiştir. Ancak hadiseler bu isteklerin ne kadar yersiz olduğunu açıkça ortaya koymuştur. 19-24 Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı, Suriye ve Lübnan'da bir Fransız mandası, Filistin ile Irak'ta ise bir İngiliz mandası kurulmasına karar verdiği gibi o tarihte sınırları çok geniş olan Aydın vilayetini ve Doğu Trakya'yı da Yunanistan'a bırakmayı uygun görmüştür.

İngilizlerin yardımı ile harekete geçen Yunanlar, milli hareketi sona erdirmek için Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlamışlardır. İngilizler ise İstanbul'u işgal etmekle kalmamış, toplanan meclisi dağıtarak yakalayabildikleri pek çok milliyetçi

14:04 18 %

mebusu da Malta'ya sürgüne göndermişlerdir. Bu hareket ile İngiliz ve Amerikan mandası taraftarı olan bazı kişilerin bu fikirlerinden vazgeçerek tek çıkar yolun Milli Mücadele'yi yürütenlere katılmak olduğunu kabul ettikleri görülür.

Bu arada istifa eden İstanbul hükümetinin başına Damat Ferid Paşa getirilmiş ve bu şahsın olumsuz davranışıyla İstanbul ile Anadolu'daki milli hükümetin araları gittikçe açılmış ve adeta düşman durumuna gelmişlerdir. Bu arada İngilizlerin baskısı ile İstanbul hükümetinin, Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah Efendi'ye, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'yi yapanların dine ve halifeye karşı hareket ettikleri, dolayısıyla öldürülmeleri gerektiği hususunda fetva verdirtmesi durumu daha da kötüleştirmiştir. Bunu takip eden günlerde Ahmed Anzavur, "Ahmediye" olarak isimlendirilen ve İngilizlerin silahlandırdığı ordunun başına geçerek, Kuva-yı Milliyecileri Bolşeviklik ve dinsizlikle itham etmiş, Gönen ve Biga'yı işgal ile Balıkesir üzerine yürümeye başlamıştı. Buna benzer başka isyanlar ise bilahare Düzce ve Yozgat taraflarında başlatılmış, fakat bu gayrimilli hareketler kısa zamanda bastırılmıştı. Türk tarihini kökünden alakadar eden ve etkisi bugün de devam eden dinin devletten ayrılması fikri, Milli Mücadele'yi yapanlar ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa tarafından bu olaylardan sonra kuvvetle benimsenmeye başlanmıştır. Düşmanların Anadolu ve Rumeli'deki Türk varlığını hiçe indirmek için çabaladıkları bir sırada halifenin İslâmiyet adına milli hareketi yok etmeye girişmesi, dini ulvilikten çıkararak düpedüz siyasete, hem de emperyalist bir devletin siyasetine alet etmesi son derece üzücü bir gelişme olmuştur. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada, milli birliğe her güçten çok yetki veren İslâmiyet esaslarını göz önüne alarak Büyük Millet Meclisi'nin bütün millet işlerine doğrudan doğruya el atmasının kaçınılmaz olduğunu savunmuştur.

Birinci Büyük Millet Meclisi, çok farklı siyasi, sosyal ve dinî görüşleri benimseyen kişilerden meydana gelmesine rağmen, milli bütünlük ve bağımsızlık konusunda hemfikirdi. İslâmcı kesim bile İstanbul hükümetinin İngilizlerin yardımı ile milli hareketi yok etmek için kurduğu Kuva-yı İnzibatiye ordusunu ağır bir şekilde tenkit etmişti. Büyük Millet Meclisi, 81'i eski İstanbul meclisi mebusları olan 390 kişilik bir mebuslar heyeti ile 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılmıştır. İstanbul'un tutumu

14:04 18 %

karşısında memleketin tek hâkimi ve millet iradesinin tek temsilcisi bu meclisti. Meclis ilk önce padişaha değil, İstanbul hükümetine karşı olduğunu ilan ettikten sonra Ankara'da bir hükümetin kurulmasını zaruri görmüş, geçici bir devlet başkanı kabul etmeyeceğini beyan ettikten sonra Büyük Millet Meclisi'nin milli iradeyi temsil ettiğini ve yasama ile yürütme yetkilerini kendisinde topladığını belirtmiştir.

Bu meclisin açılışını üçüncü meşrutiyet olarak nitelendirenler şüphesiz ki hatalıdırlar. Bu meclis inkılapçı, kurucu bir meclistir ve gerek kuruluş şartları gerekse gayeleri itibariyle 1876 ve 1908 meşrutiyetlerinden tamamıyla farklıdır. Bunun için de meclisin saltanatı ilga ve cumhuriyeti ilan ettiğini söylemek yeterlidir.

Meclis, 20 Kasım 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu çıkararak, hem kendi yetkilerini tayin etmeyi hem de mülki ve idari teşkilatı yeni bir şekle sokmayı başarmıştır ki bu, yeni bir siyasi düzenin kurulmakta olduğunu gösterir. Bu 1921 Anayasası, yasama ve yürütme yetkilerini Büyük Millet Meclisi'ne verdiği gibi, bu meclisin milletin tek ve hakiki temsilcisi olduğunu, savaş ve barış yapma yetkilerine sahip bulunduğunu, milli hâkimiyetin devredilemeyeceğini ve parçalanamayacağını ilan etmiştir. Büyük Millet Meclisi'nce, vakıflar, eğitim, sıhhiye, iktisat gibi birçok faaliyet sahası vilayetlere bırakılmıştır, bu da adem-i merkeziyet fikrinin en açık ifadesidir. Anayasa ayrıca iki senede bir seçim yapılmasını öngörerek siyasi ve idari kuvvetin yenileneceğini ifade etmiştir.

18 Eylül 1920'de meclise sunulan hükümet programının başlığını Mustafa Kemal Paşa, ilk defa Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak koymuş, sonra "Türkiye" tabiri "Memalik-i Osmaniye" olarak değiştirilmiştir. Her ne kadar Büyük Millet Meclisi sultana karşı sadık olduğunu beyan etmişse de olayların gerçek yüzü bunun tam tersiydi. Bu sıralarda daha önce Ankara'ya gelip giden İsmet [İnönü], bu defa kesin olarak milli harekete katılmış, kısa bir süre Harbiye Nazırlığı yapmış olan Fevzi [Çakmak] Paşa da Ankara'ya gelmiştir.

Bu arada Yunanlar, 20 Temmuz 1920'de Tekirdağ'a asker çıkararak az ve düzensiz sayıdaki direnişçileri yenmiş ve Trakya'yı işgal ederek İstanbul'a biraz daha yaklaşmıştı. Güneyde ise yeni takviye kuvvetleri alan Fransızlar, Tarsus'u ele geçirdikten sonra Gaziantep'i kuşatmıştı.

14:04 18 %

Batı ülkelerinin tutumunun Türkler aleyhine geliştiğini gören Mustafa Kemal ile milli hareketi kuvvetle destekleyen Kazım Karabekir Paşa nihayet "şark" siyasetini geliştirmeye karar verdiler. Kafkas bölgesinde İngilizlerin hâkimiyet kurma ihtimali hem Sovyetleri hem de Milli Mücadele'yi yapanları tedirgin ediyordu. Bu durum karşısında 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal, Lenin'e bir mektup yazarak iki hükümet arasında diplomatik ilişkiler kurulmasını teklif etmiş, ayrıca Sovyetlerden yardım ümit ettiğini belirtmiştir. Buna ilaveten Rusya ve bilhassa Kafkaslarda yaşayan Müslümanların, Türkiye'ye ve Milli Mücadele'ye yardım etmek istediklerini de belirtmek yerinde olur. Müslümanların küçük bir kısmı Bolşevik İhtilali'ne karışarak onun başarı sağlamasına yardım etmişler, yeni rejim sayesinde mevki sahibi olmuşlardı. Bunlar, diğer Müslüman ülkelerinde ihtilal yaparak Batı emperyalizminden kurtulmanın mümkün olabileceğini zannediyorlardı. Büyük Millet Meclisi'nde ise bazı kişiler bu görüşe uygun düşünceler ileri sürüyorlardı. Besim [Atalay] Bey gibi komünist olmayan kimseler dahi Hz. Muhammed'in dinini ve Müslümanlığı, ehl-i İslâm olmayan birtakım insanlar yayacak ve pekiştirecek demesine temas ile Bolşeviklerin milli hareketi şeriata daha yaklaştırdıklarını söylüyordu. Hamdullah Suphi [Tanrıöver] ve Refik [Koraltan] beyler gibi birçok mebus Sovyetlere yaklaşmanın faydalı olacağını açıkça ilan ediyorlardı.

Bu durumda Halil [Kut] Paşa, Azerbaycan Müslüman komünistlerinin delaleti neticesinde Moskova ile temas kurarak Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığında 24 Temmuz 1920'de Moskova'ya bir heyetin gönderilmesi için zemin hazırlamıştır. Çiçerin ile yapılan görüşmelerde dostluk münasebetlerinin kurulması ve yardım konusu konuşulmuş, bunun neticesinde de iki milyon lira değerinde altın ile bir miktar silah 1920 başında Erzurum'a ulaşmıştır. Böylece Ankara'nın ilk diplomatik temas kurduğu yabancı devlet Sovyetler olmuştur. Ankara'nın Sovyetlere yaklaşmasını zorlayan diğer etkenler arasında bir yandan Yunan taarruzunun gelişmesi, öbür yandan Sevr (Sevres) Antlaşması'nın son şekline girmeye yüz tutması vardı. Yunanlar 22 Haziran 1920'de İzmir Cephesi'nde harekete geçerek Burhaniye'den sonra Balıkesir, Edremit ve Karacabey'i işgal etmişlerdir. 3 Temmuz'da Nazilli'yi ve nihayet 8 Temmuz'da Osmanlı bayrağı taşıyarak ve padişahın emriyle

14:04 18 %

hareket ettiklerini iddia ederek Bursa'yı işgal etmişlerdir.

Bursa zenginlerinin bir kısmının mal ve mülklerini kurtarmak için Yunanlara karşı yumuşak davranması, Büyük Millet Meclisi'ndeki bazı sol görüşlü kimselerin istismarına yol açmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olan ve içinde devlet kurucularının mezarları bulunan, Osmanlı sanat abideleriyle süslenmiş Bursa'nın işgali yalnız milli direniş kararını kamçılamakla kalmamış, bu direnişin gerçek manada halka dayanması gerektiğini de bir defa daha ortaya çıkarmıştır. Bu şartlar, sömürgeci zihniyete karşı halka dayalı bir milliyetçilik fikrinin canlanmasını sağlamıştır ki bu, Milli Mücadele Hareketi'nin temel ideolojisi hâline gelmiştir. Bu yeni milliyetçilik fikri, aynı zamanda halkın sosyal ve ekonomik gelişimine önem vererek Milli Mücadele ideolojisinin eksik kalan bu yönünü de tamamlamıştır.

Nitekim Eylül 1920'de hükümetin Büyük Millet Meclisi'nde sunduğu program halkın bu hususta ki ihtiyaçlarına ağırlık veriyordu. Bu program üzerinde yapılan dikkate değer tartışmalar, 1920 senesinin yazında Milli Mücadele'nin sosyal ve ekonomik konulara nasıl eğildiğini açıkça göstermektedir. Neticede ortaya çıkan gerçek şuydu: Yüz elli seneden beri Türk milletini sömüren ve haklarından mahrum eden Avrupa ve onun ajanlığını yapan Hıristiyan azınlıklar, şimdi Türkleri kendi ata topraklarından da atmak istiyorlardı. Millet, kendini bu hâle getiren ve Avrupa'nın emrine girmekte tereddüt etmeyen eski idarecilerine karşı bütün güvenini kaybetmişti. Kurtuluşu kendi teşebbüsü ve gayretiyle başarmak, sonra refahını kendi emeği, çalışması ile elde etmek istiyordu. 433 maddeden ibaret olan 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması Trakya'yı (Edirne dâhil) Çatalca'ya kadar Yunanistan'a bırakıyordu. İzmir'i ise beş sene Yunan hâkimiyetinde kaldıktan sonra, halkoyu ile Yunanistan'a veriyordu. Ermenistan ise Erzurum, Van, Bitlis, Trabzon şehirlerini içine alacak şekilde bağımsız bir ülke hâline getiriliyor, kesin sınır tespitini ise sonraya bırakıyordu. Bunlara ilaveten Sevr, Fırat Nehri'nin doğusunda özerkliğe sahip fakat bir sene sonra tam bağımsızlığını ilan etmekte serbest olacak bir Kürdistan Devleti'nin kurulmasını istiyordu. Osmanlı ordusu ve donanmasını yok denecek derecede azaltıyor, kapitülasyonları tekrar yürürlüğe koyarak dış borçların ödenmesini öngörüyordu. İstanbul hükümeti, işte böyle bir antlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştı. Büyük

14:04 18 %

Millet Meclisi ise bu antlaşmayı kesinlikle reddederek, onu imzalayanları, sadrazam dâhil, vatan haini ilan etmişti.

Bu durumda, bir taraftan Sovyetlerle kurulan ilişkiler gelişirken, diğer taraftan da Mustafa Suphi idaresinde Azerbaycan'da faaliyete geçen ve çoğunluğu Türk harp esirlerinden meydana gelen komünist partinin faaliyetleri Anadolu'ya yayılmaya başlamıştı. Anadolu'da ise Azerbaycan'dan gelecek bir Yeşil Ordu söylentileri komünistler tarafından ortaya atılmış, bununla da yetinmeyen sofular, ayrıca, Ankara'da bir Yeşil Ordu Cemiyeti kurarak faaliyete geçmişlerdir. Yine bu sıralarda, yani 1 Eylül 1920'de, Bakü'de Doğu Halkları Kurultayı açılmıştı. Buraya katılan 1275 kadar üyenin 235'i Türk'tü. Geri kalanların da çoğunluğu Rusya Müslümanlarından oluşuyordu. Bu kongre, sömürge olarak Batı idaresinde, Asya ve Afrika'da yaşayan Müslümanlar arasında ihtilal yapmak için toplanmış ise de bazı Rusya Müslüman komünistleri, bu kongreyi kendi halklarını, Rus baskısından ve Ruslaşma tehlikesinden kurtarmak ve bir çeşit milli komünizme temel yapmak için vasıta olarak kullanmak istemişlerdir. Böylece, Rusya'da da Bolşevik İhtilali'ne rağmen, milliyet meselesinin hâlâ devam ettiği, bizzat Müslüman Marksistler tarafından ortaya konmuş bulunuyordu.

1920 yılı Ekim ayının sonunda Kazım Karabekir Paşa nihayet birçok taleplerden sonra Ankara'nın iznini alarak Kars ve Ardahan'ı işgal edip 7 Kasım 1920'de Ermenilere Gümrü Mütarekesi'ni kabul ettirmiştir. Daha sonra harekâta devam ederek, Ermenilere, Sevr Antlaşması'ndaki imzalarını geri aldırtmayı sağlamış ve nihayet 2 Aralık'ta Gümrü Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşma ile Elviye-i Selâse (üç il), Batum hariç Artvin, Kars ve Ardahan (Iğdır ve Kulp dâhil) Türkiye'ye geri verilmiştir. Bu başarılar, Sovyetleri, Büyük Millet Meclisi ile anlaşmaya zorlamış ve taraflar arasında ilk dostluk antlaşması olan 16 Mart 1921 Antlaşması imzalanmıştır. Bu mütarekeyi takiben 13 Ekim 1921'de Kars'ta imzalanan bir antlaşma ile Ermeni Meselesi'nin halli Sovyetlere de kabul ettirilmiştir.

Milli hareketin ve Mustafa Kemal'in Ankara'da ve yurdun muhtelif bölgelerinde faaliyet gösteren komünistlere karşı tutumları gayet açık olmuştur. Komünizmin, Müslüman Türk milletinin dinî akidelerine uymadığı gibi, örf ve âdetlerine de

14:04 18 %

uymadığını belirten Mustafa Kemal Paşa, haksızlığa uğramış olan Türk milletinin tek amacının her alanda bağımsızlık ve özgürlüğünü kazanmak olduğunu söylemiştir. Kurulacak idarenin, millet iradesine dayanacağını bildirerek böyle bir idarenin komünist prensipleriyle bağdaşamayacağını ifade etmiştir.

Böylece Mustafa Kemal, Sovyet idarecilerine Türkiye'deki hareketin bir milli kurtuluş hareketi olduğunu ve böyle bir hareketle Sovyet rejiminin bir alakası olamayacağını kabul ettirmiştir. Bundan sonra Mustafa Kemal, Türkiye dâhilinde faaliyet gösteren komünist partileri ve partizanlarını sıkı bir şekilde kontrol altına almış ve bir müddet sonra da bu partileri kapattırarak "zararlı faaliyetlerine devam" etmek isteyen mensuplarını da sınır dışı ettirmiş ve onların yayım yolu ile yapmak istediği propagandayı da durdurtmuştur.

Askerî Harekât ve Milli Zafer

Doğu Cephesi emniyete alındıktan sonra, dikkatler ve ana gayretler yeni taarruzlara hazırlanan Yunan Cephesi'nde toplanmıştır. 1920 başlarından beri düzenli bir orduyu geliştirmek ve ona silah temin etmek için uğraşan Ankara hükümeti, istediği silahları güç de olsa çeşitli yollardan temin etmeye muvaffak olmuştu. Bu silahların bir kısmı İstanbul'da Birinci Dünya Savaşı'nda kullanılmak üzere konuldukları depolardan ve düşman cephaneliklerinden gizli teşkilatlar vasıtasıyla kaçırılarak temin edilmiş, bir kısmı da para ile gizlice satın alınmak suretiyle sağlanmıştı.

Düzenli ordu kurma konusunda karşılaşılan en büyük güçlük, gerilla müfrezelerini bu orduya katarak sağlam bir eğitime tabi tutmak hususundaydı. Gerillaların düşmanı hırpalamakta ve iç isyanları yatıştırmaktaki faydalarına karşın, düzenli Yunan ordusuna karşı uzun süre başarılı olmaları mümkün değildi. Düzensiz kıtalar arasında Çerkez Ethem'in kumanda ettiği müfrezeler ayrı bir mesele yaratmışlardı. Çerkez Ethem şüphesiz ki çok kabiliyetli bir kumandandı. Daha önce bazı isyanların bastırılmasında büyük hizmetleri olmuştu. Bütün bu hareketlerde Ethem üst rütbedeki subayların ve idarecilerin emrine uygun olarak hareket etmişti. Ancak Yozgat İsyanı'nı bastırdıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olan bazı mebuslara yakınlık göstermeye ve hatta ona karşı bir suikast bile düşünmeye başlaması, Yeşil Ordu Cemiyeti'ne üye olması, kendisine karşı kesin bir harekete geçme ihtiyacını

14:04 18 %

doğurmuştur. Nihayet Çerkez Ethem, Refet'in [Bele] kumanda ettiği kuvvetler tarafından mağlup edildikten sonra, Yunanlar tarafına geçmiştir. Ethem, hatıralarında Yunan tarafına geçtikten sonra da milli kuvvetlere karşı kurşun sıkmadığını iddia etmiştir.

Bu mesele de halledildikten sonra, sıra Yunanlara gelmiştir. Yunan ilerlemesi nihayet 6 Ocak 1921'de Birinci İnönü Savaşı'nda güçlükle durdurulmuş ve Yunanlar Kütahya bölgesinden Bursa'ya doğru geri çekilmişlerdir. Bunun üzerine İtilaf devletleri, Londra Konferansı'nda (21 Şubat-12 Mart 1921), bazı değişiklikler yaparak Ankara hükümetine Sevr Barış Antlaşması'nı kabul ettirmeye çalışmış, bunda muvaffak olamayınca da Yunan ordularını yeniden taarruza geçirmişlerdir. Yunanlar, 27 Mart-1 Nisan 1921 tarihleri arasında Adapazarı ve Afyon'u aldıktan sonra İkinci İnönü Muharebeleri'yle tekrar durdurulmuşlar, hatta mağlup edilmişlerse de Türk kuvvetleri bu başarılarını silah ve mühimmat yokluğu yüzünden değerlendirememişlerdir. Yunanistan'daki iç gelişmeler Anadolu Cephesi'ni de etkilemiştir. Başbakan Eleftherios Venizelos seçimleri kaybettikten sonra, yayılma siyasetini destekleyen Kral Konstantin ve ordu erkânı ülkede hâkim vaziyete geçmişlerdir. Bunların gayesi, Ankara'yı işgal ederek milli harekete son vermek ve böylece emellerini Anadolu'da daha rahatça gerçekleştirmekti. Bu maksatla Yunan ordusu 13 Temmuz 1921'de taarruza geçerek Kütahya ve Eskişehir'i almış ve Sakarya Nehri'ne kadar dayanmıştır.

Düşmanın bu ilerleyişi Ankara'da büyük telaş yaratmış, nihayet uzun tartışmalardan sonra Mustafa Kemal Paşa, çok geniş yetkilere sahip olarak başkumandan tayin edilmiştir. Bu yetkiler sayesinde Mustafa Kemal Paşa, erzak ve nakil vasıtalarına ve sivillerin elindeki silahlara el koymuş, Fevzi [Çakmak] Paşa'yı kurmay başkanı yaparak Sakarya'da Yunan taarruzunu durdurmaya çalışmıştır. Türk milli kurtuluş mücadelesinin akıbetini tayin edecek olan Sakarya Savaşı 13 Ağustos'ta başlayarak üç hafta sürmüştür. Nihayet kanlı çekişmelerin ardından, önce Haymana civarında olmak üzere Yunanlar gerilemeye başlamış ve bu çekilme bir müddet sonra bozguna dönmüştür. Meclis, Mustafa Kemal Paşa'ya milletin minnettarlığının bir ifadesi olarak Gazilik unvanını vermiştir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa

14:04 18 %

Kemal Paşa da "Gazi" unvanı ile tarihteki yerini almış oluyordu.

Türklerin Sakarya Zaferi'nin hemen arkasından İngilizlerle araları açılan ve Suriye'de Arap direnişiyle karşılaşan Fransa, Anadolu'daki durumunu gözden geçirmeye karar vermiştir. Fransız temsilcisi Franklin Bouillon, 20 Ekim 1921'de Ankara ile bir antlaşma imzalamıştır. Sevr Antlaşması yerine Misak-ı Milli'yi kabul eden Fransa, Güney Anadolu'dan çekilmeyi kabul etmiştir ki bu diplomatik başarı sayesinde güneyde bulunan Türk birlikleri Yunan Cephesi'ne aktarılmıştır. İtilaf devletleri cephesinde meydana gelen bu kopma, Ankara üzerindeki dış siyasi baskıyı kısmen kaldırırken dâhilde bunun tam aksi cereyan etmeye başlamıştır. Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal ve onun grubuna karşı ortaya çıkmakta olan muhalefet, her şeyden önce Mustafa Kemal Paşa'nın meclis ve hükümet başkanı olarak bütün yetkileri kendi elinde toplamış olmasına karşıydı. Nitekim bu muhalefet sonucunda Büyük Millet Meclisi, meclis başkanlığı ile hükümet başkanlığını birbirinden ayırarak Temmuz 1922'de Rauf Bey'i hükümet, yani icra heyeti başkanlığına tayin etmiştir. Böylece meclis ile hükümet, yani yasama ve yürütme kurulları başkanlıkları birbirinden ayrılmıştır.

Mustafa Kemal'in etrafında Müdafaa-i Hukuk veya Birinci Grup olarak bilinen ve çoğunluğu oluşturan bir grup oluşmuştu. Onun karşısında ise muhalif olarak İkinci Grup diye bilinen bir azınlık ortaya çıkmıştı. Aslında bir mecliste muhalefetin bulunması çok olağan olmakla beraber 1921-1922 senelerinde birçok kimse muhalefetin günün şartlarına uygun olmadığı kanaatindeydi. Fakat bu muhalefet hiçbir zaman yıkıcı olmamakla birlikte yurt meselelerine karşı ayrı bir görüşü ifade etmekteydi ve o zamanlar vatan sathında yayılmış olan bazı düşünceleri aksettiriyordu. Gazi ise karşılaştığı güçlüklere bakmaksızın kendi çerçevesi içinde elindeki yetkileri kullanarak Yunanlara karşı girişeceği taarruzun hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyordu.

Nihayet 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz, 30 Ağustos tarihinde Dumlupınar'da ilk büyük başarısını elde etmiştir. Yunan ordusunun birkaç kumandanı, General Trikopis de dâhil olmak üzere, esir edilmiş, Türk ordusu ise Gazi'nin "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir" emrine uyarak hızla batıya doğru

14:04 18 %

ilerlemeye başlamıştır. 2 Eylül'de Eskişehir, sonra Balıkesir, Aydın, Manisa ve Bursa düşman işgalinden kurtarılmış ve Türk ordusu 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmiştir. Yunanlar çekilirken İzmir'i ateşe vermişler ve müttefik gemilerine binerek kurtuluşu kaçmakta bulmuşlardır. Böylece üç buçuk senede işgal edebildikleri Anadolu topraklarından Türk ordusu tarafından iki hafta içinde sökülüp atılmışlardır.

Gerçi savaşlar bazı bölgelerde devam etmişse de Gazi Mustafa Kemal'in 18 Eylül 1922'de ilan ettiği gibi artık Anadolu'daki Yunan ordusu yok edilmişti. Bundan sonra Türk orduları çok usta bir biçimde, İngilizlerle çarpışmaya meydan vermeden Çanakkale Boğazı bölgesini işgal etmişlerdir. Uğradığı bozgun yüzünden Kral Konstantin 27 Eylül 1922'de tahttan indirilmiş, akabinde Yunanistan'daki aşırı militarist rejim de sona ermiştir. Artık savaşa son vermek isteyen İngilizlerin müdahalesiyle Yunan ordusu Trakya'yı da boşaltmaya başlamıştır. Nihayet 11 Ekim 1922'de Mudanya'da imzalanan mütareke ile Boğazlar ve Trakya ile ilgili birkaç nokta dışında Misak-ı Milli'ye göre Türk sınırları içinde kalması gereken toprakların hemen hemen hepsi kurtarılmış ve bu durumu Yunanistan da kabul etmiş bulunuyordu. Sınırlar hakkındaki son karar ise barış konferansına bırakılmıştı.

İngiltere, Mudanya'da Ankara hükümetiyle imzaladığı mütarekeye rağmen hâlâ Türkleri parçalayabileceğini ümit ederek İstanbul hükümetini tanımaya devam etmiş ve toplanacak olan barış konferansına bu hükümeti de davet etmiştir. İstanbul hükümeti ve onu destekleyenler ise eski dargınlıkları bir yana bırakmak teklifiyle Ankara hükümetine yaklaşmak için yollar aramaya başlamışlardı. İstanbul, Mustafa Kemal'e gönderdiği tebrikte bu zaferden hâlen "En büyük Osmanlı zaferlerinden biridir" şeklinde söz ediyordu. İngilizlerin iki hükümete birden gönderdiği barış konferansı daveti, milli iradenin hâlen İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında paylaşıldığı manasını taşıyordu. Bu çelişkiye son vermek için Büyük Millet Meclisi'nin milli hâkimiyetin yegâne temsilcisi olduğunu ilan etmesinin zamanı gelmişti. Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1922'de çıkardığı bir kanunla saltanat ve halifeliği birbirinden ayırarak saltanatın kaldırıldığını ilan etti. Büyük Millet Meclisi'nde uzun tartışmalardan sonra saltanatın kaldırılmasına oybirliği ile karar verilmişti.

Meclis'teki İkinci Grup'un uzun süre halife taraftarı olmasına rağmen saltanatı ilga

14:04 18 %

kararını desteklemesi, milletin ve mebusların saltanat aleyhine ne kadar döndüklerini gösterir. Böylece İstanbul hükümeti ve hilafetin, milli iradenin tek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'ne tabi olmaları sağlandı. Kısa bir süre sonra Sultan Vahdeddin, hayatının tehlikede olduğunu ileri sürerek, 16 Kasım 1922'de erkânı ile birlikte bir İngiliz harp gemisine binip yurt dışına gitmek zorunda kalmıştır. Aynı gün Büyük Millet Meclisi, Abdülmecid Efendi'yi (1868-1944) sultan unvanı olmadan halife tayin etmiştir. Şeklen bir fetva da kabul ederek küşad töreni Topkapı Sarayı'nda yapılmıştır. Bu suretle Osmanlı hanedanının siyasi hükümranlığı artık son bulmuş, siyasi yetkilerin tamamı Büyük Millet Meclisi vasıtasıyla millete geçmiştir. Böylece millet, sinesinden çıkardığı bir önder sayesinde kendi kaderini eline aldıktan üç buçuk sene sonra hem yurdunu düşmandan kurtarmış, hem de geleceğini emniyete almak üzere kendine yeni bir siyasi yol çizmiş oluyordu. Esasen daha milli hareketin başlangıcından beri ve bilhassa Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılması ve 1921 Anayasası'nın ilan edilmesiyle, milli iradenin bölünmemek ve paylaşılmamak üzere Büyük Millet Meclisi'nin elinde toplandığı ve bu durumda saltanatın bu yeni düzenle bir arada yaşamasına imkân olmadığı gerçeği ortaya çıkmış bulunuyordu.

Belirli sınırlar içinde hükmünü yürüten Büyük Millet Meclisi, bütün İslâm dünyasının başı olan halifeyi tayin ederken hem kendi yetkilerini aşıyor, hem de halife seçimine pek uygun gelmeyen bir yol takip etmiş oluyordu. Sultan Vahdeddin'in yurt dışına çıkması seçim işini kolaylaştırmıştır. Aslında halifelik karışık bir meseleydi; çünkü sultanlar ancak tahta geçince halife unvanına sahip olmuşlardı ki bu da halifeliğin saltanata tabi olduğunu göstermektedir. Büyük Millet Meclisi saltanatı ilga ile halifeliğe Abdülmecid Efendi'yi tayin ederken onu hükümdara tabi olmaktan kurtarmış, Osmanlı Müslümanlarının ve bütün İslâm ümmetinin dinî efendisi hâline getirmiştir. Başka bir deyişle Büyük Millet Meclisi bu kararı ile halifeliğe özel bir mevki vererek onu kuvvetlendirmiş ve bütün Müslümanlar üzerindeki siyasi-dinî nüfuzunu artıracak duruma getirmiş oluyordu. Birinci Büyük Millet Meclisi bu meseleleri derinliğine incelemiş, dinî lider olduğu için halifenin Ankara'ya getirilmesi öne sürülmüştür. Gazi Mustafa Kemal ve Birinci Grup'ta bulunan yakınları, halifenin eninde sonunda İslâm ümmetinin reisi olarak ve İslâm geleneğine dayanarak

14:04 18 %

hükümetin elinde bulunan siyasi ve idari yetkilere sahip olmak isteyeceğinden çekinmişlerdir. Bilhassa Karahisar mebusu Şükrü Hoca, bu konuda bir yazı yayınlayınca, Gazi'nin endişesi daha da artmıştır. Tehlikeyi sezen Gazi, saltanatın ilgasını takip eden aylarda birçok konuşma yaparak Büyük Millet Meclisi'nin elinde bulunan milli iradeye kimsenin ortak olamayacağını belirtmiştir. Bir süre için halifelik meseleleri, savaşın bitmesiyle başlayan barış görüşmeleri sebebiyle bir kenara bırakılmıştır.

Lozan (Lausanne) Barış Konferansı 21 Kasım 1922'de başlamıştır. Türk heyetinin başkanı İsmet [İnönü] olup yanında Sağlık Bakanı Rıza Nur da bulunmaktaydı. Türk delegasyonu, kendisine yenilmiş bir ülke muamelesi yapılmasına aldırış etmeyerek Türkiye'nin çıkarları ve hâkimiyeti ile bağdaşmayan bütün teklifleri reddetmiştir. İsmet Paşa bir yandan Batılıların Sovyetlere karşı olan tedirginliklerini, diğer yandan Amerika'nın Ortadoğu'ya gösterdiği ilgiyi çok ustaca kullanarak, Lord Curzon'un sabrını tüketmiş olmasına aldırmadan istediğini elde etmeyi başarmıştır. Kapitülasyonlardan bir türlü vazgeçmek istemeyen Batılılar, konferansa bir süre ara verdikten sonra, nihayet 24 Temmuz 1923'te antlaşmayı imzalamışlardır. Büyük Millet Meclisi'nde 14'e karşı 227 oyla 23 Ağustos 1923'te kabul edilen Lozan Antlaşması, esas olarak Misak-ı Milli'de gösterilen sınırları onaylamış, Hatay ve Musul bölgelerinin statüsünü kesinleştirme hususları sonraya bırakılmıştır. 1925 yılında ise çeşitli baskılar sonunda çok cüzi bir petrol geliri yüzdesi karşılığında Türkiye, Musul üzerindeki haklarından vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Lozan Antlaşması kapitülasyonları ve bunlara bağlı mahkemeler ve diğer kuruluşları kaldırırken, Türkiye de eski Osmanlı toprakları üzerinde hak iddia etmeyeceğini kabul etmiştir. Aynı zamanda ileride dostluğa yardımcı olur düşüncesiyle Yunanlardan savaş tazminatı istememiş, onun yerine Trakya'da küçük bir arazi parçası ile İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada'yı almakla yetinmiştir. Ayrıca Yunanistan ile nüfus mübadelesine karar verilmiştir ki daha sonra teferruatıyla hazırlanan bir antlaşma ile Yunanistan'da bulunan Türkler (Batı Trakya hariç) ve Türkiye'de bulunan Rumlar (İstanbul hariç) ana vatanlarına göç etmişlerdir. Eski Osmanlı dış borçları 129.4 milyon lira olarak tespit edilmiş, bunun 84.6 milyonu

14:04 18 %

Türkiye'nin payı olarak öngörülmüştür ki daha sonra bu miktar 8 milyon altın (80 milyon kağıt) liraya indirilmiştir. Lozan Antlaşması ayrıca Türkiye'de yaşayan azınlıkların kültürel ve dinî haklarının korunacağını teminat altına almış, fakat Türkiye'de yapılması düşünülen köklü reformlar sebebiyle bir gazetecinin dediği gibi "Türkler de azınlıkların kültürel durumuna gireceklerinden" bu konu üzerinde fazla durulmamıştır. Misak-ı Milli ve Lozan Antlaşması modern Türk devletinin temel kuruluş vesikalarıdır. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İngiliz askerleri 21 Eylül 1923'te İstanbul'dan çekilmiş ve 6 Ekim'de Türk askeri İstanbul'a girmiştir.

Bu arada Türkiye'nin geleceği için birinci derecede önem taşıyan olaylar birbirini takip etmiştir. Mustafa Kemal Paşa yeni seçime gidileceğini ve başkanı olduğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasi bir parti şekline sokacağını bildirmiştir. Bu seçimi, karşısında bir muhalefet partisi bulunmaksızın kazanan Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri az bir süre sonra yeni bir isim altında, yani Halk Fırkası olarak meydana çıkmıştır. Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup olarak tanınan muhaliflerin çok az bir kısmı İkinci Büyük Millet Meclisi'ne seçilme imkânını bulmuşlardır. Böylece İttihat ve Terakki'nin kurulmasıyla başlayan siyasi parti hayatı, çeşitli değişikliklere rağmen kısmen de olsa ideoloji ve teşkilat bakımından devamlılık göstermiştir. Partiler ve kuruluşlar, bilhassa İttihat ve Terakki şubeleri, kısmen de olsa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şekline girdikten sonra ortaya yeniden Halk Fırkası olarak çıkmışlardır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Halk Fırkası ismine "Cumhuriyet" kelimesi eklenmiş, daha sonra fırka da yerini "parti" kelimesine bırakmıştır.

Cumhuriyet'in ilanıyla şüphesiz bir de cumhurbaşkanı seçimi gerekliydi. Aslında sebepsiz yere çok gecikmiş olan bu kararı nihayet 29 Ekim 1923 günü Büyük Millet Meclisi vermiş ve Türkiye'yi "Cumhuriyet" ilan etmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa da cumhurbaşkanı seçilmiştir. Tarihte ilk kez Türkler, kendi isimlerini taşıyan ve milletçe yapılan çetin bir mücadele sonucunda ve belki de en hazini iki buçuk milyon şehit verdikten sonra kendi devletlerini yeniden kurmayı başarmışlardır.

2.
İNKILAPLAR DEVRİ (1923-1938)

Milli Kimliğin Yeniden Tarif Edilmesi

14:04 18 %

Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasıyla birlikte, sınırları belli toprak esası üzerine kurulmuş milli devletin gelişimi tamamlanmıştır. Tanzimat'tan önce başlayan dâhilî gelişmelerin ve Avrupa ile olan siyasi-askerî münasebetlerin kuruluşunu kaçınılmaz hâle getirdiği milli devlet, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda yeniden teşkilatlanmak zorunda kalmıştır. Cumhuriyet'in ilanı her şeyden önce, kurulan bu yeni devletin bir milli Türk devleti olduğunu ve devlet kültürünün Türk benliği ve gelenekleri üzerine kurulması gerektiğini belirtmiştir. Esas mesele, çok eski olan Türk toplumunun nasıl yeni bir siyasi teşkilatlanmaya tabi tutulacağı hususu olmuştur. Başka bir deyişle ana mesele, mazisi ve gelenekleri çok eskiye dayanan Türklüğe nasıl milli ve modern bir siyasi veçhe verileceğiydi. Genç Cumhuriyet'in karşılaştığı güçlükler göründüğünden çok daha zor ve karışıktı. Zira Türkler, Müslüman ve Asya menşeli bir toplum olarak ilk defa Batı usulünde siyasi bir teşkilatlanma gayretine girmiş bulunuyorlardı. Ziya Gökalp, meselelere temas etmesine rağmen kesin bir çözüm yolu gösterememişti. Gazi ve etrafında bulunanlar, teorik tartışmalarla uğraşmaya vakitleri olmadığı için meseleyi fiilî şekilde bir sonuca bağlamak istiyorlardı. Ana tartışmalar ve anlaşmazlıklar milliyet kavramının tarifi ve içeriği üzerinde toplanıyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin milli sıfatlarının, kaynaklarının ne olduğu ve ne olacağı hususları, o zaman olduğu gibi, bugün de Türkiye'nin karşılaştığı ve hâlen tam olarak çözemediği önemli bir mesele olmuştur. Başka bir deyişle Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan Türklerin Türklüğünün hangi esaslara göre tayin edilmesi gerektiği hususu Cumhuriyet'in karşılaştığı ana mesele olarak hâlen de devam etmektedir.

Türklüğü, Cumhuriyet Türkiyesi'nde yaşayan insanların müşterek tarih, din, dil ve menfaatlerine dayanan siyasi ve milli kimliği olarak kabul etmek mümkündür. Ancak milliliğe temel olacak bu esaslar arasında bir seçim yapmak, kişilerin felsefelerine, günün siyasi şartlarına ve gelecek için tayin edilen hedeflere dayandığı için Cumhuriyet'in ilk on yılında yapılan inkılaplar ile her şeyden evvel medeni bir millet yaratılmaya çalışılmıştır. Avrupaî anlamda milli bir toplum yaratmada teorik de olsa millilik ile medeniliğin bir bütün olarak ortaya çıktığı, birbirine bağlı iki kavram olduğu görülmüştür. Medeniyetin siyasi ve kültürel yönleri yanında ekonomi,

14:04 18 %

teknoloji ve sanayileşme gibi alanlarda cemiyetin maddi varlığını kuvvetlendirecek yönleri de olmuştur. Türkiye'de medenilik ve millilik meselelerindeki tutum ve davranışlar, saltanatın ve halifeliğin ilga edilmesi ile Büyük Millet Meclisi'nde muhalefetin doğması gibi Türkiye'nin iç şartlarından ve kuvvet mücadelelerinden ileri gelmiştir. Ancak bu mücadelelerde Cumhuriyet rejimi ve devletin milli esaslar üzerine kurulmuş olması hemen hemen hiç tartışılmamıştır. Zira toprak esası üzerine kurulan bu milli devleti halkın ezici çoğunluğu benimsemiş bulunuyordu.

Cumhuriyet rejimi ve Türk milli devlet fikri Mustafa Kemal'in en başta gelen inkılapları olmuştur. Onun yaptığı diğer inkılaplar bu temel inkılapları tamamlayan ikinci dereceden yenilikler mahiyetindedir. Bir milletin siyasi ve tarihî şahsiyetini yeniden tayin etmesi çoğu kez çetin mücadele ve büyük fedakârlıklar istemektedir. Cumhuriyet rejimine geçiş mücadelesi Türklerin eski ve yeni tarihleri arasında bir merhale olmuştur. Siyasi yenileşme sürecinde birinci derecede rol oynayan Milli Mücadele, onların var olma ve yaşama azminin bir ifadesi olmuştur. Ancak tarihsel, sosyal ve kültürel bakımdan bir bağlılık ve devamlılık arz etmesine rağmen, Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti, siyasi bakımdan birbirinden ayrılmıştır. Lozan Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak esası üzerine kurulmuş bir devlet hâline gelişinin, milletlerarası hukuka uygun oluşunun bir ifadesidir. Başka bir deyişle Lozan, Misak-ı Milli'nin diğer milletlerce de tasdik edilmesidir. Sınırları belli, kendine has kültürel ve milli özellikleri olan bir topluluğu içine alan Türkiye Cumhuriyeti, İslâm dünyasında yeni bir devlet tipi olarak ortaya çıkmıştır. Bu gelişme, bazılarının zannettiği gibi, İslâmî ümmet kavramını yok etmemiş, bilakis bu mefhuma yeni temeller kazandırmıştır. Ümmet kavramı millileşmiş ve millet ile toprak birbirinden ayrılmayan bir bütün hâline gelmiştir.

Milli Türk devletinin sınırları içinde yaşayan Türk milletinin kimlerden meydana geleceği hususu ise daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında tartışılıp bir karara bağlanmıştı. Hükümete, kültür sahasında ışık tutan Türk Ocakları'nın 1924 yılı kongresinde, ırkçı görüşü savunan birkaç delegenin, Türk soyundan gelmeyen ve ana dilleri Türkçe olmayan kimselerin Türk sayılmamasını istemeleri tepkiyle karşılanmış ve çoğunluğun kararı ile "Türk" kavramı kültürel ve tarihî esaslara göre tayin edilmiştir.

14:04 18 %

Buna göre Türk asıllı kadın ve erkekler kültürleri dolayısıyla Türk sayılırken, kendilerini Türk hisseden ve tarihî bağlarla Türklüğe bağlı olan herkes de Türk olarak kabul edilmiştir. Bundan da anlaşılacağı gibi Türklerin milli benliğini, yani Türklüğünü tayin eden esasların müşterek kültür ve tarih olduğu ortaya çıkmaktadır. Türk Ocakları'nın 1924'te devlet ve hükümet ile yakın münasebetleri göz önüne alınırsa bu görüşün aynı zamanda iktidarın görüşü olduğu anlaşılır. Ancak 1930'a doğru gerçekleşen iç gelişmeler yüzünden dil, yavaş yavaş hükümet çevrelerinde, milliyetin esası olarak görülmeye başlanmış ve nihayet 1931'de ocakların kapatılmasıyla milliyet, dil ve soy esası üzerine bina edilmeye çalışılmıştır. Bu yeni milliyetçilik anlayışını uygulamak vazifesi ise Türk Ocakları'nın yerini almış olan Halkevleri'ne düşmüştür. Türk Ocakları, inkılap fikrini tam manasıyla benimsemekle beraber toplumun Doğu medeniyetine dayanan köklerini ve kültürlerini devam ettirmek, İslâmiyet'i milliliğin temeli olarak görmek ve kuruluşlarından beri sahip oldukları idari özerkliği de hiç olmazsa bir dereceye kadar muhafaza etmek istiyorlardı.

Ayrıca Türk Ocakları, dış Türklere karşı ilgilerini devam ettirmekle beraber, 1927'den sonra çalışmalarını tamamıyla Türkiye sınırları içinde yaşayan Türklerin üzerinde toplayarak Türkiye dışında yaşayan Türklerin üyelik dilekçelerini kabul etmemiştir. Türk Ocakları'nın, bazı çevrelerce, İttihat ve Terakki devrinin bir devamı gibi görülmeye başlanması da kapatılmalarının diğer bir sebebini teşkil eder. 1923'ten sonra Türkiye'nin kaderini geniş çapta Halk Fırkası tayin etmiştir. Nitekim Milli Mücadele'nin sona ermesiyle Halk Fırkası'nın kurulması, Türkiye'nin medeniyete kavuşturulması hususunda birinci derecede müessir olmaya başlamıştır. Her ne kadar Milli Mücadele esnasında, medeniliği yaratacak inkılaplardan söz edilmiş ve Türk toplumunun medeni bir duruma getirilmesi kesin bir zaruret olarak görülmüşse de bunun nasıl gerçekleştirileceği uzun uzadıya tartışılmamıştır. Birinci Millet Meclisi'nin feshinden sonra ortaya çıkan ve çoğu meclis dışında kalan grup, ekonomik ve sosyal değişimleri ön plana alarak devlet kuvvetini elinde bulunduran bürokrasiyi köklü bir değişikliğe tabi tutmak suretiyle daha pratik ve faydalı hâle sokmak istemiştir. Bu grup için Milli Mücadele'nin içerideki gayesi, halkın günlük hayatına etki eden çeşitli idari güçlükleri ortadan kaldırarak maddi ve manevi gelişimini sağlayacak bir ortamı

14:04 18 %

hazırlamaktı.

Siyasi Ayrışmanın Fikrî Temelleri

Halkçılığın 1920-1922 arasındaki anlamı, idare ile halkın birleşmesi ve verilecek kararların halkın isteklerine, ihtiyaçlarına uygun olduğu kadar kültürüne, geleneklerine ve yaşayışına da uygun olması gerektiği yönündeydi. Bu görüşü savunan halkçılar arasında İslâm sosyalistleri, laik sosyalistler (Hüseyin Avni), Avrupa'ya meyilli liberaller, adem-i merkeziyetçiler ve bazı muhafazakârlar vardı. Bu grup ayrıca dikta rejimine karşı Büyük Millet Meclisi'nin hâkimiyetini savunuyor ve meclis başkanlığı ile hükümet başkanlığını birbirinden ayırmayı düşünüyordu. Bunların karşısında bulunan ve Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanan ve çoğunluğu teşkil eden esas (Birinci) gruba hâkim olan halkçılık düşüncesi ise halk adına hareket ederek onun iyiliğine olacak kararları kuvvetli bir devlet vasıtası ile yürütmek amacını gütmekteydi.

Birinci Grup'u teşkil eden Müdafaa-i Hukuk Grubu, bürokratik geleneği yani devletçi görüşü de ayrıca kabullenerek devlet otoritesini alabildiğine genişletme taraftarıydı. Nitekim bu eğilimler kısa süre sonra etkisini göstermiş ve bütün muhalefeti yok etmekle sonuçlanmıştır. Birinci Grup'ta Milli Mücadele'nin ilk yıllarında önemli hizmetler yapmış kimseler bulunduğu hâlde 1924'ten sonra çoğunluğu ikinci ve üçüncü derecede kimseler teşkil etmeye başlamıştır. Bu grup, aşırı derecede devletçilik ve otorite taraftarı olduğu gibi, halkçılık hakkında da ayrı bir görüşe sahipti. Halk onların gözünde iyi kalpli, temiz ve çalışkan olmakla birlikte yanlış yollara kolayca sürüklenebilecek derecede de bilgisizdi. Onun için liderlerin vazifesi bu halkı eğitmek ve ona icabında zorla da olsa "medeniyet" aşılamaktı. Halkın düşüncesine önem veren Mustafa Kemal, birçok reformu ilk kez çeşitli yurt gezilerinde halka anlatmış, halktan olumlu cevap aldıktan sonra da yenilikleri kanunla bütün yurda yayma yoluna gitmiştir. Mesela, şapka giymeyi ilk defa İnebolu ve Kastamonu'da halka göstermiş, benimsenince de kanunla yerleştirmiştir. Arap harflerinin Latin alfabesi ile değiştirilmesi de ilk kez 1928'de Sarayburnu'nda bir halk eğlence toplantısında teklif edilmiştir. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın dışında kalan ve Halk Partisi'ne hâkim olan grup, kendi arasında kabul ettiği kararları halka

14:04 18 %

danışmadan alelade kanun hâline getirerek yürürlüğe koymayı tercih etmiştir. Bu kararların milletin yükselmesine ve gelişmesine uygun olacağı düşünülmüş, halkla ve halkın görüşünü temsil eden kimselerle konuşma yoluna gidilmemiştir. Hâlbuki 1920-1922 arasında Milli Mücadele'ye temel taş olmuş halkçılık, bütün insanların eşit kabiliyetlere sahip olduğunu, her bireyin kendi çıkarını ve yolunu tayin etmeye muktedirliğini kabul etmişti.

Mecliste yapılan uzun ve çok köklü tartışmalar sayesinde Cumhuriyet'in ve milli devletin İslâmiyet'e aykırı olmadığını, saltanatın ise İslâmiyet'le bağdaşmadığını bizzat bazı din adamları ileri sürmüşlerdir. Erzurum Kongresi'nden Cumhuriyet'in ilanına kadar Mustafa Kemal Paşa ile din adamları temel meselelerde birbirinden çok az ayrı düşmüşlerdir. Ayrılık, bazı inkılapları gerçekleştirmek için devlet kuvvetinin kullanılması ve halkı olduğu kadar halk arasındaki kültürü ve benliği kimin temsil ettiği veya onun görüşlerini en iyi temsil etmeye kimin muktedir olduğu konuları üzerindeki görüş farklarından doğmuştur. Gittikçe kuvvet kazanan bu grup, siyasi ve kültürel kurumların ve insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kanunların değiştirilmesiyle kafaların da değişeceğine ve insanların kısa zamanda medeniyete kavuşturulacağına inanıyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa, hem parti başkanı hem cumhurbaşkanı olması hasebiyle, halkın kendisine beslediği büyük sevgi ve saygıya dayanarak, devletin kaderini tek başına tayin edecek durumda gözüküyor ve her karar onun iradesine bağlanıyorsa da gerçekler aslında çok başkaydı. Mustafa Kemal Paşa, her ileri görüşe sahip siyasi lider gibi, modern siyasi bir teşkilat meydana getirerek memleketin kaderini halka dayanan bir teşkilat ile gerçekleştirmek istemişti. Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri bu fikirden doğmuş, fakat büyük önder bir teşkilatın meydana gelmesiyle o teşkilatın kendine özgü bir hayat sahası yarattığını ve bir iç dinamizme sahip olarak zamanla önderine de hâkim olabileceğini fazla hesaba katmamıştır. Bu yüzden ilerleyen günlerde kendi kurduğu parti ile olduğu kadar, Recep Peker gibi partiye kurucusundan ve başkanından bile daha fazla önem veren kimselerle de çatışmak zorunda kalmıştır. Hatta 1930'da Serbest Fırka meselesinde İnönü, Mustafa Kemal Paşa'ya partisini bir yana iterek partilerüstü bir duruma gelemeyeceğini kesin ve açık bir şekilde

14:04 18 %

bildirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, halkla bütünleşmeye ve milli iradeye hürmet eden ve Türk milli karakterini savunmaya içten inanmış bir kimseydi. Her hareketinin ve her inkılabın halkın içinden gelen isteklere uygun olduğunu ve inkılapların bu isteklere cevap verdiğini defalarca alenen beyan etmiştir. Ancak kararların alınışında ve yürürlüğe konuluşunda teşkilatın da rolü ve payı büyüktür. İşte daha 1924 yılında halk arasında Gazi'ye gösterilen sonsuz sevgi ve saygı kadar, Halk Fırkası'na karşı uyanan bir tedirginlik, tepki ve muhalefet de vardı. Parti, kendine özgü bir tarihî gelişmeye tabi olmuş ve lideri Mustafa Kemal Paşa'yı da etkileyecek şekilde kendi iç kanunlarına bağlı bir hayat yaşamıştır. Nitekim 1924'te gerek bazı hükümet erkânının, gerek bazı mebusların rüşvet aldıkları, nüfuzlarını kullanarak mal mülk sahibi oldukları söylentileri almış yürümüştü. Cumhuriyet'in ve milli devletin kuruluş yıllarında, değişim geçiren ülkelerde olduğu gibi, bizde de bu yolla bir yeni zenginler grubu ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni imkânlardan istifade etmek için Halk Partisi'ne girmek en kestirme yol olarak gözüküyordu. Kısacası, büyük inkılapların meydana geldiği ve temel meselelerin tartışıldığı bu ortamın bir de şahsi, sosyal ve ekonomik yönleri vardı ve bu yönleri kısmen de olsa Halk Fırkası temsil etmekteydi.

Halk Fırkası'nın iktidarına karşı beliren muhalefetin dayandığı fikirler, büyük ölçüde Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki İkinci Grup'ta hâkim olan fikirlere benzemekte, desteğini ise bazı din adamlarının önderlik ettiği tabakalar içinde bulmaktaydı. Saltanatın kaldırılmasıyla ortaya çıkan devlet başkanlığı meselesi tahmin edilemeyecek bir şekilde gelişerek hem Cumhuriyet rejimini hem de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini tehdit edecek bir şekle bürünmüştür. Karahisar mebusu Şükrü Hoca bir risale yayınlayarak İslâmî esaslara göre devlet başkanlığının halifeye ait olması gerektiğini uzun uzadıya savunmuş ve kendine bir hayli taraftar da bulmuştu. Hâlbuki halifenin devlet başkanı olması, saltanatın tekrar canlanmasından başka bir anlam taşımıyordu. İstanbul halkının bir kısmı ise halifeyi tutmakla birlikte, bazı Hintli Müslümanlara uyarak, halifeliğin bütün dünya Müslümanlarını temsil edecek şekilde ruhani bir makam hâline getirilmesi tezini savunuyorlardı. Bu arada Kazım

14:05 18 %

inkılaplar devri başlamış demekti. Açıkça anlaşılıyordu ki milleti süratle medeniyete ulaştırmak için seçilen yol, eski kurumları ortadan kaldırarak onların yerine medeniyeti temsil eden kurumları getirmek suretiyle olacaktı. Mustafa Kemal Paşa, her ne kadar sık sık Türk milletinin medeniyete âşık olduğunu ve ilerlemek istediğini tekrarlasa da, onun gözünde medeniyet Avrupa'yı taklit etmek değildi. Onun medeniyetten anladığı, maddeten ve manen ilerlemeydi. 1924 ve 1925 yıllarında yurt gezilerinde söylediği nutuklarda sık sık dile getirdiği medeniyet, yalnız Avrupa'nın değil, bütün dünyanın malı olarak anlatılmıştı.

Eski rejimi canlandıracak müesseselerin ortadan kaldırılmasından sonra, Türk milletini ve cumhuriyetini ileri götürecek hamlelere sıra gelmişti. Halk Fırkası'na yerleşen fikirlere göre bu hamleleri gerçekleştirmek için her şeyden önce kanuni yolları hazırlamak ve gereken otoriteyi bir merkezde toplamak gerekiyordu. 20 Nisan 1924 Anayasası işte bu gibi düşüncelerden doğmuştur. Bu anayasayı Kurucu Meclis değil, alelade seçimle iş başına gelmiş Halk Fırkası'nın hâkim olduğu meclis hazırlamış; bu anayasa, referanduma sunulmadan hemen yürürlüğe konulmuştur. Anayasanın en önemli yönü, kuvvetler birliği prensibini benimseyerek bütün kanun yapma ve yürütme yetkisini Büyük Millet Meclisi'nin sinesinde toplamış olmasıdır. Geçici hükümler hariç 105 maddeden ibaret olan anayasa, cumhuriyet rejimini esas ilke olarak kabul ettikten sonra, devlet dinini İslâm ve dilini Türkçe, başkentini ise Ankara olarak tayin etmiştir (madde 2). Hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletin olup, Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegâne ve hakiki temsilcisi olarak gösterilmiştir. Meclis, kanunları bizzat kendisi yapmakla beraber icra (yürütme) yetkisini yine kendisi tarafından seçilen cumhurbaşkanına ve onun tayin edeceği icra vekilleri heyetine vermiştir. Böylece anayasa cumhurbaşkanına çok geniş yetkiler vermekle beraber meclise de hükümeti denetleme ve ıskat (düşürme) etme yetkisini tanımıştır. Birçok hak ve hürriyetlerden söz etmiş ise de bunlar 1946 yılına kadar kâğıt üzerinde kalmış, ancak yargı organı tarafsız çalışabilmiştir.

Muhalefet meselesi Türkiye'nin siyasi tarihinde incelenmeye değer çok önemli bir konudur. Daha İttihat ve Terakki devrinde ilk iktidar partisi ortaya çıkar çıkmaz muhalefetle karşılaşmıştı. Bu durumu Birinci Büyük Millet Meclisi'nde de

14:05 18 %

gözlemlemek mümkündür. Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup olarak anılan muhalifler, oldukça büyük bir gayret göstermiş, bunların çok az bir kısmı İkinci Büyük Millet Meclisi'ne de seçilebilmişlerdir. Muhalefet, İkinci Büyük Millet Meclisi'nde hâkim durumda bulunan Halk Fırkası siyasetini beğenmeyip ona karşı çıkanlarla gittikçe büyümüştür. 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan Terakkiperver Parti'nin kurucuları ve idarecileri arasında Ali Fuad [Cebesoy], Kazım Karabekir, Hüseyin Rauf [Orbay], Rüştü paşalar ile Adnan [Adıvar], İsmail Canbolat, Halis Turgut gibi tanınmış birçok sima vardı. Parti, Cumhuriyet'e bağlı olduğunu ifade etmek için Cumhuriyetçi ismiyle ortaya çıkmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasındaki iki ana gaye, Türkiye'nin o tarihteki siyasi hayatı ve düşüncesi hakkında iyi bir fikir vermektedir. Bunlardan birincisi, diktatörlüğe yönelmiş Cumhuriyet Halk Fırkası'nın karşısına bir muhalefet çıkararak, Cumhuriyet'in kuruluşunda mevcut çoğulcu demokrasiyi savunmak ve korumaktı. Nitekim Cumhuriyet rejiminin temel taşı olan Büyük Millet Meclisi, Milli Mücadele yıllarında ayrı fikirleri temsil ettiği için ikiye bölünmüş, fakat esas gayelerde birlik ve beraberliği korumuş ve demokratik yoldan ayrılmamıştı. Partinin ikinci gayesi ise yürürlüğe konmuş veya konulacak inkılapların, milletin ve yurdun temel kültürü, tarihî devamlılığı ve benliğini yaralamadan gerçekleşmesini sağlamaktı. Başka bir deyişle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, isminde de ifade ettiği gibi ilerlemeyi ana gaye edinmekle beraber, bu ilerlemenin halkın ihtiyacına, çıkarlarına, eğilimlerine, çağın gereklerine ve adalet prensiplerine göre olmasını istiyordu. Ayrıca parti; ekonomiye, tarıma, ticarete, maliyeye, sanayiye ve mahalli idarelere birinci derecede önem vererek her şeyden evvel toplumun maddi ilerlemesini sağlamak istiyordu. Cumhuriyet Halk Fırkası, sağdan ve soldan aldığı müessese ve teşkilatlarla üst yapıyı değiştirerek süratle "medeniyet"e ulaşmak istemekle birlikte, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bu medeniyeti, altyapıyı kuvvetlendirmek suretiyle elde etmek amacındaydı. Kısacası Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, halkın dinine, geleneklerine, diline dokunmadan tarihî ve kültürel devamlılığını korumak suretiyle bu ilerlemeyi gerçekleştirmeyi amaçlıyor; Cumhuriyet Halk Fırkası ise Türk insanının, ancak Osmanlı tarihi ve kültürünün devamlılığından koptuktan sonra hazırlanacak bir programla yeni benliğini ve kimliğini kazanabileceğini düşünüyordu.

14:05 18 %

dayanarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuruluşundan yedi ay sonra kapatmıştır.

Milli Mücadele'nin temelinde olan milliyetçilik ve halkçılık, Cumhuriyet Halk Fırkası'nca muhafaza edilmekle beraber içerikleri bir hayli değiştirilmiş ve laiklik yavaş yavaş Cumhuriyet Halk Fırkası'nın, bir süre sonra da rejimin temel ideolojisi hâline gelmiştir. Nitekim Şeyh Said İsyanı'nın temsil ettiği irtica terimi 1925'ten sonra sık sık kullanılmaya başlanmıştır. 1925 yılı Şubat ayında başlayan Şeyh Said İsyanı; Genç, Hınıs, Çapakçur, Lice ve Palu'dan sonra Elazığ ve Diyarbakır'a kadar yayılınca kuvvet kullanılarak bastırılmıştır. İsyanın çıkış sebepleri arasında Osmanlıların son zamanlarında gelişen doğudaki bazı feodal beylerin arazilerini koruma endişesi ve dış tahriklerin tesiriyle Kürtçülük yapma düşüncesi bulunuyordu. Şeyh Said İsyanı yüzünden çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile İstiklal Mahkemeleri canlandırılarak yalnız isyancılar cezalandırılmamış, rejimi savunmak bahanesiyle bütün muhalefet yok edilmek istenmiştir.

Dört Ali'nin (Çetinkaya, Kılıç, Küçüka ve Zırh) idaresindeki İstiklal Mahkemesi, tamamıyla siyasi bir mahkeme rolü oynayarak, muhalefeti ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın hoşlanmadığı kimseleri sindirmekte son derece etkili olmuştur. 1926 İzmir Suikastı buna iyi bir örnektir. İstiklal Mahkemesi, Mustafa Kemal Paşa'yı öldürmek için uzun zamandan beri bir tertip hazırlamakta olan eski Rize mebusu Ziya Hurşit, İstanbul mebusu İsmail Canbolat, Eskişehir mebusu Arif, Sivas mebusu Halis Turgut, eski Ankara valisi Abdülkadir gibi suikastla gerçekten alakası olanları asmakla kalmamış, bu nefret verici tertip ile ilgileri olduğu iddiası ile eski İttihatçıları da (eski Maliye Vekili Cavid Bey dâhil) ortadan kaldırmıştır. Mahkeme, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kapattığı gibi partinin idarecilerini de tutuklayarak yargılamıştır. Hâlbuki suikast, ideolojilerle ve partilerle ilgisi olmayan tamamıyla şahsi garez ve çekememezliğe dayanan terörist bir girişimdi. Aslında iktidar, bu tip hareketlere başvurmakla hem Büyük Millet Meclisi'nde hem de İstanbul basınında beliren muhalefeti sindirmek ve yürürlüğe konan inkılaplara karşı doğacak tepkileri önlemek istemiştir.

Diğer önemli inkılaplar arasında medeni bir yaşayışın ifadesi olarak fes yerine

14:05 18 %

hazırlamıştır.

1927-1928 senelerinde devletin milli karakterinin, yani Türklüğün neye dayandığı ve dayanması gerektiği konusu tekrar birinci derecede önem kazanmıştır. Politik bir ilke hâline gelen laikliğe göre din, milli kültürün ve benliğin temeli olamayacağı için bu milli benliğe ve kültüre yeni bir temel bulmak zorunlu hâle gelmişti. Geleneğe ve tarihe önem verenler için milliyetin temeli din, kültür, soy ve dil karışımından meydana gelen bir değerler topluluğuydu. Vatandaşlık hukuki bakımdan milliyeti tamamlamaktaydı. Hâlbuki millet, fertleri birbirine din, soy, tarih, dil bağları ile kenetlenmiş ve siyası bilince varmış bir milli topluluktu. Toprak esasına bağlı milli devlet fikrinden hareket edenler, yani laikliği savunanlar, milleti esas itibariyle hukuki-siyasi bir varlık olarak görmekte ve bu milletin benliğini ve kimliğini içinde yaşadığı coğrafi, siyasi ve iktisadi ortamın ve devletin tayin etmesini istemekteydiler. Bu görüşe göre laik milliyetçiliğin, toprak, vatandaşlık ve siyasi rejim esasına dayanması gerekiyordu. Hâlbuki karşı görüşte olanlar, milliyetçiliğin esasını din, soy, gelenek, tarih gibi doğal unsurların teşkil ettiğini ileri sürerek bu unsurlara dayanan milliyetçiliğin toprak esasına göre kurulmuş milli devlet içinde meydana gelen medeniyet ile birleştikten sonra çok daha kuvvetleneceğini savunuyorlardı.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın büyük çoğunluğu meselenin felsefi derinliklerine inmeden yeni laik bir millet yaratma fikrini benimsemiş görünüyordu. Onlara göre laik, yani milli benliğini dinle ilişki kurmadan geliştirecek bir Türk milleti, sultanlığın ve halifeliğin tekrar canlanma tehlikesini ortadan kaldırmış olacaktı. Böylece milliyet meselesinde de siyasi görüşler ve çıkarlar diğer görüşlere nazaran ağır basmaktaydı. Hâlbuki milletleri masa başında ani alınmış kararlar değil, tarih ve çeşitli sosyo-ekonomik ve kültürel etkenler yaratmakta ve yaşatmaktadır. Milli Türk Devleti ve Cumhuriyet, ancak onu meydana getirmiş olan tarihî güçlere sadık kaldığı sürece benliğini koruyarak kuvvetlenebilir ve ileriye doğru hamleler yapabilirdi. Ne var ki, 1928-1930 arasında hükümet çevreleri laikliği, milliyetçiliği ve medeniyetçiliği, İslâmiyet'i hesaba katmadan ele almak zorunluluğunu hissetmişlerdir.

Nitekim 9 Nisan 1928 tarihinde acele olarak görüşülen ve tartışılmadan doğrudan doğruya oya sunulan bir kanunla anayasanın bazı maddeleri değiştirilmiş ve 2.

14:05 18 %

maddedeki "Türkiye Devleti'nin dini İslâm'dır" ifadesi kaldırılmıştır. Bu tarihten, yani 1928'den sonra dil, tarih ve edebiyat üzerinde yapılan ve hızla gelişen çalışmalar doğrudan doğruya bu yeni manadaki milliyetçilik ile ilgilidir. 1928 senesinde Arap harflerinin yerini Latin alfabesine terk etmesini sağlayan kanunun kabul edilmesi, laik bir Türk milleti yaratma gayretinin en açık örneklerinden biridir. Tarihte milletlerin alfabe değiştirmeleri köklü anlamlar ifade eder. Nitekim Türkler, kendi Öz Uygur ve Göktürk alfabelerini terk ederek Müslümanlıkla beraber Arap alfabesini kabul etmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise Latin alfabesine geçilmiştir. Bununla birlikte, Latin harflerinin Türk fonetiğine daha uygun olduğu ve daha kolay öğrenildiği gibi düşüncelerle, yazma ve okumanın süratle yayılmasına yardımcı olacağı da iddia edilmiştir.

Siyasi ve İktisadi Gelişmeler (1928-1938)

Türkiye'de daha 1925'te bozulmaya başlamış olan iktisadi durum, 1929 yılında dünya ekonomik krizinden geniş çapta etkilenerek çok daha vahim bir hâl almıştır. Esasen Türkiye'de ekonomik krizin baş sebebi bir yandan devlet borçlanmalarının ve vergilerin durmadan artması, diğer yandan da yatırımların düşük seviyede olmasıydı. Bunun sorumlusu ise Cumhuriyet Halk Fırkası ile hükümetti. İsmet Paşa hükümetinin iktisadi politikası, yatırımı değil, tasarrufu ve devlet tekelini desteklemek esasına dayandığı için, üretimde büyük gelişme sağlayamamıştı. Demiryolu politikası büyük masraflara yol açmış ve on yılda ancak 1800 km. hat döşenebilmişti. Köylünün iktisadi durumu ise durmadan kötüleşiyordu. Milli Mücadele'yi kazanan ülkenin durumu 1930 yılında neredeyse savaş öncesinin kötü şartlarına dönmüştü. Düzen süratle bozulmaya yüz tutarken, dertleri dile getirmek isteyen gazeteler, mahkemeler vasıtasıyla susturulmuş, Büyük Millet Meclisi ise değil bu politikaları eleştirmek, sesini dahi çıkaramaz bir hâle gelmişti. Bu duruma üzülen Gazi Mustafa Kemal Paşa, partiyi içeriden denetleyerek yola getirmenin mümkün olmadığını görmüş ve ancak Büyük Millet Meclisi içinde bir denetleme mekanizması yaratmak, yani demokrasiyi tekrar kurmakla işlerin düzelebileceğini anlamıştı. Gazi Paşa verdiği bir demeçte, Büyük Millet Meclisi'nde ve millet önünde yapılan işlerin açıkça tartışılması için, sağlam fikirli kimselerin parti hakkındaki düşüncelerini serbestçe ortaya koyarak

14:05 18 %

memleketin yüksek çıkarlarını aramalarını gençliğinden beri arzu ettiğini söylemiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası bu düşüncelerin neticesinde kurulmuştur.

Gazi çok sevdiği ve güvendiği arkadaşı eski başbakanlardan Fethi [Okyar] Bey'i çağırarak bu partiyi 12 Eylül 1930'da resmen kurdurmuştur. Yeni duruma göre cumhurbaşkanı artık tarafsız, partilerüstü bir rol alacaktı. Serbest Cumhuriyet Fırkası, bu şekilde kurulmuş ve kısa zaman içinde kuvvet kazanmakla kalmayıp Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ciddi bir rakibi olmuştur. Halk, iktidara gelecek partinin her koşulda Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan daha kötü olamayacağı düşüncesiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı desteklemiş ve belediye seçimlerinde ona bir hayli oy vermiştir. Fakat seçimlerde yolsuzluk yapıldı iddiasıyla yeni partinin kazandığı 502 belediye başkanlığının ancak 22'si kabul edilmiştir. Bilhassa Parti Başkanı Fethi Bey'i İzmir'de muazzam bir kalabalığın karşılaması, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kötü icraatının karşısında sadece bir muhalif grubun değil, milletin bulunduğunu göstermiştir. Böylece, yedi seneden beri Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarına karşı biriken tepkiler ağır eleştiriler şeklinde ortaya çıkmaya başlamıştır.

Cumhuriyet Halk Fırkası ileri gelenleri ve İsmet Paşa, tenkitlerin aslında partiye değil, rejime ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı yöneltildiğini ileri sürerek, Gazi'nin partilerüstü kalamayacağını iddia etmişlerdir. Gazi ise daha üç sene evvel 1927 seçimlerinde halka "benim fırkam" şeklinde takdim ettiği Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan birdenbire bu şekilde ayrılamayacağını anladığı için Serbest Fırka'yı korumaktan vazgeçmiştir. Halkın bir kısmı, Gazi'nin İsmet Paşa'yı uzaklaştırmak istediği için Serbest Fırka'yı kurduğu söylentilerini gerçek olarak kabul ediyordu. İşte bu gelişmeler sonunda Serbest Fırka idare heyeti, Gazi'nin telkinlerine uyarak kendi kendini feshetmiştir. Serbest Fırka'nın kapanması, bizzat İsmet İnönü'nün sonradan itiraf ettiğine göre, Türkiye'ye demokrasinin girmesini on beş yıl geciktirmiştir. Partinin feshinden bir buçuk ay kadar sonra, yani 23 Aralık 1930'da patlak veren Menemen Olayı'nı bu fırkanın faaliyetlerine bağlayanlar şüphesiz ki yanılmaktadır. Bir tarikata da mensup olan Giritli Mehmed adında birinin çıkardığı ve yedek subay Kubilay'ın öldürülmesiyle sonuçlanan bu olay, düpedüz dar çerçeveli bir irtica olayından başka bir şey değildir.

14:05 18 %

Serbest Fırka, Cumhuriyet tarihinde bir dönüm noktasıdır. Zira öteden beri "yeni" ile "eski" arasında derinleşen farklar artık birbiriyle bağdaşamayacak duruma gelmiştir. Bundan sonra yapılan inkılaplar, doğrudan insanların hayatının bir parçası hâline getirilmeye çalışılarak topluma zorla empoze edilmeye çalışılmıştır. Nitekim 1930'dan 1935'e kadar çıkarılan soyadı, kıyafet ve kadın hakları kanunlarında bu maksadı görmek mümkündür. Serbest Fırka zamanındaki yayın ve belgelerin gösterdiği gibi halkın muhalefeti, fakirlikten, hürriyetsizlikten, işsizlikten, ağır vergilerden ve buna benzer şikâyetlerden kaynaklanmaktaydı. Serbest Fırka'nın kapanmasından kısa bir zaman sonra yurtta uzun bir geziye çıkan Mustafa Kemal Paşa, bu gerçeği bütün çıplaklığı ile görmüş ve bu şartlar altında muhalefetin daha da güçleneceğini anlamıştı.

Bu arada, Serbest Fırka'nın İslâmî değerlere önem vermesi yüzünden parti mensupları irticayı hortlatmakla itham edilmiş ve bu durumdan istifade eden sol ve komünist yayınlar birdenbire artmıştır. İktidarın ise halkın muhalefeti desteklemesinin hakiki sebeplerini aramadan, bu muhalefeti gericiliğe ve bilgisizliğe bağlaması, hem hükümet partisinin hem de halkın henüz demokrasiye hazır olmadıkları izlenimini yaratmıştır ki bu Türk milletinin milli benliği ve tarihî gelişimi ile ters düşmüştür.

1931'de toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası kurultayında, parti programı köklü bir şekilde değiştirilerek partinin temel ideolojisinin cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık olduğu ilan edilmiştir. 1937'de bu ilkeler altı ok şeklinde partinin amblemi hâlini aldıktan sonra anayasaya konulmuş ve rejimin ayrılmaz bir parçası hâline gelmesine çalışılmıştır ki bu da 1945-1946 yıllarına kadar devam etmiştir. Toplu olarak Kemalizm adı altında ifade edilen bu altı ilke, daha önceki durumundan farklı olarak, bilhassa 1930'dan sonra önem ve içerik bakımından yeni bir kimlik kazanmıştır. Bu ilkelerin ikisi, yani milliyetçilik ve halkçılık, tarihî bir gelişmeden sonra Milli Mücadele'nin temel ilkeleri olmuşlardır. Cumhuriyetçilik bu iki temel ilkenin mantıklı bir sonucudur. Geri kalan üç ilke ise 1920'den sonra doğmuş ve diğer ilkeleri tamamlamıştır.

Daha önce de işaret edildiği gibi Cumhuriyet devrinde milliyetçilik; dinî, tarihî, örfi ve ırkî esaslardan ayrılarak laik esaslar üzerine oturtulmak istenmiştir. Tarihe

14:05 18 %

dayanmayan ve tarihî devamlılığı olmayan bir devlet ve toplumun var olması mümkün olmadığına göre, tarihî temeli olmayan bir milliyetçiliğin de kısa ömürlü olacağı aşikârdı. Çok iyi bir tarih bilgisine sahip olan ve bu durumu kısa zamanda gören Gazi Paşa, Türk tarihinin başlangıcını Osmanlı devrinde değil, İslâm öncesi devirlerde aramak istemiştir. Böylece başlayan Türk tarihi ve dilini araştırma faaliyetleri bir bilim dalı olmaktan ziyade, tarihi yorumlayarak yeni bir millet yaratma şeklinde gelişmiştir. Özetle dil ve tarih, 1930'dan sonra bu yeni milliyetçiliğin temel taşları olmuşlardır. Daha 1931'de kurulması tasarlanan ve nihayet 1932'de kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ile Türk Dilini Tetkik Cemiyeti (Tarih ve Dil kurumları) ana gaye olarak laiklik ilkesi doğrultusunda, yani İslâmiyet ve mümkün mertebe Osmanlı devriyle ilgisi olmayacak, bir dil ve tarih araştırması yapmayı ve milli benliği buna göre yaratmayı öngörmekteydi. Hâlbuki modern Türkiye'nin, bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın, ortaya çıkmasını hazırlayan şartların Osmanlı Devleti'nin iç yapısındaki gelişmelerin sonucu olduğu düşünülürse, Osmanlı mirasını gereği gibi hesaba katmayan bir tarih ve dil esasına dayanan milliyetçiliğin uzun ömürlü olmayacağı aşikârdı.

Nitekim Tarih Kurumu, çalışmalarının ağırlığını kısa bir süre sonra İslâm öncesi Türklerin tarihinden ziyade, Selçuklu ve Osmanlı devirleriyle Cumhuriyet tarihi araştırmalarına vermiştir. Fakat bu arada aynı kurumların Türk tarihinden ziyade eski Anadolu kavimleri tarihi üzerinde gereğinden fazla mesai sarf etmesi milli kültürümüz için büyük bir talihsizlik olmuştur. Bilhassa dil çalışmalarında takip edilen yolun yanlışlığı ve ideolojik bir mahiyet kazanması günümüze kadar devam etmiş ve Türkçenin yıpranmasına sebep olmuştur. Hâlbuki Atatürk, dili milliyetçiliğin ayrılmaz bir parçası, milleti birleştiren bir bağ olarak görmüştür. Bu tarihî bir gerçektir ve bunun aksini iddia etmek imkânsızdır. Atatürk, dilin sadeleşmesini ve Türkçeleşmesini bu esaslar dâhilinde görmüştür. Milli birliğin temeli olan milli kültürümüzün öncülüğünü yapma görevi Türk Ocakları'na verilmiştir. Daha 1930 yılına kadar övülen ve Cumhuriyet Halk Fırkası ile ilişkili olduğu söylenen Türk Ocakları, 1931 yılında kapatılmış, yerini 1932'de doğrudan doğruya Cumhuriyet Halk Fırkası'na bağlı ve devlet bütçesiyle desteklenen Halkevleri'ne terk etmiştir. Hâlbuki Türk Ocakları bağımsız bir idareye sahip oldukları gibi hars birliği, yani kültür

14:05 18 %

birliğine ve bu birliği yaratan dinî, tarihî, geleneksel bağlara önem vermekteydi. Halkevleri ise tamamıyla partiye bağlı, onun emrinde çalışan ve daha ziyade maddi kaynaklardan, yani halk dili, folklor, günlük yaşayış gibi esaslardan bir milli benlik yaratma gayesiyle çalışmaktaydı. Kısacası bu iki kurum, iki ayrı milliyetçiliğin ifadesi şeklini almıştır. Bugün milli kültür sahasındaki çalkantıların esas sebepleri bu ayrılığa dayanmaktadır.

Bu devrin en çok tartışmaya sebep olan ve sancıları günümüze kadar devam eden gelişmesi laiklik ilkesinin kabulü ve uygulama şekli olmuştur. Laiklik, belki de içinde bulunulan şartlar dolayısıyla ne millete doğru dürüst anlatılabilmiş, ne de laik olmanın şartları yerine getirilebilmiştir. Bilhassa laiklik ilkesinin kabul edilmesinde en etkili husus olan dinin devlet işlerinden ayrılması ve siyasete karıştırılmaması görüşü, bütün kanuni tedbirlere rağmen bir türlü arzu edilen seviyede gerçekleştirilememiştir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki laiklik konusu 1931'den ve bilhassa Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'nın baş ideolojisi hâline gelerek iktidar tarafından cumhuriyetçiliğin ve milliyetçiliğin ayrılmaz bir parçası hâline getirilmeye çalışılmıştır. Gerçek halkçılığı unutan ve halktan gittikçe kopan Cumhuriyet Halk Fırkası, halk tarafından kabul edilecek hakiki manada sosyal ve ekonomik refah yollarını bulamamış ve sonuçta halkla karşı karşıya kalmış ve onunla çatışır konuma gelmiştir. Halkı cahil ve irticaya meyilli göstermek ve dolayısıyla kendini Cumhuriyet'in tek koruyucusu rolüne koymak Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarı için devamlı bir siyaset hâline gelmiştir. Bu duruma düşen Cumhuriyet Halk Fırkası, dört elle laikliğe sarılarak laikliği kendi iktidarının ve çıkarının ideolojisi hâline sokmuştur. Bu siyaset neticesinde Türkiye'de din ve laiklik, tamamıyla siyasi bir veçhe kazanarak hem düşünce hayatına hem demokrasiye hem de bizzat dine ve laikliğe büyük zarar vermiştir. Bu arada dinsiz ve komünist çevrelerin İslâm'a karşı yıpratıcı hücumlarını önleyecek tedbirlerin alınmaması % 98'i Müslüman olan Türk milletini son derece üzmüştür.

1930'ların iktisadi meselelerine gelince, Atatürk milletin bu hususta ki sıkıntılarını da yakından takip etmiştir. Gazi, samimiyetle halkın refahını düşünüyor ve ekonomik konularda İsmet Paşa'nın hiç başarı gösterememesinden durmadan şikâyet ediyordu.

14:05 18 %

İsmet Paşa kendi dar bürokratik düşüncesine uygun düştüğü için 1932'de Sovyetler Birliği'ne yaptığı bir gezide Sovyetlerin beş yıllık planını çok beğenmiş ve buna benzer bir planın Türkiye'de devlet tarafından uygulanması fikrini benimsemişti. Buna karşılık Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Peker, her alanda olduğu gibi ekonomide de Almanya'nın nasyonal sosyalizmini benimsiyordu. Özel teşebbüse önem vermeyen bu iki aşırı iktisadi-bürokratik görüş karşısında Gazi, daha değişik bir yol denemeyi tercih etti. 1923'te İzmir İktisat Kongresi'ndeki konuşmalarından da anlaşılacağı gibi, kendisi Türkiye'nin sosyal ve ekonomik yapısını çok yönlü bir doku olarak ele almakta; Türkiye'yi işçiler, köylüler, sanatkârlar, ticaret erbabı, serbest meslek sahipleri, arazi sahipleri gibi çeşitli iş zümrelerinden meydana gelen bir toplum olarak görmekteydi. Neticede Gazi'nin karma ekonomi görüşü, yani özel teşebbüse yer veren fakat kişilerin yapamadığı işleri devlet kuruluşları eliyle yapma düşüncesi galip geldi.

Özel teşebbüse yer veren ve İş Bankası'nı kuran Celal [Bayar] Bey, 1932'de İnönü hükümetinde, İnönü'nün muhalefetine rağmen, iktisat vekilliğine getirildi. Bu arada İsmet Paşa'yı destekleyen, hatta daha da ileri giderek tamamıyla devletçi ve materyalist bir felsefe ile hareket eden ve öncülüğünü Şevket Süreyya ile Yakup Kadri'nin yaptığı *Kadrocular* etkili bir yayın faaliyetine başlamışlardı. Fakat bu faaliyet, milli birliği bölücü bir akım olarak görüldüğü için Atatürk'ün direktifiyle durdurulmuştur. İşte İnönü-Bayar çekişmesi Türk siyasi hayatında bu şartlar altında başlamış ve uzun yıllar devam etmiş, sonunda İsmet Paşa'nın başbakanlıktan istifa ettirilip yerine Celal Bayar'ın tayin edilmesi [1937] ile yeni bir safhaya geçmiştir. Yukarıdaki değişiklikler neticesinde Türk iktisadi hayatında iyiye doğru bir gelişme kaydetmek mümkün olmuş, Türk tarihinin ilk köklü endüstrileşme devri bazı temel fabrikaların kurulmasıyla başlamıştır.

Cumhuriyet devrinin dış siyasi olayları, Atatürk'ün büyük şahsiyeti ve ileri görüşlülüğü sayesinde başarıyla gelişmiştir. Üç yıl düşman olarak savaştığımız Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi sonucunda aradaki pürüzlerin çoğu halledilmişti. Hatta İtalya ile Almanya'ya hâkim olan faşist idarelerin yayılma tehlikesine karşı, Atatürk'ün önderliğinde kurulan Balkan Paktı'na (1934) Yugoslavya

14:05 18 %

ve Romanya ile birlikte katılan Yunanistan, Türkiye'nin müttefiki durumuna gelmişti. Atatürk, Amerika ile Avrupa devletlerinin İtalya ve Almanya'daki rejimlerle haddinden fazla meşgul olmalarını ve bu arada Rusya'daki komünist rejimin yaratacağı tehlikelere karşı tedbirsiz davranmalarını şiddetle eleştirmiş ve bu hususlaki düşüncelerini kendisini ziyarete gelen Amerikalı General MacArthur'a söylemekten de çekinmemiştir (1932). Atatürk, bu ülkeleri ikaz etmekle yetinmemiş, bizzat harekete geçerek, Sovyet yayılmasına karşı Türkiye, İran, Afganistan ve Irak'ı da içine alan ve Balkan Paktı'ndan sonra Ortadoğu'da bir nevi emniyet çemberi teşkil eden Sadabad Paktı'nı da 1937'de kurdurmuştur. Atatürk Türkiyesi'nin bu kararlı ve dengeli dış siyaseti, bütün dünyada takdirle karşılanmıştır. Keza Atatürk, Sadabad Paktı'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Hatay'ın anavatan topraklarına katılmasını da sağlamıştır.

Böylece Türkiye, sosyal, siyasal ve ekonomik alanda büyük değişikliklere uğramış ve başarıların eşiğine gelmişti. Ancak kendini milletine vermiş, milletinin varlığı ve refahı için her yolu denemiş olan Atatürk'ün sıhhati de bozulmaya başlamıştı. Siroz hastalığı durmadan ilerlemiş ve nihayet 10 Kasım 1938'de Atatürk'ü fani dünyadan alıp götürmüştür. Dünyada hiçbir millet, başkanını Türk milletinin Atatürk'ü sevdiği kadar sevmemiştir. Uğradığı bütün zorluklara ve baskılara, sıkı rejime rağmen halk Atatürk'e daima bağlı kalmış, ondan sevgisini ve desteğini esirgememiştir. Halk arasına karışmış, halkın hayatını yaşamış ve onlara karşı derin sevgi beslemiş Atatürk, Türklere tarihte ilk defa kendi öz adlarını taşıyan bir devlet ve cumhuriyet vermiştir. O, Türk halkını bir millet hâline getirerek dünyadan göçmüştür. İnkılapların ana gayesinin millî-medeni bir Türk devleti yaratmak olduğunu defalarca söylemekten de vazgeçmemiştir. Aslında milli ve medeni olmak kendi benliğinin, kimliğinin ve kültürünün bilincine varmak olduğuna göre, kendisinin inkılaplarına karşı çıkmanın, medeni olduğunu düşünen bir Türk için mümkün olmadığı ortadadır.

3.
İNÖNÜ DÖNEMİ VE DEMOKRASİYE GEÇİŞ (1938-1950)

Atatürk'ün ölümüyle Cumhuriyet'in kuruluş devri tamamlanmış oluyordu. Bundan sonraki dönem, Cumhuriyet'i ve inkılaplarını toplumun temel görüşleri, duyguları ve

14:05 18 %

istekleriyle bağdaştırmakla geçecektir. Yeni siyasi rejimin Avrupa'dan aldığı bazı fikir ve kurumların, bir anda toplumun yüzyıllardan beri benimsediği sosyal değerlerin, inançların ve binlerce seneden beri geliştirdiği tarihî kimliğinin yerini alamayacağı aşikârdı. Fakat Cumhuriyet rejiminin yaptığı inkılaplarla yeni bir arayış ve düşünce şekli yarattığı, bunların bilhassa genç nesiller arasında kök salmaya başladığı da bir gerçektir. Yeni eğitim seferberliği neticesinde şehir ve kasabalarda sayısı artan ilkokullar ve bilhassa ortaokul ve liselerden mezun olanlar Cumhuriyet ideolojisi ile yetiştirilmekteydiler. "Halkçılık", anayasanın bir ilkesi olmakla birlikte, bunun demokratik ve Milli Mücadele sırasındaki halkçılık ile bir ilgisi kalmamaya başlamıştı. Cumhuriyet'ten önce görülen halk ve idareci (avam-havas) ikiliği bu dönemde daha yaygın hâle gelmişti. Yine de Cumhuriyet, halka ve çoğunluğa dayanan bir rejimdi. Atatürk yüz elli senelik sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel gelişmeyi doğal sonucuna ulaştırmış, bu tarihsel gelişme çizgisini Cumhuriyet şeklinde kurumsallaştırmıştır.

Reformların bazıları tarihî gelişime bir bakımdan uygun düşmekte, bazıları ise hem tarihle hem reform kavramı ile çatışma hâlinde bulunmaktaydı. Reformların birçoğu zamanla kısmen tadil edilerek toplumun tarihî ve kültürel benliği ile bağdaştırılabilecek duruma sokulabildi. Her ne kadar yeni ile eskinin kaynaşması daha Atatürk zamanında başlamış olsa da, olgunlaşma devresine İsmet İnönü zamanında girmiştir. Gerçi İnönü'nün cumhurbaşkanlığının ilk altı yılında birçok aşırılıklara ve suniliklere gidilmişse de toplumdaki Osmanlı-İslâm benliğini ve kişiliğini inkılaplarla bağdaştıran milli devleti ve Cumhuriyet'i kuvvetlendirme gayreti devam etmiştir. Sosyolojik ve psikolojik incelemeler göstermiştir ki bir toplum içinde meydana gelen kültür ve düşünce değişimleri, bilhassa devlet tarafından zorla kabul ettirilen değişimler, herkesin ortaklaşa kabul ettiği bazı temel değerleri, kurumları ve tarihî hatıraları hiçbir zaman kökünden söküp atamamaktadır. İnkılaplar, toplumu hem geçmişi hem geleceği hem de bütün sosyal yapısı ve rejimi hakkında yeniden bir bilinçlenmeye sevk eder. Toplumların bilinçlenmesi ise inkılapların en büyüğüdür. İşte Türkiye'de de inkılaplar böyle bir bilinçlenme çığırı açmıştır. Ayrıca inkılapların siyasi düşünce üzerindeki etkisi de çok büyük olmuştur. Gerçi düşünce, yaşayış ve davranışlarda alaturka-alafranga ikiliği devam etmişse de artık bu ikiliğe son vermenin ihtiyacı duyulmaya başlanmış ve bu konuda tartışmalar

14:05 18 %

yapılmıştır. Toplumun meselelerini çözecek yolları eninde sonunda toplum içinde ve toplumun kendi gücüne dayanarak bulma mecburiyeti anlaşılmaya başlanmıştır.

İnönü devri, toplumun aşırı ideolojik bir ortamdan daha ılımlı, doğal ve topluma daha yakın bir hayat şekline geçişini ifade eder. Ancak İnönü'nün bu ılımlılığı yanında laiklik ve kültür politikasında aşırı bazı hareketlerine de rastlanır. İnönü devrinin 1945'e kadar olan ilk kısmı İkinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu bunalımlardan etkilenmiş, ikinci kısmı yani 1950'ye kadar olan süre ise çok partili demokrasiye geçiş mücadelesi içinde çalkalanmıştır.

Atatürk'ün ölümünden hemen sonra İnönü, tek muhalif oyla (Hikmet Bayur) cumhurbaşkanı seçilmiş, iki buçuk ay kadar sonra da kabineye fazla dokunmadan, sadece Başbakan Celal Bayar'ı uzaklaştırıp yerine Dr. Refik Saydam'ı iş başına getirerek iktidar sahnesinde yerini almıştır. İnönü, inkılapları korumak ve dünya siyasi krizi karşısında karar verme yetkilerini tek elde toplamak maksadıyla parti ve devlet birliğini sağlam tutmaya çalışmıştır. Neticede hem devlet hem de partinin değişmez başkanı olarak kendini "Milli Şef" ilan ettirmiştir. Sadece Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ni İçişleri Bakanlığı'ndan ayırmıştır. Böylece tatbikatta parti ile hükümet birbirinden kısmen de olsa uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bir müddet sonra da Cumhuriyet Halk Partisi içinde meydana getirilen müstakil grupla bir çeşit sadık muhalefet yaratılmak istenmiştir.

Bu arada, Altıncı Büyük Millet Meclisi'ne seçilmiş olan Milli Mücadele'nin bazı tanınmış simaları ile yeni nesilden gelen bazı gençleri aynı hükümette toplayarak karma bir kabine teşkil edilmişti. Mesela İnönü kabinelerinde yer alan Şükrü Saracoğlu, Hasan Ali Yücel, Suat Hayri Ürgüplü, Ali Rıza Türel gibi tanınmış bakanlar Milli Mücadele'ye katılmamış veya bu mücadelede ikinci derecede rol almış kişilerdi. Temel eğitimlerini Cumhuriyet devrinde aldıkları için bir bakıma kendilerine Cumhuriyet devri neslinin gerçek temsilcileri olarak bakmak daha yerinde olur. İşte bu yeni nesil, Cumhuriyet ilkelerine hem aşırı bağlılık gösteriyor, hem de bu ilkelerin yorumunda kendi şahsi görüşlerine göre yenilikler getiriyorlardı. İnönü devrinin ilk yıllarında kraldan fazla kralcı olan, yani inkılapları getirenlerden daha fazla inkılapçı olmak mecburiyetini duyan bu yeni idareci nesil laikliğe birinci derecede önem

vermiştir. Ancak laikliğin manası bir hayli değişmiş, bu kez dinle veya dinî vecibelerl ilgili herhangi bir söz veya davranış laikliğe aykırı olarak görülmüştür. Bu hususu anlamak için 1938'den sonra laikliğe aykırı hareket edildiği gerekçesiyle hâkim önün gelen davalara bir göz atmak yeterlidir. Bu politika halk arasında hükümetin bilinçl olarak dine karşı hareket ettiğine dair bir kanaat uyandırmıştır. İnönü devrinde dili Türkçeleştirilmesi yavaş yavaş siyasi bir veçhe almaya başlamıştır. Bu gayretin en açı ifadesi, 1945'te anayasanın meclis tarafından Türkçeleştirilmesinde görülür.

İnönü devrini hemen hemen başından sonuna kadar etkisi altına alan ve iç rejimi d doğal gelişmesinden alıkoyan ana gelişme İkinci Dünya Savaşı olmuştur. 1939'd patlak veren savaş, Türkiye'nin o tarihe kadar güttüğü tarafsız dış siyasetinde büyü değişiklikler meydana getirmiştir. Sovyetlerin, Çarlık politikasına dönerek Boğazlar'ı statüsünü kendi çıkarlarına uygun bir şekilde değiştirmek istemeleri ve mihve devletlerinin Akdeniz'deki emelleri, Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile ilişkilerin güçlendirmeye sevk etmiştir. İşte bu amaçla 1939 yılında imzalanan üçlü yardım antlaşmasıyla Türkiye Batı Bloku'na girmiş, fakat Almanya ile olan dostluğunu d devam ettirmiştir. İkinci Dünya Savaşı süresince Batılı müttefiklerinden v Sovyetlerden gelen baskılara ve İnönü'nün Roosevelt ve Churchill ile yaptığ görüşmelere rağmen Türkiye fiilen savaşa girmemiştir. Yine de 1944'te Almanya v Japonlarla diplomatik ilişkilerini kesmek zorunda kalmış, 1945'te onlara karşı şekle savaş ilan etmiştir. Bu hareketin ise kurulmakta olan Birleşmiş Milletler'e girme şartını yerine getirmek gayesiyle yapıldığı bilinmektedir. Nitekim 1945 yılında Sa Francisco'da toplanan Birleşmiş Milletler Konferansı'na Türkiye kurucu üye olara katılmıştır.

İnönü devrinde Türkiye'yi çok köklü olarak etkileyen, siyasi rejimin ve Cumhuriye Halk Partisi'nin içten zayıflamasının esas sebebi ekonomi olmuştur. İnön cumhurbaşkanı olup Celal Bayar'ı başvekillikten uzaklaştırınca, alışık olduğ bürokratik devletçi ve tekelci iktisadi politikayı tekrar yürürlüğe koymuştur. Aske harcamaların artması yüzünden bütçe giderleri de artmış, savaş sebebiyle ithala yapılamayan birçok madde karaborsaya düşmüş, fiyatlarda büyük artışla kaydedilmiştir. Hükümet ise İnönü'nün bürokratik, tekelci görüşüne uyarak üretim

14:05 18 %

artırma yollarını aramaktansa mevcut kaynakları alabildiğine sömürme yoluna gitmiştir. Bu hususta, İnönü eski Osmanlı mali felsefesini aynen kabullenmiştir.

İktisadi sahadaki bu kötü gidişe dur demek için 1940'ta çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile milli savunmayı gerçekleştirmek, fiyat artışlarını, karaborsayı ve vurgunculuğu önlemek üzere hükümete çok geniş yetkiler verilmiştir. Ekonomik gerçeklerle pek ilgisi olmayan bu kanun, başarısız kaldığı gibi ticari ve sınai faaliyetleri de sekteye uğratmıştır. Kısmen bu kanunun başarısızlığını gidermek, kısmen de vurgunculukla elde edilen kazançlardan vergi almak bahanesiyle 1942'de Varlık Vergisi, 1944'te de Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu çıkarılmıştır. Bu ikinci kanun, köylüyü, belirli miktarda tarım ürününü tespit edilen fiyatlarla devlete satmaya mecbur tutuyordu. Ürünü olmayan köylünün evi, öküzü, hatta tarlası satılıp vergi karşılığı olarak alınmaktaydı. İtiraf etmek gerekir ki Türk köylüsü hiçbir devirde manen ve maddeten bu kadar perişan bir duruma düşmemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılında Türkiye'nin ekonomisi savaş görmüş ülkeler kadar perişan bir durumdaydı. Savaş yıllarında üretim 16 milyar liradan 5.9 milyara ve kişi başına gelir 431 liradan 316 liraya düşmüştü. Ayrıca savaş sonu Türkiyesi, dış politika alanında kendini yalnız bulmuştur. Batılı müttefikler Türkiye'nin savaşa girmemesini 1939 Antlaşması'na aykırı bularak ondan yüz çevirmişlerdir. İşte bu şartlar içinde Sovyetler Birliği, Türkiye'nin yalnızlığından istifade ederek Boğazlar'da askerî üsler ve yurdun kuzey bölgesindeki Kars ve Ardahan'ı istemiştir. Daha 1919'da Sovyetler tarafından ortaya atılan istekler, 1945 ve 1946 yıllarında, yani Sovyetlerin çok kuvvetli göründüğü bir zamanda çok daha açık ve tehlikeli bir şekilde tekrarlanmıştır. Sovyetlerin askerî üs ve toprak istekleri Türkiye'nin iç ve dış politikasını kökünden etkilemiştir.

Amerika Birleşik Devletleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın koruyucusu durumuna girince, Türkiye bu durumdan istifade ederek bu ülke ile ilişkilerini geliştirmeye ve Sovyet isteklerine karşı koyabilmek için Amerika'nın desteğini kazanmaya çalışmıştır. Amerikalıların Sovyet tehdidini iyi değerlendirerek Türkiye'yi destekleme kararı, Türkiye için büyük bir ferahlık yaratmıştır. 1946'da Amerikan savaş gemileri İstanbul'u ziyaret etmiş, ertesi sene komünizmin yayılmasını önlemek için

14:05 18 %

Amerika'nın Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye ile Yunanistan'a yardım edeceğini ilan etmesiyle de Sovyet istekleri sonuçsuz kalmış ve böylece Türkiye Batı Bloku'na daha da yaklaşmıştır. Bu ise Türkiye'yi totaliter devlet düşüncesinden demokratik düşünceye kaydırarak biraz geç de olsa Atatürk'ün arzu ettiği demokratik hayata geçilmesini kolaylaştırmıştır.

İşte Türkiye'nin totaliter tek parti rejiminden çok partili demokrasiye geçişi bu ortam içinde oluşmuştur. Saracoğlu hükümetinin sunduğu 4753 sayılı Toprak Kanunu'nun (çiftçiye toprak dağıtılması ve çiftçi ocakları kanunu) bazı maddeleri, bilhassa 17. madde görüşülürken, totaliter rejim çok ağır eleştirilere uğramıştır. Tartışmalarda ön planda rol alan Aydın mebusu Adnan Menderes, ayrıca Türkiye'deki siyasi rejimin Birleşmiş Milletler Anayasası ile bağdaşmayacağını çok açık ve sert bir dil ile belirtmiş ve Toprak Kanunu'nun Almanya'dan alındığını ileri sürmüştür.

İnönü'nün siyasi ve sosyal durumun müsaade ettiği oranda, Türkiye'nin daha normal siyasi bir rejime kavuşabileceğini ve hatta muhalefet partilerine izin verilebileceğini söylemesi üzerine ilk kez Nuri Demirağ 6 Haziran 1945'te Milli Kalkınma Partisi'ni kurmuştur. Fakat asıl muhalefet partisini 7 Haziran 1945'te dörtlü takrir ile Türkiye'de demokrasinin ne zaman kurulacağını soran Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes -ki hepsi CHP üyesiydiler- kurmuşlardır.

1946 yılının başında kurulan Demokrat Parti, Serbest Fırka durumuna düşer korkusu ile başlangıçta fazla üye çekmemiştir. Fakat partinin gerçekten bir muhalefet partisi olduğu anlaşılınca halk partiye görülmemiş bir rağbet göstermiştir. Demokrasiye geçişin kaçınılmaz olduğunu gören CHP, 1946'da yaptığı bir olağanüstü kongre ile "değişmez başkanlığı ve müstakil grubu" kaldırarak parti başkanının her dört yılda seçimle başa getirilmesini kabul etmiştir. Bu arada parti kurulmasını yasaklayan Cemiyetler Kanunu'nun 19. maddesi değiştirilerek Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez muhalefet partilerinin katıldığı tek dereceli seçime gidilmiştir.

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan ve hiç de sıhhatli olmayan seçimi her ne kadar CHP kazanmış olsa da Demokrat Parti de meclise 64 mebusla girebilmeyi başarmıştır. Bu tarihten sonra Demokrat Parti, muhalefete tam emniyet tanıyan İnönü'nün 12 Temmuz 1947 Beyannâmesi yayınlanıncaya kadar var olma mücadelesini ancak halkın

14:05 18 %

büyük desteği ile devam ettirebilmiştir. 1946 seçimlerinden sonra başkanlığa getirilen Recep Peker, muhalefeti yıkıcılıkla ve Atatürk inkılaplarına ve laikliğe karşı olmakla itham etmiştir. Recep Peker, 1947 yılı Eylül ayında istifa edince Demokrat Parti durumunu ancak sağlamlaştırabilmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi hükümeti iki noktadan ağır eleştirilere maruz kalıyordu: a) Aşırı devletçiliği, b) Laikliği eksik ve yanlış uygulaması. Katı devletçiliğin iktisadi sıkıntıya sebep olduğu gerekçesiyle ekonomide mutlaka özel teşebbüse yer verilmesi isteniyordu. Laiklik konusunda ise hükümetin anayasaya aykırı olarak halkın inanç hürriyetini kısıtladığı, dinî vecibeleri yerine getirecek kimseleri yetiştiren okulları kapattığı ve hacca gitmek isteyenlere engeller çıkardığı belirtiliyordu.

Sonunda Cumhuriyet Halk Partisi, yavaş yavaş iç tüzüğünde ve programında yaptığı değişikliklerle normal bir parti hâlini almaya ve böylece halka yaklaşmaya başlamıştı. Bu doğrultuda, 1947-1949 yılları arasında yapılan uzun tartışmalardan sonra Cumhuriyet Halk Partisi hükümeti din okullarının açılmasına karar vermiştir. Nihayet Demokrat Parti baskısı altında Recep Peker ve Hasan Saka hükümetlerinden sonra gelen Şemseddin Günaltay hükümeti, muhalefetin istediği şekilde, yani adli teminat altında gizli oy ve açık tasnif usulünü öngören bir kanunu kabul etmiştir. Demokrasinin Türkiye'ye yerleşmesi ve muhalefetin tam güvenlik içinde çalışması için İsmet Paşa da gayret göstermeye başlamıştır.

Cumhuriyet'e ve Atatürk'e saygı ve bağlılık her iki partinin ortak kabul ettiği hususlardı. İki ana partinin ideolojileri, programları ve teşkilatları ilk görünüşte birbirinden pek fazla ayrılmamakla beraber, yine de aralarında bazı önemli farklar vardı. Demokrat Parti'nin aşağıdan yukarıya kurulmuş olmasına karşılık Cumhuriyet Halk Partisi hâlen yukarıdan aşağıya kurulu bir teşkilat durumundaydı. Demokrat Parti'nin orta sınıf meslek erbabına, arazi sahiplerine ve köylülere dayanmasına karşılık Cumhuriyet Halk Partisi bürokrasiye, okumuşlar zümresinin alt tabakalarına, devletçilik sayesinde zengin olmuş tüccarlara, bazı büyük toprak sahiplerine ve aşiret reislerine dayanmaktaydı. Ekonomide Demokrat Parti özel teşebbüse; Cumhuriyet Halk Partisi ise devletçiliğe önem vermekte, her ikisi de komünizm ve sosyalizmi reddetmekteydi.

İşte bu şartlar içinde yapılan 14 Mayıs 1950 seçiminde Demokrat Parti oyların 53'ünü alarak 408 mebusluk kazanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi oyların % 39.9'u elde etmesine rağmen ancak 69 mebus çıkarabilmiştir. Türkiye, sandık başında şidd ve baskıya başvurmadan, barış ve huzur içinde, halkın oyuna dayanarak köklü b siyasi ve sivil inkılap yapmayı başarmış, böylece Atatürk'ün yerleşmesini istediği ç partili demokratik hayat Türkiye'de başlamıştır.

4.
DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI
(1950-1960)

Demokrat Parti'nin serbest tek dereceli seçim ile halkoyuna dayanarak iktida gelmesi, Türkiye'nin ve Türklerin tarihinde başlı başına büyük bir inkılaptır. Tarih ilk defa baskı ve tepeden inme diktaya dayanmadan meydana gelen bu iktid değişikliği her şeyden evvel sivil bir inkılabın ifadesidir. Cumhurbaşkanı seçilen Cel Bayar ve başbakanlığa gelen Adnan Menderes, Milli Mücadele'ye katılmış kimselerd Adnan Menderes, Cumhuriyet Halk Partisi Müfettişliği ve Serbest Fırka Bölg Başkanlığı bir yana bırakılırsa devlet bürokrasisinin şartlandırıcı etkisinden uza kalmış bir kişiydi. Demokrat Parti'nin seçim başarısı, köylülerin, küçük tüccar v esnafın, serbest meslek erbabının ve bir kısım okumuşların oylarına dayanıyord Gelişmekte olan ve bugün "orta direk" dediğimiz zümrenin gerçekleştirdiği bu seçi başarısı, aslında 27 sene devam eden tek parti rejimine karşı birikmiş şikâyetlerin b ifadesi olduğu kadar, hızla değişen toplumun ileriye dönük özlemlerini de ifad ediyordu. İki büyük partiye dayanan Türk demokrasisi, 1950'de sağlam bir tem üzerine oturmuş gözüküyordu.

Yeni parti daha ilk seneden itibaren Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde büyü değişiklikler yaratmıştır. Ucuz kredi vermek suretiyle tarım sahalarında tam b patlamaya sebep olan Demokrat Parti, iktisadi hayat ile eğitim alanında başar neticeler almıştır. Bununla birlikte Demokrat Parti iktidarı, devletçiliği ve devl işletmelerini muhafaza etmiş, hatta devlet eliyle birçok yeni çimento, şeker v fabrikaları da kurmuştur. Bu başarıyı o devre ait istatistiklerde açıkça görme mümkündür. Demokrat Parti hükümetinin iktisadi başarılarının en büyük sebebi öz

14:05 18 %

teşebbüse yer vermesidir. Bu arada Demokrat Parti iktidarı devlet işletmelerinin sayısını artırarak endüstrileşmeye hız vermiş, devletçiliği hem ekonomiyi geliştirecek, hem özel teşebbüse destek olacak şekilde kullanmıştır.

Demokrat Parti dogmatik devletçilik yerine pratik ve faydalı olan bir devletçilik anlayışını benimsemişse de ne bürokrasinin sayı itibariyle artmasına ne de eski tutum ve davranışlarını muhafaza etmesine engel olabilmiştir. Bir yerde Demokrat Parti de programını gerçekleştirmek ve iktidarını elde tutabilmek için mevcut devlet teşkilatına ve bürokrasiye sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.

Demokrat Parti'nin iktisadi politikasının başarısında kısmen yabancı ülkelerden, bilhassa Amerika'dan gelen ekonomik yardım da etkili olmuştur. Bu yardım ise hükümetin dış politikasının bir sonucudur. Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasında dış politika açısından büyük bir görüş farkı olmadığı için, bu alandaki uygulama çekişmelere mahal vermeden yürütülmüştür. Zaten Demokrat Parti'nin dış politikası Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946'da başlattığı Amerika'ya ve Batı'ya yaklaşma politikasının daha kuvvetli ve bilinçli bir şekilde devamıdır. Nitekim DP iktidara gelir gelmez, 1947'de kurulan ve Avrupa'nın ekonomik kalkınmasına yardım edecek olan Marshall Planı'ndan ve Batı'nın askerî savunmasını üzerine almış olan NATO'dan (1949-1950) istifade yollarını aramaya başlamıştı. Nihayet, Kore Savaşı'na katılan ve büyük kahramanlıklar gösteren Türk Tugayı'nın yarattığı ilgi ve takdir sayesinde, 1949'daki teşebbüsü reddedildiği hâlde Amerika'nın da desteğiyle 1952'de Türkiye NATO'ya üye kabul edilmiştir. Böylece dış güvenliği kısmen de olsa temin edilen Türkiye, iç meseleleri üzerine rahat rahat eğilme imkânını bulmuştur. Türkiye'nin Sovyetlere karşı tedirgin politikası, Stalin'in 1952'de ölümünden sonra da (hatta Sovyetlerin toprak taleplerinin yersiz olduğunu bizzat kendilerinin kabul etmelerine rağmen) 1964'e kadar devam etmiştir.

Demokrat Parti iktidarının, içeride en fazla tartışmaya yol açan siyaseti laiklik ve inkılaplarla ilgili bazı kararları olmuştur. Demokrat Parti, devlet ile toplumu birbirine yaklaştırmak ve böylece Cumhuriyet devrinin temel ilkelerine dönmek ve tek yönlü laikliğin aşırı uygulamalarının önüne geçmek için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Ezanın Türkçe okutulmasına son verilerek eskiden olduğu gibi Arapça okutulmasına

14:05 18 %

kazanmış, böylelikle 1950 ve 1954'e göre hem oy yüzdesini hem de milletvekili sayısını artırmıştır. Muhalefetin güç kazanması, aslında Cumhuriyet Halk Partisi'nin bilgi ve hünerinden değil, yurt içinde sosyal ve ekonomik şartların köklü bir değişikliğe uğramasından ve Demokrat Parti'nin bu değişiklikten doğan yeni meselelere çözüm getirememesinden kaynaklanıyordu.

1950'den itibaren makineleşmenin neticesi olarak tarım işçileri ve az topraklı köylüler şehirlere göç etmeye başlamışlardı. Şehirlerde inşaatçılık ve endüstrileşme, iş gücüne olan ihtiyacı artırmış ve köydeki fazla nüfusu şehirlere çekmiştir. Böylece şehir nüfusu artarak Türkiye'nin sosyal yapısı hızla değişmeye yüz tutmuştur.

Tarım ve köylünün ihtiyaç ve isteklerine göre biçimlenen Demokrat Parti programı ve düşüncesi ise şehirlerde baş göstermeye başlayan meseleleri karşılayacak durumda değildi. Bu sebeple parti liderlerinin gerekli değişikliği yapmakta gecikmeleri Demokrat Parti iktidarını oldukça güç duruma sokmuştur. Artan enflasyon ve yavaşlamış olan iktisadi gelişimden yakınan halkın ve bilhassa dar gelirlilerin şikâyetleri Cumhuriyet Halk Partisi'ni ekonomik ve sosyal konulara eğilmeye sevk etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi içinde sola eğilimli bir grup, bir araştırma bürosu kurarak bu şikâyetlere bir çözüm getirmek gayesiyle partiye yeni bir siyasi yön vermek istemişlerdir. Bu ortam içinde, 1957'den sonra iktidar ile muhalefet arasındaki çekişme gittikçe şiddetlenmiş, parti mücadelesi yavaş yavaş meydan savaşlarına dönmüştür.

Kıbrıs Meselesi de bu ortam içinde patlak vermiştir. Daha 1950'lerin başında Yunanlar, İngiltere'nin sömürgesi olan Kıbrıs'ın kendilerine verilmesini istiyorlardı. Kıbrıs'ta Yunan vatandaşlarına verilen ticaret izinleri, On İki Ada'nın Paris Barış Antlaşması'nda Türkiye'nin hiçbir itirazı olmadan Yunanistan'a bırakılması kendilerini çok cesaretlendirmişti. Kıbrıs'ı da kolayca ele geçirebileceklerini ümit eden Yunanlar, Türkiye'nin ve Kıbrıs Türklerinin haklarını uzun süre inkâr etmişler, fakat Kıbrıs Rum lideri Makarios ve Yunanistan, Türkiye'nin kesin direnişi karşısında 1959 ve 1960'ta Londra ve Zürih antlaşmalarıyla adanın iki topluluktan oluştuğunu kabul etmişlerdir.

Kıbrıs konusunda birlikte hareket eden Demokratlar ve Cumhuriyet Halk Partisi

14:05 18 %

içeride aynı olgunluğu gösterememişlerdir. Şiddetlenen ve bir çeşit iç savaş hâline gelen muhalefet ve iktidar çatışmaları nihayet ordunun siyasete karışmasına yol açmıştır. Başbakan Adnan Menderes, Cumhuriyet Halk Partisi'nin mitinglerini ve yürüyüşlerini durdurmak için ordunun yardımına başvururken, muhalefet lideri İsmet İnönü de Türk ordusunun Kore ordusundan daha az hürriyet sever olamayacağından söz etmiştir. Bu benzetme, hiç şüphe yok ki, Kore ordusunun kısa bir süre önce Başbakan Syngman Rhee'i iktidardan düşürmesine işaret etmekteydi. Nitekim buna benzer hareketler daha 1954 yılında yüzbaşı, binbaşı, albay gibi nispeten küçük rütbeli subayların kurdukları gizli bir teşkilatın harekete geçmesi için müsait bir zemin hazırlamıştır. 27 Mayıs 1960'ta ani hazırlanmış bir askerî darbe ile bu teşkilat, siyasi iktidara el koymuştur. "Milli Birlik Komitesi" olarak ortaya çıkan ve 38 subaydan meydana gelen yeni idarenin başına General Cemal Gürsel geçmiştir. Demokrat Parti'nin hükümet üyesi ve partili milletvekilleri ile bu partinin ileri gelenleri anayasayı ihlal etmek suçu ile hapsedilmişlerdir. Milli Birlik Komitesi demokrasiyi, Atatürk inkılaplarını, laikliği savunmak gayesiyle bu harekete giriştiğini ve kısa bir süre içinde tekrar demokrasinin kurulacağını ilan etmiştir. Üniversite hocalarından oluşan bir komite, halkoyu ile seçilen Demokrat Parti iktidarına karşı girişilen bu hareketin meşru olduğunu beyan etmiştir.

Daha başlangıçta kendine sosyal bir destek aramak zorunda kalan Milli Birlik Komitesi, hem hükümet idaresinde hem de yeni kurulacak anayasa düzeni konusunda bu desteği geniş çapta Cumhuriyet Halk Partisi'nde bulmuştur. Başlarında Alparslan Türkeş, Orhan Kabibay gibi çok partili demokrasi yerine sert ve milli bir sosyal idareyi savunanların bulunduğu Ondörtler Grubu yurt dışına diplomatik temsilci olarak sürgün edildikten sonra Milli Birlik Komitesi her bakımdan Cumhuriyet Halk Partisi'nin görüşlerini takip etmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi ve İnönü, sivil demokratik rejimi bir an evvel kurmak gerektiğini savunarak bu konuda Milli Birlik Komitesi ile bir anlaşmaya varmış ve 1960 yılı sonuna doğru yeni bir anayasa hazırlayacak olan Kurucu Meclis'in toplanmasını sağlamışlardır. Ancak Kurucu Meclis'e eski Demokrat Partili mebusların seçilmesi önlendiği için anayasayı hazırlamak işi büyük ölçüde Cumhuriyet Halk

14:05 18 %

Partisi'ne ve onun görüşlerine yakın olan kimselere verilmiştir. Bu şekilde nispeten kısa bir süre içinde hazırlanan anayasa Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmuş ise de oldukça az sayılabilecek bir çoğunlukla kabul edilmiştir. Bu ise gelecek için hiç de iyi bir işaret sayılmamıştır.

1961 Anayasası, Türkiye'nin tarihî ve siyasi geleneklerine aykırı bir şekilde kuvvetler ayrılığı ilkesini kabul etmiş ve icra kuvvetinin yani hükümetin yetkilerini alabildiğine kısıtlamıştır. Yeni anayasa dört sene için seçilen millet meclisi yanında bir de senato ortaya çıkararak yasama organını ikileştirmiştir. Cumhurbaşkanını yedi yıl süre ile seçme yetkisi Büyük Millet Meclisi'ne verilmiştir. Anayasa, ayrıca bir anayasa mahkemesi kurarak kanunların anayasaya ve dolayısıyla demokrasiye olan uygunluğunu denetlemek istemiştir.

Hak ve hürriyetler konusunda ise anayasa alabildiğine liberal bir davranışla, Türkiye'nin maddi imkânlarını ve siyasi geleneklerini kat kat aşacak derecede çok geniş ekonomik hak ve hürriyetler vaat etmiştir. Siyasi partiler demokratik rejimin ayrılmaz parçaları sayılarak seçimlerde verilen bütün oyların temsil edilebilmesi için nispi temsil usulü kabul edilmiştir. Böylece Türkiye, 1961'de ani bir dönüş ile 1924'ten beri tatbik edilen kuvvetli yürütme ilkesini terk etmiş, yargı organlarına ve meclise geniş yetkiler vermiştir.

1961 Anayasası yeni siyasi ve sosyal düzene siyasi alanda da bir ifade vermek istemiştir. Ancak yeni idealist düşünceler, eski siyasi parti alışkanlıklarını yok edememiştir. Gelişigüzel bir şahsın açtığı dava neticesinde mahkeme Demokrat Parti'nin kapatılmasına karar vermiştir. Demokrat Parti'nin yerini almak gayesi ile Ekrem Alican 1961 yılı başlarında Yeni Türkiye Partisi'ni, aynı sıralarda General Ragıp Gümüşpala da bazı eski DP'liler ile Adalet Partisi'ni kurmuşlardır. Kapatılan Demokrat Parti'nin yerini Yeni Türkiye Partisi değil, Adalet Partisi doldurmayı başarmıştır. Yeni Türkiye Partisi doğu illerinde bir süre kuvvetini koruyabilmişse de 1965 seçimlerinden sonra erimiştir. Bu arada, yani Eylül 1961'de eski Demokrat Partilileri yargılayan Yassıada Mahkemesi; Celal Bayar, Adnan Menderes, eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ı ölüm cezasına mahkûm etmiş, yüzlerce Demokrat Partili mebus ve ileri gelenleri çeşitli hapis

14:05 18 %

cezalarına çarptırılmıştır. Bu mahkemeyi kuranlar, mahkeme usulü ve Demokrat Partililere verilen cezalar yüzünden, İnönü dâhil, birçok kimse tarafından eleştirilmiştir. Sonunda Celal Bayar'ın cezası ömür boyu hapse çevrilmiş, diğer üç mahkûmun ölüm cezaları infaz edilmiştir. Yassıada Mahkemesi, Türk demokrasisinin ve adaletinin kalbinde büyük bir yara açarak tarihe gömülmüştür.

14:05 18 %

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM / GERÇEK DEMOKRASİ VE ÖZ KİMLİK ARAYIŞI (1961-2012)

1.
GENEL ÇERÇEVE:
CEMAAT, MİLLET VE ANADOLU ORTA SINIFININ GÜÇLENMESİ

Bundan evvelki bölümde 1960 yılındaki askerî müdahaleyi ve bu müdahaleyi hazırlayan siyasi, ekonomik ve sosyal olayları ve dış politika gelişmelerini çok genel olarak dile getirmiştik. Bu bölümde 1960 Müdahalesi'nden sonra gelişen bazı önemli siyasi, sosyal ve ideolojik olayları mercek altına alacağız.

27 Mayıs 1960 Hareketi'nin anayasa ve hatta Kemalizm'i korumak için yapıldığı iddiası şüphesiz doğru değildir, çünkü halkın seçtiği bir iktidarı zorla devirmek anayasanın ve demokrasinin en açık ihlalidir. Bu hareketi, yani 27 Mayıs gününü "milli bayram" ilan etmek ise bir bakıma askerî müdahale ve darbeleri meşrulaştırmak ve bu çeşit hareketlerin önünü açmak demekti. Gerçekten de 27 Mayıs, askerin siyasete karışmasının önünü açmıştır. Böylelikle Cumhuriyet'in kuruluşundan beri bizzat Atatürk'ün desteklediği siyasetin sivil bir alan olduğu ve askerin siyasetten uzak durması gerektiği yönündeki temel ilke ihlal edilmiştir.

Diğer yandan 27 Mayıs, Türkiye'de siyasi gelişmeleri önleyen birçok engelin ortadan kalkması için gereken zemini istemeyerek de olsa hazırlamış ve o döneme kadar hâkim olan resmî ideolojinin demokrasi açısından ele alınmasına yol açmıştır. Özetle, gerçek şuydu: Tek parti devri, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan "millet", "vatan", "halkçılık" gibi bazı temel kavramların tarihî manasını değiştirmiş, bunları milli bütünlük ve beraberlik adına tek bir çizgi üzerinden yorumlayarak, devlet gücü ile yürütülen ideolojik (milliyetçi-laik) bir politika uygulamak istemişti. Demokrasiyi alabildiğine kısıtlayan bu politika; sosyal, ekonomik, kültürel sorunların tenkit edilmesini, tartışılmasını, karşılıklı anlayış ve taviz içinde çözümlenmesini önlemişti. Mutlak "doğru" ve "yanlış" ikilisinden başka seçim hakkı bırakmayarak demokrasinin temel ilkelerinden biri olan düşünce özgürlüğü ve hoşgörü bir yana atıldığı gibi, başka ideolojik akımların ortaya çıkması da engellenmişti.

Her ne kadar sol akımlara karşı olsa da, DP iktidarı eski sosyal, ekonomik ve

14:05 18 %

kültürel yapıyı köklü bir şekilde etkileyerek öteden beri kalıplaşmış "modernite", "millet", "laiklik" vs. kavramlarının çerçevesini genişletip bunlara yeni boyutlar eklemiştir. Diğer bir deyişle DP, belki bilmeyerek ve istemeyerek Türkiye'nin siyasi tarihinde yeni bir çığır açmıştır. Tüm bu gelişmelerin temelinde yatan ana olay, yeni tipte bir orta sınıfın ortaya çıkması ve gittikçe güç kazanarak siyasi iktidara aday olmasıdır. Gücünü tarımdan ve özel mülkiyetin, dış ticaretin ve pazarın alabildiğine genişlemesinden alan bu yeni modern tipte Müslüman orta sınıf daha 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

Demokrasi her yerde pazar ekonomisinin yarattığı bir orta sınıfa dayanır. Osmanlı'da eskiden beri mevcut olan ve devletle işbirliği yapan, daha doğrusu onun emrinde çalışan geleneksel, yerli bir orta sınıf mevcuttu. Bunlar genelde şehirde ev, köyde arazi sahibi, ulema, emekli ya da memur ailelerinden oluşmaktaydı. Geleneksel kültüre, dine, tarihe dayalı bu yerel orta sınıf karşısında bilhassa şehirlerde ticari bir orta sınıf ortaya çıkmıştı. Dış sermaye ve Avrupa kültürüyle beslenen oldukça kozmopolit nitelikteki bu ikinci orta sınıf, gerektiğinde Osmanlı hükümeti ile fakat çoğunlukla Avrupa ile ortak hareket etmekteydi ve kendi görüşlerini Avrupa'yla hem fikir olarak ifade eden entelektüel bir gruba da sahipti. "Milli geleneksel" olarak adlandıracağımız birinci orta sınıf grubu ile "Avrupaî modernist", "kapitalist kültürlü" ve "devletçi" olarak tanımlayacağımız ikinci orta sınıf arasında küçük bazı "melez" grupların da bulunduğunu söylemek gerekir. II. Abdülhamid döneminde uygulanan ekonomik siyaset her iki grubun genişlemesine imkân vermişse de kültürel alanda padişah bir dereceye kadar "yerli", "millî" sınıfa daha yakın durmuş, bu grubun kültürünü, bilhassa bu kültürün İslâmî yönlerini geliştirerek dinî bilincin "millî" siyasi yönünü güçlendirmiştir.

İttihat ve Terakki dönemi her şeyden evvel millî, modern ve laik (sonra pozitivist) bir orta sınıfın entelektüel bürokrat kanadının iktidara gelmesine ve devletin millileşmesine (Türkleşmesine) yol açmıştır. İttihat ve Terakki hükümetleri ticari "kozmopolit" orta sınıfın yerine "milli iktisat" yaratmak için bir çaba göstermiş ve Türk şirketlerinin kurulmasını sağlamıştır. Böylece yabancıların ve gayrimüslimlerin ellerinde bulunan şirketler millileşmiş ve birçok milli Türk şirketi kurulmuştur.

14:06 18 %

Türk milliyetçiliğinin önderleri arasında bulunan Yusuf Akçura, açıkça millileşmenin ve Türkleşmenin devlete bağlı bir orta sınıf ile gerçekleşeceğini savunmuştur. Ayrıca Akçura, pozitivist görüşe dayanan laikleşmenin dahi Türk toplumunun milli ve İslâmî karakterini değiştirmeyeceğini söylemiştir. Akçura'ya göre bu değişimler, bir Türk-İslâm cemaati çevresinde oluştuğu için toplum, eski kimliğini ve özünü muhafaza ederek modernleşecekti. Akçura egemen toplumun her şeye rağmen temel İslâmî milli benliğini koruyacağı düşüncesinin nedenlerini fazla açıklamamıştır. "Primordial" kimliklerin sonradan kabul gören kimliklerden daha kalıcı olacağını düşünmüş olmalıdır. Cumhuriyet idaresi, her ne kadar tek parti döneminde kültürel değişimleri sert tedbirlerle pozitivist laikliğe uygun şekilde hayata geçirmeye çalışsa da, toplumun özünü fazla hırpalamamıştır veya daha ileri gitmeye cesaret edememiştir. Bu öz, Osmanlı'nın siyasi felsefesini ve kültürünü benimseyen Anadolu ve Rumeli'de yaşayan Müslüman halkın yarattığı cemaatlerin iç kimliğini oluşturmuştur.

Cemaatin her şeyden evvel kardeşlik ruhuna, ortak değerlere ve eşitliğe dayanan bir sosyal topluluk olduğu ve kendi oluşum koşullarına göre bir kimlik yarattığı mutlaka belirtilmelidir. Bu sebeple cemaatin bugün yalnız dinî bir topluluk olarak tanıtılması da yanlıştır. İngilizcede *community* sözcüğüyle ifade edilen *cemaat*, dinî topluluktan çok daha geniş olan ve içine her dilden, kavimden, aşiretten insanları alabilen insanlığın en temel kuruluşlarından biri olarak düşünülmelidir (Dine dayanan toplulukların adı Türkçe-Arapçada ümmettir, Batı dillerindeyse dinî topluluklar manasına gelen *congregation* sözcüğü kullanılır). Cemaat kültürü ve kimliği Osmanlı'da din yolu ile en alt Müslüman tabakalara kadar yayılmış ve onlar tarafından benimsenmiştir. Böylece Osmanlı-İslâmî cemaat kültürü hem Müslümanlar hem gayrimüslimler tarafından farklı şekilde algılanmasına rağmen, modern devirlerde modern milli devletin kültürü olarak halk tarafından benimsenmiş ve öyle muhafaza edilmiştir.

Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında kabul edilen cemaat düşünce ve felsefesi arasında bazı farklar bulunduğuna yukarıda değinilmişti. Gayrimüslimler 19. yüzyılda dil ve tarih bağlarını ön plana çıkararak milli devletlerini kurmuşlardır.

14:06 18 %

Böylece Sırp veya Bulgar Ortodokslar, Hıristiyan ümmeti üzerine kurulan ekümenik patrikhanenin hâkimiyetine karşı çıkarak, kendi milli cemaatlerini ve milli kiliselerini, etnik kültürlerinin ve milli devletlerinin temeli yapmışlardır. Osmanlı Devleti, Osmanlılık yani vatandaşlık yolu ile dil, din farklarını yok sayarak toplum içindeki eski kimliklerin üzerinde yeni bir kimlik yaratmak istemiştir. Ancak Osmanlı vatandaşlığı, temel cemaat kültürü ve ona dayanan halk kültürünün üzerine çıkamamıştır. Böylece cemaat kimliği, hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler arasında kendi iç dinamiklerine göre gelişmeye devam etmiş ve yeni doğmakta olan "millî" kimliğin bir parçası hâline gelmiştir. Değişimin kültürel devamlılık içinde bir arada gerçekleşmesini ise tarım kesimine hâkim olan orta sınıf başarmıştır.

İttihat ve Terakki (İT) kendi şehirli "millî", yani Türk orta sınıfını yaratarak devleti bunun üzerine inşa etmek isterken, hürriyetten ve gelenekten yana olan, ekonomik teşebbüs ruhuna sahip ve tarımsal alanda haklar isteyen yeni "orta" sınıfı desteklememiştir. Bu sınıfın ileri gelenleri, bilim teknik alanında, hatta felsefi alanlarda Avrupa'yı model almalarına rağmen, İT'ye karşı gelerek Ahrar ile Hürriyet ve İtilaf gibi muhalefet partilerini destekleme yoluna gitmişlerdir.

İttihatçılar siyasi güçlerinin bir yerde yine halka dayanması gerektiğini çok iyi anlamış ve ona göre ideolojiler yaratmaya çalışmışlardır. Mesela Ziya Gökalp "medeniyetin", yani Avrupa biliminin ve teknolojisinin beynelmilel olduğunu ve rahatça alınabileceğini, kültürün ise "millî" ve yerel olduğu için dışarıdan alınmaması gerektiğini savunmuştur. Başka bir deyişle, Gökalp da cemaat ruhunun Osmanlı Müslümanlarının ana kültürel özelliği olduğunu zımnen kabul etmektedir. Fakat iktidarı elinde tutan elitler ve onların hükmettiği halk arasındaki gerginlik, 1913'ten sonra siyasi iktidarın İT eline geçmesinin ardından açık şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır.

Milli Kurtuluş Savaşı, geleneksel tarihî cemaat kültür ve ruhunun bütün gücü ile yaşadığını göstermiştir ve merkez ile taşra elitlerini Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinde bir araya getirmiştir. Taşra elitleri, yani tarımsal alandaki toplum liderleri, memleketin ilerlemesi, güçlenmesi için ekonomik gelişmeye ve demokrasiye birinci derecede önem verilmesini istemişlerdir. Birinci Büyük Millet Meclisi'ne sunulan Halkçılık Programı

14:06 18 %

bunu çok iyi göstermektedir. Programı hazırlayan ve destekleyenler arasında yerli taşra orta sınıfına mensup olanların sayısı oldukça yüksektir. Gerçekten de Milli Kurtuluş Savaşı'nda yabancı istilasına karşı koymak için kurulan Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri; yerel Müslüman orta sınıfın ileri gelenleri, terhis edilmiş subaylar ve öğretmenlerden oluşan çeşitli grupların teşebbüsü ile örgütlenmiştir. Hatta bu sivil örgütler Erzurum Kongresi'ni planlamış, sonra Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde birleşmiş ve Büyük Millet Meclisi'nde 1921 Anayasası'nı kabul etmişlerdir. 1921 Anayasası'ndaki "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" prensibi; 1924, 1961 ve 1982 anayasalarında da şeklen muhafaza edilmiş, fakat uygulanmamıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi CHP, 1923 yılında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temeli üzerine kurulmuştur. Kısa bir süre sonra yapılan seçimlerde mecliste bulunan "muhafazakâr" veya İkinci Grup denilen ve taşra orta sınıfının temsilcisi sayılabilecek grubu saf dışı ederek tüm iktidarı elinde toplamıştır. 1924'te karşısına muhalefet olarak çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Bakanlar Kurulu tarafından 3 Haziran 1925'te Şeyh Said İsyanı'nı teşvik ve dini siyasete alet ettiği ithamıyla kapatılmıştır. Üstelik CHP'den istifa ederek Terakkiperver Parti'ye katılan 30 kadar zat arasında Kazım Karabekir, Refet Bele, Cafer Tayyar, Ali Fuat Cebesoy, Hüseyin Rauf Orbay gibi Milli Mücadele'de can alıcı vazifeler yerine getirmiş paşalar da vardır. Bu paşaları orta sınıf saymak mümkün değildir, yine de onlar orta sınıfların geleneksel tarihe bağlı kültürünü, kimliğini ve cemaat ruhunu paylaşmaktaydılar. Nitekim idare edenlerle idare edilenler aynı kültürü ve değerleri paylaştıkça aralarındaki mevki, köken ve maddi varlık farklarının etkisi azalıyordu.

Bilinen bu olayların tekrar edilmesindeki amaç, CHP'nin kendi görüş ve siyasetinin mutlak doğruluğuna inanarak muhalefete tahammül edememesini vurgulamaktır. CHP'nin en büyük zaafı halktan uzaklaşması ve halk kültüründen yabancılaşmasıdır. Gerek CHP'nin bu tutumuna gerekse Serbest Fırka'nın 1930'da kapatılması, tek parti rejiminin kuruluşu gibi gelişmelere daha önceki bölümlerde değinilmiştir. CHP'nin 1945 yılında demokrasiyi ve muhalefeti kabul etmesini bazı yazarlar İkinci Dünya Savaşı'nı kazanan Batı demokrasilerinin baskısıyla açıklamaktadırlar. Belki de en

14:06 18 %

doğru teşhis, iç güçlerin, yani orta sınıfın şikâyetlerinin azami dereceye yükselmesi ve şiddetli patlamaya gitmeden evvel, Batı demokrasilerinin istekleriyle birleşerek tek parti rejimine son vermesi olacaktır.

Her ne olursa olsun, CHP'nin çok partili demokratik seçime yönelmesi, bilhassa 1950 seçimlerinde yenilgiyi kabul etmesi ve İnönü'nün dört generalin darbe tekliflerini geri çevirmesi, CHP tarihinin en parlak sayfalarından sayılmaktadır. Nitekim Türkiye'nin 1945'te demokrasiye geçişi nispeten kolay ve sarsıntısız olmuştur. Bu geçişi bir yerde cemaat ruhunun mevcudiyetine bağlamak mümkündür. 1945'te Toprak Kanunu'na karşı çıkarak bu kanunun hem 1924 Anayasası'na hem de Birleşmiş Milletler Anayasası'na karşı olduğunu iddia ederek hürriyet isteyen Adnan Menderes, Refik Koraltan ve onların felsefesini paylaşan Celal Bayar orta sınıfın sözcüleri konumuna geçmişlerdir. Rahmetli Menderes kendi yakınlarının anlattığı gibi bürokrasiye, ordunun siyasete karışmasına karşı olmakla beraber, demokrasinin temel prensiplerine pek de inanmayan bir adamdır. Fakat DP'nin parti olarak halktan kaynaklanan ve Menderes'i aşan bir varlığı, gücü ve felsefesi mevcuttur ki, sonunda bunlar Türkiye'de demokrasinin yolunu açacaktır.

DP döneminde her şeyden evvel Anadolu kökenli orta sınıf süratle gelişmeye yüz tutmuş, bu sınıfın değerleri ve kültürünün etkisi ise yurt çapında yayılmaya başlamıştır. 1961 Anayasası'nın kabul edilmesinden ve tekrar çok partili hayata geçilmesinden sonra, Türkiye'de ana siyasi gelişmeler eski akım çerçevesi içinde kalmıştır. Bununla beraber, CHP'nin devletçi-elitist duruşu ve DP'nin temel halkçı, pragmatik tutumunu devam ettiren Adalet ve Yeni Türkiye Partisi çizgisi dışında birçok ideolojik akım ortaya çıkmıştır. Marksist düşünceyi temsil eden Türkiye İşçi Partisi yanında milliyetçi ve İslâmî partiler veya akımlar da doğmuştur. Tüm bu akımlar ve partiler, CHP ve DP'nin temsil ettiği temel akımlarla kıyas edilemeyecek kadar zayıf kalmıştır. Fakat gerek 1950-60 döneminde gerekse ondan sonra günümüze kadar gelen süreçte Türkiye demokrasisi bir ana zaaftan kurtulamamıştır. Bu ana zaaf şüphesiz güçlü, prensiplere bağlı, halk ruhunu benimsemiş bir muhalefetin yokluğudur.

Demokrasi, toplumun ve devletin içine derin kökler salan ve devamlılık gösteren bir

14:06 18 %

iktidar ve onun karşısındaki muhalefet partileri sayesinde gelişir ve güçlenir. CHP, Türkiye'nin en eski siyasi partisi olduğu kadar, birçok yönden devamlılık gösteren bir parti olma hüviyetini de taşımaktadır. Ancak siyasi ve sosyal değişimleri görmeyen ve toplumun dar bir bölümünün desteği ile varlığını devam ettiren bu parti, aynı zamanda değişikliklere uymamakta ısrar ederek Ortaçağ elitizmine benzeyen yakınçağların devletçiliğine sarılarak hem yurdu hem kendi geleceğini çıkmaza sokmaktadır. Şüphesiz CHP içinde de elitist-bürokrat devletçi hâkim grup yanında yerel orta sınıflara mensup ve onların felsefesini paylaşan gruplar mevcuttur. Fakat etkili olamadıkları aşikârdır.

DP iktidarının gerçekleştirdiği politika (yol inşaatı, ziraatın makineleşmesi vs.) yakından incelendiğinde orta sınıfın isteklerine uygun olduğu görülmektedir. DP iktidarının faaliyetlerinin orta sınıfı güçlendirmeyi amaçladığı ve bir bakıma ona dayandığı aleni olmakla birlikte, partinin demokrasiyi yerleştirme çabalarının eksik kaldığını, hatta siyasi alanlarda hürriyetleri kısıtladığını söylemek de mümkündür. Toplumsal konular ile uğraşanlar, gerçek ideolojilerine bakılmadan solcu olarak takibata uğratılmış, DP içinde Adnan Menderes'in diktatörlüğe yönelen hareketlerine karşı gelenler ayrılarak ayrı bir parti (Hürriyet Partisi) kurmuşlardır. Demokrasi savunucusu olarak iktidara gelmiş DP'nin demokrasiye karşı hareket etmesi, bu arada CHP'yi kapatmak için çeşitli yollar araması ve İnönü'ye karşı ağır baskılarda bulunması, Türkiye'de demokrasinin, prensipler üzerine kurulmaktan ziyade, menfaatler ve geçici sosyal koalisyonlar üzerine inşa edildiğini göstermektedir.

Menderes, bürokratik-askerî mekanizmayı, kurmak istediği sivil düzenin temel düşmanı olarak görmüş; dolayısıyla da onu boyunduruk altına almak, kendine tabi kılmak ve nihayet ondan faydalanmak için her tür yola başvurmuştur. İsmet İnönü'ye karşı şiddetli düşmanlığı, bir güç hesaplaşmasında asker, bürokrasi ve aydın sınıfın onu destekleyeceğinden duyduğu korkudan kaynaklanmaktadır. Bunun sonucunda çok partili demokrasi neredeyse Menderes ile İnönü arasındaki şahsi bir siyasal mücadeleye dönüşmüştür.

Kısaca özetlemek gerekirse, DP 10 yıllık iktidarı süresince Türkiye'nin siyasi, kültürel, sosyal sorunlarını açıkça ortaya koymuş ve meclis içinde veya dışında açıkça

14:06 18 %

tartışma konusu yapmıştır. 1950-60 dönemine Adnan Menderes'in kişiliği ve politikaları damgasını vurmuştur. Nitekim kendisini toplumun maddi ilerlemesine adamış, Türk köylüsünün kültürel ve ekonomik özlemleri hakkında iyi bir sezgisel anlayışa sahip bir lider olmasıyla dikkatleri üzerine çekmekteydi. Politikalarını köylülerin ve alt sınıfların maddi ilerleme ve ruhsal (dinî) beslenme arzularını tatmin etmeye (ve kendi lehine onlardan istifade etmeye) adamıştı. Birçok Türk lideri gibi o da karakteri gereği otoriterdi ve dahası tek parti döneminde yetişmişti. Demokrasiyi kendi içinde bir amaç olarak değil, iktidara gelmesini ve kendi planlarını hayata geçirmesini sağlayan bir araç olarak görmekteydi. Yine de Demokratik Parti döneminde demokrasi yolunda geri dönülmez bir adım atılmış ve gelecek yıllardaki gerçek demokrasi arayışlarına zemin hazırlanmıştır demek yerinde olacaktır.

2.
ASKERÎ VESAYET ALTINDA DEMOKRASİ ARAYIŞLARI
(1961-1971)

Türkiye, 1960'tan sonra kendisini oldukça çelişkili bir durum içinde bulmuştur. Bir taraftan eski elitist rejim, askerî vesayet sayesinde güçlendirilerek canlandırılmış ve devam ettirilmiş; diğer yandan aynı askerî idare 1961 Anayasası'nı kabul ederek siyasi hakları ve özgürlükleri genişletmiştir. Bu liberal siyaset ve hürriyet o tarihe kadar yasaklanmış sosyalist, Marksist, İslâmcı fikirlerin ortaya çıkmasını sağladığı gibi, eski DP'lilerin ve onların temsil ettiği halkçı yerel muhafazakâr orta sınıfın da gelişmesine yol açmıştır.

1960 Askerî Darbesi, her ne kadar kültürünü ve değerlerini kısmen paylaştığı orta sınıfın yükselişine karşı olsa da, siyaset sahnesinde onun yükselmesini önlemek bir yana, istemeyerek daha da süratli gelişmesine yol açmıştır demek yanlış olmayacaktır. Çünkü toplum içinde gelişmekte olan birçok sosyal grubun kendini ifade etmesini ve farklı ideolojik düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlayan 1961 Anayasası'nın yarattığı koşullardan en fazla istifade edenler, orta sınıf mensupları olmuştur.

1961 Anayasası aslında demokrasi ile pek de bağdaşmayan bir şekilde hazırlanmıştır. Milli Birlik Komitesi, CHP ve Silahlı Kuvvetler Birliği'nin de desteğiyle 16 Aralık 1960'ta Kurucu Meclis'i oluşturmaya karar verdiğinde, meclisin kuruluş

14:06 18 %

yasası o sırada kesin olarak kapatılmış olan DP'nin eski üyelerinin yeni yasama organına katılmasına izin vermemekteydi. Dolayısıyla Kurucu Meclis esas olarak CHP'nin ve bir grup sol eğilimli aydının kontrolünde kalmıştır. Bu Kurucu Meclis tarafından hazırlanan anayasa 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmuştur. Toplam 10.322.169 oydan 10.282.561'i geçerli sayılmış, 39.608'i iptal edilmiştir. Toplam 6.348.191 kabul, 3.934.370 ret oyu vardır. Ret oylarının beklenmedik ölçüde yüksek oranına bakarak anayasaya karşı yaygın bir halk muhalefetinin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki, askerî idarenin devam edeceği kuşkusu olmasaydı, reddedilmesi kuvvetle muhtemel olacaktı, çünkü halk anayasanın bir vesayet rejimi kurmayı hedeflediğini anlamıştı. Yine de anayasa, siyasi partileri ve seçimleri rejimin ayrılmaz parçası olarak tarif ettiği için, halka sesini duyurmak imkânını sağlamaktaydı. Esasen halk tarafından kabul edilme sebebi de işte tam da bu hususturur.

Anayasanın hükümleri, Türkiye'nin gerçeklerinden ziyade, DP'nin elindeki iktidarı kötüye kullanmasına imkân sağlayan aşırı yetkilerle donanmış yürütmeye karşı gösterilen duygusal bir reaksiyona dayanmaktadır. Yeni anayasa yürütmenin önüne kapsamlı fren mekanizmaları koyan ve otoriteyi çeşitli yasama ve yargı oranları arasında paylaştıran aşırı liberal bir belge olma özelliğini taşımaktadır. Liberal bir fanteziyi değilse bile ütopik bir hayali ve Batı'nın düşüncesizce yapılmış bir taklidini ifade etmektedir. Kurucu Meclis üyelerinden birisinin ifadesine göre, anayasayı hazırlayanlar dünyadaki belli başlı bütün anayasaları okumuş ve en iyi görünen hükümleri seçmişlerdir.

Çelişkilerle dolu 1961 Anayasası, bir yandan "zinde kuvvetler" vesayetini kurup, diğer yandan insan hürriyetlerine ve haklarına geniş bir özgürlük tanımakta, fakat bu özgürlükleri düzenlemede hükümetin elini kolunu bağlamaktaydı. Dolayısıyla siyasi ve sosyal düzenin bozulması veya iç ve dış tehdide maruz kalması durumunda, hükümetin elindeki tek çare örfi idare (olağanüstü hâl) ilan etmekti. Bunu yapmak için gücü yetmediği zaman (ki zaten mevzuat örfi idarenin yetkilerini de sınırlıyordu) askerî müdahale tek çıkar yol olarak gösteriliyordu. Nitekim 1971 ve 1980 askerî darbeleri kısmen 1961 Anayasası'nın bu tip çelişkilerinden kaynaklanmıştır.

Milli Birlik Komitesi'nin başındaki General Gürsel'in Türkiye'nin sosyal reformlara

14:06 18 %

ihtiyacı olduğunu ve ekonomik kalkınmada şimdiye dek tabu sayılan "sosyalizm"den faydalanılacağını açıklamasından sonra askerî müdahalenin sosyal boyutları daha belirgin bir hâle gelmiştir. Bu esnada Doğu Anadolu'daki 240 toprak ağası tutuklanmış ve yeni zenginlerin servetlerini nasıl elde ettiklerini soruşturan bir komisyon kurulmuştur. Bu arada ekonomik kalkınma ve halka maddi refah sağlanması çok önemli bir sorun olarak hem düşünce alanında hem pratikte hızla gündeme gelmiştir.

Askerî yönetimin tesis ettiği en önemli kurumlardan biri olan Devlet Planlama Teşkilatı, 27 Mayıs'tan sonra birçok gazetede ve bilhassa yeni devletçi-milliyetçi-sosyalist elitin yayın organı olan *Yön* dergisinde uzun uzadıya tartışılmıştır. Bu teşkilata parlamento üstü yetki vererek süratle ekonomik gelişmeyi sağlamayı amaçlayan yeni tipte yarı faşist, yarı sosyalist yeni elit karşısına gerçek demokrasiyi savunan Prof. Aydın Yalçın gibi liberaller ve *Forum* dergisi çıkmıştır ki, bu da Türkiye'de yeni konuların daha serbest tartışıldığına önemli bir işaret teşkil etmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı uzun tartışmalardan sonra koalisyon hükümetinin kararıyla hükümetin müşaviri olarak tayin edilmiştir. Bu arada 1961'de Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ekonomik bakımdan subaylara haklı olarak ek ekonomik güvenceler kazandırmış, diğer yandan onları gelişmekte olan pazar ekonomisine bağlayarak orta sınıfın ortağı hâline getirmiş ve zenginliğe karşı olan tedirginliklerini azaltmıştır. Subayların Menderes'in "Her mahallede yüz milyoner yetiştirdik" sözüne karşı gösterdikleri sert tepki böylece bir nebze de olsa yumuşamaya başlamıştır.

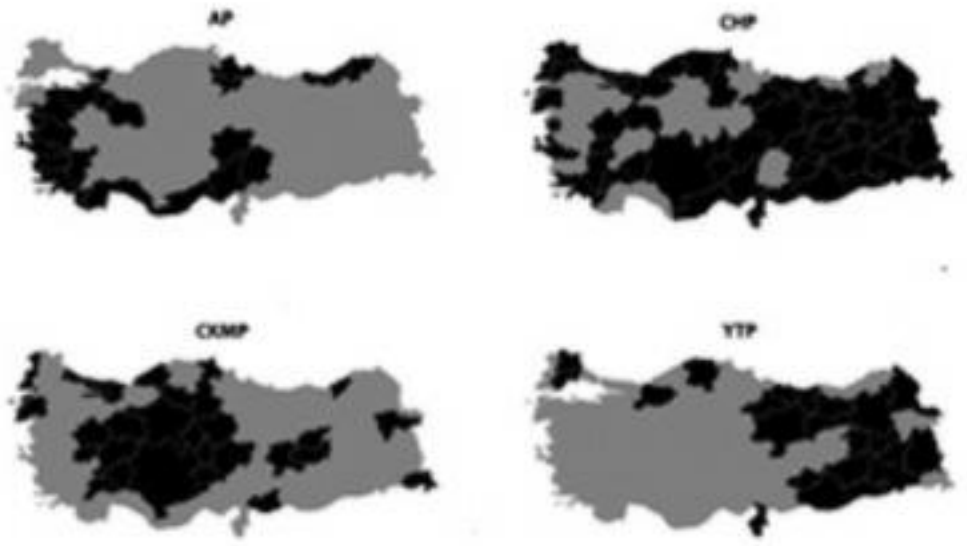
DP'nin halefleri olarak görülen Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP), başlangıçta onun çizgisini devam ettirmek ve 27 Mayıs'ın intikamını almak istedikleri görüntüsünü vermişlerdir. Bununla birlikte, AP kurucuları DP'nin alt kademelerini temsil ettikleri için hem halka daha yakın görülmekte, hem de DP'nin eski elitlerinden bazı yönlerde ayrılmaktaydılar. Bu bakımdan AP, halkın alt kesimlerinin siyaset sahnesinde daha etkili olmalarının önünü açmıştır. AP'nin ilk genel başkanı olarak seçilen Ragıp Gümüşpala, eski genelkurmay başkanı olması sebebiyle subaylara güven hissi verirken, 27 Mayıs Hareketi'nin dışında kalmış olmasıyla da DP'lilerin

14:06 18 %

yakınlığını kazanmıştır.

1897'de Edirne'de doğan Gümüşpala, Kurtuluş Savaşı'nda İstiklal madalyası almış bir kişiydi. 27 Mayıs Darbesi'nden sonra emekliye sevk edilen 235 general ve amiralden biri olması, onu DP'lilere daha da yakınlaştırırken, aynı zamanda emekli "mağdur" subaylar arasına sokmaktaydı. Gümüşpala'dan başka 5000 kadar küçük rütbeli subay da emekliye ayrılmıştı. Tüm bunlar AP'ye ve başka partilere yakınlık duymaktaydılar (Keza, askerî idarenin çeşitli bilim dallarında çalışan ve genellikle geniş görüşlü kişilerden oluşan tanınmış 147 üniversite profesörünü tasfiye etmesi de geniş yankı uyandırmıştır. Böylece öteden beri orduyu desteklemiş ve 27 Mayıs'ın "mübah" olduğuna dair "fetva" çıkarmış üniversitelerin liberal bölümü, askerî idareye karşı cephe almaya itilmişlerdir). Gümüşpala'nın bu kritik dönemde çok partili sistemin devamında can alıcı hizmeti olmuştur.

Yeni anayasanın kabulü ile başlayan normal siyasete dönüş süreci, 15 Ekim 1961 seçimleriyle sonuçlanmıştır. Seçimde AP'nin (kuruluş 11 Şubat 1961) oyların % 34.8'ini, CHP'nin % 36.7'sini ve AP'nin felsefesini paylaşan Yeni Türkiye Partisi'nin (kuruluş 13 Şubat 1961) % 13.7'sini alması, kapatılmış DP'nin dolaylı olarak iktidara gelmesi demekti.

TABLO 1: Türkiye 1961 Seçim Sonuçları / Siyasi Partilerin Güçlü Olduğu İller
(Kaynak: Hasan Kirmanoğlu ve Murat Güvenç, *Türkiye Seçim Atlası 1950-2009, Türkiye Siyasetinde Süreklilik ve Değişim*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009) kitabından alınmıştır.)

Seçim sonunda kurulan CHP-AP koalisyonu ancak altı ay sürmüştür. AP, orduyu

14:06 18 %

memnun edecek faaliyetlerde bulunmak yerine esas olarak DP vekillerini hapisten kurtaracak adımlarla ilgilenmiştir. İnönü'nün partisiyse anayasadaki vaatlerin hemen yürürlüğe sokulmasını istemekteydiler. İnönü'nün kişisel iyi niyeti ve uzlaşma isteğine karşın koalisyon dağılmış ve hükümet de istifa etmiştir. Bu dönemde İnönü ayrıca Talat Aydemir'in iki darbe girişimiyle de uğraşmak zorunda kalmıştır.

Mevcut gelişmelerden rahatsız olan Talat Aydemir, gizli askerî örgütün üyesi olmasına karşın 1960'ta yurt dışında olduğu için harekete katılma fırsatını kaçırmıştı. Kurmay Albay Talat Aydemir, Harp Okulu komutanı iken 22 Şubat 1962'de harekete geçmiş, fakat ilk darbe denemesinde başarı sağlayamamıştı. Çok sayıda kişinin yaralanmasına ve 8 kişinin ölümüne yol açan 20-21 Mayıs 1963 Hareketi de sonuçsuz kalınca Aydemir ile 6 arkadaşı ölüm cezasına, 30 kişi ömür boyu, 25 kişi ise 3 ay ilâ 5 sene hapis cezasına çarptırılmıştı. Bunların hepsi, (asılan Talat Aydemir ve Fethi Gürcan dışında) çeşitli tarihlerde affedileceklerdi.

İnönü'nün eski asker oluşu ve demokrasiye inancının kökleşmesi, onun askerî darbeleri önlemesinde büyük rol oynamıştır. Bu arada AP'nin daha homojen hâle gelmesinin ve halka daha yakından yönelmesinin demokrasinin yerleşmesinde büyük etkisi olmuştur. Partiler halkın isteklerini önemsemeye başlamışlardır. Halk ordunun siyasete karışmasını istemediği gibi, AP'nin intikam politikasına da karşı olduğunu açıkça belirtmiştir.

İlk başarısız koalisyonu YTP, CKMP ve 1963'te bağımsızlarla kurulan diğer koalisyonlar izlemiştir. İnönü, partisinin radikal kanadına meydan okuyarak serbest teşebbüs lehine birçok taviz vermiş ve DPT'nin yetkilerini budamaya razı olmuştur. 1963'e gelindiğinde sağcılar ve ılımlılar, hem CHP'de hem de koalisyon hükümetinde kontrolü ele geçirmiş ve böylelikle solcuların iktidar arzularının önüne geçmiş görünüyorlardı. Liberalizmi benimsemiş eski bir devletçi olan Fethi Çelikbaş, İnönü hükümetlerinin ikisinde de ekonominin başına geçmişti. Ne var ki İnönü'nün başkanlığındaki koalisyon hükümeti, bütçe kanunu görüşülürken Süleyman Demirel'in önayak olduğu bir güvensizlik oyuyla devrilmişti.

Devlet Su İşleri Başkanlığı yapmış bir mühendis olan Demirel, 1964'ün başlarında ölen Gümüşpala'nın ardından partinin başına geçen daha radikal çizgideki Saadettin

14:06 18 %

Bilgiç'in elinden parti liderliğini kaparak ordunun güvenini kazanmıştı. Demirel, DP dönemi artık bittiği için intikamdan söz etmenin yurda zarar getireceğini ileri süren AP içindeki daha modernist ve ılımlı grubun temsilcilerinden biriydi. Aslına bakılırsa, bu dönemde eski cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ve mahkûm DP'lilerin mahkûmiyetlerinin affedilmesi imkânının doğması, AP içinde intikam havasının yumuşamasına ve yeni bir elitin yükselmesine yol açmıştı.

Sonuçta, AP içinde İslâmcı ve muhafazakâr milliyetçi olarak tanınan veya öyle gösterilen AP Genel Başkan Vekili Saadettin Bilgiç, 1964 Parti Genel Kongresi'nde başkanlığa seçilememiştir (Ağabeyleri Sait ve Emin Bilgiç 27 Mayıs mağdurlarıydı). AP Genel Kongresi'nde Süleyman Demirel'in büyük farkla genel başkan seçilmesi, partinin ve Türkiye demokrasisinin can alıcı bir dönüm noktasına geldiğini göstermiştir.

Isparta'nın İslâmköyü'nde 1924'te doğan Süleyman Demirel yüksek mühendislik eğitimi almış, ABD'de iki sene yaşamış, İngilizceyi kendi başına öğrenmiş; muhafazakâr, ılımlı, dindar, laik, halkçı bir lider olarak siyaset sahnesine çıkmıştır. Teknolojiye hâkim ve kendi özünü koruyarak kendi kültürü ile bağdaşmış modernist bir muhafazakâr olan Demirel, bir ara gösterdiği eski elit kulübüne katılma eğilimini yenerek Türkiye'nin ve kendi geleceğinin demokraside ve halkçılıkta olduğuna karar kılmıştır. Parlak zekâsı, psikolojik sezgisi, kendine güveni, pragmatizmi, güçlükleri şiddete dayanarak yok etmek yerine zararsız hâle getirme yolunu tutması ve bu uğurda taviz vermekten çekinmemesi, Demirel'i şüphesiz yeni bir lider kategorisine koymaktaydı. Üstelik ekonomiye, serbest teşebbüse, yatırıma önem vermesi, Harbiyeli ya da Mülkiyeli olmaması, Demirel'in halk gözünde etkisini daha da artırmaktaydı.

Bu dönemde Türkiye'nin bir uzlaşmacı lidere ihtiyacı vardı ve Demirel bu rolü oynayacak biçilmiş bir kaftandı. Demirel'in liderliğinde AP, 1965 seçimlerinde oyların % 52.9'unu alarak iktidara gelmiştir. CHP ancak oyların % 28.7'sini alabilmiştir. Demirel'in eskiyi unutacağını, Atatürk ilkelerine inandığını ve "askerin" onayladığı 1961 Anayasası'nı sadakatle uygulayacağını vaat etmesi ve nihayet Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesini desteklemesi, darbeci eski siyasi elitlere güven vermiştir. Aslında Demirel'in AP'nin genel başkanlığına

14:06 18 %

yükselmesi, sonra başbakan ve 1993'te cumhurbaşkanı seçilmesi büyük bir başarıdır. Nitekim 1964'te DP'nin aşırı uçları, Demirel'e şüpheyle yaklaşmış ve onu gerçek manada desteklemekten çekinmişlerdir. Buna karşılık askerler, Devlet Su İşleri Genel Müdürü olduğu yıllarda büyük başarılara imza atan Demirel'in devlet bürokrasisinden gelmesinden dolayı kendileriyle aynı felsefeyi paylaştığına kanaat getirmiş ve onu kolayca etkileyeceklerini düşünmüşlerdir.

Eski DP'liler Demirel'i geçici bir sima olarak görmekteydiler. Milliyetçiler ise onu yeter derecede "milliyetçi" görmedikleri için sonunda Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) etrafında toplanmışlardı. Eski Millet Partisi temeli üzerine kurulan CKMP (kuruluşu 1954 olarak verilir) 1961'de oyların % 14'ünü, 1965'te ise ancak % 2.2'sini alabilmiştir. Her iki taraftan gelen baskılara karşın, Demirel ifrata ve tefrite kaçmadan partisini destekleyenlerin arzusuna uygun olarak ılımlı bir yol izlemeyi başarmıştır. Bu şekilde Süleyman Demirel başkanlığındaki AP, hem demokrasinin hem de Anadolu'da gelişmekte olan orta sınıfın güçlenmesini sağlamıştır.

Türkiye 1938-45 yılları arasında tek parti rejimiyle, 1945-50'de şefli çok partili rejimle (Cemil Koçak'ın ifadeleri) ve 1950-60'ta çok güçlü bir genel başkan (Menderes) tarafından çok partili rejimle yönetilmiştir. Türkiye'ye 1945-6 yılında gelmeye başlayan demokrasi, dışarıdan bakıldığında, 1965 seçimlerine kadar geçen 20 yıllık sürede bir hayli yol almış gibi gözükmektedir. Hâlbuki durum gözüktüğünden farklıdır. Demokrasinin bir dış görüntüsü vardır ki parti kurmak, seçim yapmak, ifade hürriyetini sağlamak gibi çabalardan müteşekkildir. Demokrasinin gerçek özüyse kişiyi esas alarak tüm insanları eşit görmek, çoğunluğun kararına (oyuna) hürmet etmek, tenkit ve karşı görüşleri kabul etmek, kişisel hegemonyadan sakınmak gibi birçok ruhsal ve kültürel özellikten oluşmaktadır. Bu açıdan bakıldığı zaman görülmektedir ki Türkiye'de demokrasi devletçi, bürokratik elitlerin baskısına son vermekten ziyade yeni elitleri iş başına getirmek için araç olarak kullanılmıştır.

Rahmetli Adnan Menderes'in bürokrasiye ve militarizme karşı olduğu bir gerçektir. Fakat Menderes'in gerçek manada demokrasiyi benimsediği de söylenemez. Partisine mutlak surette hâkim olduğu gibi, tenkide de tahammülü çok azdır veya yoktur. Aynı şeyi bir dereceye kadar Bayar için de söylemek mümkündür. Muhalefet partisi olan

14:06 18 %

CHP'nin, elitist, devletçi ve bürokratik felsefesinden bir türlü vazgeçmediği için zaten gerçek demokrasiyle ilgisi yoktur. Halk ise demokrasinin inceliklerini bilmiyor, bu tip sorunları tartışmıyordu, fakat sezgi yolu ile gerçek demokrasiyi özlüyor ve onu getirecek partiye oy vermeye hazır görünüyordu. Ayrıca aynı zamanda gerçek demokrasiyi siyasi bir hak olduğu kadar ekonomik gelişme, refah, güven ve kendisine saygı olarak görmekteydi. İşte 1960'ların ortalarında Türkiye'de siyasi manzara bu şekildeydi.

Türkiye'nin iki adım ileri bir adım geri gideceği gelecek 20 yıl, yani Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'ni kurarak 1983'te iktidarı ele almasına kadarki dönem de çeşitli siyasi, ekonomik çalkantılar içinde geçecektir.

Bu arada ordunun yüksek kademelerinde yaşanan çok önemli bir gelişmeden de bahsetmek gerekir. 1960 Darbesi'ni orta rütbeli subayların yürütmeleri, hem ordu içinde rütbe geleneğine hem de genel toplum güvenine ters düşmekteydi. Bundan rahatsız olan üst kademe (general, amiral) subaylar kendi aralarında kurdukları Silahlı Kuvvetler Birliği yolu ile Milli Birlik Komitesi'ni, yani aşırı 27 Mayısçıları etkisiz hâle getirerek duruma hâkim olmuşlar ve sonraki askerî darbe girişimlerini yönlendirmek ve şekillendirmek imkânını bulmuşlardır. Bu gelişme ordu içinde daha ılımlı görüşlerin meydana çıkmasına yol açmış ve Yassıada mahkûmlarının durumunu etkilemiştir.

11 ay süren (14 Ekim 1960-15 Eylül 1961) Yassıada Davası sonucunda kararlaştırılan mahkûmiyetlerin haksızlığına daha önceki bölümde kısaca işaret edilmişti. Toplumun vicdanını oldukça rahatsız eden bu mahkûmiyetler cidden çok ağır sayılmaktadır. 30 kadar eski DP'li hayat boyu, 418 kişi 20 yıl ile 6 ay arası hapse mahkûm edilmiş, 123 kişi beraat etmişti. Birinci İnönü Koalisyonu bir grup Yassıada mahkûmunu affetmiş, cumhurbaşkanı olan Cemal Gürsel de yetkisini kullanarak aynı şeyi yapmıştır. Nihayet 1966 Af Kanunu ve 1969 ve 1974 senelerinde yapılan anayasa değişiklikleriyle Yassıada'da DP'lilere verilen cezalar tamamıyla kaldırılmış ve mahkûmlar siyasi haklarına kavuşmuşlardır. Şüphesiz ki bu gelişmeler ordu adına hareket eden kurumların onayı olmadan gerçekleşemezdi. Bu, aynı zamanda hiyerarşi ve emir komuta zincirinin yeniden tesis edilmesi anlamına gelmekteydi. Benzer bir olayın en

14:06 17%

güzel örneği hiyerarşik yapıdaki konumu sayesinde askerî müdahalelere engel olduğu söylenen Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök'tür.

1961 Anayasası nispi temsil usulünü kabul ederek küçük partilerin de TBMM'de temsil edilebilmelerine imkân sağlamıştır. Aynı anayasa ayrıca bir senato meydana getirerek güçler ayrılığı prensibini de kabul etmiştir. Öteden beri Türkiye'de çok güç sahibi olan yürütme organının gücünü sınırlamak amacı ile kabul edilen nispi temsil, tek bir partinin mecliste çoğunluğunu önlediği için koalisyon hükümetlerinin kurulmasını kaçınılmaz hâle getirmiştir. Nispi temsil ise soyut hakkaniyet prensibini ön plana çıkararak, farklı görüşlerin koalisyon hükümetlerinde temsil edilmesine imkân sağlamışsa da pratikte hükümet icraatını engellemiş, hatta bazı hâllerde imkânsız hâle getirmiştir. Nitekim 1961-65 döneminde üçüne İnönü'nün başkanlık ettiği 4 koalisyon (sonuncusu Suat Hayri Ürgüplü) kurulmuştur ki bunun Türkiye'nin çok muhtaç olduğu siyasi istikrarı yaratmayacağı aşikârdır.

2 Ekim 1961'de TBMM'nin açılışıyla 15 Ekim 1965 seçimleri arasında geçen süre içinde anayasa çelişkilerinden kaynaklanan bazı olayların yanı sıra, ordunun içinde de askerî vesayeti açıkça devam ettirmek isteyen bazı hareketler olmuştur. 21 Ekim 1961 günü bir grup general duruma fiilen müdahale edeceklerini, siyasi partilerin kapatılacağını ve iktidarın "milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine" verileceğini bir muhtırayla ilan etmiştir. Faruk Gürler, Refik Tulga gibi generallerin imzası bulunan bu muhtıranın yürürlüğe konması Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, İnönü ve basının itirazları sayesinde önlenmiştir. Buna karşın, parti liderlerinin, komutanların karşısına çıkarak Yassıada mahkûmlarının affını istemeyeceklerini, EMİNSU Derneği'ne bağlı subayları orduya geri almayacaklarını ve ihtilalin lideri Orgeneral Cemal Gürsel'i cumhurbaşkanı seçeceklerini yazılı olarak taahhüt etmeleri yakışıksız bir durum meydana getirmiştir. Adeta yaramaz bir çocuğun öğretmenine bir daha yaramazlık yapmayacağı konusunda söz vermesine benzer bir manzara yaşanmıştır. Ne var ki politikacıların vaatleri, beklenildiği gibi, çok geçmeden unutulmuştur.

Cemal Gürsel'i cumhurbaşkanı seçmek vaadi yerine getirilmiştir ama yine de bir grup milletvekili Prof. Ali Fuat Başgil'i cumhurbaşkanı seçmekte ısrarcı olmuştur. Gürsel Paşa hastalanınca Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay askerî görevinden

14:06 17%

ayrılmış; önce senatör, sonra da 28 Mart 1966'da cumhurbaşkanı seçilmiştir.

CHP'de Dönüşüm

Türkiye'nin iç politikası 1965 seçimlerinden sonra AP'nin tek başına hükümet kurması ve askerî üst kademelerin orduya hâkim olmasıyla kısmen sakinleşmiştir. Bu durum ise CHP içindeki gelişmelere hız kazandırmıştır. Meselenin arka planındaki apaçık gerçek şudur: Tarihî geçmişine, arkasındaki ordu desteğine, 1961-65 yılları arasında koalisyon hükümetlerine başkanlık yapmasına ve sivil idarenin tekrar yerleşmesine hizmet etmesine rağmen CHP'nin seçimlerde aldığı oylar durmadan azalmıştır (1957, 1961, 1965, 1969; %41.4, %36.7, %28.7, %27.4). Bu yüzdeler aslında pek düşük sayılmaz, ama asıl önemli olan ne yaparsa yapsın partinin bu yüzdelerin üzerine çıkamamış olmasıdır. Gerçi parti 1957 seçimlerinde en yüksek oyu (% 41.4) almışsa da, halktan gerçek bir destek aldığı söylenemez.

CHP içinde, tek parti rejiminin yarattığı halktan uzak, halk kültüründen kopmuş elitist kadrolara, ekonomik devletçiliğe ve siyasi ideoloji hâlini almış pozitivist laikliğe karşı tedirginlik duyan gruplar mevcuttu. Aslında 1946'dan başlayarak CHP, laiklik alanında eski politikasından bir hayli uzaklaşmıştır. Daha evvel belirttiğimiz gibi, İslâmcı hareketlerle öteden beri yakın ilişkisi olup modernist bir yaklaşımı savunan Şemseddin Günaltay'ın 1949-50'de başbakanlığı süresince, din hürriyeti genişletilmişse de, CHP içindeki hâkim felsefe değişmemiştir.

Partinin radikal kanadına mensup kişiler, uzun zamandan beri, 1961 Anayasası'nın gereği olarak gördükleri belli sosyal reformların derhal hayata geçirilmesini ısrarla talep etmekteydiler. Bu fikirlerin etkisiyle CHP'liler, 1965 seçimlerindeki başarısızlığın, talep edilen sosyal reformların İnönü yönetimi tarafından savsaklanmasından kaynaklandığına inanmışlardı. Seçimlerden sonraki iki parti kongresinde CHP kendi yönelimini temelden değiştiren kararlar almıştır. 1966 Kongresi'nde devletçi-sosyalist kanadın lideri olan Bülent Ecevit partinin genel sekreterliğine seçilmiştir. Ecevit yüksek hitabet yeteneğine sahip bir gazeteciydi. 1967'deki olağanüstü kongresinde parti "ortanın solu" denilen yeni bir politika benimseme yoluna gitmiştir. Bundan sonra CHP yavaş yavaş ama geri dönülmez bir şekilde sola yönelecekti. Önce sosyal demokrat ilkeleri benimsendi, sonra zamanla

14:06 17%

milliyetçilik ve Kemalizm'den uzaklaşıldı. Laiklik savunulmaya devam edilse de halka yaklaşma ve onun değerlerine ve kültürüne saygı gösterme şeklinde ortaya çıkan yeni halkçı felsefesi uyarınca laiklik anlayışı yumuşatılmıştı. Artık gerçek bir ideolojiye sahip olduğuna (veya öyle sandığına) göre partinin uzun zamandan beri dayanmakta olduğu yapay laiklik ideolojisine ihtiyacı yoktu. 1946'dan 1965'e dek CHP sürekli olarak DP, AP ve YTP'yi gerici olmakla ve Atatürk devrimlerine saygı göstermemekle suçlamıştı. 1965'ten sonra laikçi söylem terk edildi ve bir avuç tutucu partili dışında da bu söylemi özleyen kimse olmadı. CHP'nin, gerçekten halkçı bir kitle partisi olmak istiyorsa halkın istek ve tutumlarıyla uyumlu olması gerektiği ortadaydı.

[Rahmetli Ecevit'i daha 1960'lardan evvel tanıyıp karşılıklı hürmete dayanan bir dostluk kurmuştum. Ben Ecevit'in idealistliğini, dürüstlüğünü, insanseverliğini, kültürlü, sanatkâr yanını, gerçek manada yurda faydalı olma arzusunu takdir etmiştim. O da benim analiz gücümü, olayların gelişmelerini tarafsız değerlendirmemi ve fikirlerimi açıkça ifade etmemi beğendiğini belirtirdi. 1965'lerde New York Üniversitesi'nde tertip ettiğim bir konferansa Bülent Bey'i de Türkiye'de işçi sorunları ile ilgili bir tebliğ sunması için davet etmiştim. Konferans sonunda evimde birkaç gün misafir ettim. Türkiye'nin ve bilhassa CHP'nin durumunu uzun uzadıya konuştuk. O zaman Bülent Bey Türkiye'ye dönüşünde partiye yeni bir yön vermek isteyen arkadaşlarla bir araya geleceklerinden bahsetmişti. Laiklik ve ordu ile olan ilişkiler konusunda partinin yeni bir yol bulacağını belirtmişti. Hatta bir ara görüşlerimi dinledikten sonra bana şöyle demişti: "Kemal Bey yerlerimizi değiştirmemiz ne iyi olurdu. Siz Türkiye'ye gidip siyasete atılırdınız, bense bu bahçe, yeşillik içinde şiir yazar, sanat sohbetlerinde bulunurdum."

Gerçekten Bülent Bey her bakımdan kişiliği takdir edilecek, özel bir psikolojik yapıya sahip, müstesna bir kimseydi. Siyasetçi değildi; çünkü pratik, pragmatik olmadığı gibi Türkiye'yi de çok farklı bir şekilde görmekteydi. Ankara'daki bir görüşmemizde köy-kent projesi hakkındaki fikrimi sormuş ve bu projenin ütopist, Türkiye gerçeklerine uymayan, tepeden inme, bürokratik bir proje olduğunu söylediğimde, söylediklerimden pek hoşnut olmamıştı. Aynı şekilde köyden şehre göçün Türkiye'nin sosyal yapısını, siyasi grupları, şehir ve köy kültürünü kökünden değiştirmekte

olduğunu kendisine belirttiğim zaman da aynı hoşnutsuzluğu göstermişti.]

1960'tan sonra Türkiye'nin endüstrileşmesinin ve şehirleşmesinin bir sonucu olarak köyden şehre büyük bir göç başlamıştır ki, bu olayın uzun uzadıya incelenmesi gerekmektedir. Göç hem köylüyü hem şehirliyi etkilemiş ve Türkiye'de köy ve şehrin sosyal ve kültürel bir etkileşim içine girmesine ve gerçek anlamda modern bir millet olarak bütünleşmesine yol açmıştır. Anadolu'nun köylerinden, küçük kasabalarından şehre gelenler, eğitim görmüş ve meslek edinmiş, sosyal ve siyasi bilinçlenme sayesinde yeni bir toplum yaratmışlardır. Üzerinde daha fazla durulması gereken iç göçler yanında, 1960'tan sonra, 4 milyon kadar Türkiyeli, başta Almanya olmak üzere Avrupa, Avustralya ve ABD'ye göç ederek hem bilgi hem para kaynağı olmuşlar, ayrıca Türk toplumunun dışarıya açılmasına yardım etmişlerdir.

Yurt dışına, bilhassa Almanya'ya giden işçilerin bir kısmı orada kalarak oldukça büyük bir Alman-Türk toplumu oluşturmuşlardır. 2005'lerde oluşturdukları çeşitli işletmelerin değeri 70 milyar euro kadardır. Ayrıca bu Türkiye göçmenleri siyaset, ilim ve sanat alanlarında faaliyet gösteren ve isim yapan çok kimse yetiştirmişlerdir. Avrupa'ya giden göçmenler Türkiye'ye önemli miktarda döviz göndermiş, yurda dönenlerin bir kısmı biriktirdikleri parayı çeşitli işletmelere yatırmışlardır.

1965'lerde CHP, göçlere Türkiye'yi köklü bir değişime götürecek bir güç olarak bakmamakla beraber sezişe dayanarak değişim arayışlarına girmiştir. Esasen 1961-65 yılları arasında CHP hükümetleri işçinin üretimden haklı bir pay almasını sağlayacak yollar aramıştır: Nihayet 1965'ten sonra bu arayışların sonucu olarak "ortanın solu" olarak bilinen siyasetini geliştirme çabalarına girişmiştir. Bu görüşün savunucusu olan Bülent Ecevit, 1966'da parti genel sekreteri seçilince ortanın sağı sayılabilecek 47 kişilik bir grup partiden ayrılarak Turhan Feyzioğlu'nun başkanlığında 12 Mayıs 1967'de Güven Partisi'ni kurmuşlardır. 1969'da oy yüzdesi en fazla olan (% 6.6) parti, 4 Mart 1973 tarihinde Cumhuriyetçi Parti ile birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi ismini almıştır.

Bu değişimlere rağmen CHP sağdan oy toplayamadığı gibi sola da yaranamamıştır, çünkü partinin "sol" ve "sağ" terimlerine verdiği anlam Türkiye halkının bu terimlere verdiği anlamdan farklı olmakla birlikte Türkiye gerçeklerine de uymamaktaydı.

14:06 17%

Bununla birlikte, Türkiye'nin beklediği, kendi bünyesine uygun "sağ" ve "sol"u anlayıp siyaset sahnesine koyacak partiler de henüz ortada yoktu. Gerçi iktidarda bulunan Adalet Partisi bir dereceye kadar yerel anlamda "sağ" ve "sol"un ekonomik, siyasi ve idari yönlerini bünyesinde birleştirerek iktidarda kalabiliyorsa da "sağ" ve "sol"un daha derin, kültürel, tarihî ve geleneksel yönlerini gereğince benimseyemediği için toplum içine derin kökler salamamaktaydı.

Bu arada CHP'nin 1969 seçimlerinde oyunun en düşük seviyeye (% 27,4) inmesi, AP'nin de ancak % 46.6 (1965'te %52.9) oy alması, Türkiye iç siyasetinin yeni arayışlar içine girdiğini göstermişti. Türkiye'nin gerçek manada bir sosyal demokrat yönetime ihtiyacı olduğu ve bunun kültürde muhafazakâr, ekonomide liberal boyutlara sahip olması gerektiği belirlenmekteydi. TİP'in (Türkiye İşçi Parti) 1965'te oyların % 3'ünü alarak 15 mebus ile meclise girmesi de durumu değiştirmeyecekti. Çünkü bu parti de Türkiye gerçeklerinden uzaktı. Ekonomik düşüncelerin Türk siyasi hayatında ideolojik ve örgütlü bir şekilde kendini göstermesi, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) 13 Şubat 1961'de kurulmasıyla vuku bulmuştur ki bu da 1961 Anayasası'nın getirdiği (vesayet altındaki) hürriyetler sayesinde mümkün olmuştur. Parti 1965, 1969, 1977 seçimlerine katılmış ve sırasıyla genel oyların % 3, 2.7 ve 0.1'ini almıştır. Parti 1971'de kapatılmış, 1975'te tekrar kurulmuş ve 16 Ekim 1981'de tekrar kapatılmıştır.

Parti Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın demokrat görüşlü bir kimse olarak Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'da 1968 Hürriyet Hareketi'ni zorla bastırmasını tenkit etmesi parti içinde büyük tepki yaratmış ve akabinde Aybar başkanlıktan ayrılmak zorunda kalmıştır. Parti 1971'de kapatılıncaya kadar fazla varlık gösterememiştir. Yine de, önemle belirtmek gerekir ki, Kürt Sorunu'nu Türkiye gündemine ilk kez getiren, Aybar'ın 1963 Gaziantep Genel Yönetim Kurulu toplantısında yaptığı konuşma olmuştur. 1964 Kongresi'nde İşçi Partisi programında Kürtçe ve Arapça konuşanlarla Alevi mezhebinde olanların ayrıma uğramamalarını ve dil, din, ırk, sınıf ve zümre ayrımlarının kaldırılmasını istemiştir. Ama o tarih için bu görüşler çok erkendir ve bu nedenle TİP halk arasında büyük kabul görmemiştir. Fakat bu partinin yanı sıra birçok sağcı ve solcu görüşlerin, derneklerin ortaya çıkışı Türkiye'nin bir arayış içinde olduğunu işaret etmektedir ki bu da 1961 Anayasası'nın getirdiği hürriyetler

14:06 17%

sayesinde ortaya çıkmıştır. Bu da 1908 yılı Meşrutiyet ilanını izleyen duruma benzemektedir.

Nitekim ileride daha detaylı olarak değinilecek Milli Görüş akımı ve Milliyetçi Hareket esas olarak bu dönemde ortaya çıkmış ve Türk politikasına yeni bir boyut kazandırmıştır. 1954'te kurulan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, 1961 seçimlerinde, oyların % 14'ünü alarak 54 milletvekili ile üçüncü büyük parti olmuş, 8 Şubat 1969'da Adana'da yapılan olağanüstü kongrede Milliyetçi Hareket Partisi olarak adını değiştirmiş, Ondörtler'in Milli Birlik Komitesi'nin eski üyelerini de içine alarak Albay Alparslan Türkeş'in başkanlığında yeni bir siyasi ve ideolojik güç olarak ortaya çıkmıştır. Bir yıl sonra 26 Ocak 1970'te Odalar Birliği eski başkanı Prof. Necmettin Erbakan idaresinde kurulan Milli Nizam Partisi ticari ahlaka önem vermiş ve kendini milliyetçi ve mukaddesatçı olarak tanıtmıştır. Bu parti, Anadolu'da küçük imalatçı ve esnafın dostu olarak kurulmuştur. Büyük sanayici, tüccar, sermayedar ve toprak sahiplerine cephe alan, devlet müdahalesinden yana olan ve serbest piyasaya karşı çıkan Milli Nizam Partisi, 20 Mayıs 1971'de mahkeme kararı ile hiçbir seçime giremeden kapatılmıştır. Kapatılma nedeni dini siyasete alet etmek olarak gösterilmiştir.

Böylece bir yandan Marksizm bazı üniversite çevrelerine, sendikalara, basına ve mesleki kuruluşlara yayılırken, bir yandan da toplum içinde ondan daha da enerjik bir aktif milliyetçi-İslâmcı-Osmanlıcı hissiyat doğmuş ve ona karşı durmuştur. Yeni rejimin Osmanlı'yı resmen reddetmesi sebebiyle bu hissiyat uzun zamandan beri suskun kalmış, ama yok edilememiştir. Bunun yeniden ortaya çıkması Türklerin kimlik krizi olarak adlandırılagelmiştir. Resmî inkâr döneminde daha da güçlenip halk arasında daha geniş bir kabul görmeye başlayan Osmanlı siyasal ve kültürel geçmişiyle tarihsel sürekliliği vurgulama eğilimi, şüphesiz Türklerin Müslüman kimliğinin yeniden teyit edilmesiydi. Bu yeniden canlanan İslâm, büyük ölçüde Türklük ve modernlikle aşılanmıştı. Sağın iki partisi, yani Milliyetçi Hareket (MHP) ve Milli Selamet (MSP), bu milliyetçi-İslâmcı-Osmanlıcı dirilişin yaratıcıları olmaktan ziyade ondan faydalanan akımlardı. Yine de 1960'ların sonuna doğru AP, bu iki sağcı partinin kitle desteğini zayıflatıp takipçilerinin çoğunu kendi safına çekmeyi

14:06 17%

başarmıştır.

Her halükarda, 1970'lere gelindiğinde, 1923'ten itibaren Türkiye'yi farklı şekillerde idare eden büyük yönetici koalisyonun, artık çatışan yeni ideolojileri ve yeni sosyal grupları uzlaştırmayı başaramadığı, bu yüzden dağılmaya yüz tuttuğu söylenebilir. Bu durumda ihtiyaç duyulan şey, belli düzeyde seçici davranarak bütün yeni güç ve fikirleri kuşatacak ve parlamento üstü mekanizmalarla bunları bir araya getirebilecek geniş bir koalisyonun kurulmasıydı. Nitekim 1971'den sonra Türkiye'nin siyasal tarihi, ordunun siyasal partiler ve sosyal gruplar üzerinde bir hakem olduğu eski koalisyonun nihai çöküşünün tarihidir.

3.
KOALİSYONLAR KARMAŞASI
(1971-1980)

Gücünü ordunun devletçi-elitistlerle ve CHP'yle işbirliği geleneğinden alan 12 Mart 1971 Darbesi, aslında pek de enine boyuna düşünülmeden yapılmış ve erken doğmuş bir hareket sayılabilir. Anarşik olayların artması ve bilhassa dört ABD subayının Deniz Gezmiş grubu tarafından kaçırılması darbeyi tetiklemiştir. Türkiye'de her darbenin kendine mahsus nedenleri ve özellikleri vardır. Ancak bir özellik hepsinde ortaktır: Her askerî darbenin yanında veya arkasında hep siviller vardır. Ordunun gücü ile iktidarı elde etmek isteyen bu sivil grupların hep kendi özel planları olmuştur.

12 Mart 1971 Darbesi emir-komuta zinciri içinde genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarının muhtırası ile gerçekleştirilmişti, ancak hedefi AP'yi iktidardan indirmekten daha genişti. 1960 Darbesi'nin çok dar bir kadro tarafından yürütülmesine karşılık, 12 Mart Darbesi başında askerlerin bulunduğu oldukça geniş bir entelektüel grup tarafından desteklenmekteydi. Bazı subay ve aydınlar, AP'nin ekonomik siyasetinden ve 1961 Anayasası'nı değiştirme çabalarından yakınarak, daha köklü bir ekonomik ve sosyal program uygulamak niyetindeydiler.

Darbeyi ordu içinde hazırlayan bir sol ve sağ grup mevcuttu. "Sağ" daha çabuk hareket ederek, "sol" grubun önünü kesmiş ve iktidara sahip olunca da "solcu" 6 generali ve 35 kadar albayı ordudan tasfiye etmiştir. Darbe, askerlerle işbirliği içinde hükümeti ellerine geçirerek devletçi bir politika uygulamayı tasarlayan *Yön* dergisi

14:06 17%

etrafında toplanan ve demokrasi ile pek ilgisi olmayan Doğan Avcıoğlu'nun başında bulunduğu grubu da saf dışı bırakmıştır. Ama bu "solcu" grup, TİP'in Marksist ideolojisinden farklı, milli kültürü ve çıkarları da göz önünde tutan çok değerli kimseleri de içine almaktaydı. Söz gelimi Avcıoğlu'nun yayınladığı *Türklerin Tarihi* kitabı bu sol hareketin milli sosyalistlere daha yakın olduğunu göstermektedir.

Askerî muhtıra, yurdu saran anarşi, kardeş kavgası ve sosyal huzursuzlukların yurdu çıkmaza sokmasını, Atatürk'ün hedefi olan çağdaş uygarlıktan uzak düşürmesini ve anayasanın öngördüğü reformların uygulanmamasını, müdahalenin ana sebepleri olarak belirtmiştir. Açıkçası muhtıra gerçekleri yansıtmaktan çekinmiş, bunun yerine basmakalıp fikirleri tekrar etmiştir. Silahlı Kuvvetler'in partilerüstü bir mevkide bulunduğunu ileri süren muhtıra, ordunun kanunların kendisine verdiği "Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak" vazifesini yerine getirmek üzere idareyi ele almayı kararlaştırdığını beyan etmiştir. Ama 27 Mayısçılardan farklı olarak asker iktidarı fiilen eline almamış, "teknokrat" bir hükümetin başına Prof. Nihat Erim'i getirerek 8 parti üyesi ve dıştan gelen 14 kişilik bir grupla hükümeti oluşturmuştur. Sekiz ay iktidarda kalan ve eski parlamento ile çalışmak zorunda kalan teknokratlar kabinesi sonunda istifa etmiştir.

12 Mart Müdahalesi'nin ardından siyasi ve ekonomik istikrar sağlamak için işçi sendikaları ve meslek kuruluşlarının bazıları kapatılmış, ücretler düşürülmüştür. Aynı zamanda liberal, sosyalist veya ordu vesayetine karşı olan birçok doktor, avukat, öğretmen, sendikacı tutuklanmış, çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Dev-Genç, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Türkiye Öğretmenler Sendikası gibi dernekler kapatılmış, yöneticileri tutuklanmış, hapis cezalarına çarptırılmıştır. Böylece kanuni faaliyet gösteren birçok kuruluş ve kişi haksızlıklar karşısında sert direniş göstererek militan olmuşlardır ki bunlar arasında Dev-Genç'i ve Kürt Sorunu'nu yaratan Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nı göstermek mümkündür. AP, CHP ve büyük sanayi ve ticaret kuruluşlarının desteği ile yürütülen bu siyaset aslında sadece istikrar sağlamayı amaçlamaktaydı.

8 Mayıs 1972'de yapılan CHP'nin 5. Olağanüstü Kongresi'nde Ecevit'in genel sekreter seçilmesiyle, ortanın solunu protesto eden İsmet İnönü parti başkanlığından

14:06 17%

ve üyeliğinden istifa etmiş, 14 Mayıs 1972 tarihinde ise Ecevit parti genel başkanı seçilmiştir (İsmet İnönü 25 Aralık 1973'te 89 yaşında vefat etmiştir).

1970'li yılların iç politikasının şekillenmesinde çeşitli partilerin ve idarecilerin 12 Mart Darbesi'ne ve politikalarına karşı ordu ile işbirliği yapıp yapmamalarının büyük rolü olmuştur. İnönü başta darbeye karşı çıkmış, sonra Erim hükümeti kurulunca destek vermiştir. Bu hareket Ecevit tarafından "ordunun ortanın soluna karşı olması" şeklinde yorumlanmıştı. Zaten partide ortanın sağını temsil eden Kemal Satır grubu hâkim duruma geçmişti. 1972 Kurultayı durumu Ecevit lehine çözmüş ve yeni gelişmelere yol açmıştır. Kemal Satır ve taraftarlarının kurdukları Cumhuriyetçi Parti'nin (4 Eylül 1972-3 Mart 1973) Güven Partisi'ne katılmasıyla CHP'de sağ-sol ayrımı kesin şekil almış ve ortanın solu hâkim konuma geçmiştir.

Bu arada Nihat Erim hükümetine üye verilmesini protesto eden Bülent Ecevit genel sekreterlikten istifa etmiştir. Tüm bunlar olurken AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ordu ile ilişkileri düzelterek hem kendi partisinin durumunu güçlendirmiş, hem de demokrasinin zedelenmiş hâlde devamını sağlamıştır. Fakat 1973 seçimlerinde oyların ancak % 29.8'ini alarak halk gözünde itibarını kaybettiğini iyice anlamıştır. Bu seçimde AP'nin 149 milletvekili çıkarmasına karşılık, CHP oyların % 33.3'ünü almış ve 185 milletvekili çıkarabilmiştir. Böylece CHP 1950'den beri ilk kez Türkiye'nin en güçlü partisi olarak -üstelik bu defa askerlerin desteğiyle değil, kendi gücüyle- hükümet kurma hakkını kazanmıştır. Seçimlerin sonucu CHP'nin gerçek demokrasiye yöneldiğini ve halkın oyunu demokrasiyi savunan partiye vermeye hazır olduğunu göstermiştir.

Cumhurbaşkanı seçimi, sivil toplumun, bu arada CHP'nin, eskisi gibi generallerin her istediğini kabul etmeyeceğini göstermiştir. Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler cumhurbaşkanlığına aday gösterilmesine rağmen Ecevit ve Demirel buna anlaşarak karşı çıkmış ve Oramiral Fahri Korutürk cumhurbaşkanı seçilmiştir (1973-80). Faruk Gürler Paşa'nın seçilmemesinin ana nedeni 12 Mart darbecileri ile olan karışık/karanlık ilişkileridir. Kurulan Naim Talu hükümetine CHP vize vermemiştir. Zaten geçici seçim hükümeti olarak bakılan Talu hükümeti ancak 14 Ekim 1973'te yapılan seçimlere kadar çalışabilmiştir.

14:06 17%

Daha evvel işaret ettiğimiz gibi 1973 seçimlerinde en çok kazançlı çıkan parti CHP olmuştur. AP ise oy kaybetmekle beraber yine ikinci parti olarak kalmıştır (oy % 29.8, milletvekili 149). Ortanın sağı partilerinden Milli Selamet Partisi 48, Demokratik Parti 45, (1970'te Ferruh Bozbeyli liderliğinde AP'nin muhafazakâr kanadının kurduğu partidir) ve MHP'nin 3 milletvekili ile meclise girmiş olmaları, Türkiye iç siyasetinin önemli değişimlere doğru gittiğini işaret etmekteydi.

Bu seçimde CHP'nin sağ, laikçi, elitist grubunu temsil eden Güven Partisi oyların ancak % 5.3'ünü alarak 13 milletvekili çıkarabilmişti. Türkiye'nin siyasi evriminin dışında kaldığı için, bu parti 1977 seçimlerinde ancak oyların % 1.9'unu almış ve 3 mebus çıkarabilmiş, sonra da demokrasi tarihinden silinip gitmiştir.

Bu karmaşık durum içinde hükümet kurmanın zorluklar çıkaracağı aşikârdır. Nihayet beklenilmedik olay gerçekleşir. CHP ve MSP, biri laik diğeri İslâmcı sayılan iki parti, 26 Ocak 1974'te Bülent Ecevit'in başbakan olduğu bir koalisyon hükümeti kurarlar. Bu koalisyon uzun ömürlü olmamıştır, zira her iki partinin hedefleri ve temel düşünceleri Türkiye gerçeklerinden ziyade partilerin ideolojileri ve çıkarlarında odaklanmaktaydı.

CHP'nin ortanın solu politikasını yürütmeye ve demokratikleşme hareketlerine önem vermesine karşılık MSP, İslâm'ı ön plana çıkararak daha fazla oy kazanıp iktidarı eline geçireceğine inanmaktaydı. Her ne kadar iki parti arasında imzalanan işbirliği protokolünde Ceza Kanunu'nun sosyal düşünceyi ve kültürel özgürlüğü kısıtlayan 141, 142 ve 163. maddelerini ve Yassıada mahkûmiyetlerini kaldırma konusunda anlaşma sağlanmış olsa da, partilerin inanç, yani din hürriyeti hakkındaki görüşleri aynı değildi. Başbakan Ecevit ve Başbakan Yardımcısı Erbakan hem birbirlerinden çok farklı dünya görüşlerine sahiptiler, hem de aralarında güvensizlik hâkimdi.

Nitekim Kıbrıs Çıkartması iki parti arasındaki anlaşmazlıkların su yüzüne çıkmasına yardım edecektir. Türk dış siyasetinin büyük bir sorunu olan ve Türkiye'nin Avrupalı müttefikleri ile arasının açılmasına neden olan Kıbrıs Sorunu, Yunanistan'ı 1967'den beri idare eden askerî cuntanın adanın cumhurbaşkanı Makarios'u bir darbe ile iktidardan düşürerek adayı kendilerine bağlama planlarından kaynaklanmıştır. 1960

14:06 17%

Londra ve Zürih antlaşmalarında tespit edilen esaslara göre, ada rejimini herhangi bir taraf tek başına değiştirmeye kalkarsa, garantör ülkeler birlikte veya tek başına eski rejimi korumak amacı ile harekete geçebileceklerdir. Türkiye'nin beraber hareket etme teklifini İngiltere reddedince, Türkiye tek başına 20-22 Temmuz ve 14-16 Ağustos 1974'te adaya Barış Harekâtı olarak isimlendirdiği askerî çıkarmayı gerçekleştirmiştir. Adaya asker çıkarmakta temkinli davranmak isteyen CHP'den farklı olarak MSP adanın tümünü işgal etmek istemiş, sonra Ecevit'in kazandığı büyük prestij karşısında ada harekâtını kendisinin başlattığını öne sürmüştür.

Ayrıca CHP'li başbakan Ecevit, kendisinin seyahat veya başka nedenlerde makamından ayrıldığı dönemlerde, başbakan yetkilerini eline alan Erbakan'ın bu yetkileri tek taraflı kullandığından şikâyet etmekteydi. Koalisyon hükümeti Eylül 1974'te Ecevit'in istifası ile dağılınca yeni hükümeti kurma görevi Sadi Irmak'a iki defa verilmiş, Irmak başarı sağlayamayıp Ecevit tekrar hükümet kurmayı reddedince vazife Süleyman Demirel'e düşmüştür. Ecevit'in 1974 Kıbrıs Çıkartması'ndan faydalanarak tek başına hükümet kurma düşüncesi CHP'nin gerçek bir demokratik parti olmasını önlemiştir. Demirel güvenoyu alamadığı için 213 günlük bir hükümet bunalımı oluşmuştur. Nihayet Milliyetçi Cephe hükümetini kuran Demirel çok kargaşalı mitingler, anarşi olayları içinde ülkeyi 1977 seçimlerine taşımıştır.

1977 seçimlerinde CHP, her ne kadar oyların % 41.4'ünü alarak ve 213 milletvekili çıkararak tekrar birinci parti olsa da, kurduğu azınlık hükümeti başarısız olunca istifa etmek zorunda kalmıştır. Oyların % 36.9'unu alan ve milletvekili sayısını 189'a çıkaran AP ise Milliyetçi Cephe hükümetini kurmuş, fakat başarı sağlayamayınca bakanlık karşılığında AP'den transfer ettiği 11 milletvekili sayesinde CHP hükümeti tekrar kurma yoluna gitmiştir. Ne var ki CHP'nin devletçiliğe dönüşen ortanın solu siyaseti, akaryakıt, mal ve yiyecek kıtlığına sebep olmuştur. Gerçekten de ekonomi ve finans konularında güttüğü siyaset Ecevit'in ekonomiden ve Türkiye'nin gerçek durumundan habersiz olduğunu göstermiştir. Örneğin kömür ocaklarının, "free shop"ların devletleştirilmesi inanılmayacak kadar lüzumsuz ve yersiz kararlar arasındaydı.

Ecevit'in politikasının sonucu 1978-79'un sert geçen kışında ülkenin karşı karşıya

14:06 17%

kaldığı yakıt sıkıntısı olmuştur. Okullar kapatılmış, hastaneler ısıtılamamış ve ekonomi hızla çökmüştür. Bu sırada bitmek bilmeyen grevler ve hükümet tarafından desteklenen cömert toplu sözleşmeler enflasyon oranını ikiye üçe katlamıştır. Siyasal cinayetler ve banka soygunları artmış, yaygın terör eylemleri Türkiye'yi güvensiz bir ülke hâline getirmişti. Hükümet sıkıyönetim ilan etmesine karşın terörizmi alt etme vaatlerini yerine getiremiyordu. Özetle, ülkeyi idare etmeyi beceremeyen hükümetin ekonomiyi ve toplumun yapısını doğru ele almayı başaramaması, Türkiye'deki yaşamı tam bir kâbusa çeviren bir çöküş ve iktidar boşluğuna neden olmuştu.

İç olaylar ve sağ-sol çekişmeleri gittikçe kanlı bir şekil alıyor, yüzlerce kişi ölüyor, Abdi İpekçi gibi tanınmış yazarlar, gazeteciler katlediliyordu. Sokaklarda asayiş ve güvenden eser kalmamıştı. Polis, okullar, daireler, hatta iş yerleri sağ-sol, bazen dincilaik olarak ikiye bölünüyordu. Kahramanmaraş'ta meydana gelen vahim olaylar (109 ölü, 500 ev ve işyeri tahrip) yurttaki durumun iç savaşa dönüşmekte olduğunu göstermekteydi.

Ekim 1979'da yapılan ara seçimlerin beşini de kaybeden Ecevit, istifa ederek yerini Demirel'in kurduğu 3. Milliyetçi Cephe azınlık hükümetine (12 Kasım 1979-1980) bırakmıştı. Yeni hükümet anarşiyi ve terörizmi önlemek için sert tedbirler alsa da başarı sağlayamamıştı. Buna karşılık "24 Ocak 1980 kararları" adıyla bilinen ekonomik istikrar tedbirleri hayata geçirildi. Türk tarihinde ilk kez ekonomik hayatta vurgu, sağlıklı ekonomik sistemlerde olduğu gibi, özel teşebbüs, ihracata dayalı üretim, tasarruf ve benzer programlara doğru kaymaya başlamıştı. Bunlar aslında normal gelişmelerdi, ancak geçmişte devletçilik adına getirilen bir yığın bürokratik hüküm ve kısıtlamayla karşılaştırıldığında olağanüstü derecede orijinal görünüyorlardı.

Demirel hükümeti tarafından yürürlüğe konan program, uluslararası kredi kuruluşlarının tavsiyeleriyle de uyumluydu. Programın uygulanması görevi yüksek bir makama getirilen Turgut Özal'a verilmişti. AP mecliste çoğunluğa sahip olmamasına karşın, hiç kimse ekonomiyi iyileştirecek bir adıma karşı çıkmakla suçlanmak istemediğinden istikrar programı meclis tarafından kabul edilmişti. Bu adımların faydalı etkileri başlangıçta hissedilmedi. Bunun bir nedeni programın bir defada bütün olarak uygulanmasının mümkün olmamasıydı ama esas nedeni terörizm

14:06 17%

ve anarşinin kontrol edilemez boyutlara ulaşmasıydı. Sanki iç ve dış güçler ekonomiyi iyileştirme ve bir bütün olarak ülkeyi istikrara kavuşturma planını sabote etmek için el ele vermişlerdi.

1980 yazında Türkiye tam bir cehenneme dönmüş durumdaydı. Siyasal cinayetler o kadar tırmanışa geçmişti ki günde 20-25 kişi siyasal nedenlerle öldürülmekteydi. Ayrıca çeşitli etnik ve dinî gruplar da birbirleriyle çatışmaya başlamışlardı. CHP ve AP arasındaki cepheleşmenin devam etmesi ve Fahri Korutürk'ün görev süresinin dolmasının ardından meclisin bir cumhurbaşkanı seçmeyi beceremmesi durumu daha da kötüleştirmişti. Hep sivil-demokratik bir düzenden yana olmuş olan halkın geneli, huzur ve emniyet özlemi içindeydi ve ülkenin içine düştüğü kargaşa ortamından siyasal partileri ve rejimin aşırı serbest oluşunu sorumlu tutmaktaydılar. Bir şekilde duruma müdahale edilmesi gerektiği yönündeki çağrılar gitgide daha yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştı. Bardağı taşıran son damla MSP tarafından organize edilen ve İslâmî bir düzen talep eden kitle gösterileri olmuştu. 12 Eylül 1980'de ordu bir kez daha müdahale ederek hükümeti devirme yoluna gitmişti.

4.
YENİ BİR DÖNEME DOĞRU: 12 EYLÜL 1980 DARBESİ

1960 Askerî Darbesi'nin birçok birikmiş sorunun ortaya çıkmasına neden olduğu daha önce belirtilmişti. Nitekim 1960 Darbesi, bir yandan bazı sosyal, siyasi gelişmelerin önünü açmış, diğer yandan halkın iradesine önem vermeksizin, yukarıdan gelen bir vesayetle sorunları çözmek istediği için amacına ulaşamamıştır. Aynı hüküm bazı farklar hesaba katılmazsa 12 Mart için de geçerlidir. 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin ise, bir bakımdan ilk iki darbeye benzemekle beraber, çok önemli kendine has özellikleri vardır.

Darbe çok iyi planlanmış, ordunun içinden gelecek tepkileri önleyecek tedbirler alınarak, emir-komuta zincirine ve hiyerarşiye uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bunun ötesinde darbe, halkın desteğini sağlamaya da birinci derecede önem vermiştir. Alabildiğine genişleyen sol-sağ çatışmaları ve anarşi halkı bezdirmiş, sükûneti ve güveni sağlayacak her hareketi kabul etmeye hazır hâle getirmiştir. Hatta durumun bu

14:07 17%

kadar kötüleşmesine müsaade edilmesinin planlı olduğunu, güvenlik güçlerinin çatışmaları kasten önlemediğini iddia edenler bile çıkmıştır. Gerçek şudur ki, sonbaharın arifesinde anarşiden bunalan halk, askerî müdahalenin olup olmayacağını tartışmaktan ziyade ne zaman geleceğini sorgulamaya başlamıştır.

Darbenin hemen öncesinde istikrarsız koalisyon hükümetlerine ve genel olarak siyasetçilere güven sarsılmış ve partizanlığa karşı gerçek bir milli birlik özlemi artmış durumdaydı. Müdahaleyi tetikleyen olay ise daha önce belirttiğimiz gibi Bayrak Hareketi olarak isimlendirilen, Necmettin Erbakan'ın başkanı olduğu Milli Selamet Partisi'nin Konya'da tertip ettiği ve aşırı dinci sloganların yer aldığı gösterilerdir. Daha darbe günü Erbakan gözaltına alınmış ve parti faaliyetleri durdurulmuştur. Darbeden sonra, Şubat 1981'de MSP Genel Başkanı ve 33 üyesi aleyhine laikliğe aykırı hareketten dolayı Sıkıyönetim Komutanlığı Askerî Mahkemesi'nde dava açılmıştır. Parti diğer benzer kuruluşlar gibi, 10 Ekim 1981 tarihli 2533 sayılı kanunla kapatılmıştır.

Her ne kadar ülkenin durumunda ve laiklik-din konularında büyük değişiklikler olmuşsa da, neticede üç darbeyi birleştiren ortak nokta darbenin laikliği korumak için gerçekleşmesi olmuştur. Bununla birlikte 12 Eylül'ü planlayanların halk desteğine önem verdiğini tekrar vurgulamak gerekir. Halka verilen önem, demokrasiye ve siyasi partilere karşı olan saygı ve güvenden değil, ordunun siyasi alanda kendisine destek sağlayacak sivil temeli aramasındandır.

1960-65 yılları arasında CHP'nin ordu ile yakından işbirliği yaptığı bilinmektedir. 1965'ten sonra CHP'de gelişen ortanın solu hareketi ve pozitivist laikliğin yerini alacak halkın görüşüne daha yakın bir laiklik bulma yönündeki arayışlar ordunun üst kademelerini CHP'den soğutmuştur. İnönü'nün 1972'de CHP'den istifa etmesi ve CHP genel başkanlığına Bülent Ecevit'in seçilmesi, komutanlar arasında CHP'nin tam solcu bir partiye dönüşeceği korkusunu artırmıştır. Kıbrıs'a asker çıkarma kararı bu tedirginliği yatıştırmış ve Ecevit'i kahraman yapmışsa da tamamen yok edememiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Türkiye'de siyasetin, derin prensiplere, derin felsefi inançlara uymaktan ziyade, güce dayanan dengeler ve hesaplar ile yürütüldüğü aşikârdır. Gücün nerede yattığını, yüzyılların tecrübesi ile kolay sezebilen ordu, yavaş

14:07 17%

yavaş gücün silahta değil, kitlelerde yer aldığını anlamaya başlamıştır. Esasen Türkiye'nin politik felsefesi, siyasi ve askerî gücün dengelerini çok iyi değerlendirmeye ve bunların nereye kadar gidip nerede durması gerektiğinin tespit edilmesine dayanmaktadır. Ordunun sivil temelden mahrum kalmasının idarenin birçok kısıtlamalarla sivillere iade edilmesinde önemli etkisi olmuştur.

Darbe ilanı ile siyasi iktidar Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in başında bulunduğu Milli Güvenlik Konseyi'ne (Kurul) geçmiştir. Evren devlet başkanı olmuştur. Kurulun diğer üyelerini Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Esin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun oluşturmaktaydı. Konseyin genel sekreteri Orgeneral Haydar Saltuk idi.

Askerî harekâtın başlıca nedenleri arasında, devletin varlığına, bağımsızlığına, rejime karşı girişilen saldırılar, devlet organlarının işlemez hâle gelmesi ve irticanın ve sapık ideolojilerin sendikaları ve siyasi partileri iç savaşın eşiğine getirmeleri gösterilmiştir. Parlamento ve hükümetin feshedildiğini, milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırıldığını, yurt dışına çıkışın yasaklandığını ilan eden askerî idare, bu kararların amacının ülkenin bütünlüğünü korumak, devlet otoritesini sağlamak, "demokratik düzenin işlemesine engel olan nedenleri ortadan kaldırmak" olduğunu söylemekle sivil idareye dönüleceğini vurgulamıştır. Her ne kadar Coşkun Kırca gibi siviller bildirinin ilk taslağına partilerin feshedilmesiyle ilgili bir madde koymuşlarsa da, bu husus askerlerin gündeminde yer almadığından bildiriden çıkartılmış, partiler feshedilmemiştir.

Darbenin İç Hizmetler Kanunu'nun TSK'ya verdiği yetkiye dayandığı belirtilmiştir. Aynı görüş, 1960 ve 1971'de de ileri sürülmüştür. Parti başkanları evlerinden alınarak geçici olarak motellerde "misafir" edilmiştir. Demirel ve Ecevit'in bir ay bu şekilde tutuklu kalmalarına karşılık, Erbakan bir yıl ve Türkeş çok daha uzun süre tutuklu kalmışlardır. Milliyetçi cepheyi temsil eden, kendini devletin ortağı ve sola karşı savunucusu sayan ve birçok eyleme karışmış Milliyetçi Hareket Partisi lideri tutuklanmayı büyük bir sükût-u hayal ile karşılamıştır. Sonunda MHP çok daha ılımlı hareket ederek, ortaya doğru kaymaya başlamış ve belki de demokrasinin en güvenilir

14:07 17%

rejim olduğuna kanaat getirmiştir.

Kurulan sıkıyönetim, Kızılay, Türk Hava Kurumu gibi birkaç dernek dışında derneklerin faaliyetlerini durdurmuş, grev ve lokavtları ertelemiş, bununla birlikte toplu iş sözleşmesi yapılan işyerlerinde işçilere % 70 oranında ve avans olarak ek ödeme yapılmasını uygun görmüştür. Yasama ve yürütme yetkilerini MGK üzerine almıştır. Emekli Oramiral Bülent Ulusu'nun kurduğu kabinede ordu yanlısı olarak bilinen 27 kişi yer almış ve hükümet programı MGK tarafından onaylanmıştır. Milli Güvenlik Konseyi (Kurulu) bir iç tüzükle İhtisas Komisyonları kurarak ve geçirdiği yasalarla seçilmiş belediye başkanları, il ve belediye meclisleri üyelerinin yerine yeni atamalar yaparak 2324 sayılı "Anayasa Düzeni Hakkında Kanun" (27 Ekim 1980) ile devlet organlarının tümünü kontrol altına almış, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) bir an evvel kurulmasını ve olağanüstü hal (örfi idare) kanununun çıkarılmasını sağlamıştır. Bir kaynağa göre, 1981 yılı sonuna kadar MGK 268 kanun çıkarmıştır ki, bunların çoğunluğu demokrasiyi kısıtladığı gibi, orduya ve icra (yürütme) organına büyük yetki vermiş, Türk Ceza Kanunu'nun ve Ceza Mahkemeleri usulü kanunlarının birçok maddelerini ağırlaştırmıştır. MGK siyasi partileri kapatmak niyetinde olmadığını (Erbakan ve Türkeş hariç olmak üzere) Demirel ve Ecevit'i geçici süreliğine tutuklayarak göstermiştir.

Fakat kamuoyu gitgide darbeye karşı cephe almaya başlayınca durum değişmiştir. Halk genelde orduya güveniyor, saygı duyuyor, yurdun güvenini sağlamasını istiyor, ama siyasi iktidara sahip çıkarak istediği gibi hareket etmesini istemiyordu. Bunun için de halk, 12 Eylül'de müdahaleye kısa süre destek verir gibi olduktan sonra, askerî idarenin uzun dönem devam etmesine veya hürriyetleri kaldırmasına sessizce direnmeye başlamıştır. MGK bu direnmenin siyasi partiler tarafından oluşturulduğunu tespit etmiş, 12 Eylül ortamını yaratan kişilerin eleştirilmesini veya övülmesini önlemek için 12 Haziran 1981'de partileri kapatma kararını almıştır. Ayrıca eski siyasetçilerin ülkenin siyasi ve hukuki geçmişi ve geleceği hakkında sözlü yazılı demeç vermeleri, makale yazmaları yasaklanmıştır. 12 Eylül darbecilerinin bir sonraki hedefi ise siyaset, kültür ve sanat faaliyetlerine katılan kimseler olmuştur. DGM ve normal ceza mahkemeleri binlerce kişiyi çeşitli cezalara çarptırmış, birçok kişi

14:07 17%

Sonuçta 7 Kasım 1982'de yapılan halkoylamasında oyların % 91.37'si ile (red 8.63) hem anayasa kabul edilmiş, hem de Kenan Evren Paşa'nın cumhurbaşkanlığı kanunen meşrulaşmış ve böylelikle yetkileri bir dereceye kadar artmıştır.

Yeni Anayasa hükümlerinin en büyük özelliği, merkeziyetçiliği ve yürütme organlarının yetkilerini kanun hükmünde kararnamelerle artırmış olmasıdır. Yargının yetkileri, yargıç ve savcı tayinleri yolu ile kişi aleyhine daraltılmıştır. Anayasa Mahkemesi de az çok aynı duruma düşmüştür. Eğitim ise YÖK ile kontrol altına alınmıştır. Asıl büyük değişim Milli Güvenlik Kurulu'nun askerlere çoğunluk sağlayarak güçlenmesi ve askerî kurumları adeta özerk hâle getirerek, militarist vesayetçi bir kültürü çok ustaca hâkim hâle getirmesidir. Bu arada senato kaldırılmış, 12 Eylül yasaları, kararları yargı dışı bırakılmıştır. Buna karşılık kişi hak ve özgürlükleri daraltılmıştır. Zorunlu din derslerinin konulması ise sol akımları önlemek için, sözde maneviyatı yükseltmek gibi pratik amaçlar gütmekte ise de ileride daha ayrıntılı ele alınacak din konusunda birçok sorunlar yaratmıştır.

Vaatler yerine getirilerek 24 Nisan 1983'te siyasi faaliyetlere izin verilmiş, ancak mecliste temsil barajı % 10'a çıkarılmış ve 31 Mayıs 1983'te eski parti liderlerinin faaliyetleri kısıtlanmıştır (Bu arada 16 kişi Çanakkale'de zorunlu misafir olarak yaşamaktaydılar). Kurulan yeni partiler arasında emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Anavatan Partisi, hem yeni hem de en güçlü partiler olarak gözükmekteydiler. Sunalp Paşa'nın partisi açıkça askerî idareyi demokrasi kisvesi altında yürütmek isteyen bir kuruluş olmasına karşılık, Anavatan Partisi geleneksel temeller üzerine kurulan her bakımdan yeni bir parti olma özelliğini taşımaktaydı. Bunlar haricinde kısa zamanda 20 kadar parti kurulmuş, ancak bunların arasında sadece Doğru Yol Partisi ve Refah Partisi daha derin şekilde Türkiye siyasetini etkilemiştir.

Parti adayları MGK'nın denetim süzgecinden geçirilerek ve bazıları (672 aday) veto edilerek (Erdal İnönü ve SODEP'in 20 kurucusu dâhil) 6 Kasım 1983'te seçime gidilmiştir. Seçime girebilen 3 parti sırasıyla ANAP % 45.15, CHP'nin izinden giden ve onun tabanını temsil eden Halkçı Parti % 30.46, Milliyetçi Demokrasi Partisi % 23.27 ve Bağımsızlar % 1.12 oy almışlardır.

TABLO 2: Türkiye 1983 Seçim Sonuçları / Siyasi Partilerin Güçlü Olduğu İller (Kaynak: Hasan Kirmanoğlu ve Murat Güvenç, *Türkiye Seçim Atlası 1950-2009, Türkiye Siyasetinde Süreklilik ve Değişim*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009) kitabından alınmıştır.)

Kenan Evren Paşa'nın ANAP'a açıkça cephe almasına ve lideri Turgut Özal'ı tenkit etmesine rağmen ANAP 211 milletvekili (MDP ancak 71, Halkçı Parti 117 milletvekili) çıkarmıştır. ANAP'ın milletvekili sandalyelerinin % 52'sini elde etmesi ve böylece hükümeti tek başına kurma yetkisine sahip olması, Türkiye siyasi tarihinde yeni bir safha açmıştır. 24 Kasım 1983'te, 17. TBMM Dönemi açılınca askerî hükümet başkanı Bülent Ulusu istifasını sunmuş ve Türkiye'de askerî rejim şeklen sona ermiştir. Turgut Özal kabineyi kurmakla görevlendirilmiş ve bakanlar kurulu listesi 12 Aralık 1983'te cumhurbaşkanından tam onay almıştır. İktidarın sivillere devri ibret verici şekilde kanuna ve demokrasiye uygun olarak gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı Kenan Evren, hükümeti kuracak olan Turgut Özal aleyhine seçim esnasında çok sert eleştirilerde bulunmuşsa da, halkın oyuna boyun eğerek Özal'ın başbakan olmasını kabul etmiştir. Asker sözünde durmuştur.

Görüldüğü üzere 1980'lerde Türkiye büyük bir değişimin eşiğine gelmişti. Aslına bakılırsa yenilikler otuz seneden beri toplumu içeriden yavaş yavaş etkilemekteydi. Fakat 1960 ve 1971 darbeleri, tek parti döneminde kurulan elitist devletçi düzeni ayakta tutma gayretiyle yeni bir düzen kurulmasını önlemiş, daha doğrusu geciktirmişti. Askerî müdahaleler, bir yandan eski elitist düzeni ayakta tutmaya gayret

14:07 17%

ederken; diğer yandan toplum, basın, partiler, kişiler ve dünya konjonktürünün baskılarına dayanamayıp siyasi, sosyal, kültürel hayatın çerçevelerini genişletmek zorunda kalmışlardı. Bu husus her üç müdahale için de geçerlidir.

1980 Askerî Müdahalesi çok geniş ve iyi düşünülmüş olmasına, anayasa hükümlerini MGK'ya güç verecek şekilde ayarlamasına, hatta iktidarı siyasi bir parti (MDP) ile elde tutmayı planlamış olmasına ve 1983 seçimlerinde yürüttüğü karşı propagandaya rağmen, Anavatan Partisi'nin iktidara gelmesini önleyememiştir. Halk anayasayı ve Kenan Evren Paşa'nın cumhurbaşkanlığını askerî idareye son vermek için çok büyük bir yüzde ile onaylamışsa da devleti fiilen idare edecek partiyi tehdit ve baskılara bakmayarak kendisi seçmişti. Üstelik gerek Anavatan Partisi gerekse onun lideri Turgut Özal siyasete yeni atılmıştı. Bunların "yeni" olmaları ve vatandaşların işleri düzelteceği umudu ile "yeni"yi tuttukları iddialarının pek doğru tarafı yoktur, çünkü yeni sayılan birçok parti az zaman içinde eskiyip gitmiştir.

ANAP daha başlangıçta müstakil bir yol izleyeceğini belirtmiştir. TBMM'nin askerî başbakan Oramiral Bülent Ulusu'yu meclis başkanı seçmeyerek bir sivili seçmesi, partinin memleket gerçeklerine uygun bir yol izleyeceğini göstermişti. Nitekim Özal hükümeti, 29 Kasım 1987 seçimlerine kadar tek başına özgür olarak çalışmış, ama ordu ile de hiçbir çatışmaya girmemiştir.

5.
TURGUT ÖZAL DÖNEMİ: ÖZE DÖNÜŞ VE NORMALLEŞME (1983-1993)

ANAP; sağ, sol, merkez, İslâmcı ve milliyetçi kesimlerden ve AP'den üye çekerek ilk kez Türkiye'deki bütün mevcut ana görüşleri temsil eden bir parti olarak ortaya çıkmıştır. Aynı süreçte CHP ve AP gibi eski düzenin temsilcileri sayılabilecek ve genelde kendi iktidar çıkarlarını ön planda tutan partiler ortadan silinmiştir. ANAP'a geçmeden önce kısaca CHP ve AP'nin macerasından bahsetmek gerekir. Çünkü ANAP'ı ortaya çıkaran şartlar ancak bu suretle anlaşılabilir.

CHP'nin yerini almak isteyen Halkçı Parti, 6 Kasım 1983'te seçimlere girerek oyların % 30.5'ini almış ve 117 milletvekili çıkarmıştır. Erdal İnönü'nün 6 Haziran 1983'te kurduğu Sosyal Demokrasi Partisi ise o yıl seçime girmekten men edilmiş, 1985

a Halkçı Parti ile birleşerek Sosyal Demokrat Halk Partisi (SHP) adını 1992'de eski ismi ile tekrar kurulan CHP ise 19 Şubat 1995'te SHP ile tir. Erdal İnönü'nün partisi SHP, 1987 ve 1991 seçimlerinde sırasıyla oyların % 20.8'ini almıştır.

ökten gelen ve Murat Karayalçın'ın 24 Mayıs 2002'de kurduğu Sosyal Halk Partisi de yine CHP ile birleşmiştir. Aynı kitleye, yani CHP'ye oy hitap eden ve Bülent ile Rahşan Ecevit'in diğer benzeri partilerle rden sonra 14 Kasım 1985'te kurdukları Demokratik Sol Parti (DSP) birçok iç yaşamış, 1987 seçimlerinde partisinin meclise giremeyeceğini anlayan rti başkanlığına Necdet Karababa'yı getirmeyi uygun bulmuştur. DSP, 1987 de oyların % 8.5'ini, 1991'de % 10.8'ini, 1995'te de % 14.6'sını almıştır. 8 Nisan 1999 seçiminde en yüksek oy yüzdesini (% 22.2) çıkarmış olmasına 02'de ancak % 1.2 oy alabilmesi, solun ne duruma düştüğünü göstermesi oldukça önemlidir.

tilerin eski isimler altında kurulmasına izin veren 3 Temmuz 1992 tarihli ve ı kanun çıktıktan sonra, 1981'de askerî idare tarafından kapatılan partiler er ile yeniden kurulmaya başlamıştır. CHP de 9 Eylül 1992'de tekrar ve 25. Kurultayı'nda Deniz Baykal'ı genel başkan seçmiştir. Denilebilir ki evamlı tutan, fakat birçok gruba bölünmüş "sadık" bir kitle bulunmaktadır. eniş çapta Milli Mücadele'yi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki heyecanı ve ıe sindirmiş, Milli Birlik ve Milli Devlet'i benimsemiş milyonlarca kişiden kitledir. Bu kişiler sağ veya sol gibi ideolojilerden ziyade, Türkiye'nin kendi kökleri olan bir düşünce ve idare şekli isteyerek ve partinin eski kimliğini ümit ederek nostalji diyebileceğimiz bir duygu ile oylarını CHP'ye dir.

0'li yılların başında güçlü bir lider arayışında olan, fakat bir diktatörlüğün ir rejimin kurulmasını reddeden yine bu kitleydi. CHP'nin liderliğini yapan ir kısmı, bilhassa Ecevitçiler, dışarıdan sosyal demokrat ve sol modelleri e samimiyetle getirmek istemelerine rağmen, diğer bir kısım hâlâ laikliği ön erek ve orduya, üniversitelere ve yargıya dayanarak iktidar sahibi olmayı

amaçlıyordu. Ecevit'e karşı gösterilen büyük "Karaoğlan" sevdası, liderin eski CHP ruhunu muhafaza ederek gerçek demokrasiyi sağlayacağı ve bilhassa ekonomik gelişme ve maddi refah getireceği beklentisinden kaynaklanıyordu.

1980 Askerî Müdahalesi, aslında Ecevit'e ve genel olarak CHP'ye karşı beslenen ümitlerin yersiz olduğunu göstermiştir. Yine de CHP liderleri ve onlara yakın olanlar yeni bir felsefe ile çağa uymak yerine eskiyi değişik şekilde yaşatmaktan kendilerini alıkoyamamışlardır. Bu durumu, CHP lider kadrosunun dar düşüncelerine, Türkiye'de oluşan değişiklikleri anlayamamalarına ve doktriner tutumlarından kurtulamayışlarına bağlamak mümkündür. Ortanın solu her ne kadar doktriner olmasa da, yine de Marksizm'den etkilendiği için halk kitlelerine yabancı kalmıştır. CHP eski dönemlerin kapandığını bir türlü anlayamadığı gibi, Türkiye'nin yeni gerçeklerine de ayak uyduramamıştır.

Eski Adalet Partisi (AP) de bir dereceye kadar CHP'ye benzemekle birlikte çok önemli farklılıklar da taşımaktaydı. Örneğin AP, 12 Eylül'den sonra tıpkı CHP gibi askerî idare tarafından kapatılmış, fakat partilerin kurulmasına izin verildiğinde eski tabanına sahip olmadığını anlamıştır (1950-80 yılları arasındaysa DP ile AP arasında yakın bir devamlılık mevcuttu). 1992'de Adalet Partisi ismi altında bir parti kurulmuş ve hemen Doğru Yol Partisi (DYP) ile birleşmişse de yine beklenilen sonuç alınamamıştır. Adalet Partisi'nin gerçek mirasçısı olmak isteyen Doğru Yol Partisi'nin, her ne kadar 23 Haziran 1983'te Ankara'da Ahmed Nusret Tuna idaresinde kurulsa da, arkasındaki gerçek gücün Süleyman Demirel olduğu ve Anavatan Partisi'ne karşı kurulduğu bilinmektedir. DYP başta büyük ilgi görmemiş ve 1983 seçimlerine girememiştir. Böylece, 1946-80 yılları arasında Türkiye siyasetini yönetmiş, Anadolu kökenli orta sınıfların güçlenmesini sağlamış DP-AP geleneğinin artık eskisi gibi hareket edemeyeceği, misyonunu, fonksiyonlarını tükettiği aşikâr hâle gelmiştir. Şüphesiz artık "derin devlet"i kökten değiştirmek zamanı gelmiştir.

İşte Anavatan Partisi bu koşullar altında, devlet içinde yetişmiş, devleti bilen bir kimse olan Özal idaresinde eski militarist düşüncenin ve düzenin kendisine açıkça cephe almadan, bu düzenin ekonomik ve ideolojik temellerini hedef almıştır. Özal, Türkiye tarihinde çok çeşitli yollardan giderek yeni bir çığır açmıştır. Kendisinin temel

14:07 17%

siyaseti tek kelimeyle her alanda liberalleşme yönündeydi. Özal eski askerî idarenin lideri ve cumhurbaşkanı olan Kenan Evren ile iyi geçinmeye dikkat etmiş, ama askerî atamalarda yetkisini kullanmaktan çekinmemiştir. Ekonomi alanında döviz alış-satışlarının serbest bırakılması, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın kurulması, Kamu İşletmeleri'nin özelleştirilmesi, yabancı sermayenin girişimlerinin kolaylaştırılması Özal'ın attığı başlıca ekonomik adımlar arasındadır. Özal'ın 1971-73 yıllarında Dünya Bankası'nda memur olarak çalışmış olması, hem dışarıdaki ekonomik gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmasını hem de yabancı ülkelerde dost ve güven kazanmasını sağlamıştır.

Fakat Özal'ın Türk ekonomik düşünce hayatına getirdiği en büyük devrim mal-mülk edinmenin ve ekonomik faaliyetlerin önemini vurgulaması, hatta bunun modernleşmenin bir koşulu olduğunu açıkça ifade etmesidir. Böyle bir görüş öteden beri alışılagelmiş devlet idare geleneğine ve devlet adamı imajına uygun olmadığı için birçok kişi Özal'ı "devlet geleneklerini bozmak"la itham etmiştir. Bu, tıpkı 1856 Islahat Fermanı'nı kabul ederek "devletin esasına halel" getirdikleri iddia edilen kişilere yöneltilen ithamlara benzemektedir. Aradaki fark şudur: Islahat Fermanı Avrupa devletleri tarafından hazırlanmıştır.

Ayrıca Özal, ihracata birinci derecede önem vermiştir ki bu da Türk lirasının değerini düşürerek ve yüksek enflasyona yol açarak, 1 doların 1.5 milyon liranın üstüne çıkmasına neden olmuştur. Enflasyonun bu kadar yükseklere çıkması Özal döneminde başlamamışsa da, ondan evvel ve sonra gelen hükümetlerin oy toplamak amacı ile piyasaya çok miktarda para çıkarmalarının da bunda payı büyüktür. Özal hükümeti ekonomik yasalara öncelik vererek iletişim, kent yatırımları ve enerji üretiminde de ilerleme kaydetmiştir. Gecekondu sahiplerine tapu hakkı verilmesi, birçok eleştiriye rağmen, köyden şehre göç edenleri mal-mülk sahibi yaparak orta sınıfın sayısını ve belediyelerin gelirlerini artırmıştır. Şehirleşmenin hızlanmasıyla her çeşit inşaat, giyim ve yiyecek maddelerinin tüketimi artmış, dolayısıyla sermaye birikimi ve yatırımları yükselmiş, ekonomik gelişme hızlanmıştır. Özelleştirmenin pek başarılı olmaması, iç ve dış borçların artması ve faizle geçinen rantçı bir sınıfın büyümesi gibi olumsuz bazı ekonomik gelişmeler olmuşsa da bunların etkisi nispeten

14:07 17%

sınırlı kalmıştır.

Türkiye ilk kez dünyaya açılmaya, dünya boyutunda düşünmeye, büyük işler başarmaya Özal döneminde başlamıştır. Mesela İkinci Boğaz (Fatih) Köprüsü 1988'de tamamlanmıştır. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve çeşitli baraj projeleri askerî idare zamanında planlanmış ve Özal döneminde devam ettirilmiştir. Nitekim ekonomik alanda askerler ile Özal birbirine oldukça yakın düşünmekteydiler. Özal'ın ekonomi alanında liberalleşme yoluyla getirdiği değişimleri düşünce alanında da görmek mümkündür. Özal çekinmeden dindar olmanın suç olmadığını, kendisinin Nakşibendî bir Müslüman olduğunu (annesi Süleymaniye'de Nakşibendî şeyhinin yanına defnedilmiştir) ilan ederek yıllardan beri zorlamayla ayakta tutulan bir tabuyu (irtica tehdidini) yıkmıştır.

Onun döneminde her çeşit yayın ve toplantı serbestçe yapılmıştır. Özal, Osmanlı tarihine ve kültür mirasına birinci derecede önem vererek bu mirasın Türkiye'nin manevi temellerini oluşturduğuna inanmaktaydı. Nitekim onun emriyle yıllardır sürüncemede kalan Osmanlı evraklarının tasnifine, kataloglama çalışmalarına hız verilmiştir. Bu uğurda toplanan konferans için özel olarak ABD'den davet edilen Prof. Halil İnalcık'ın ve şahsımın fikirleri alınmış, arşiv tasnif ve kataloglama işi kısa bir süre içinde tamamlanarak, dünyaca ünlü, paha biçilmez değerdeki bu tarihî hazine araştırmacılara açılmıştır.

Özal siyasetten men edilen Demirel, Ecevit, Erbakan, Türkeş gibi liderlerin yasaklarının kaldırılmasına, halk istemesine rağmen karşıydı. Bu sayede gerginliğin giderileceğini ümit eden Cumhurbaşkanı Evren ise yasakların kaldırılmasına destek verir görünmekteydi. Özal, eski parti liderlerinin cezalarının kaldırılması sonucunda eski kavgaların ve hesaplaşmaların canlanacağından korktuğu gibi, kendine ve partisine karşı güçlü bir rakip görmek de istemiyordu.

6 Eylül 1987'de yapılan halk oylaması sonucunda, cezaların kalkmasını ve bazı anayasa maddelerinin değişmesini (seçmen yaşının 20'ye indirilmesi, milletvekili sayısının 450'ye çıkarılması gibi) destekleyen oylar çok az bir farkla (% 0.5) üstünlük sağladı. Kötü not alan Özal, zaten 28 Eylül 1986 yerel seçimlerinde ANAP'ın % 32.3, DYP'nin 23.5, SHP'nin 22.5 oy alması ile bir hayli endişelenmişti, çünkü "muhalefet"

14:07 17%

sayılabilecek iki partinin toplam oyu % 46'yı bulmuştu.

Doğru Yol Partisi, MGK ve mahkeme kararları ile engellenmiş olduğu için, 1983 seçimlerine girememişti, bu da Demirel'e karşı bir hareket sayılmıştı. DYP, felsefe ve program bakımından ANAP'tan fazla farklı gözükmemekle beraber, aynı yapıya da sahip değildi. Üstelik halkla bütünleşmemekteydi. Buradaki ana neden, Demirel'in daha önceleri beraber çalıştığı Özal ve ANAP tarafından bir yana itilerek, adeta saf dışı bırakılmasıydı. Anayasanın 4. maddesiyle yasakların kaldırılması sağlanınca partilerin eski liderleri olağanüstü kongrelerle hemen partilerinin başına geçmişlerdir. ANAP ise meclisteki çoğunluğu sayesinde seçim kanununda değişiklikler yaparak, diğer partilerin muhalefetine rağmen, erken seçim kararı almıştır.

29 Kasım 1987 günü yapılan seçime Bağımsızlar hariç yedi parti katılmıştır. Fakat yalnızca üç parti (ANAP % 36.31, SHP % 24.74 ve DYP % 19.14 oyla) yüzde 10 barajını aşarak sırasıyla 292, 99, 59 milletvekili elde etmişlerdi. ANAP kanunları, anayasayı ve meclisteki üstünlüğünü ustaca kullanarak meclis sandalyelerinin 450'sinden 292'sini alarak rahat bir çoğunluk sağlamayı başarmıştı. Fakat oy oranı ile temsil oranı arasındaki fark (% 36.31'e karşı % 64.89) büyük hoşnutsuzluk yaratmıştı. Seçimlerden sonra meydana çıkan bazı yolsuzluklar, Özal ailesi hakkında dedikodular, yerel seçimin öne alınması için bir referandum düzenlenmesi ve ertelenerek yapılması siyasi havayı ANAP aleyhine dönüştürmüştü.

Nitekim 26 Mart 1989'da yapılan yerel seçimlerde ANAP'ın oyu, SHP ve DYP'nin altında kalmıştı. Özal'ın 1983'te yarattığı siyasi hava, birlik ve güven yok olmaya başlamış ve yerini 15 yıl sürecek bir bunalıma bırakmıştı. Ama bir yandan da ekonomi, serbestlik ve güvenlik alanında Özal'ın açtığı çığır içten gelen bir güçle durmadan büyümekte ve eski vesayet rejiminin temellerini sarsmaktaydı. İşte bu gelişmeler olurken Evren Paşa'nın 7 yıllık cumhurbaşkanlığı süresi sona erdi. Bazı karışıklıklar ve itirazlardan sonra üçüncü turda 263 oyla Turgut Özal 1 Kasım 1989'da Türkiye'nin cumhurbaşkanı seçilerek sekiz gün sonra ant içmiştir. Yetmiş beş yıllık Cumhuriyet tarihinde Özal, ikinci sivil cumhurbaşkanı olmuş ve ölüm tarihi 17 Nisan 1993'e kadar da bu mevkide kalmıştır. Özal'dan sonra günümüze dek hep siviller cumhurbaşkanı seçilmiştir.

14:07 17%

Özal'ın cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte başbakanlık Yıldırım Akbulut'a geçmişti. Özal'a yakınlığıyla tanınan Akbulut'un hükümet programını bile Özal'ın hazırladığı söylenir. Kenan Evren cumhurbaşkanı olunca eski Milli Güvenlik Konseyi'nin yerini Cumhurbaşkanlık Konseyi almıştı. Özal'ın cumhurbaşkanlığının ardından bu kurumun da görevi sona ermiştir. Özal, bir yandan cumhurbaşkanlığı görevini yerine getirirken, bir yandan da ANAP'ın ve dolayısıyla da hükümetin faaliyetlerini yakından yönetmekteydi. Toplumun gündelik hayatında demokrasinin yayılmasına karşılık üst yapıda gücün bu şekilde tek elde toplanması büyük şikâyetlere neden olmaktaydı. Hatta Semra Özal'ın İstanbul'da partinin il başkanı seçilmesi bir hayli komik tartışmalara ve tenkitlere yol açmıştı.

Nihayet partinin genel kongresinde Mesut Yılmaz genel başkan ve başbakan (15 Haziran 1990) seçilince durum sakinleşir gibi olmuştu. Muhalefetin seçime gitme isteklerine uygun olarak, seçimin 20 Ekim 1991'de yapılması kararlaştırıldı. Böylece 5 senede bir yapılması gereken seçim, 4 yıla veya daha az bir süreye indirilmekteydi. Bu durum Türkiye'nin iç siyasetinin yörüngesine oturmadığını göstermekteydi. Yapılan seçimde DYP oyların % 27.03'ünü alarak birinci parti olmuş; onu ANAP % 24.01, SHP % 20.27, RP % 16.88, DSP % 10.8 ile izlemiştir. Milletvekili sayılarıysa DYP 178, ANAP 115, SHP 88, RP 62, DSP 7 olarak dağılmıştır.

Seçim sonuçları hükümet kurmak için koalisyon oluşturulmasını kaçınılmaz hâle getirmişti. İstikrarsızlık ve particilik oyunlarına sahne olacak 10 yıllık dönem başlamak üzereydi. Hükümeti SHP ile anlaşarak Süleyman Demirel kurmuş, Erdal İnönü başbakan yardımcılığını almıştır. ANAP kabine dışında kalmış, böylece Türkiye siyasetine 1950'den beri hâkim olmuş orta sınıfın siyasi cephesi de ikiye bölünmüştü. Bu gelişme 1969'dan beri sesini duyurmak ve siyasi alanda söz sahibi olmak isteyen hakiki muhafazakâr milliyetçi dindarların yavaş yavaş ortaya çıkmasını da kolaylaştırmıştır.

Koalisyon feshedilmiş partilerin tekrar kurulmasına ilişkin kanundan başka büyük başarı sağlayan bir kanun çıkarmamıştır. Kasım 1992'de yapılan yerel seçimde Refah Partisi'nin başarısı, koalisyonun başarısızlığını ve yükselmekte olan muhafazakâr cephenin gücünü göstermiştir. Bu arada Özal ile Demirel arasındaki gerginlikler arzu

14:07 17%

edilen kararların çıkmasına ve 1980 Darbesi'nin kısıtlamalarının kaldırılarak demokrasinin güçlenmesine engel olmaktaydı.

Özal'ın 17 Nisan 1993'te ölümü ile boşalan cumhurbaşkanlığı mevkiine Süleyman Demirel'in seçilmesiyle birlikte Özal dönemi sona ermiştir. Demirel de parti başkanlığını ve dolayısıyla da başbakanlığı, 13 Haziran 1993 Kongresi'nde Türkiye tarihinin ilk kadın başbakanı olan Tansu Çiller'e bıracaktı.

Türkiye'nin son elli yıldır iç siyasetine hâkim olup kaderini değiştiren kişilerin Menderes, Özal ve Erdoğan olduğu söylenmektedir. Demirel bütün katkılarına rağmen bu isimler arasında sayılmamaktadır. Şüphesiz bunun üzerinde düşünmek ve Özal'ı Demirel'den ayıran yanları daha derinlemesine ele almak gerekir.

Özal dönemini genel olarak değerlendirecek olursak, oldukça garip sonuçlarla karşılaşmak mümkündür. Şüphesiz Özal birçok tabuyu yıkmış, ekonominin önemini belirtmiş, hatta bir Türk *"homoeconomicus"*unun doğmasını sağlamış, dolayısıyla AK Parti'nin gelişmesine yarayacak bir ortamı yaratmıştır. Türkiye'nin modern çağa giden yolunu açmışsa da hiçbir zaman Menderes ve bilhassa Erdoğan gibi siyasi vesayet rejimine karşı açık bir politika gütmemiştir.

Özal, 1967-71 döneminde DPT başkanıydı; bürokrasi içinden gelen, bürokrasiyi yakından tanıyan bir kimse olarak hem sivil hem askerî bürokrasiyle gereğinde işbirliği yaparak istediğini elde edebilen bir kişi olmuştu. Özal, hem Batıcı hem İslâmcı olarak ABD'ye yakınlık göstermiş, liberalleri desteklemiş ve aşırı milliyetçi ve İslâmcı kesimlere karşı durmuştur. Sabancı Grubu'nda çalışması, özel sektörü yakından tanımasına imkân vermiştir. Özal'ın ekonomiyi yönetmekle görevlendirilmesini, Vehbi Koç'un Kenan Evren Paşa'ya tavsiye ettiği söylenir. Aynı Özal'ın DPT'deki vazifesine, "takunyalılara" yakınlığı dedikoduları nedeniyle olsa gerek, 12 Martçılar tarafından son verilmiştir.

Ama 12 Eylül Hareketi'ni yapanların ekonomik kalkınmaya dinî reaksiyonlardan daha fazla önem verdikleri aşikârdır, çünkü Türkiye bu dönemde globalleşme ve büyük sermaye hareketleri içine girmiş veya girmek üzeredir. Özal'ın Batılı ve modern olarak tanınması, eşinin türban takmaması, Batı'da uzun zaman geçirmiş olması ve bazı alanlarda ters düşmesine rağmen ordu erkânı tarafından dışlanmaması, onun

14:07 17%

hem "modernist" zihniyete hem de ekonomik alanda ordu ile ortak düşüncelere sahip olmasına bağlanabilir. Aynı zamanda Özal'ın hem Türkiye modernistleri, laikleri ve ordusu hem de dindarlar tarafından kabul edildiği düşünülürse, onun açık bir ideolojisi olmadığı görülür. Keza onun liberalliği bir düşünce sistemi olmaktan ziyade her şeyi hoş gören bir tutumdan ibarettir.

Aşağıdan yukarıya yükselen, ama yine de popülizme, İslâm'a öncelik vermeyen Özal'ın, 1983'te askerî idarenin açık muhalefetine karşın hükümet gücünü halkoyu ile elde etmesi nasıl izah edilebilir? Özal, her şeyden evvel, tüm sosyal kesim liderlerinin kabul edebildiği bir siyaset sergilemiştir. Özal siyasetinin ana özellikleri, Türkiye'nin bütünlüğünü ve çeşitliliğe dayanan kimliğini muhafaza ederek, liberal bir yoldan yürüyüp ekonomik gelişmeyi esas tutarak, modernleşme ve globalleşmenin gereğine uyarak dünyaya açılmaktır. Bu siyasette Özal bütün aşırı uçların gücünü azaltarak yeni yollardan yürümelerine imkânlar sağlamıştır. Buna karşılık Demirel'in siyaseti genellikle askerî idarelere karşı sivil düzeni ve demokrasiyi korumak, hatta düzeni daha ileriye götürmek olarak değerlendirilebilirse de çığır açıcı olduğu söylenemez.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Özal'ın en büyük başarısı, geçirdiği kanunlar ve aldığı kararlarla sosyal ve ekonomik alanlarda çok önemli değişiklikler gerçekleştirmesinin ötesinde, belki istemeyerek ve farkında bile olmadan, kendisinin de bir parçası olduğu elitist düzeni ve vesayet rejimini kökünden sarsan değişimlere yol açması olmuştur. Nitekim Özal zamanında sesleri daha güçlü bir şekilde işitilmeye başlayan il ve ilçe kadroları, bulundukları bölgelerin sesini daha iyi ifade etmeye başlamışlardır. Aşağıdan yukarıya sosyal yükseliş hızlanmıştır. Bu süreci tüm boyutlarıyla kavramak için Türk toplumunun gelişiminde İslâm'ın ve öz kimlik arayışının rolünü daha derinlemesine ele almak gerekmektedir.

6.
ÖZ VE GERÇEK KİMLİK ARAYIŞI VE İSLÂM

Türk iç siyasetinin temelinde bir özlem ve arayış yatmaktadır. Bu özlemi hemen hemen herkes çeşitli derecelerde duymuş ve şekillendirmiştir. Kısacası büyük değişim geçiren ve tarihsel, geleneksel köklerinden, değerlerinden, yaşam biçimlerinden kopan

14:07 17%

veya kopartılan her toplum hem ekonomik-sosyal hem de kültürel-psikolojik açıdan sarsıntı geçirir. Türkiye, daha 1800'lerden beri tepeden inme, devlet eliyle birçok değişim geçirmiş; bunları kendi kültürüne, anlayışına uygun olarak kısmen reddetmiş, kısmen değiştirmiş veya kabul etmiştir. Milli Mücadele (1919-22), Türk toplumunun Müslüman kimliğini tayin eden dinin ağırlığını Türklüğe kaydırmış, fakat geleneksel kimliği modern "millî" kimliğe dönüştürmeyi yarı yolda bırakarak, dinle etnisite arasında bir çatışma yaratmıştır.

Türkiye'nin 1923'te milli devlet olarak ilan edilmesi, devrimlerin birbirini izleyerek çeşitli isimler altında 1940'lara kadar devam etmesi, psikolojik-kültürel tedirginliği ve rahatsızlığı çeşitli şekillerde sürdürmüştür. Bu devrimlerin birçoğu lüzumlu, arzu edilir ve daha Osmanlı zamanında düşünülmüş yeniliklerdir. Bazılarıysa yeni ve beklenilmedik şekilde yürütülmüştür. Şüphesiz en önemli ve etkileri çok derinlere giden "devrim" ya da reform laiklik olmuştur.

Türk toplumunun kendi tarihî tecrübelerine ve yapısına göre bir laiklik anlayışı vardır ki bunu kısaca dünyevilik olarak tanımlayabiliriz. Dünyevilik; İslâm'ı, dini inkâr etmek değildir. Kişinin ve toplumun varlıklarını sağlayacak maddi imkânlara sahip olmayı, insan tabiatı ile bağdaşır bir refah sağlamayı amaçlayan dünyevilik, başka bir değişle laikleşme, zaten toplumda mevcuttu. Biz buna gerçek laiklik diyoruz. Hatta Osmanlı'nın en güçlü olduğu dönemler dünyeviliğin hâkim olduğu zamanlara tekabül etmektedir. Bu dünyevilik anlayışı 19. yüzyılda bilime maddiyatçı-pozitivist bir anlam vermekle çok değişmiş, hatta yok olmuştur. Nihayet maddi ilerlemeye ve refaha bilimle ulaşılacağı ve dinin buna engel olduğu düşüncesi kaçınılmaz bir şekilde din ve bilimi çatışır hâle getirmiştir.

Türkiye'de laiklik bilime öncülük eden bir modernleşme ve yaşam şekli olarak görülmüştür. Ama bilim terimi yalnız pozitivist bilimleri kapsadığı için maneviyatla örtüşmemiştir. Ayrıca milliyetçilik, modernleşmenin ve laikliğin ayrılmaz bir parçası hâline sokulunca bizdeki laiklik asıl anlamını kaybetmiş, ideolojik bir şekil alarak siyasileşmiştir. Nihayet tek parti döneminde hükümete karşı yöneltilen idari, ekonomik, sosyal tenkitler, Cumhuriyet rejimine karşı bir çeşit dinî başkaldırı gibi görülerek, laikliği koruma ismi altında ağır cezalara çarptırılmıştır. Her yerde her

14:07 17%

zaman olduğu gibi kurulmuş olan yeni bir siyasi-hukuki düzenin koruyucuları ve sözcüleri vardır ki, Türkiye'de bunları ordu, bürokrasi, eğitimciler ve benzeri unsurlar oluşturmuştur. Ülkede Cumhuriyet rejimi hiçbir zaman ateist olmamış, dinin önemini ve varlığını inkâr etmemiştir. Fakat maneviyata önem vermeyen pozitivist laiklikle milliyetçilik, hatta ırkçılık, dini ve onun adına konuşan elitleri resmî kamu alanı dışında bırakmıştır. Halk arasında ise bu kısıtlamalara karşı normal bir tepki olarak din özlemi artmıştır. Din dersleri veren okulların kapatılması ise sahte hocaların, hurafelerin çoğalmasına yol açmış, buna karşılık İslâm'ı temsil eden ve yeni yollar arayan birçok hareket (örneğin Said Nursi) takibata uğramıştır.

Türkiye daha 1930'larda gerçek bir kimlik bunalımının içine sürüklenmiş, Osmanlı geçmişi inkâr edilmeye, çok kötü gösterilmeye başlayınca çoğu kimse kendini adeta köksüz, varlıksız, nereden geldiği ve nereye gideceği belli olmayan bir toplumun içinde yaşıyor gibi hissetmeye başlamıştır. Ayrıca İslâm geri, kötü ve bazı çevrelerce insan tabiatına aykırı bir din olarak gösterilmiştir. Dinin her toplumun, bilhassa Türk toplumunun kültürel ve psikolojik yapısının ayrılmaz bir parçası olduğu düşünülürse, bunalımın boyutlarının ne kadar büyük olduğu anlaşılabilir. "Biz kimiz, biz neyiz, nereden geldik nereye gidiyoruz, bizim liderlerimiz bizi nereye götürüyor?" soruları halk arasında yaygın hâle gelmiştir.

Özüne, gerçek kimliğine karşı duyulan özlem, Türkiye siyasi ve kültürel hayatının en büyük, görülmeyen itici gücü olmuştur. Siyasi partilerin de görüşleri, programları ne olursa olsun, büyük derecede asıl güçlerini ya bu özü aramakta ya düzeni değiştirmekte ya da vesayetçi, elitist rejimi devam ettirmekte bulmuşlardır. Vesayetçi, elitist rejim, pozitivist laiklik ve milliyetçiliğin Türkiye'yi ayakta tutarak güçlendirecek ve çağına uygun yaşamasını sağlayacak yol olmadığına inananların karşısına dikilmiştir. Başka bir deyişle Türkiye'de demokrasi, her şeyden evvel özünü, kimliğini arama hürriyeti anlamına geldiği için kitleler tarafından hemen benimsenmiş, içselleştirilmiştir.

Anayasanın "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" prensibi, milletin onu idare edecek kimseleri istediği gibi serbest seçmesi anlamına geldiği kadar, o kimselerin ruhen milletine yakın olmalarını da öngörmekteydi. Türkiye'de demokrasi halka

14:07 17%

kendi özünü ve gerçek kimliğini bulma ve kendisiyle aynı dili konuşan ve aynı duyguları paylaşan liderleri seçme hakkını veren bir yol olduğu için tutunmuştur. Şüphesiz gerçek özü ve kimliği aramak yalnız bir partiye veya gruba mahsus değildir. Türkiye'de herkes iktidar veya muhalefet, asker veya sivil, okumuş veya okumamış, laik veya dindar olsun, kimlik sorunlarının yarattığı rahatsızlığı bir dereceye kadar hissetmiştir. Hatta okumuş kesimde bu rahatsızlığın daha da fazla hissedildiği söylenebilir. Demokrasiyi kendi ideolojik amaçları için kullanmak isteyenler bile, muhafazakârlar dâhil, kısa zaman içinde demokrasiyi hem halkın özünün ve kültürünün ortaya çıkmasına hem de ülkenin maddi gelişmesine imkân sağlayan en iyi rejim olarak görmüş ve onun en büyük destekçisi olmuşlardır. 1980 Askerî Darbesi ve hürriyet kısıtlamaları birçok solcuyu, sağcıyı, İslâmcıyı ve milliyetçiyi gerçek demokrasinin en iyi rejim olduğuna inandırmıştı, çünkü demokrasi düşünceleri güven içinde korumaya ve yaymaya imkân vermekteydi. Ayrıca demokrasi birbirine zıt veya birbirinden farklı düşüncelerin bir arada yaşamasını da sağlamaktaydı.

Tüm bu gelişmelerin, bunalımların elbette bir maddi-ekonomik yönü de mevcuttu. Her din maneviyatı ön plana çıkardığı için maddiyata, bilhassa para sahibi olmaya önem vermez, hatta bunu mahkûm eder. İslâm dünyasında ise 19.-20. yüzyıllarda kapitalizmin getirdiği derin zengin-fakir farklarının yaratacağı sosyal kavgaları önlemek için, refah aramanın maddiyatçılık olduğu ve dolayısıyla maneviyatla (dinle) uyuşmadığı ileri sürülmüştür. Böylece İslâmcıların birçoğu kapitalizmi, pazar ekonomisini, yani "maddiyatçılığı" din ile uyuşmayan, uyuşmaması gereken "gâvur", "kafir" sistem olarak görmüşlerdir. Yakın zamana kadar tüm İslâm toplumlarının ekonomik bakımdan geri kalmalarında da etkisi olan bu düşüncenin verdiği zararlar açıkça görülebilmektedir. Hâlbuki İslâm'da ekonomik kalkınmayı, maddi refaha ulaşmayı önleyen hükümler yoktur. Kaldı ki bugün İslâm'ı temsil eden, onun adına konuşan krallar, prensler alabildiğine zengindirler.

Bazı kimseler tarafından İslâm'dan kaynaklandığı ileri sürülen, maddiyata-ekonomiye-refaha karşı çekingenlik, hatta düşmanlık ancak İslâm'ın içinden gelen bir hareketle cevaplandırılabilir ve değiştirilebilirdi. İşte Türkiye'de 1980'lerden sonra oluşan bazı siyasi hareketler sadece oy almayı ve iktidar sahibi olmayı amaçlamakla

14:07 17%

kalmamışlar, belki farkında olmadan, demokrasi ile İslâm'ı ve ekonomiyi bağdaştırma yollarını da aramışlardır.

Görüldüğü gibi, Türkiye'de demokrasi talepleri, oy vermenin ve parti üyesi olmanın ötesinde, Türkiye'ye özgü başka koşullara da dayanmaktadır. Türkiye siyasetinin çerçevesi içinde, İslâm ile demokrasi ve ekonomi arasında, bazen liderlerin karşı düşünce ve direnişlerine rağmen, nasıl bir bağdaşma sağlandığına ileriki sayfalarda değinilecektir. Ama her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, bu düşüncelere pratik bir yol açan, bunların gerçekleşmesini sağlayan partiler olmasaydı, Türkiye'de bu öz ve gerçek kimlik arayışıyla maddiyatçı ekonomik düşüncenin ve dinin bağdaşması bu kadar kolay gerçekleşmeyebilirdi.

En liberal rejimler dahi dışarıdan hürriyetçi görünmelerine rağmen gerçekte çok baskıcı olabilirler. Buna karşılık, çok kapalı ve dogmatik rejimler de kendi iç etkileriyle liberalleşebilirler. Türkiye'de liberalleşme demokrasi sayesinde gerçekleştiği için, din ve demokrasiyi de birbirine yakınlaştırmıştır. İkisinin bir araya gelmesi ve ideolojik olarak tanımlanan ihtiyacın (hürriyet ve dünyevilik) bir parçası olarak görülen ekonomik kalkınma ile birleşmesi, Türkiye demokrasisine özel bir görünüm vermiştir.

Milli Görüş Hareketi

Türkiye iç siyasetinin aşırı uçlarda dolaşmasından sonra, yavaş yavaş merkeze, demokrasiye ve ekonomik liberalizme yönelmesi Milli Görüş (MG) Hareketi etrafında gerçekleşmiştir. Başlangıcı 1969 olan bu hareket, hem Türkiye hem Almanya'daki Türkler arasında gelişmekle beraber, en büyük siyasi ve kültürel etkisini Türkiye'de göstermiştir. MG'nin ana amacı Türkiye'nin özüne ve hakiki kimliğine dönmesiydi. Ayrıca Türk modernleşmesinin Batı etkisi altında oluştuğuna ve Batı'nın Hıristiyan ve emperyalist bir güç olarak ya doğrudan doğruya ya da Türkiye'deki taraftarlarının yaptığı reformlar yoluyla toplumun geleneksel Osmanlı-Müslüman karakterinin yok olmasına neden olduğuna inanıyordu. Batı'yı materyalist ve şiddete yönelik bir medeniyet olarak gören MG, demokrasiye inanmadığı gibi, Türkiye'nin NATO ve AB üyeliğini de reddetmekteydi. Ayrıca İsrail'e karşı çok sert bir tavır alarak, İslâm dünyasının Türkiye'nin liderliğinde birleşeceğine ve adeta İslâmî bir NATO yaratılacağına inanmaktaydı.

14:07 17%

Nizam Partisi, 20 Mayıs 1971 tarihinde, hiçbir seçime giremeden Anayasa Mahkemesi kararıyla dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle kapatılmıştır. Parti programı MG'nin ekonomik fikirlerine uygun olarak İstanbul'da yoğunlaşan büyük sermaye karşısında taşradaki küçük ve orta sermayeyi desteklemiş, serbest piyasa ve faize karşı çıkmıştır. Milli Selamet Partisi hem Milli Nizam'ın devamı hem de Milli Görüş'ün çok daha genişletilmiş değişik bir ifadesiydi.

Milli Selamet Partisi, 11 Ekim 1972'de Ankara'da Süleyman Arif Emre başkanlığında kurulmuş ve 1973 ve 1977 seçimlerine katılarak sırasıyla oyların ancak % 11.8 ile % 8.6'sını alarak, 48 ve 24 milletvekili çıkarabilmiştir. Bu sonuçlar Milli Görüş Hareketi'nin aşırı dinci tutumu ile halka hitap edemediğini göstermiştir. Gerçek başkan Erbakan 20 Ekim 1973'te partinin başına geçmiştir. 1974'te CHP'nin başkanlığında bir koalisyon hükümetine yedi bakan ile katılması, daha sonra 1975'te Demirel'in başkanlık ettiği Milli Cephe Hükümeti'nde Erbakan'ın başbakan yardımcısı olması Milli Selamet Partisi'ni daha gerçekçi olmaya mecbur bıraktığı gibi, MG'nin aşırı felsefesinden de uzaklaştırmıştır.

Nihayet 16 Ekim 1981'de 2533 sayılı kanun ile MSP de diğer partiler gibi feshedilmiş, diğer partiler gibi ona da kayyum tayin edilmiştir. Milli Görüş ve MSP, 19 Temmuz 1983'te parti kurulmasına izin verilmesi üzerine Refah Partisi olarak tekrar ortaya çıkmış ve Necmettin Erbakan'ın siyasi yasağı 11 Ekim 1987'de kalkıncaya kadar çeşitli kimseler tarafından Erbakan'ın görüşleri çerçevesinde idare edilmiştir. Refah Partisi 29 Kasım 1987 seçimlerinde oyların ancak % 7.2'sini almış, meclise girememiştir.

Partinin yalnız dine dayanarak halkı kendine çekemeyeceği aşikârdı. Kurucu Genel Başkan Ali Türkmen, Milli Güvenlik Konseyi tarafından veto edilmişti. Erbakan'ın ekonomiyle ilgili fikirleri halk için anlaşılması güç, soyut kavramlardı. Devlet güçleri tarafından hırpalanmalar ve bilhassa aldığı oyların düşüklüğü, partinin baş tacı yaptığı Milli Görüş ve aşırı İslâmcılığın, halkın çok az bir bölümünü ilgilendirdiğini gösteriyordu. Hatta oyların önemli miktarının aşırı dinci ve muhafazakâr olarak tanıtılan köylerden değil, şehirlerden gelmesi Milli Görüş ideolojisinin daha güncel, ılımlı, pratik bir programa kayması gerektiğine işaret etmekteydi.

Partinin ekonomik konulara ve halkın günlük ihtiyaçlarına daha geniş yer vermesi

14:07 17%

ve ortaya doğru kayması, 1991 seçimlerinde oy miktarını % 16.9'a ve milletvekillerini 62'ye çıkarmasıyla sonuçlanmış, RP büyük bir siyasi güç olmak yoluna girmiştir. Bu seçimde Refah'ın "adil düzen" sloganı ile kapitalizm ve sosyalizmin dışında ama devlete bağlı, faize yer vermeyen, gerçek bir özel-teşebbüs rejimi yaratma vaadi, partinin ekonomi konularına gittikçe daha fazla önem verdiğini göstermektedir. Bu dönemde partinin bilhassa ekonomik konularda yaşanan sağ-sol yalpalanmaları, "gelenekçiler" ve "yenilikçiler" olarak bilinen iki grup arasındaki farkları daha da bariz ortaya çıkarmıştır. Parti ideolojik bakımdan Erbakan'ı aşma noktasına gelmiştir.

1995 seçimleri Türkiye seçim tarihinde çok önemli sonuçlar getiren seçimlerden biridir. 1994'te Türkiye işçi ücretleri, yani gelir dağılımı açısından büyük bir bunalım geçirmiştir. Bu bunalımın etkisi ve AB ile 6 Mart 1995'te imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması'nın yarattığı tedirginlik, öz ve kimlik konularını tekrar canlandırmış ve yeni bir yola olan ihtiyacı göstermişti. Yerel seçimlerde (27 Mart 1994) İstanbul'da Recep Tayyip Erdoğan ve Ankara'da Melih Gökçek'in belediye başkanlıklarını elde etmeleri yenilikçilerin başarısı sayılabilir. Eski SHP başkanlarının pek başarı gösterememesiyse sosyalizmin tutarsızlığını ispat ettiği kadar, RP'nin gündeme getirdiği yeni vaatlerle de ilgilidir.

7.
ESKİ DÜZENİN İFLASI VE YENİ BİR DÜZEN ÖZLEMİNİN DOĞUŞU
(1993-2002)

1992'de eski ismini alarak kurulan CHP, 18 Şubat 1995'te SHP ile birleşmiş ve Hikmet Çetin'i başkan olarak seçmişti. 9 Eylül 1995'te Deniz Baykal CHP başkanı olmuş ve seçime gitmişti. Eski vesayet kadrosu çok değişmiş, bilinçlenmiş ve güçlenmiş, halkla tekrar karşı karşıya gelmişti. 24 Aralık 1995'te yapılan seçimde artık yıpranmış olarak bilinen partilerden ANAP oyların % 20'sini, DYP % 19'unu, DSP % 14.6'sını, CHP % 10.7'sini almasına rağmen Refah Partisi oyların % 21.4'ünü alarak Türkiye'nin en büyük partisi hâline gelmiştir. Ayrıca Ecevit'in başkanı olduğu DSP'nin CHP'nin önüne geçmesi, öteden beri CHP'nin içinde çatışan sol ve sağ kanatların birbirlerinden kesin şekilde ayrılmalarına neden olmuştur.

1995 seçimleri sonunda kurulan ANAYOL hükümeti Tansu Çiller'in yolsuzluklarıyla

14:07 17%

ilgili tartışma nedeniyle 6 Haziran 1996'da sona ermiştir. ANAP'ın örtülü ödenekle ilgili olarak Tansu Çiller hakkında verdiği soruşturma önergesine RP karşı oy verince, Çiller soruşturmadan kurtulmuş ve Erbakan'ın kuracağı hükümete katılmaya karar vermiştir. Kısa bir süre önce Çiller "İslâmcılar" ile asla işbirliği yapmayacağını bütün dünyaya beyan etmişti. Pazarlıklar RP liderlerine olan güveni sarsmıştı. Bu durum DYP'yi yaraladığı gibi RP'ye de gölge düşürmüştü.

Erbakan'ın başkanlığında kurulan hükümet Anadolu sermayesine verilen desteği artırmış ve İslâm birliği çerçevesinde D-8 oluşumuna öncülük etmiştir. Ne var ki, Erbakan'ın İslâmî siyasi birlik kurma çabaları neticesiz kaldığı gibi, başbakan olarak ziyaret ettiği Libya'da karşılaştığı muamele Türkiye'yi de küçük düşürmüştür. Erbakan milliyetçilerle de ters düşmüştür. Arap dünyasının Türkiye'nin liderliği altında birleşmeye niyetli olmadığı aşikârdı, çünkü Araplar ve diğer Müslüman ülkeler bu birleşmeyi İslâmî nitelikte bir dayanışmadan ziyade, bir çeşit Türk hegemonyası olarak görmekteydiler.

İşte bu gelişmeler ortasında 3 Kasım 1996 yılında gerçekleşen Susurluk Olayı "derin devletin" varlığını ortaya çıkardığı gibi dokunulmazlığını da ispat etmiştir. Susurluk'ta bir otobüse çarpan arabanın içinde öteden beri Türk polisi ve Interpol tarafından birçok suçtan dolayı aranan Abdullah Çatlı'nın ve çeşitli silahların bulunması hükümeti altüst etmişti. Derin devletin her tarafa kol salmış olduğu görülmüş, sonuçta öteden beri Erbakan'a şüphe ile bakan ordu yüksek komuta kademesi, 28 Şubat 1997 Muhtırası ile Erbakan'ı istifaya zorlamıştır. Zaten Erbakan'ın koalisyon kurmasıyla askerler Genelkurmay'da bir Batı Çalışma Grubu yaratmışlardı ki vazifesi Refah Partisi'ni denetlemek, etkisiz hâle getirmekti. Sonuç olarak Refah Partisi 16 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından laik Cumhuriyet'e karşı olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır.

28 Şubat 1997 Muhtırası'nın çok ılımlı ve tavsiye şeklinde olması, Türkiye'de çok şeyin değiştiğini, bu arada ordu içinde eskisi gibi iktidara el koyma isteğinin bulunmadığını göstermiştir. Bu kez Milli Güvenlik Kurulu, yeni modernist Fethullah Gülen Cemaati'ni hedef alarak, bunların kurdukları okul ve yurtları kontrol etmek, hatta bunları kapatarak bu okullardan polise ve adalete sızmaları önlemek istiyordu.

14:07 17%

Ayrıca ilköğretimi beş yıldan sekiz yıla çıkararak ve aynı zamanda 14 yaşından önce din eğitimi alınmasını engelleyerek İmam Hatip okullarının, yani dinin etkisini azaltmayı amaçlıyordu.

Muhtıra dinî gruplar (şeriatçılar) yanında, 20 Ocak 1975'te kurulan Kürdistan İşçi Partisi'ni (PKK) de en büyük iç tehlike olarak göstermişti ki, bunların ikisini aynı muhtırada eşit tehlike olarak görmek ve göstermek ne gerçeklere ne de meselenin özüne uygundur. PKK, Marksist kisve altında Kürt olmayan birçok kimseden de destek alarak, terörle hedefe ulaşmak isteyen Kürt milliyetçisi bölücü bir hareketti. PKK'nın hedefi Güneydoğu Anadolu'da bağımsız veya hiç olmazsa özerk bir bölge kurmaktı. PKK'nın yürüttüğü terör kampanyası çok küçük bir kadronun yarattığı faaliyetlerle kendisine yandaş bularak kırsal ve kentsel alanlarda yayılmıştı. Irak'ta ve PKK lideri Abdullah Öcalan'ın sığındığı Suriye'de üslenerek Türkiye'ye karşı eylemler düzenleyen PKK'ya yönelik askerî eylemlerini artıran hükümet, nihayet Öcalan'ın Ekim 1998'de Suriye'den çıkmasını sağlamıştır. Oldukça az bir süre sonra ABD istihbarat servislerinin yardımıyla Öcalan yakalanarak Türkiye'ye getirilmiş ve 1999'da ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir. PKK Hareketi bir süre durulsa da daha sonra tekrar faaliyete geçecektir.

28 Şubat Muhtırası'nın hedef aldığı Süleyman Efendi Cemaati ve çok daha büyük faaliyet gösteren Gülen Cemaati'nin, PKK ile asla uyuşmayacak başka özellikleri mevcuttu. Genelde ve görünürde onların ana amacı yurdu bölmek değil, dinî eğitimi sağlamak ve manevi değerleri ayakta tutmaktı.

Gülen Cemaati bilhassa Sovyetlerin 1991'de dağılmasından sonra, Orta Asya'da sadece ticari faaliyetlerini değil, eğitim faaliyetlerini de Türkçe dersler veren okullar açarak genişletmiştir. Bu eğitimin haftada iki saatlik bir kısmının dinî eğitim olması, okulların dinle fazla ilgisi olmadığını göstermektedir. Süleyman Efendi talebelerinin kurdukları camilerin birer Türk eğitim ve din merkezi, Gülen Cemaati'nin ise bir Türk milli örgütü gibi çalıştığı ve Türkiye'ye dost kazandırdıkları göz önünde tutulduğunda, bunların nasıl bir tehlike oluşturduklarını anlamak güçtür. Kaldı ki Türk ve yabancı birçok araştırmacı bu hareketlerden, bilhassa Gülen Cemaati'nden takdirle söz etmektedir.

14:07 17%

Fethullah Gülen, Türk yargısı tarafından on sene kadar süren davalar sonunda Türkiye'de dine dayanan bir düzen kurmak ithamından ve benzeri suçlardan tamamıyla beraat etmiştir, fakat milliyetçi laik gruplar onun polise, mahkemelere, hatta ordunun alt kademelerine sızdığını iddia etmeye devam etmektedirler.

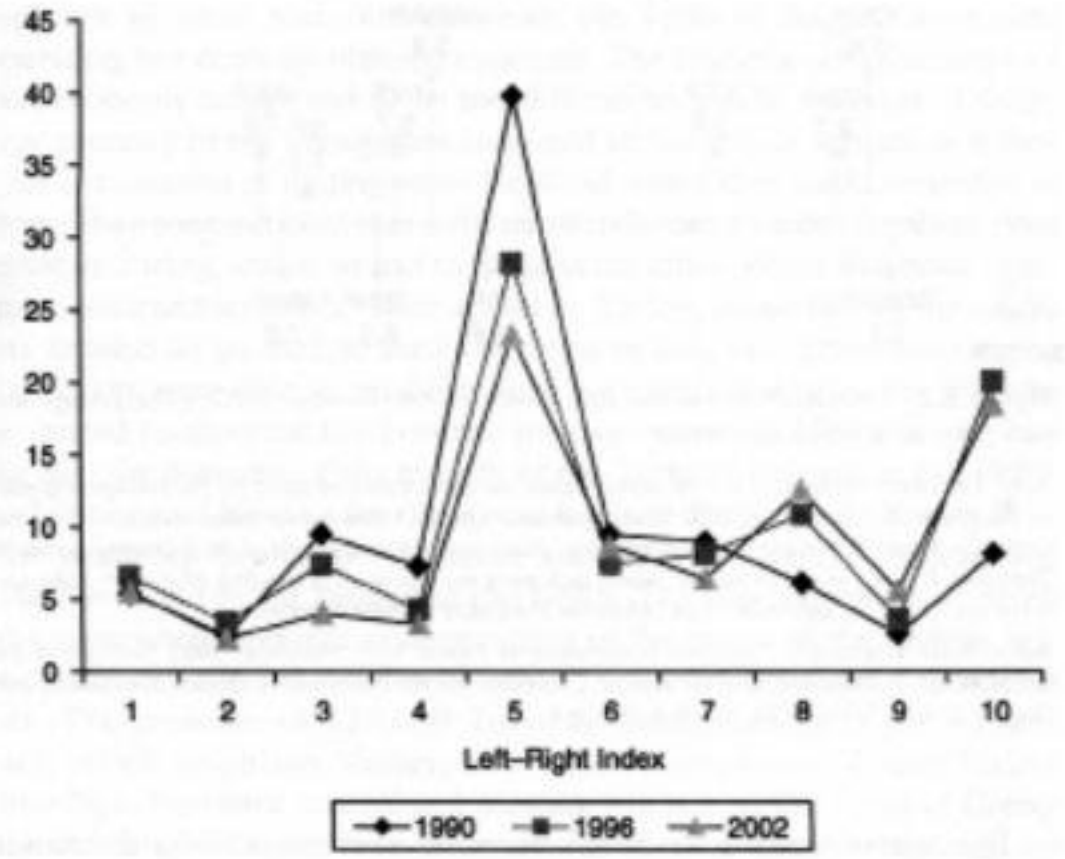
Bu gelişmeler Türkiye'de eski parti düzeninin ne kadar çığırından çıktığını göstermiştir ki o da yeni bir düzen özlemini bir kat daha güçlendirmiştir. Erbakan 18 Haziran 1997'de istifasını verince Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümeti kurma görevini beklendiği gibi koalisyon ortağı Çiller'e değil, Mesut Yılmaz'a (ANAP) vermişti. Yılmaz, DSP ve DTP'nin desteğini alarak hükümeti kurmuş; erken seçim, yolsuzluk yapanların yargılanması ve eğitimin sekiz yıla çıkarılması vaadiyle, CHP'nin de desteğini kazanmıştı. Yılmaz Hükümeti, yolsuzluk ve diğer karanlık işler karşısında 25 Kasım 1998'de istifa edince onun yerine Ecevit bir azınlık hükümeti kurmak durumunda kalmıştır. 18 Nisan 1999'da yapılan seçimlerde DSP oyların % 22'sini almış ve Anavatan Partisi ve MHP ile bir koalisyon kurmuştur ki birbirinden çok farklı olan bu partilerin bir araya gelmeleri Türkiye'de siyasi parti sisteminin ne kadar bozulduğunu bir kez daha göstermekteydi. Bu hükümet yeni seçimlere kadar dayanmıştır. Bu süre içinde Emniyet Müdürü Saadettin Tantan'ın siyasetçilerin, iş adamlarının karıştığı örgütlü yolsuzlukları ortaya çıkarması siyasi sistemdeki bozulmanın bir başka göstergesi olmuştur.

Nihayet 1999'da yapılan seçimde sandıktan çıkan sonuç, Türkiye'nin yeni bir yola girdiğini göstermiştir. 1999 seçimlerinde CHP oyların ancak % 8.7'sini alarak meclis dışı kalmıştır ki bu da eski düzenin gözden düştüğünü gösterir. DYP ve ANAP da çok az bir oyla yüzde 10 barajını aşarak meclise girebilmişlerdir (sırasıyla % 12 oy ve 85 milletvekili, % 13.2 oy ve 86 milletvekili).

Buna karşılık Refah Partisi'nin yerine kurulan Fazilet Partisi tehdit altında olmasına rağmen yine de oyların % 15.4'ünü almayı ve 111 milletvekili çıkarmayı başarmıştır, fakat ömrü beklendiği gibi kısa olmuştur. Fazilet Partisi 22 Haziran 2001'de mahkeme kararı ile kapatılmıştır. Kapatmaya karar veren Anayasa Mahkemesi, sadece temelli kapatılan bir partinin (Refah) bir başka isim altında devamı olduğu için değil, laikliğe de aykırı hareket ettiğinden dolayı Fazilet Partisi'nin oy çokluğu ile kapatıldığını ilan

14:07 17%

etmiştir. Bir ay kadar sonra 20 Temmuz 2001'de Recai Kutan'ın başkanlığında kurulan Saadet Partisi, Fazilet'in yerini almışsa da yerini iki sene sonra Necmettin Erbakan'a bırakacaktır.

TABLO 3: Seçmenlerin gözüyle siyasi partiler (Ekim 2002)
Not: Yukarıdaki oranlar "10 puanlık ölçekte '1' aşırı solu, '10' aşırı sağı göstermektedir. Partilerin nerede durduğunu belirtiniz" sorusuna istinaden Ekim 2002'de seçmenler tarafından verilen cevapları göstermektedir. Buna göre 3 Kasım 2002 seçimlerinden önce seçmenlerin partilere sol-sağ yelpazesi kapsamında nasıl baktıklarını görebiliriz. (Kaynak: Ersin Kalaycıoğlu, *Turkish Dynamics Bridge across Troubled Lands,* (Palgrave Macmillan 2005) kitabından alınmıştır.)

Bu arada cumhurbaşkanlığı süresi tamamlanan Demirel yerine yeni bir cumhurbaşkanı üzerinde anlaşmazlık uzayıp gidince, Demirel'in süresinin uzatılması söz konusu edilmiştir. Bu konudaki teklifin reddedilmesi, ne meclisin ne de kamunun eski siyasi simalara tahammülü kalmadığını gösterdiği gibi, siyasi hayatın yeni bir döneme girmeye hazır olduğuna da işaret etmekteydi.

Sonunda Mayıs 2000'de cumhurbaşkanı olarak Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer seçilmiştir. Hukuki yönü kuvvetli olan Sezer, siyasetin ve ekonominin

14:07 17%

inceliklerine fazla vakıf olmadığından, 2001 senesinde çok ağır ekonomik bir bunalımın patlak vermesine neden olmuştur. Banka sisteminin temel prensiplerine göre müstakil karar vermekten mahrum bir Merkez Bankası'nın, seçim yatırımı olarak iktidar partilerinin talep ettiği kredileri vermek zorunda kalması, uluslararası para piyasalarının ani iniş çıkışlarının yarattığı güvensizlik ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) borçlu ülkelerin özel durumunu göz önünde tutmayıp basmakalıp ölçüler içinde karar vermesi, ekonomik krizin ana nedenleri arasında sayılabilir.

Kasım 2000'de başlayan yabancı sermayenin yurt dışına kaçışı Şubat 2001'de ekonomiyi fena hâlde vurmuştu. 19 Şubat 2001'de azınlık hükümeti başkanı Bülent Ecevit ve Cumhurbaşkanı Ahmet Sezer'in Milli Güvenlik Kurulu'nda yaşadıkları sert tartışma ekonomik bunalımı patlama noktasına getirmiştir. Bir sene içinde milli gelir % 10 azalmış, işsizlik bir milyon kişi artış göstermiş, kişi başı gelir % 25 kadar düşmüştür. Türkiye'nin birçok ekonomik işletmesinin, devletin parasal yardımı ile çalışmalarından dolayı, serbest pazar ekonomisine dayanan Avrupa Birliği'yle ve diğer ekonomilerle baş edemeyecekleri açıkça ortaya çıkmıştır.

Bu durumda Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne kabul edilmesi söz konusu olamazdı. Üç dört gün içinde borsa % 29.3, Türk lirası % 130 kadar değer kaybetmiş, enflasyon % 90'a çıkmıştı. İşte bu ağır ekonomik durum karşısında Başbakan Ecevit, Kemal Derviş'i 3 Mart 2001'de ekonomiden sorumlu bakan olarak tayin etmiştir. Dünya Bankası'nda çalışmış olan Derviş, kısa bir süre içinde meclisten 15-20 kadar yasa çıkararak ekonominin canlanmasına yol açmıştır. Birçok yazar bu kanunların IMF'nin isteği üzerine çıkarıldığını, Türk ekonomisini dış güçlere bağladığını iddia etmişse de durum olduğundan çok farklıdır.

Senelerden beri hükümetler normal bir ekonominin işlemesini, yabancı sermaye ve yatırımların ülkeye gelmesini ve huzur içinde faaliyet göstermesini sağlayacak olgun, güvenilir kararlar almaktan ve bu yönde kanunlar çıkarmaktan kaçınmıştır. Kısa süreli çözümler, kaptıkaçtı zihniyeti ve tam hazmedilmemiş siyaset sloganlarıyla idare edilen bir ekonomiyi ancak büyük bir kriz doğru yola getirebilirdi. Siyasi ve ekonomik alanda 1999-2001 yıllarında meydana gelen ardı kesilmeyen bunalımlara, 17 Ağustos 1999 Gölcük depreminin yarattığı acı ve kayıpları da katmak gerekmektedir. Sabahın

14:08 17%

çok erken saatlerinde Gölcük, İzmit, Adapazarı, Yalova ve köylerinde gerçekleşen 7.9 şiddetindeki deprem 15.000 kişinin ölümüne, 60.000 kişinin yaralanmasına ve binlerce evin, işyerinin yıkılmasına sebep olmuştur.

8.
AK PARTİ İKTİDARI (2002-2012)

14 Mayıs 2000'de Fazilet Partisi Genel Kongresi toplanmıştır. Parti içinde güçlü bir mevkiye sahip olan Recep Tayyip Erdoğan mahkeme kararı ile siyasetten men edilmişti. Sakin, ılımlı bir kimse olan ve Erbakan'ın yerine Fazilet Partisi'ne başkanlık eden Recai Kutan'ın karşısına "Yenilikçiler" diye bilinen Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül çıkmıştı. Erbakan, Gül'e karşıydı. Genel başkan seçimini 633'e karşı 527 oyla Kutan kazanınca "yenilikçiler" istifa etme yoluna gitmişlerdi. 22 Haziran 2001'de Anayasa Mahkemesi Fazilet Partisi'ni kapatınca parti üyeleri Recai Kutan başkanlığında 20 Temmuz 2001'de Saadet Partisi'ni kuracaklardı.

"Yenilikçiler" ise 14 Ağustos 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisi'yle yola devam etme kararı almışlardı. Kurucuların 13'ü kadındı. AKP'yi kuranlar birkaç seneden beri gidişattan memnun olmadıklarını çeşitli şekillerde ortaya koymuşsalar da Necmettin Erbakan ve onu yakından destekleyenlerin tutumunu değiştirememişlerdi. Her ne kadar Milli Görüş fikirsel açıdan çekiciliğini kaybetmişse de Erbakan'ın Milli Görüş'ün kurucusu olarak prestiji büyüktü. Ancak Milli Görüş tarihî vazifesini yapmıştı ve tarihe karışmak üzereydi.

AK Parti 16 Ağustos 2001'de 51 milletvekilini saflarına katarak meclis grubunu kurmuş ve partinin kurucu genel başkanı olarak Erdoğan'ı seçmişti. Bülent Arınç da AKP meclis grubu başkanlığına getirilmişti. Seçim gününe, yani 3 Kasım 2002'ye kadar, AK Parti kendi görüşlerini milli görüşten ayıran farkları öne çıkararak kendini tanıtmış, yeni bir parti olduğunu herkese ilan etmiştir.

Bir bakıma Fazilet Partisi içindeki gelişmeler, 1966'dan sonra, yani Ecevitçilerin başkaldırmasıyla başlayan ve İsmet İnönü'nün CHP'den ayrılmasıyla sonuçlanan gelişmelere benzemekteydi. Bu arada Ecevit hükümeti ve bizzat kendisi sarsıntı geçirmekteydi. Ecevit'in hastalanması ve çalışamaz hâle gelmesi ve partisinden (DSP) istifaların başlamasıyla koalisyon hükümeti sarsılmaya başlamıştı. DSP'den ayrılanlar

14:08 17%

İsmail Cem başkanlığında 22 Temmuz 2002'de Yeni Türkiye Partisi'ni kurmuşlardı. 2002 seçimlerinde ancak % 1.2 oy alan parti 24 Ekim 2004'te CHP ile birleşmiştir.

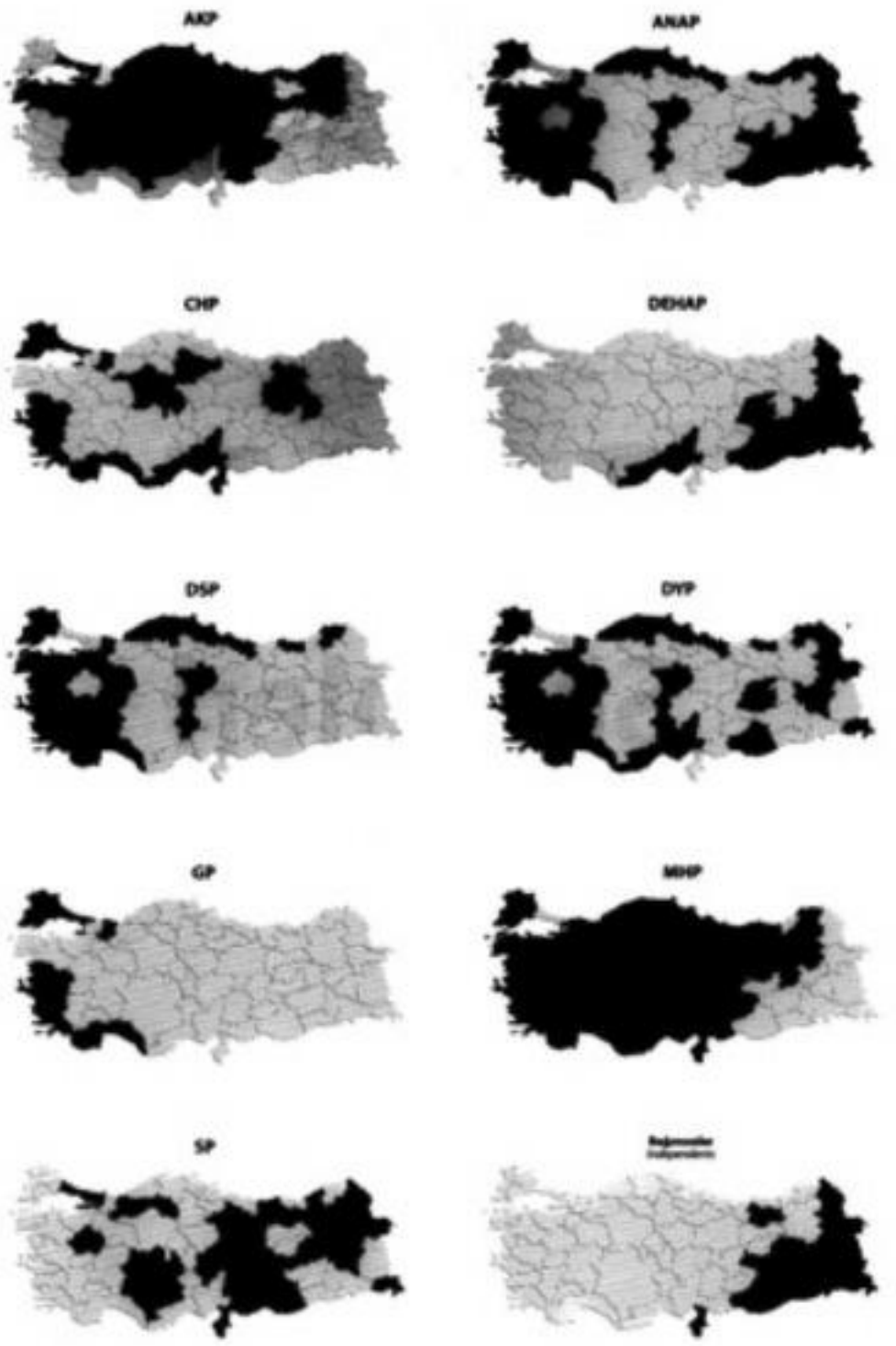
Bu arada, başlangıçta Cem'i destekleyen Kemal Derviş daha sonra CHP'ye üye olmuş ve böylece çok büyük liderlik umutları uyandıran "yıldız ekonomist" Türkiye siyasetinden pek anlamadığını göstermiştir. Bu şartlar altında Ecevit hükümeti erken seçim kararını almıştır. 3 Kasım 2002'de yapılan genel seçim sonucu her bakımdan şaşırtıcı olmuştur. Aralarında benim de olduğum Türkiye siyasetine Türkiye koşulları açısından bakan bazı kişiler ise bu duruma hiç şaşırmadılar.

Nihayet halk arasından çıkan, halk kültürünü benimseyen ve her alanda seslerini duyuran yeni bir elit siyasi iktidar sahibi olmuştu. AKP oyların % 34.3'ünü almış ve 363 milletvekili çıkararak birinci parti olarak hükümeti tek başına kurma hakkını kazanmış oldu. CHP oyların % 19.4'ünü alarak ve 178 milletvekili çıkararak ikinci parti olmuştu. Seçimin belki en önemli yönü eski partilerin silinip gitmeleriydi. ANAP % 5.1, MHP % 8.4, DYP % 9.5, DSP % 1.2 (1992'de % 22.2 idi), Saadet Partisi % 2.5 oy alarak hiç milletvekilli çıkaramamışlardır. Sonuçları gören bazı parti başkanları istifa etmiş, bazıları siyasetten çekilmişlerdir. Türkiye siyaset sahnesine nihayet yeni aktörleri çıkartabilmiştir.

AK Parti muhafazakâr demokrat bir parti olarak Milli Görüş'ten farklı olduğunu vurgulayarak yeni bir dönem açma yolundaydı. AKP demokrasiyi evrensel değeri olan bir ana prensip olarak benimsediği gibi, hukuk devleti, insan hakları, hoşgörü ve kültür farklılıklarına saygılı davranmayı da temel ilke olarak kabul etmiştir. Milli iradeyi, aklı, bilimi, ahlaklı yol gösterici fikirleri kabul ettiklerini, farklı dinî inançlara hürmet edeceklerini belirten parti, aynı zamanda kültürel farkların bir zaaf olmayıp aksine milli dayanışmayı güçlendirdiğini vurgulamıştır. Farklı inançlar ve fikirlere sahip olma hürriyetinin layıkıyla korunması gerektiğine inanan AK Parti, millet iradesinin her zaman öncelik taşıdığına işaret etmiştir (Bu konuda daha geniş bilgi için Türkçeye de tercüme edilen William Hale ve Ergun Özbudun'un *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey* (Londra ve New York 2010; *Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm, AKP Olayı*, Doğan Kitap, İstanbul 2010) kitabına başvurulabilir). Laiklik konusunda AKP programı, dinin insanlığın en önemli kurumlarından biri olduğunu

14:08 17%

ifade ettikten sonra, demokrasinin kaçınılmaz koşul olduğunu, herkesin dinini serbest ve barış içinde yaşamaya ve inançlarını serbest bir şekilde ifade etmeye hakkı olduğunu, ayrıca dinî inanca sahip olmayanların da hayatlarını istedikleri gibi yaşayabilmeleri gerektiğini kabul etmekteydi. Dinin ve etnik kimliğin siyasi, ekonomik ve başka tür kazançlar için istismar edilmesini mahkûm eden program, farklı dine ve dünya görüşüne mensup olanların baskı altında tutulmalarına karşı olduğunu vurguluyordu. Atatürk ilkelerini Türk toplumunu çağdaş medeniyetin üstüne çıkaracak ve sosyal barışı sağlayacak birer araç olarak gören program, azınlık haklarının ve siyasi rekabetin sağlıklı bir demokrasinin kaçınılmaz koşulu olduğunun altını çiziyor, sivil örgütlerin güçlendirilmesini esas kabul ediyordu.

TABLO 4: Türkiye 2002 Seçim Sonuçları / Siyasi Partilerin Güçlü Olduğu İller
(Kaynak: Hasan Kirmanoğlu ve Murat Güvenç, *Türkiye Seçim Atlası 1950-2009, Türkiye Siyasetinde Süreklilik ve Değişim,* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009) kitabından alınmıştır.)

"Her şey Türkiye için" sloganı ile 2002 seçimine giren parti, yurtseverliği vurguladığı kadar, Kopenhag Kriterleri'ne riayet etmeyi ve dünyaya açılmayı da temel bir prensip olarak kabul etmiştir. Ekonomik alanda AKP serbest ekonomiyi tüm kurumlarıyla kökleştirmek istediğine işaret ettikten sonra, devletin görevinin ekonomiyi düzenlemek ve ona nezaret etmekle sınırlı kalmasını önermektedir.

14:08 17%

Ana özelliklerini genel olarak belirtmeye çalıştığımız AK Parti programı, bizim görüşümüze göre, Türkiye'deki büyük partilerin arasında en geniş ve liberal parti programıdır. Milli Görüş'ün dar ideolojik çerçevesini kesin şekilde bir kenara atarak, her anlamıyla geniş, demokratik, maddiyatı ve maneviyatı dengelemek isteyen bu program, laikliği Türkiye gerçeklerine göre tanımlamıştır. Pozitivist laiklik, hükümeti ve devleti hâkim grupların kendi görüşlerini topluma tepeden kabul ettirmesi için, sosyal, kültürel mühendislik aracı olarak kullanmıştı. Buna karşılık AKP, dini, devletin yetkisinin dışına çıkarıp serbest hâle sokarak kişinin seçimine bırakmayı öngörüyordu.

Anayasa Mahkemesi kararlarının bazılarında ifade edilen hâkim devlet anlayışına göre laiklik, devlet ve dini birbirinden ayırmak değil, dünya ve din işlerini birbirinden ayrı tutmaktır. Ne var ki, laikliğin sosyal hayatı, eğitimi, aile hayatını, ekonomiyi, giyim kuşamı, kanunları ve hatta davranışları din etkisinden ayırmak anlamına geldiğini savunan Anayasa Mahkemesi, bu tip bir anlayışın toplumun kültürüne ters düşebileceğini hesaba katmamıştır. Üstelik bu temel felsefi konular Anayasa Mahkemesi'nin hem yetkilerini hem de bilgisini çok aşmaktadır. Mademki yukarıda birkaç kez işaret edilen öz ve kimlik arayışı Türkiye'nin siyasi ve kültürel hayatının temel meselesidir, öyleyse laiklik adına yürütülen bu agresif sosyal mühendisliğin, belki de böyle olması hiç istenmediği hâlde, bu meseleyi körükleyen baş neden olduğu söylenebilir. AKP kesin olarak ve ayrıca Erdoğan da şahsi olarak laikliğin sosyal mühendislik aracı olmasını reddetmişlerdir. Ayrıca dinin politik bir araç olarak toplumu değiştirmek için kullanılmasına da karşı olduklarını özellikle belirtmişlerdir.

Anadolu kaynaklı yeni tipte bir modern-İslâmcı orta sınıftan sık sık söz edildiği gibi, ayrıca İslâmî düşüncenin, modern kapitalist düzenin ve demokrasinin bu orta sınıf sayesinde birbiriyle bağdaştığı ve Batı kökenli kapitalist düzene ahlaki-manevi bir çerçeve kurmak istediği defalarca vurgulanmıştır. Tüm bu unsurların, yani orta sınıf, İslâm, kapitalizm, demokrasi ve modernizmin AKP'de birleştiğini özellikle belirtmek gerekmektedir.

Bu fikrin en güzel desteğini MÜSİAD ve AKP ilişkilerinde bulmak mümkündür. MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği) "hakkın ve hukukun, adaletin ve eşitliğin, barış ve güvenin, refahın ve mutluluğun sağlandığı, tarihe ve topluma mal

14:08 17%

olmuş mahalli ve evrensel değerlerin korunduğu, gözetildiği, kendi içinde bütün, bölgesinde etkin, dünyada saygın bir Türkiye için yola çıkan hassasiyet sahibi iş adamlarının" kurdukları bir dernektir. Dernek, 5 Mayıs 1990'da İstanbul'da kurulmuştur ve çoğunluğu Anadolu iş adamlarından oluşmaktadır. Türkiye'de 33 kadar şubesi, 45 farklı ülkede 105 irtibat noktası ve 3500 firma üyesi bulunan MÜSİAD, 17 milyar dolar ihracat yapan, 1.2 milyon kişiye iş veren, yılda 5 milyar dolar yatırım yapan 12.000 şirketten oluşmaktadır.

MÜSİAD'ın en azından 10 üyesi, AKP'nin kurucu üyeleri arasında yer almış ve 20'si 2002'de milletvekili olmuştur. MÜSİAD'a üye olan firmaların yarısından fazlası 1980'den sonra kurulmuştur. İşveren örgütlenmeleri arasında ayrıca TÜSİAD'ın bulunduğuna da işaret etmek gerekir. TÜSİAD 1971'de kurulmuş ve eski orta sınıfı içinde barındıran ve modernist olarak bilinen bir dernektir.

On bir ay iktidarda kalan Refah Partisi koalisyon hükümetinin istifasıyla birlikte, Batı'yı, demokrasiyi tamamıyla reddeden, bilime pozitivist bir anlam veren, bilim ve inanç sistemini birbirinden ayıran ve İslâm kökenli milliyetçiliği ön plana çıkaran Milli Görüş akımının eski gücünü kaybettiği, hatta isminin gittikçe daha az dile getirildiği belirtilmişti. Ayrıca Refah Partisi'nin idaresini ellerinde tutan ve başlarında Erbakan'ın bulunduğu kadroların, Ak Parti'nin aksine, Türkiye'nin ulaştığı sosyal, kültürel ve siyasi gelişmişlik seviyesinin çok gerisinde kaldıklarını söylemek de mümkündür.

Gerçi din, yani İslâm'a bağlı öz ve kimlik arayışları hâlen devam etmekteyse de, bu arayışların hem hızı azalmış, hem yönü değişmiştir. Özal'ın başlattığı liberalleşme, eskiden tabu olan birçok konunun tartışılmasına yol açarak, Osmanlı kültürel ve tarihsel mirasının kabulünü sağladığı gibi, Türklüğü ve modernizmi daha sağlam temellere oturtma yolunu açmıştır. Toplum, kendi özünü ve kimliğini daha iyi tanımlamak ve anlamak yolunu bulunca, hem kendine olan güveni artmış, hem de kültürüne, geçmişine karşı hürmeti derinleşmiştir. Anadolu'da öteden beri gelişen, büyüyen orta sınıf güç kazanıp, siyasi ve ekonomik alanlarda mevki sahibi olmaya başlayınca, bu güce "sermaye" sahibi olmasından dolayı ulaştığını ve bu sermayenin bir kısmının dış pazarlardan, yatırımlardan geldiğini kabul etmeye başlamış, bu da orta sınıfın Batı'ya karşı kuşku ve tedirginliğini azaltmıştır.

14:08 17%

Aydınlar Ocağı ve Türk-İslâm sentezi

Din, milliyetçilik ve benzeri ideolojik gelişmelerle orta sınıf arasındaki ilişkilerden söz ederken Aydınlar Ocağı'ndan bahsetmek yerinde olacaktır. Aydınlar Ocağı 1970'te meslek sahibi şehirli gruplardan oluşmaktaydı. Kendini devlete, Atatürk'e ve ılımlı laikliğe yakın gören kurucular, temelde elitist olmakla beraber, kültür bakımından halkla yakınlaşmanın yollarını aramaktaydılar. Bu arayış Aydınlar Ocağı'nın öteden beri tartışılan Türk-İslâm sentezini daha sistemli hâle getirerek yaygınlaştırmasına zemin hazırlamıştır. Kısacası, Türklük ve İslâm'ın modern Türkiye'nin kimliğini oluşturan birbirinden ayrılmaz unsurlar olduğunu ve İslâm'ın Türk kültürüne en uygun din olduğunu iddia eden Aydınlar Ocağı'nın görüşünü Milliyetçi Hareket Partisi bir dereceye kadar benimsemiştir. Bu görüş MHP'nin sağın ortasına kaymasına yardım etmiştir ve hâlen parti tarafından benimsenmeye devam etmektedir. Türk-İslâm sentezi görüşü çok eskiden mevcut ve hâlâ çok yaygın olmasına rağmen kesin şekil alamamıştır. Çünkü tam olarak anlaşılmamış ve yaygın olarak kabul edilmemiştir.

İdeolojiden Yurt Gerçeklerine Doğru

Türkiye 1923'ten beri Batı modernizmini çeşitli şekillerde kendine model almış, ama tek parti rejimi milliyetçiliğin gerçek anlamda dünyaya açılmasını önlemiştir. Çünkü bu modernleşme en fazla kültür alanında ve yukarıdan bir siyasi elit tarafından empoze edildiği için, yine kültürel yani din kökenli bir tepki ve direniş ile karşılaşmıştır. Özünden, kimliğinden, tarihinden ve kültüründen kaçmayan, onları inkâr yolunu tutmayan veya çok çarpıtılmış şekilde öğrenmeye mecbur olmayan bir Türkiye, ancak dış etkilere daha açık hâle gelip bu etkileri kendi öz ve kültürüyle kaynaştırarak benimseyebilirdi.

Dış siyasetle ilgili bölümde biraz daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacağı üzere Avrupa Gümrük Birliği'ne, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne üye olmak ve en önemlisi Avrupa Birliği'ne katılmak için resmî olarak başvurmak, eski dar çerçeveli milliyetçiliğin yerini geniş ufuklu, demokratik, çok kültürlü bir görüşe bırakmasına imkân sağlamıştır. Ama dünyaya açılış, ancak Türkiye'nin kendi şehirli halkının alt bölümünde yaşayan kitlelere açılmasıyla daha köklü olabilecekti.

14:08 17%

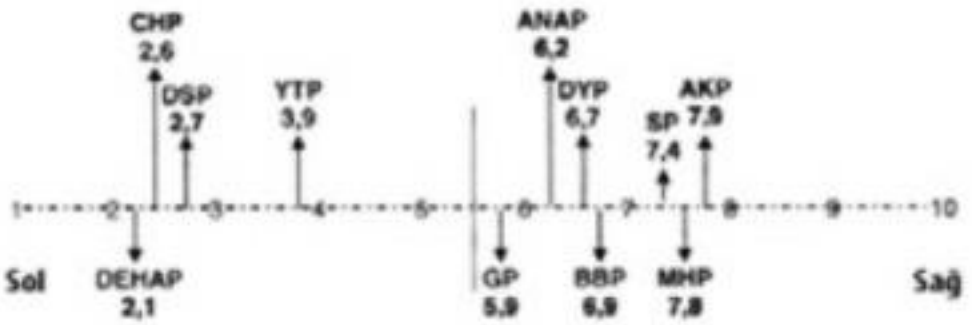
Bu açılımı köyden şehre göçler sağlamıştır. Bu göçler, şehir kültürü ve yaşamı içinde Anadolu kökenli yeni tipte genç kuşakların yetişmesine ve yüksek eğitim sayesinde, yüksek mevki ve siyasi güç sahibi olmalarına yol açmıştır. Göçler Anadolu kökenli, tabandan yukarıya sosyal, ekonomik ve siyasi alanlarda yükselen yeni bir elit kesim yetiştirdiği gibi geleneksel şehir kültürünü de değiştirmiştir. Eski sosyal, kültürel değerlerin ve düşünce kalıplarının değişmesi ve tabuların yıkılması bir hayli sosyal-siyasal gerginlik ve sarsıntılara neden olmuşsa da, bunları sosyal-kültürel bakımdan bütünleşen gerçek anlamda modern bir millet oluşumunun bir parçası olarak görmek yerinde olacaktır.

Tüm bu gelişmeler arasında birçok araştırmacının gözünden kaçan çok önemli bir başka gelişmeye daha işaret etmek gerekir. İnsanlar eğitimlerini, değerlerini, bilgilerini aileden ve okuldan olduğu kadar, bilerek veya bilmeyerek, isteyerek veya istemeyerek, yaşadıkları sosyal çevreden ve bilhassa şahsen yaşadıkları yaşam tarzından alırlar. Köyden şehre göç eden bir aile belki biraz değişebilir, fakat ailenin çocukları yaşadıkları ortamlardan birçok şey alarak hem kimlik değiştirir, hem de dünyaya farklı şekilde bakmaya başlarlar. Türkiye'de gecekondularda veya fakir mahallelerde yaşayan göçmen çocukları dindar, milliyetçi ve muhafazakâr gibi görünseler de içinde yaşadıkları, sosyal ve kültürel ortamla paylaştıkları şeyler, fark ettiklerinden çok daha fazladır.

Türkiye'nin bir özelliği cemaat ruhunu bir dereceye kadar muhafaza edebilmesidir. Kardeşlik, birlik, dayanışma gibi sosyal bağlılığı meydana getiren geleneksel unsurları bu şekilde muhafaza eden Türkiye, özel bir yaşayış şekli yaratarak hem muhafazakârın hem radikalin bir arada yaşamasını mümkün kılmaktadır. Nitekim Yazarlar ve Gazeteciler Vakfı'nın düzenlediği Abant toplantılarında dindarların, sosyalistlerin, liberallerin, devletçilerin bir araya gelerek serbestçe ve huzur içinde tartıştıklarına, aynı ortamı paylaştıklarına şahit olanlar, Türkiye'de görünenin ötesinde çok daha güçlü, psikolojik, kültürel bağlar olduğunu kolayca sezebilirler.

Diğer yandan Türkiye'de CHP liderlerinin hesaplı, dogmatik, çıkarcı, Atatürkçü tutumunun ötesinde, gerçek Atatürk'ü ve onun gerçek düşüncelerini anlayan ve sezen, muhafazakâr, dine hayatlarında yer veren bir kitle vardır. Bunlar siyasi

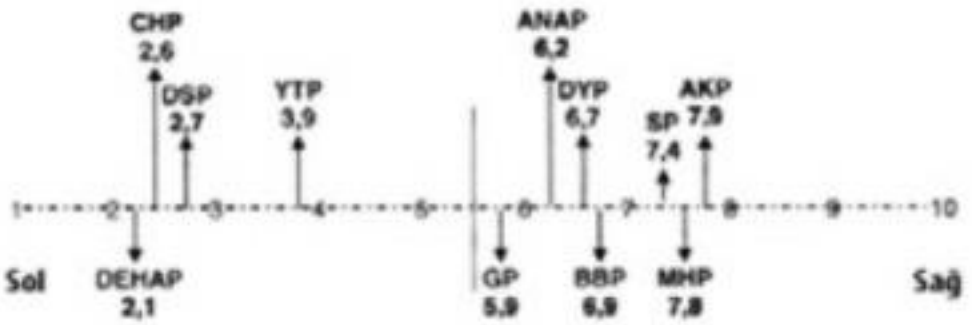
İslâmcılara kuşku ile bakarak Refah Partisi, Fazilet ve Saadet partilerine oy vermemişlerdir. Fakat CHP liderlerinden de anlayış görmemişlerdir. "Bağımsız" Atatürkçü fakat aynı zamanda muhafazakâr diyebileceğimiz ve sayıları birkaç milyonu geçen bu kitle çoğu kez seçimlerin sonucunu yakından etkileyebilmektedir. Genellikle belirli bir partiye mensupmuş gibi görünen bu kitle zaman zaman başka partilere de oy vermekten çekinmemektedir. Az sayıda olsa da AKP, CHP'den bu tür seçmenin oylarını da almıştır. Seçmen davranışı ile ilgili bu husus oldukça ilginçtir.

TABLO 5: Türk seçmenlerin sol-sağ yelpazesi. (1992-2012)
Not: Şekil dağılımları 10 puanlık ölçekte sol-sağ yelpazesi açısından oluşturulmuştur. "1" aşırı solu, "10" aşırı sağı göstermektedir.
(Kaynak: Ersin Kalaycıoğlu, *Turkish Dynamics Bridge across Troubled Lands,* (Palgrave Macmillan 2005) kitabından alınmıştır.)

Son bir noktaya işaret ederek Türkiye'deki değişimlerin önemini bir kez daha vurgulamak da fayda vardır. Bilindiği gibi Türkiye'de 1923'ten beri uygulanan reformların büyük bir kısmı ve en önemlileri "laiklik" ile ilgilidir. Çok partili sistemin, demokrasi tartışmalarının, partiler siyasetinin önemli bir kısmı ve askerî darbelerin tümü doğrudan doğruya veya dolaylı olarak laiklikle bağdaşmaktadır. Maddiyatçı, pozitivist laiklik, toplumun alıştığı inancı, maneviyatı kökünden inkâr etmektedir. Laikliği sorgulayanlarla, sözde laikliği korumak için darbeler tertip edenler arasında büyük bir entelektüel fark vardır. Laikliği pozitivist şekilde savunanlar, laikliği bir ideoloji şekline sokarak bunun en "doğru" ve "ileri", "bilimsel" bir yol olduğunu ileri sürerek, kendi sınıfsal elit mevkilerini kurabilmişlerdi. Bu elit, ne bilim ne mantık ve ne de demokrasiyle bağdaşabilirdi. Buna karşılık din taraftarlarının küçük bir bölümü bir yana bırakıldığında, büyük kısmı din hürriyetini bir hak, kültürün bir parçası olarak görüyordu. Bu hak, anayasadan ve demokrasiden, yani laik kökenlerden

İslâmcılara kuşku ile bakarak Refah Partisi, Fazilet ve Saadet partilerine oy vermemişlerdir. Fakat CHP liderlerinden de anlayış görmemişlerdir. "Bağımsız" Atatürkçü fakat aynı zamanda muhafazakâr diyebileceğimiz ve sayıları birkaç milyonu geçen bu kitle çoğu kez seçimlerin sonucunu yakından etkileyebilmektedir. Genellikle belirli bir partiye mensupmuş gibi görünen bu kitle zaman zaman başka partilere de oy vermekten çekinmemektedir. Az sayıda olsa da AKP, CHP'den bu tür seçmenin oylarını da almıştır. Seçmen davranışı ile ilgili bu husus oldukça ilginçtir.

TABLO 5: Türk seçmenlerin sol-sağ yelpazesi. (1992-2012)
Not: Şekil dağılımları 10 puanlık ölçekte sol-sağ yelpazesi açısından oluşturulmuştur. "1" aşırı solu, "10" aşırı sağı göstermektedir.
(Kaynak: Ersin Kalaycıoğlu, *Turkish Dynamics Bridge across Troubled Lands,* (Palgrave Macmillan 2005) kitabından alınmıştır.)

Son bir noktaya işaret ederek Türkiye'deki değişimlerin önemini bir kez daha vurgulamak da fayda vardır. Bilindiği gibi Türkiye'de 1923'ten beri uygulanan reformların büyük bir kısmı ve en önemlileri "laiklik" ile ilgilidir. Çok partili sistemin, demokrasi tartışmalarının, partiler siyasetinin önemli bir kısmı ve askerî darbelerin tümü doğrudan doğruya veya dolaylı olarak laiklikle bağdaşmaktadır. Maddiyatçı, pozitivist laiklik, toplumun alıştığı inancı, maneviyatı kökünden inkâr etmektedir. Laikliği sorgulayanlarla, sözde laikliği korumak için darbeler tertip edenler arasında büyük bir entelektüel fark vardır. Laikliği pozitivist şekilde savunanlar, laikliği bir ideoloji şekline sokarak bunun en "doğru" ve "ileri", "bilimsel" bir yol olduğunu ileri sürerek, kendi sınıfsal elit mevkilerini kurabilmişlerdi. Bu elit, ne bilim ne mantık ve ne de demokrasiyle bağdaşabilirdi. Buna karşılık din taraftarlarının küçük bir bölümü bir yana bırakıldığında, büyük kısmı din hürriyetini bir hak, kültürün bir parçası olarak görüyordu. Bu hak, anayasadan ve demokrasiden, yani laik kökenlerden

14:08 17%

kaynaklandığına göre dincilerin de kendi şahsi durumları ile partilerinin ideolojik durumu arasındaki farkları görerek yeni yollar aramaları gerekmekteydi.

Refahçıların ve onlara benzer eski kadroların Türkiye'nin gerçeklerini görmedikleri aşikârdı. Yeni kadroların ortaya çıkması kaçınılmaz bir zorunluluktu. Fakat bu yeni kadroların dindarlıklarını muhafaza ederek, Türkiye'nin gerçeklerini dinî meselelerden ayırarak ele almaları gerekmekteydi. Necmettin Erbakan'ın temsil ettiği Milli Görüş, 1997'de artık yetersiz hâle gelmiş, zaten ismi de fazla işitilmemişti. İslâm'a öncelik verenlerin Türkiye'nin değişimlerine ayak uydurarak içten dönüşmeleri gerektiği açıktı. Siyasi İslâmcı akımı en iyi ifade eden Refah Partisi'nin ve ondan sonra gelenlerin "gerici" olmadıklarını ispat etmeleri için, bizzat iktidar sahibi olarak icraatta bulunmaları gerekiyordu. Bu icraat ancak halkın desteğine dayanmakla, yani demokrasi ile mümkündü. Aynı zamanda Refahçılar ekonomik gelişmenin halkoyunu kazanmadaki büyük rolünü anladıkları için ekonomik gelişmeyi ön plana çıkarmışlardır. Sonuç olarak denilebilir ki Refah Partisi'nin güç kazanarak iktidar olabilmesi için eski idareci kadrolarını değiştirmesi, demokrasiye samimi olarak bağlanması ve ekonomik gelişmeyi sağlaması gerekmekteydi. RP bu gerçekleri anlamayınca, yerini aynı kökenden gelen fakat Türkiye'nin kültürel ve ekonomik gerçeklerine ayak uydurmayı başaran AKP'ye bırakmıştı.

Bu gelişmeler ideolojik olarak tayin edilmiş değil, olayların ve koşulların yarattığı pratik yollardı. 1997'den sonra Türkiye'nin çok köklü iç gelişmelere sahne olacağı, siyasi havanın kökünden değişeceği aşikârdı. Artık 1980'den beri alışılagelmiş eski olayların akışı değişecekti. Çok farklı durumların ortaya çıkması mukadderdi.

Türkiye'de AK Parti'yi İslâmcılık ve laik düzeni bozmakla itham edenler, AK Parti'nin demokrasiyi şeklen kabul ederek, uygun zamanda demokrasiye son verip dogmatik İslâmî bir rejim kuracağını ileri sürmüşlerdi. AK Parti programına ve on senelik icraatına rağmen, pozitivist laikçiler AKP ve Erdoğan'ın din yolu ile Türkiye'yi İslâmlaştırdığını durmadan öne sürmekteydiler. Mesela türban yasağı gibi ne Türkiye geleneklerine ne de mantığına uyan basit bir konuyu bir rejim meselesi yapanlar, halkın türbanlıyı ve türbansızı ayırt etmediğini unutmaktaydılar. Türban yasağının yalnız kamu alanında geçerli olmasının ise devlet ve vatandaş arasındaki farkları

14:08 17%

derinleştirmekten başka bir etkisi olmamıştır.

AK Parti kendini muhafazakâr olarak tanıtmış, fakat muhafazakârlıktan ne anladığını kesin belirtmediği için, rakiplerinin ve kendisine karşı çıkanların bu muhafazakârlığı bir çeşit dincilik olarak görmelerine sebebiyet vermiştir. Şüphesiz muhafazakârlık farklı zamanlar ve yerlerde farklı içerikli olarak görülmüşse de, Türkiye'de muhafazakârlık, Osmanlı mirasına sadık kalmak, geleneksel kültür ve değerleri bir dereceye kadar korumak ve benimsemek anlamlarını içerir. Bu satırların yazıldığı 2012 yılında, ABD'de Cumhuriyetçi Parti adayları ön seçimlerinde muhafazakârlığın Hıristiyan değerleriyle özdeşleştiğini ileri sürmektedirler. Amerika'nın milliyetçiliği ön plana çıkardığı göz önünde tutulursa, Türkiye muhafazakârlığının daha "liberal" olduğu görülür. Sosyal alanda göreceliğin (rölativizmin) demokrasinin ayrılmaz bir parçası olduğu düşünülürse AK Parti'nin laikliği esnek bir rölativizm olarak görmesi ve demokratik görüşe yakınlaşması nispeten ileri bir adım olarak sayılabilir.

3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra AK Parti, programına uygun bir şekilde ekonomik gelişmeyi hızlandırmak, insan haklarını genişletmek, demokrasiyi kökleştirmek politikasını başarıyla gerçekleştirmiştir. Temmuz 2004'te çıkarılan Dernekler Kanunu (no: 5231) toplantı ve örgüt kurma hak ve hürriyetini oldukça genişletmiştir. Tartışmalara neden olan Ceza Kanunu'nun 301. maddesi de tatbikatta bir hayli yumuşatılmıştır. Milli Güvenlik Kurulu'nun sekreterliğine bir sivilin getirilmesi ve yetkilerinin azaltılmasıyla, askerin siyaseti etkileme gücünün, tamamen ortadan kaldırılmış olmasa da, biraz olsun kısıtlanmış olması yine önemli demokratik atılımlar arasında sayılmalıdır.

AK Parti'nin karşısında ise öteden beri gerçek anlamda devlet gücüne sahip ordu erkânı, yargı, üniversiteler ve basının bir kısmı vardır. Bu güçlere ilaveten genel olarak bu kesimden oluşan, öteden beri dağınık olan ve kendini "Atatürkçü" olarak tanıtan bir grup daha teşkilatlı bir şekilde AK Parti karşısına çıkmıştır. Yine de durum sürekli olarak AK Parti lehine gelişmiştir. Çünkü AK Parti her şeyden evvel büyük bir sosyal devrimin hem sonucu hem de uygulayıcısıdır. Türkiye nüfusunun % 99'unun Müslüman olduğu bilinmektedir. 1999 senesinde yapılan bir ankette (Ali Çarkoğlu-

14:08 17%

Binnaz Toprak), şeriatı geri getirmek isteyenler % 21.2 olmasına karşılık 2006'da bu % 8.9'a düşmüştür. Dindarlık başlığı altındaki rakamlar % 49.4'ten % 17'ye düşmüştür ki bu da şeriat taraftarlarının destek görmediğini göstermektedir. Aynı anketler demokrasi taraftarlarının, parti ve demokrasi hakkındaki görüşleri ne olursa olsun, % 76-80 civarında olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, AKP'nin zina, türban, İmam Hatip okulları gibi konularda kamu görüşünü gereğince değerlendirememesi ve kendi görüşlerini yanlış anlaşılacak şekilde ilan etmesi lüzumsuz tedirginliklere yol açmıştır.

Burada değinilen hususları okuyanlar bizi AK Parti'nin bir destekçisi olarak görebilirler. Biz AK Parti'nin üyesi olmadığımız gibi savunucusu da değiliz. Bizim amacımız Türkiye'deki gelişmeleri derinliğine inceleyerek, AK Parti'nin sosyal-ekonomik-kültürel değişimlerin sonucu olduğunu belirtmektir. AK Parti ekonomik gelişme ve demokrasiye önem vererek Türkiye'nin dünya gözünde itibarını artırmış, aynı zamanda Türkiye'de demokrasinin yerleşmesine, kökleşmesine yardım etmiş, kendisi de demokratlaşarak dünyaya açılmıştır. Bunlar ise Türkiye için büyük bir ilerleme sayılmaktadır.

Türkiye'de birkaç seneden beri söz konusu olan Ergenekon, Balyoz davaları henüz neticelenmediği için, üzerinde fazla durmak mümkün değildir. Hükümeti darbeyle devirerek Atatürkçü bir idare getirmek isteyenler, artık canlanması mümkün olmayan bir geçmişe olan özlemin ifadesidir. Zaten Türkiye'deki mevcut rejim, temelinde Atatürk'e bağlanmaktadır ve gerçek Atatürkçü bir evrimin sonucudur. Geleceği bir dereceye kadar yeni bir anayasa ile güvence altına almak düşünülebilirse de, böyle bir anayasa 2012 senesinde planlama safhasının ötesine geçmediği için üzerinde fazla durmak yanlış olacaktır. Nihayet bu bir tarih kitabıdır ve amacı önerilerde bulunmak değildir.

Politikadaki Gelişmeler

Bu arada Abdullah Gül'ün 2007'de cumhurbaşkanı seçilmesi durumun berraklaşmasına ve demokrasinin güçlenmesine neden olmuştur. Anayasaya göre, ilk iki oylamada üçte iki çoğunluk elde edilemediği takdirde, cumhurbaşkanı seçimi için üçüncü ve dördüncü oylamada 367 ve 276 oy yeterli sayılmaktadır. CHP üçte iki çoğunluk şartının oturumun açılması için geçerli olması gerektiğini ileri sürerek

14:08 17%

oturumu boykot etmiş ve daha sonra Anayasa Mahkemesi'ne gitmiştir. Danışıklı dövüş olduğu her hâlinden belli olan bu hareket ile paralel olarak ordu, laiklik koruyucusu olarak vazifesini yerine getireceğini ilan etmiştir. Atatürkçü Düşünce Dernekleri'nin Nisan 2007'de büyükşehirlerde düzenlediği ve birkaç milyon kişiden oluşan gösterilerin ve yürüyüşlerin amacı, AK Parti aleyhinde bir hava yaratarak, AK Parti'nin istediği cumhurbaşkanı adayının seçilmesini önlemekti. Bu arada Atatürkçü Düşünce Dernekleri'nin Başkanı Emekli Orgeneral Şener Eruygur'un isminin "Örnek Günlüğü"nde geçtiğini ve daha sonra Ergenekon soruşturmalarında tutuklandığını da belirtmek gerekir.

Nihayet 12 Nisan 2007'de Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt Paşa'nın Cumhuriyet'in temellerine bağlı bir kişinin cumhurbaşkanı seçileceğini ümit ettiğini söylemesini, 27 Nisan'da genelkurmay internet sayfalarında ordunun cumhurbaşkanı seçimlerinde taraf olduğu açıklamasının izlemesi, Türkiye'nin tekrar askerî bir darbe ile karşı karşıya olduğu izlenimini yaratmıştır. Sonradan bu açıklamanın da Büyükanıt Paşa tarafından kaleme alındığı anlaşılmıştır.

Aslında tüm bu baskılar bir dönüm noktasının işaretleridir. Halk ve halkın seçtiği hükümet, vesayetçi rejime karşı durmuş ve yılmadığını göstermiştir. Söz konusu olayların, çeşitli şehirlerde düzenlenen gösterilerin amacı, hem cumhurbaşkanlığı seçimini etkileyerek hem de genel seçimi öne alarak AK Parti'yi iktidardan düşürmekti. Nihayet cumhurbaşkanlığı seçimini etkileyen, anayasa kurallarının değişimini öngören tekliflerin zamanın Cumhurbaşkanı Ahmet Sezer tarafından referanduma sunulması ve 22 Temmuz 2007'de yapılan genel seçimler sorunu çözmeye yetmiştir. AK Parti oyların % 46.58'ini alarak ve 341 milletvekilliği elde ederek yalnız birinci parti olarak mevkiini korumakla kalmamış, aldığı oyların yüzdesini 2002'ye göre daha da yukarıya çekmiştir. CHP ikinci parti olarak oyların % 20.88'ini almış ve 112 milletvekilliği elde etmiş, MHP % 14.72 oy ve 70 milletvekilliği almıştır. İlk kez açıkça bir Kürt partisi olarak seçime bağımsız adaylarla katılan Demokratik Toplum Partisi (DTP) ancak % 5.24 oy almış ve 26 milletvekilliği elde etmiştir. AK Parti'nin yenileneceğini ve yerine kurulacak CHP-MHP koalisyonu eliyle AK Parti'yi yok edeceklerini ümit edenler büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardır.

14:08 17%

Nihayet 28 Ağustos 2007'de CHP'nin anayasa başvuruları yoluyla yarattığı engeller sonuç vermeyince Abdullah Gül üçüncü oylamada cumhurbaşkanı seçilmiştir. Böylece cumhurbaşkanlığını elde eden AK Parti durumunu daha da güçlendirmiştir.

AK Parti ve Ekonomi

AK Parti'nin aldığı halk desteğinin arkasında her şeyden evvel ekonominin devamlı olarak büyümesi, demokrasinin kökleşmesi ve insanların kendilerini daha özgür ve rahat hissetmeleri vardı. Türk halkı ilk kez özünden, kültüründen emin olarak ve kendine olan güvenini artırarak, yalnız dünyaya açılmakla kalmamış, memleketin geleceğini kendi iradesi ile sağlayabileceğine de inanmıştır. Bu ilerlemelerin demokrasiye ve ekonomiye bağlı olduğu aşikârdır. Demokrasi kişinin kendine olan güvenini ve hürmetini, yaratıcılığını ve verimini artırmaktadır. Türkiye 2001 ekonomik krizinden ve AK Parti'nin iktidara gelmesinden sonra hem devamlı olarak ekonomisinde büyüme sağlamış, hem de demokratikleşmiştir.

AK Parti 2001 yılında yaşanan krizin hemen ardından iktidarı 2002'de ele alınca, ilerlemeyi ve ekonomik büyümeyi ön plana çıkararak, bunu dünya pazarlarına açılmak, yatırım ve girişimcilik formalitelerini azaltmak ve sermayeye karşı olumlu bir hava yaratmakta aramıştır. Milli Görüş'ün devletçi, anti-kapitalist görüşlerini, hatta "adil düzen" sloganlarını bir yana bırakarak, özel teşebbüsü ön plana çıkarmıştır. Devlet iktisadi kuruluşlarının özelleştirilmesini kabul eden parti, işsizliği gidermeyi, rekabetin önünü açmayı baş hedef olarak görmüştür. Aynı zamanda hükümet daha evvel yapılan hataları tekrar etmemek için, Merkez Bankası'nın otonomisini muhafaza etmeyi prensip olarak kabul etmiştir.

Gerçekten, 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz Türkiye için büyük bir darbe olmuştur. Çünkü bankaların batması ile tasarruf sahipleri hesaplarını dolara dönüştürmeye başlayınca liranın kıymeti yarı yarıya düşmüş, birçok işyeri kapanmıştı. AK Parti'nin iktidara gelince güttüğü ekonomik siyaseti gerçekleştirmesi ve bunun için gerekli kanunları çıkartması kolay olmamıştır. Bir taraftan bürokrasiye hâkim devletçiliğin devamı, diğer taraftan AK Parti'nin IMF ile olan ilişkilerinin gerginleşmesi, tasarlanan ekonomik reformları geciktirmiştir. Yine de AK Parti hükümeti programına bağlı kalarak başarılı olmuştur.

14:08 17%

Bu hususta bazı örnekler vermek yerinde olacaktır. Kaynaklar 2001'de 51.5 milyar TL olan hazine gelirinin 2007'de dört katına çıktığını göstermektedir. 2000 yılında 166.7 milyar TL olan GSMH (gayrisafi milli hasıla) 2007'de 856.4 milyar TL'ye çıkmış, 2001'de % 68.5 düzeyinde olan enflasyon 2007 yılında % 8.4'e düşmüştür. 2002'de 123.000 yeni işyeri açılmış, 117.000'i kapanmıştır. 2009'da 162.000 esnaf ve sanatkâr işe başlamış, ancak 91.000'i kapanmıştır. 2002'de mevduat bankalarının yurt içi kredileri 32 milyar TL iken 2009'da 366 milyara, yani on mislinden fazlaya yükselmiştir. Tüketici kredisi 2009'da 112 milyara çıkmıştır. 2002'de toplam kredilerin % 7.2'si takipte iken, 2012'de bu sayı % 0.7'ye düşmüştür.

Bu niceliksel yükselme, ilk kez açık bir şekilde niteliksel yükselme ile beraber gerçekleşmiştir. Türkiye'de sayıları 200 civarında olan devlet ve özel vakıf üniversiteleri birçok eksikliklerine rağmen gittikçe uzmanlaşan kişileri mezun ederken, Türkler dünya çapında şirketlerde çalışmaya başlamışlardır. Aynı olay yabancı üniversitelerde ders veren Türkler için de geçerlidir. Bundan 30-40 yıl evvel düşünülmesi bile mümkün olmayan sayıda Türk işadamının dünyanın her yerine yayıldıklarını görmek mümkündür. Tüm bu gelişmeleri ayrıntıları ile genel bir tarih kitabında ele almak mümkün olmasa da, sürecin Türkiye toplumuna refah, güven ve rahat nefes alma imkânı sağladığı söylenebilir. Türk Hava Yolları'nın dünya çapında dev bir kurum hâline gelmesi ve birçok uluslararası yolcu tarafından tercihen kullanılması, Türkiye'nin her alanda rekabet gücü olduğunu göstermiştir.

Bir zamanlar devletin ekonomiye hâkim olduğu dönemde rekabet adeta suç sayılmaktaydı. Bugün Türkiye'de rekabetin kaliteyi, üretimi ve tüketimi yükselttiğini kimse inkâr etmiyor. Şüphesiz ki tüm bu ilerlemeler Türkiye'nin demokrasiye geçişiyle başlamışsa da, bu ilerlemenin hızlanması AK Parti hükümetlerinin ekonomik politikaları ve demokrasisi sayesinde olmuştur.

AK Parti iç idaresi belli özellikler göstermektedir. Partinin Merkez Komitesi'yle Yürütme Kurulu, Genel Kongre'den sonra en yetkili organıdır. Parti liderinin alışılmış olduğu şekilde, parti işlerinde yetkisi genişse de başkanlık dört dönem ile sınırlandırılmıştır. Parti içi anlaşmazlıklara çözüm bulmak için bir arabulucu komite kurulmuştur. Partinin il ve ilçe örgütleri, partiler kanununa göre her partide görülse

14:08 17%

de, AK Parti'de bu örgütler parti propagandası yapmakta, kitleleri seferber etmekte ve parti eğitimi vermekte, adeta devrimci bir kitle partisi gibi hareket etmektedir. AK Parti üyelerinin ancak % 12-15'inin Refah ve Fazilet kökenli olduğunu da göz önünde tutmak gerekir.

AK Parti'de kitleleşme kendine özgü bir özelliktir. Kitle partisi olmak demek halka dayanmak, liderle partiye oy verenler arasında özel bir yakınlığın ve iletişimin bulunduğunu söylemek demektir. CHP, MHP ve diğer partilerde bu kitleleşmenin ve özel iletişimin görülmediğini söylemek, bu partilerin hâlâ elitist olduğunu, yukarıdan emirle hareket ettiğini belirtmek demektir.

Dış basın Erdoğan'a karizma sahibi bir kimse olarak bakmaktadır. Aslında Erdoğan'ın karizması halk arasından çıkmış, halkı anlayan ve onunla her seviyede ilişki kuran bir kişi olmasından kaynaklanmaktadır. Recep Tayyip Erdoğan ve mensup olduğu AK Parti, Türkiye'de sosyal, ekonomik ve kültürel değişimin birer ifadesi olmuştur. Erdoğan, Karadeniz bölgesinden (Rize'nin Güneysu Köyü'nden) gelen göçmen bir ailenin oğludur. Kasımpaşa'da doğan Erdoğan, İmam Hatip Lisesi'ni bitirdikten sonra Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nden mezun olmuştur. 16 yaşındayken Milli Görüş'ü benimsemiş ve 1975'te Milli Selamet Partisi'nin Avrupa yakasındaki gençlik örgütünün başına geçmiştir. 1984'te Refah Partisi'nin Beyoğlu İlçe Başkanlığı'na, 1994'teyse muazzam bir itibar ve güce sahip bir mevkii olan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na seçilmiştir.

Kendisi Türkiye'de köklü değişiklikler yapan Menderes, Demirel ve Özal'dan bir noktada ayrılmaktadır. İlk üç lider ya üst sınıf içinde doğmuş (Menderes) ya da eğitimi ve meslekleri (mühendis) sayesinde bu sınıfa üst seviye bürokrat olarak girmişler ve o idareci sınıfın bazı özelliklerine sahip olmuşlardır. Her üç liderin de dış ülkelerde bulunmuş, yaşamış, orada tahsil görmüş, yabancı dil bilen kimseler olmalarına karşılık, Erdoğan yabancı dil bilmemekte veya az bilmektedir ve dış ülkelerde yaşamamıştır (Menderes, İzmir Amerikan Koleji'ne devam etmişti, dışarıda yaşamamakla beraber dış dünyayı iyi tanımaktaydı). Erdoğan'ın geldiği bölge, eğitimi, yaşayışı, kültürü, sosyal çevresi ve daha başka özellikleri onu gerçek "yerli", otantik bir kimse yapmaktaydı.

14:08 17%

(bazen çok ucuz bir fiyat karşısında) en azılı koruyucuları olmaları sosyal kemikleşmeye yol açmıştır. Celali İsyanları'nı inceleyecek olanlar, Osmanlı'da, bugün karşılaştığımız meselelerin benzerlerinin yaşandığını göreceklerdir.

Ak Parti-Ordu İlişkileri

Ordu yerleşik elitist kültürün koruyucusu olduğu için, laikliği korumak gerekçesiyle halktan güç alan partilere ve bilhassa AK Parti'ye karşı durmuştur. Ordunun milletin gözünde çok onurlu bir yeri olduğunu ve böyle olması gerektiğini peşinen kabul etmek gerekir. Ama Türkiye'nin iç siyasetine karışması hem prestijini düşürmekte, hem de mesleki uzmanlaşmasına ve dolayısıyla yurt savunmasındaki etkinliğine sekte vurmaktadır. Ordu komutanları genelde halk çocukları olmalarına ve toplumun alt kademelerinden gelmelerine rağmen, yönetici sınıfın bir parçası hâline gelince bu sınıfın güçlü bir savunucusu olmaktadırlar. Keza hem elitist hem halkçı olmayı bağdaştırmak mümkün değildir. Ama halkçı ruhu muhafaza ederek halkın ekonomik, kültürel seviyesini yükseltmek, elitlerin seviyesine yakınlaştırmak mümkündür.

Fakat ordu içinde bu durumu gören demokrasi taraftarı kimseler de vardır. 2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesi üst kademe subaylarını tekrar harekete geçirmiştir, fakat 2002-2006 arasında Genelkurmay Başkanı olan Hilmi Özkök'ün askerî müdahalelerin uzun dönemde başarı sağlamadığını ve Atatürkçülükle bağdaşmadığını görmesi darbeleri önlemiştir. General Şener Eruygur'un ve Jandarma Komutanı Aytaç Yalman Paşa'nın emekliye ayrılmaları ve sonra Eruygur Paşa'nın Ergenekon soruşturması ile ilgili olarak tutuklanması subayların müdahale hevesini biraz yatıştırdıysa da yok etmemiştir. Laiklik konusu ve Kıbrıs'ın tamamının AK Parti tarafından Yunan idaresine bırakılması ihtimalinin Türkiye'nin güney savunmasını zayıflatacağından duyulan haklı korku, orduyu bir hayli tedirgin etmiştir. Yine de Milli Güvenlik Kurulu sonunda Annan Planı'nı desteklemiş, hatta Kıbrıs Türkleri de oylamada evet oyu vermiş, ne var ki Rum kesimi planı reddetmiştir.

Şubat 2003'te, ABD'nin Türk topraklarını Irak'ı istila için kullanma izni çok az bir oy farkı ile reddedilmiştir. Bu kararın ordunun sessiz onayı ile oluştuğuna dair çıkan haberlerse, ordunun ABD gözünde siyasi etkisini kaybetmekte olduğunun işareti sayılmıştır. Türkiye'de halk arasında komuta kademesinin itibarını sarsan olay,

14:08 17%

komutanların AKP'li bakanların, cumhurbaşkanı ve vekillerin türbanlı eşlerinin bulundukları toplantılara katılmamaları veya bu toplantıları terk etmeleri olmuştur. ABD Başkanı George W. Bush'un Emine Erdoğan'ı Beyaz Saray'da misafir etmesine karşılık, Türkiye'de üst kademedeki subayların, halkın seçtiği başbakanların ve vekillerin türbanlı eşleri ile bir araya gelmeyi reddetmeleri hiçbir şekilde anlaşılamaz. Cumhurbaşkanı Sezer de aynı harekette bulunmuştu. Başörtüsünü suni şekilde laiklik karşıtlığının simgesi hâline getirmenin bir anlamı yoktur.

Şemdinli'de bir kitapçı dükkânına atılan bombanın bazı komutanların bilgisi dâhilinde olduğunun ortaya atılması ve akabinde Van Savcısı Ferhat Sarıkaya'nın General Yaşar Büyükanıt'a karşı soruşturma açması sebebiyle vazifesinden ve mesleğinden çıkarılması, ordunun prestijini daha da zedelemiştir. Milliyetçi, laikçi olarak bilinen Yaşar Büyükanıt Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı vazifesini yürütürken ortaya koyduğu sert çıkışları tedirginlik uyandırmış; keza Büyükanıt, Başbakan Erdoğan'ın 2007'nin başlarında Kuzey Irak Kürt idaresi ile görüşme yapabileceğini söylemesine de çok sert tepki göstermiştir. Türkiye güvenlik meselelerinde karar hakkının halkın seçtiği kimselerden ziyade vurucu güce kumanda edenlere ait olduğu yönünde oluşturulan hava tedirginlikleri artırmıştır.

Ne olursa olsun, 27 Nisan 2007'de AKP'ye karşı, yüksek kademede paşaların desteği ile hazırlanan ve daha evvel anlatılan beyanatlar, gösteriler ve diğer baskılar netice vermemiştir, çünkü halk askerî darbeyi ve onun yaratacağı bunalımları kabul etmeyeceğini göstermiştir. Büyükanıt Paşa'nın yazdığı anlaşılan ve daha evvel söz konusu edilen e-muhtıraya Adalet Bakanı'nın sert cevap vermesi ve aynı şekilde ANAP ve DYP'nin tepki göstermesi, hatta daha sonra CHP Başkanı Deniz Baykal'ın boykota son vererek köşke çıkması, sivil idarenin ve halkın artık askerî darbelere boyun eğmeyeceğini göstermiştir.

Komutanların yeni cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün yemin törenine ve 1 Ekim 2007'deki meclis açılışına katılmamaları, söz konusu gerginliği devam ettirmişse de, kamunun genel bir darbeyi kabul etmeyeceğini bir kez daha göstermesi bakımından oldukça önemliydi. Anayasa değişikliklerini öngören hazırlıklara, askerî personelin sivil mahkemelerde dava edilmesine, hatta Kürtçenin okullarda ikinci dil olarak

14:08 17%

okutulacağı vaadine askerden tepki gelmemiştir. Bu arada ABD'nin, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'ta operasyon yapmasını onaylaması ve ona PKK ile ilgili istihbarat vermesi askerin AK Parti'ye karşı tutumunu yumuşatmıştır. Ama tüm bunlara rağmen, basın hayatına yeni başlayan *Taraf* gazetesinin, üst kademe subayların sivil idareye karşı tertipledikleri veya planladıkları eylemleri ve üst yargı organları ile olan temaslarını açıklamasıyla, ordunun hâlen siyasetten elini çekmediği ortaya çıkmıştır.

30 Temmuz 2008'de Anayasa Mahkemesi'ne sunulan AKP'yi kapatma davası kıl payı farkla reddedilmiştir. Bu davanın da konusu her zaman olduğu gibi AK Parti'nin laikliğe karşı karar ve tutumları olmuştu ki, bunların gerçekle pek alakası olduğu söylenemez. Çünkü bazı sözler ve şahsi hareketler bir yana, AK Parti'nin gerçek laikliğe karşı hareket ettiğini göstermek güçtür. Bu tutarsızlıklar ve bilhassa Ergenekon'la ilgili birçok tutuklamanın gerçekleşmesi ve gizli kalmış birçok olayın ortaya çıkması generallerin hâlen siyasete nasıl müdahale etmek istediklerini açıkça göstermiştir. Birçok gizli olayın ortaya çıkmasında ve kamu önüne serilerek muhakeme edilmesinde basının ve bilhassa *Taraf* gazetesi ve daha az derecede *Radikal*'in çok büyük etkisi olmuştur. Basının eskisi gibi susturulamaması, bazen tenkit ölçülerini aşabilmesi, Türkiye'de serbest yazma ve söz söyleme hürriyetinin yaygınlaşmaya başladığını göstermiştir. Buna karşılık, birçok gazetecinin TCK 301. maddesi gereğince tutuklanması ve Başbakan Erdoğan'ın tenkitlere tahammülsüzlüğü demokrasiye engel olarak gösterilmektedir.

Bu satırların yazıldığı tarihte (Şubat 2012) henüz sonuçlanmamış olan Ergenekon Davası, 2006 yılında Danıştay saldırısıyla ilişkili olduğu ileri sürülen bir yüzbaşının tutuklanması ile başlamıştır. Daha sonra, 2008'de Emekli General Veli Küçük'ün arkasından birçok paşanın ve üst rütbeli subayın tutuklanması, sivil iradenin durumunu güçlendirmiştir. Gerçi Ergenekon iddianamelerinde ileri sürülen suçlar kesin olarak ispat edilmemiştir ve birçok gazeteci hükümeti zorla iktidardan düşürmek gayesinde olan "Ergenekon" adında bir örgütün bulunmadığı konusunda ısrarlıdır. Ama yine de kamu bunun tersini düşünmektedir. Konunun en ilginç yönü kendilerini Atatürkçü ve laik gösteren aşırı pozitivist, sekülarist, "milliyetçi" bir

14:08 17%

grubun Ergenekon Davası'nı AK Parti'nin kendi aleyhlerine bir intikam teşebbüsü olarak göstermeleridir.

Süresi dolan Büyükanıt Paşa'nın yerini genelkurmay başkanı olarak İlker Başbuğ Paşa'nın alması ve Başbuğ Paşa'nın laikliğe olan bağlılığını ifade etmekle birlikte halka karışması ve demokrasiyi destekler şekilde konuşması sivil idare-asker ilişkilerini daha da normal, demokratik bir şekle sokmanın zamanı geldiğini göstermiştir.

Nihayet 12 Eylül 2010'da çoktan atılması gereken esaslı bir adım atılmıştır. AK Parti askerlerin sivil idareye karışmasını önleyecek ve bilhassa üst yargı kurumlarının hiçbir demokraside görülmeyen geniş yetkilerini dengeleyecek anayasa değişikliklerini halkoyuna sunma cesaretini göstermiştir.

Referanduma verilen % 77.4 oyun % 57.9'u evet ve % 42.1 kadarı hayır çıkmıştır. Referandum, anayasa mahkeme üye sayısını artırarak bir denge kurmuş ve askerî mahkemelerin yetkilerini azaltarak demokratik ortamı güçlendirmiştir. Ama en önemli sonuç referandumun tüm yurtta siyasi havayı kökünden değiştirmiş olmasıdır. Referandum halk iradesinin ifadesi olarak hem ordunun hem yargının siyaseti etkileme güçlerini tamamıyla ortadan kaldırmıyorsa da, bir hayli daraltıp engellemektedir. Birçok bakımdan gerçek demokrasinin yerleşmesi açısından doğru yönde atılmış bu cesaretli adım, tüm yurtta derin bir rahatlama yaratmıştır. Siyasi vesayetin sonuna gelindiğine inanan, kendini özgür hisseden halk derin bir nefes alabilmiştir. Türk halkının referandum sonrası gösterdiği iyimserliğe ve ferahlamaya yakından tanık olan gözlemciler olayı yazılarında belirtmişlerdir.

Ordu alt kademelerinde demokrasinin icaplarına uymanın kaçınılmaz olduğu kabul edilmeye başlanmıştır. Hatta üst kademe komutanlar arasında da sivillere karşı duyulan ezelî üstünlük düşüncesinin yerine çok daha demokratik, eşitlikçi, halkçı bir görüşün yerleşmeye başladığından da söz edilebilir. Ordu personelinin en iyi eğitilmiş, teknolojiye hâkim, gerçek anlamda vatansever kimseler olduğu göz önünde tutulursa, ordunun demokratikleşmesini isteyen kadroların iş başına geçmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bunun için, her şeyden evvel her orduya has özellikler, yani Türk ordusunu Türk yapan özelliklerine riayet edilerek ordu içinde militarist-elitist kültüre son verilmesi gerektiği aşikârdır.

14:08 17%

Hükümetin başarılı ekonomik performansı, 2007-8 döneminde AKP-asker-yargı ilişkilerinde yaşananlar, 2010 Referandumu ve bilhassa demokratikleşme atılımı Türkiye'nin dünyadaki prestijini çok yükseltmiştir. Bu iki siyasi gelişmeye çok büyük güç katan ve Türkiye'ye karşı duyulan duygu ve güveni inanılmayacak şekilde artıran ana neden ekonomik gelişme olmuştur. Bilindiğinden beri borçtan başını kurtaramayan, sık sık ekonomik krizlerle karşı karşıya kalan, borç almakta güçlük çeken Türkiye, dünyanın karşısına sürekli büyüyen, sıhhatli bir ekonomiye sahip bir devlet ve millet olarak çıkmıştır. Hatta öyle ki çeşitli dolambaçlı yollardan giderek borçlanan ve imkânlarının çok üstünde bir hayat sürdüren, borca batmış ve iflasın eşiğinde can çekişir hâle gelmiş Yunanistan karşısında, Türkiye'nin yeri inanılmayacak kadar sağlam ve itibarlıdır.

İşte bu ortam içinde çok merakla beklenen genel seçimler, 12 Haziran 2011'de gerçekleşmiştir. Seçimlerin merakla beklenmesinin ana nedenlerden biri CHP içindeki gelişmelerdir. CHP'nin Türkiye ve demokrasi tarihi içinde çok köklü ve etkili bir yeri olduğu belirtilmişti. Üstelik CHP'ye bağlı kalmış ve onun getireceği türden bir demokrasiye, hürriyete ve kimliğe özlem duyan milliyetçi-modernist büyük bir kitle söz konusuydu. Bunların nüfusun % 8-15'i kadar olduğu tahmin edilir. Ama bunların da ötesinde CHP, Türkiye demokrasisine çok büyük katkısı olacak bir partidir. Bu da gerçek anlamda yapıcı bir muhalefet partisi olmasıyla gerçekleşebilir. Hâlbuki parti kendi geçmişini bir tarafa bırakmış, bu kadar yenilginin nedenini araştırmadan, elitist vesayetçi rejimi ayakta tutmak isteyen güçlerle işbirliği yaparak iktidara sahip olmak istemiştir. Gerçi Bülent Ecevit samimi olarak CHP'ye yeni bir felsefe vermek için çok çalışmıştır, fakat Türkiye meselelerini ne olduğu belli olmayan bir "sol" ideolojiyle ele almak istediğinden başarısız olmuştur. Ecevit'in en büyük eksikliği, çok efendi kişiliğine rağmen gerçek bir muhalefet lideri olamamasından kaynaklanmaktadır. Ecevit'in 1985'te kurduğu DSP'nin 1987 seçimlerinde meclise girememesi iyi bir ihtardı, fakat o şahsına duyulmaya devam eden kişisel yakınlığa güvenerek siyasi faaliyetlerini devam ettirdi. Türkiye siyasetinde koalisyonlar yolu ile katkısı bulunmuşsa da köklü değişimler gerçekleştiremeyen Ecevit 2006'da vefat etmiştir.

CHP daha evvel belirtildiği gibi 1981'de askerî idare tarafından kapatılmış ve

14:08 17%

1992'de eski ismiyle tekrar kurulmuştur. Fakat Türkiye'nin ihtiyacı olan gerçekçi, sağlam bir muhalefet yaratamadığı gibi her fırsatta Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak ve vesayetçi rejime doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde destek olarak demokrasinin yerleşmesini önlemiştir. Sıkı bir merkezî kontrol yüzünden parti içi demokrasi kuramadığı için halka da yakınlaşamamıştır.

Sözde "sosyalist" CHP'nin bu durumuna neden olarak gösterilen Deniz Baykal'ın 2010 senesinde istifa etmesi yeni umutlar doğurmuştur. Başkanlığa gelen Kemal Kılıçdaroğlu'nun tabandan yükselmesi, Dersimli bir Alevi oluşu bu ümidi artırmış ve partinin 2011 seçimlerini kazanmasa da oylarını çok artıracağı düşüncesi yaygınlaşmıştır. Fakat Kılıçdaroğlu'nun seçim öncesi eski CHP'nin görüşlerini tekrar etmesi ve Ergenekon tutuklularının ikisini aday göstermesi parti hakkındaki beklentileri kısmen boşa çıkarmıştır. Nitekim genel seçim verilen bu kararın ne kadar yanlış olduğunu göstermiştir.

21 Ekim 2007 Referandumu'yla 5 yıldan 4 yıla indirilen seçim süresine uyarak seçimler 12 Haziran 2011'de yapılmıştır. Baskıdan, müdahalelerden uzak yapılan bu seçimde AK Parti oyların % 49.95'ini alarak 2007'ye göre oy yüzdesini artırmış ve üçüncü kez kendi başına hükümet kurma yetkisini elde etmiştir. AK Parti'nin milletvekili sayısı, Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklikler nedeniyle, daha düşük olmasına karşın yine 327 gibi büyük bir rakama ulaşmıştır.

CHP oyların % 25.9'unu almış ve beklentilerin çok aşağısına düştüğü için (gerçi 135 milletvekiliyle milletvekili sayısında bir artış sağlamıştır) seçimin ertesi günü parti içi kavgalar yine alevlenmiştir. Bazıları partinin yeteri derecede Kemalist, diğerleri yeteri kadar "sol" olmadığı için seçimi kazanamadığını ileri sürmüşlerdir.

Bu görüşlerin taşıdığı çelişkiler aslında apaçık ortadadır. Atatürk'ün solcu olduğunu ima etmek kadar, CHP'yi solcu-sosyalist olarak göstermek de gerçeklere aykırıdır. Esasen CHP rahmetli Bülent Ecevit'in ütopik sosyalizmi dâhil hiçbir zaman gerçek bir sol parti olmamıştır. 1965'ten sonra ortanın soluna kaymasına rağmen, parti iktidara gelmek için serbest pazara, globalleşmeye ve AB üyeliğine açık ve örtülü şekilde karşı çıkarak inkılâpçılık (devrimcilik) prensibine ve dolayısıyla Atatürk'ün devrimciliğe verdiği anlama da karşı çıkmıştır. Atatürk'e göre devrimcilik, artık zamanı geçmiş,

14:08 17%

pratik değeri kalmamış kurumları ilga etmek veya değiştirmek kadar değişen koşullara göre toplumun değişmesini ve siyasetin onlara uyum sağlamasını da öngörüyordu. Bizim görüşümüze göre, 2011 seçimlerinde Atatürk hayatta olsa ve kendisine CHP'yi mi AKP'yi mi destekleyeceği sorulsaydı, büyük ihtimalle oyunu AKP'ye verirdi.

MHP 2011 seçimlerinde oyların % 13'ünü alarak Türkiye'nin üçüncü büyük partisi olmuş ve 53 milletvekili ile yerini korumuştur. Bu parti 2010 Referandumu'na, başkanının görüşüne uyarak olumsuz oy vermiştir ve halk arasında yükselmekte olan çekiciliğini kaybetmiştir. Üstelik bazı video görüntülerinden dolayı, 10 parti üyesi ve milletvekili adayı istifa etmek zorunda kalmışlardır. Bu parti üç ayrı akım içinde bocalayıp durmaktadır. İlk grupta kanlı anti-demokratik bir geçmişten gelenler vardır. İkinci grupta Türkiye'nin tabanından yükselen ve milli özü ve kimliği muhafaza etmek isteyen yeni unsurlar bulunmaktadır. Üçüncü akım ise nihayet gerçek demokrasiye ulaşmayı amaçlamaktadır. Mesela Türkiye'de mevcut siyasi vesayete son verecek en önemli adımlardan biri olan 2010 Referandumu'nda bazı MHP üyeleri parti başkanlığının tavsiyesine karşı çıkarak müspet oy vermişlerdir. MHP aşırılıkları bir yana bırakıp Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasi geleneklerine göre kendine çekidüzen verebilir ve demokrasiye uyabilirse daha büyük başarı sağlayabilir, çünkü partinin tabanı çok yönlü olduğu kadar güçlüdür.

2011'de seçime katılan diğer partilerin durumu ilginçtir. Bağımsızlar genellikle çeşitli isimler altında siyasi Kürtçülük güden partilerden gücünü almaktadırlar. Son seçimde oyların % 6.58'ini alarak 35 milletvekiliyle mecliste temsil edilmişlerdir. Eskiden Türkiye siyasetinde büyük yeri olmuş olan Saadet Partisi ve onun içinden doğan Halkın Sesi Partisi, DSP ve DYP'nin aldıkları oylar sırası ile % 1.27, 0.77, 0.25, 0.15 olmuştur. Bu oylar genel toplamın % 3'üne bile ulaşamamaktadır. En büyük dört partiye (bağımsızlar dâhil) verilen geçerli oy 42.941.761, genel oyun takriben % 95'inden fazlasını oluştururken, seçime katılan diğer 11 parti toplam olarak ancak % 5'in altında oy alabilmişlerdir.

CHP ve benzeri partilerin 2011 seçimlerinde eski bürokratik, merkeziyetçi, elitist vesayetçi tutumlarında fazla değişiklik olmamasına karşın, halk cephesini temsil eden

14:09 17%

partiler sadece isim değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda serbest pazar ekonomisine, demokrasiye ve laiklik konusundaki görüşlerine açıklık kazandırarak, hem Türkiye hem de dünya koşullarına uygunluk sağlamışlardır. Aynı zamanda kültür ikiliği ve halk-elit ayrımı, halk elitlerinin büyümesi ve güçlenmesiyle azalmaya başlamış ve özünü bulma arayışları, kimlik sorunları bir dereceye kadar çözülmüştür. Bu çok önemli konuları şimdilik bir yana bırakarak, Türkiye'nin son 60 yıllık dış siyasetini kısaca, ancak ana hatlarıyla ele alalım.

9.
TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1952-2012)

Cumhuriyet'in kurulması Batı emperyalizmine karşı güdülen bir mücadelenin başarıyla sonuçlanması ile mümkün olmuştur. Milli Mücadele süresince Türkiye, Bolşevik rejiminden hem parasal hem diplomatik destek görerek, Sovyetler ile aynı cephede Batı'ya karşı yer almıştı. Ama Türkiye'de oluşan anti-emperyalist milliyetçi mücadele ile Rusya'da oluşan sosyal devrim arasında büyük farklar vardı. Osmanlı'nın emperyalist olup olmadığı tartışmaya açıktır, fakat Sovyet Devrimi Çar emperyalizmini korumuştur. Sovyetler Birliği, Çarlık idaresinin elde ettiği toprakları ve o topraklarda yaşayan halkları yeni idari kalıplar içine dökerek, temelde milli Rus kalan bir siyasi sistemde muhafaza etmiştir. Buna karşılık daha 19. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti ve Türkiye'de vuku bulan göçler, ülkeyi Müslümanlaştırmış ve Türkleştirmiş, adeta kaçınılmaz bir şekilde milli devlete dönüştürmüştür. Bu göçleri ve millileşmeyi, 21. yüzyıl ölçüleri ve değerleriyle, bilhassa küreselleşme açısından ele almak şüphesiz yanlıştır.

Her ne kadar milli devlet kavramını küreselleşmenin getirdiği yeni kavramlarla bağdaştırmak güç olsa da, milli devletin son aşamasına gelindiğini düşünmek de yanlış olacaktır. Çok büyük değişiklikler geçiren Rusya, bugün 70 yıldan fazla komünist rejim altında yaşadıktan sonra, Çarlık döneminde mevcut bazı esaslar üzerine tekrar milli devlet şeklini almaktadır.

Türkiye'nin dış siyaseti ile milli devlet olarak gelişmesi arasında çok sıkı ve devamlı bir ilişki vardır. Nitekim bir ülkenin dış siyaseti, iç siyasetinin bir ifadesi ve aracıdır. Şüphesiz dış siyaset de iç siyaseti etkiler. Yine de, belirli bir siyasi rejimi kabul etmiş

14:09 17%

bir ülke, kendisine ideolojik bakımdan taban tabana zıt olan bir ülkeyle zaman zaman anlaşmalar yapsa, hatta geçici olarak müttefik bile olsa da, hiçbir zaman gerçek manada kaynaşamaz, dost olamaz.

ABD ve Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanyası'na karşı kurdukları askerî ittifak ve Birleşmiş Milletler'in kurulmasında ifadesini bulan barış içinde yaşama arzusu, daha savaş sona ermeden evvel yok olmaya başlamıştır. Çünkü ABD ile Sovyetlerin ideolojilerini bağdaştırmak imkânsızdır.

Cumhuriyet'in kuruluşu ile Türkiye şekil bakımından İslâm'ın ilk idare şekline uyduğu gibi, Batı'nın da demokratik, milli idareye dayanan idare şeklini kabul etmiş bulunmaktaydı. Aslında Türkiye, Cumhuriyet'in kurulması ile Batı'nın değerlerine daha fazla yakınlaşmış oluyordu. Ama kendi öz kültürünü ve tarihini muhafaza ederek Batı'ya yaklaşmak ile Batı'ya her alanda boyun eğerek onu model almak arasında büyük fark vardır. Türkiye'nin dış siyaseti ilk dönemlerde, bilhassa Atatürk hayatta iken, bu esaslara göre yürütülmüştür. Daha Milli Mücadele sürecinde Atatürk, Sovyetlerin Türkiye'ye hâkim olmak istediğinden kuşkulanmış, fakat Sovyetlerle dostluğu devam ettirmeye önem vermiştir. Aynı düşünce ile Batı'ya karşı hareket ederek onlarla yakınlaşmış ve sonunda demokrat, modern, kendi kimliğinden emin bir Türkiye kurma yollarının buradan geçtiğini kabul etse de, hiçbir zaman bir Batı taklitçisi olmamıştır.

Cumhuriyet idarecileri ilk 15 yıl hem Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin çok önemli, köklü, barışçı olmasını istiyor; hem de stratejik, kültürel ve tarihsel bakımdan Türkiye'nin Balkanlar ve Ortadoğu ile olan eski bağlarını göz önünde tutarak, bölge ülkeleri ile dostluk içinde yaşamayı ve onların Türkiye ve başka ülkelere karşı siyasetini etkilemeyi düşünüyorlardı. Balkan (1934) ve Sadabat (1937) antlaşmaları işte tam da bu dış politika düşüncesinin ürünüdür.

Türkiye modernleşmek, ilerlemek ve toprak bütünlüğünü korumak amaçlarını dünya barış içinde kaldığı sürece gerçekleştirebilirdi. Kendi başına Balkanların ve Ortadoğu'nun haritasını değiştirecek güce sahip olmadığı gibi, bu tür bir değişimden çıkar elde etmeyi de düşünmüyordu. Türkiye'nin dış siyasetindeki değişiklikler ve Batı'ya yaklaşma daha Atatürk hayatta iken, İtalya'nın Anadolu topraklarına göz

14:09 17%

dikmesiyle başlamıştır. Almanya'da Nazi, İtalya'da Faşist rejimlerin yerleşmesi, Sovyetlerde Stalinist rejimin sertleşmesi bu yakınlaşma sürecini hızlandırmıştır. Nihayet Türkiye, 1939'da İngiltere ve Fransa ile siyasi-askerî bir ittifaka imza atmıştır. Bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak 1939'da Hatay'ı da anayurt topraklarına kesin olarak katmıştır. Yine de Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın müttefiki olmasına ve Churchill'in ısrarlarına rağmen, İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'ya karşı savaşa girmemiştir. Diğer yandan Sovyet aleyhtarı bazı Turancı ve aşırı milliyetçi grupların faaliyetlerine göz yumması hem Sovyetlerin hem İngiltere'nin öfkesini üzerine toplamıştır.

Sonuçta Türkiye kendini yalnız bulmuş ve 1945'lerin sonlarından başlayarak Stalin'in Boğazlar'da üs ve Kuzeydoğu Anadolu'da toprak istekleriyle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu durum karşısında gittikçe gücü artan Sovyetlerin 1925'te Türkiye ile imzaladığı Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini bildirmesi ülkede gerginliği artırmıştır. CHP iktidarı, hem ABD Kongresi'nde Türkiye'nin tek parti idaresine karşı yükselen sesleri susturmak hem de Sovyetlerin isteklerine karşı ülkede Milli Cephe'yi güçlendirmek için 1945/6'da demokrasiye geçiş işareti olarak muhalif partilerin kurulmasına müsaade etmiştir. 1946'da ABD başkanı olan Truman'ın 12 Mart 1947 günü Yunanistan ve Türkiye'ye komünist tehlikeye karşı yardım edeceğini ilan etmesi ve bir yıl sonra Türkiye'yle bir askerî-ekonomik yardım antlaşması imzalaması Türkiye'yi zoraki olarak Batı kampına itmiştir.

Truman Doktrini olarak bilinen bu antlaşmalar, Türkiye'yi ister istemez ABD'nin liderlik ettiği blokun içine iyice sokmuştur. Gerçi yıllar sonra Sovyetler Birliği, 1950'lerde Stalin'in Türkiye'ye karşı siyasetinin yanlış olduğunu, eskiden mevcut olan bağları tekrar canlandırmak istediğini belirtmişse de, Türkiye Marshall ve NATO güvencelerini çok daha çekici bulmuştur. Bunun için de Batı ve Doğu'dan ayrı, Hindistan'ın öncülüğünü yaptığı bağlantısız üçüncü dünya ülkeleri grubuna girmeyi kesin olarak reddetmiştir.

Türkiye'nin 1949'da Avrupa Konseyi üyesi olması Batı siyasetinin ifadesidir. Türkiye'nin ABD'nin baskısı ile 1952'de NATO üyeliğine kabul edilmesi ancak Kore Savaşı'na girmesiyle mümkün olmuştur. Savaşta Türk askerlerinin gösterdiği

14:09 17%

kahramanlıkların Türkleri ABD'de tanıtmış ve sevdirmiş olmasına karşılık, Avrupa, bilhassa kuzey ülkeleri, Türkiye'ye uzak, hatta karşıt tavır almaktan çekinmemişlerdir. ABD'nin Pentagon'u ile Türk genelkurmayı arasında kurulan yakın işbirliği ve dostluk, ABD'de Yunan ve Ermeni lobilerinin, hatta Amerikan liberallerinin Türkiye aleyhine faaliyetlerini önlemiştir. Bu durum zaman zaman değişmekle beraber gücünü hâlen muhafaza etmekte ve Türk ordusunun ABD'den çok etkilendiği söylentilerine yol açmaktadır.

Türkiye'nin çok ihtiyaç duyduğu dışa karşı güvenliği temin eden NATO, iç gelişmelerin serbest bir şekilde oluşmasını sağlamıştır. Aynı zamanda askerî ittifakı güçlendirmek için Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımlar ve teknoloji kapılarının açılması, Türkiye'yi Batı'ya daha çok yaklaştırmış, bazı yazarlara göre milli duyarlılığı ve daha gerçekçi bir dış politika imkânını zayıflatmıştır. Gerçekten de Türkiye'nin NATO ve başka uluslararası kurumlarda üyeliğini göz önünde tutan bazı diplomatlar, Türkiye'nin "öyle sıradan küçük devletler ile ilişkilere girmediğini" söyleyecek kadar kendilerini aldatmışlardır.

Türkiye'nin tek yönlü, Batılı bir siyaset gütmesinin diğer nedenlerinden birisi de Ortadoğu'daki siyasi gelişmelerdir. 1948'de İsrail'in devlet olarak ilanından bir yıl sonra Türkiye İsrail'i tanımış ve kısa zaman içinde diplomatik ilişkileri geliştirerek Arap dünyasına meydan okur duruma gelmiştir. Mısır'da Cemal Abdülnasır'ın askerî bir darbe ile 1952'de iktidarı ele geçirmesi, Mısır'ın yavaş yavaş Batı'dan koparak Sovyetlere yakınlaşması, daha sonra Suriye ve Irak'ta askerî darbelerle Türkiye dostu olan iktidarların yerini Arap milliyetçilerinin (Baas) alması ve bunların da Sovyetlere karşı yakınlık göstermesi, Türk-Arap ilişkilerini daha da zedelemiştir. Diğer yandan birçok Arap bilgininin, Türkiye'deki reformların, bilhassa laikliğin İslâmiyet'i ret manasına geldiğini yazmaları, Osmanlı döneminin kendileri açısından bir baskı dönemi olduğunu tarih kitaplarının baş konusu yapmaları, Türkiye'yi psikolojik olarak Doğu'dan uzaklaştırmakla kalmamış, Batı'ya daha çok yaklaşmasına sebebiyet vermiştir.

Türkiye'nin dış siyasetini tenkit ederek daha tarafsız ve bağımsız bir dış politika isteyenler olmuşsa da, bu görüşlerin pek geçerlilik taşıdığı söylenemez. Solcular

14:09 17%

Türkiye'nin NATO'dan çıkarak Sovyet Bloku'na katılmasını ve böylelikle içte kolektivist bir rejim yerleştirmesini isterken, daha demokratik ve geniş düşünceli solcu ve milliyetçiler Türkiye'nin Batı'ya karşı daha bağımsız hareket etmesini öngörmüşlerdi. Ne var ki, Türkiye'nin bağımsız bir dış siyaset güdecek askerî ve ekonomik güce sahip olmadığı maalesef akıllarından geçmiyordu.

Kıbrıs Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri

Türkiye'nin dış siyasetinin sükûnetini tehdit eden Kıbrıs Sorunu, 1959-60 Zürih ve Londra antlaşmaları ile bir çözüme bağlanmış, fakat 1963'te Rum idaresinin adanın tümünü ele geçirmek için ada Türklerine karşı giriştikleri hücum ve katliamlar ada rejiminin garantörü olarak Türkiye'yi harekete geçmeye mecbur bırakmıştır.

Türk uçaklarının Kıbrıs üzerinde ikaz uçuşları yapması, ABD başkanı Johnson'un o tarihte Ankara'da koalisyon hükümetinin başında bulunan İnönü'ye mektup yazarak Türkiye'yi bir Sovyet müdahalesinde koruyamayacağını bildirmesine neden olmuştur. Türkiye'nin 1974'te adaya asker çıkarmasının anlaşmalara dayanan haklı ve meşru bir hareket olduğunu hesaba katmayan ABD başkanı Carter, Türkiye'ye silah ambargosu koymuştur. Çok hassas bir noktada, yani Sovyetler sınırında bulunan bir müttefikine ABD'nin koyduğu ambargonun yarattığı parça eksikliği, Türk savaş uçaklarının havalanmasını engellediği gibi başka birçok sıkıntılara da neden olmuştur.

Bu olayların arkasında acı gerçekler mevcuttu. Ülkeler birbirlerine ne kadar yakın olursa olsunlar, çoğu kez kararlarını, lobilerin baskısı ve kültürel, dinî tercihlerine göre vermekteydiler. Halkın oyu ile yasama ve yürütme organlarını seçen demokrasilerin, bilhassa ABD gibi büyük devletlerin kültürel, dinsel, ekonomik baskılara göre hareket etme ihtimali çok büyüktü. Kıbrıs siyaseti nedeniyle Türkiye'ye yöneltilen tehdit ve ambargolara karşı, Ankara'nın eli kolu bağlıydı. Türkiye'nin NATO'dan ayrılarak Sovyetlerin idaresindeki Varşova Paktı'na girmesi, her ne kadar böyle bir tehdit savuranlar olmuşsa da, düşünülemezdi. Türkiye kendi başına, bağımsız hareket edecek durumda olmadığı için, Amerikan tehditlerine karşı susmak zorunda kalacaktı.

Kıbrıs Sorunu günümüzde hâlen (2012) çözülmüş değildir ve tüm uğraşılara rağmen yakın zamanda çözüleceğe de benzemiyor, çünkü Kıbrıs Rum idaresini Yunanistan ve Avrupa Birliği üyelerinin büyük bir kısmı desteklemektedir. Kıbrıs birçok çözüm

14:09 17%

teklifini reddetmekle kalmayıp, Türkiye limanlarının (hem de mütekabiliyet olmaksızın) Kıbrıs gemilerine açılması konusunda da ısrar etmektedir. Keza Türkiye de Kıbrıs Rum bölgesini devlet olarak tanımamaktadır. Kıbrıs Sorunu esasen Yunanistan ile kapanmış sayılan çok daha büyük sorunların bir parçasıdır. Yunanistan kendi topraklarında yaşayan Türklere Müslüman denmesi için ısrar ederek, milliyeti dinin belirlediğini öne sürmektedir. Diğer yandan 5-6 Eylül 1955'te İstanbul'da Rum mağazalarının yağmalanması, Yunan pasaportu ile Türkiye'de oturan veya iş sahibi olan Rumların oturma izinlerinin yenilenmemesi, İstanbul'da 1940'larda en az 80.000 olan Rum nüfusunun hemen hemen hepsinin Yunanistan'a veya başka yerlere gitmesine neden olmuştur. Bugün İstanbul Rum nüfusu 5000'in altındadır. Rum kilise vakıf mallarının tasarrufunun dondurulması, Halkalı din okullarının kapatılması gibi kararlar Yunanistan'la gerginliği artırmıştır.

Tüm bunlara Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin durumunu eklemek de yerinde olacaktır. Lozan Antlaşması ile patrikhane bir Türk kurumu sayılarak, Türk kanunlarının hükmü altına sokulmuştur. Patrikhane ise ekümenik (evrensel) olduğunu iddia ederek uluslararası kanunlara tabii olduğunu savunmaktadır. Bu istek gerçekleşirse, patrikhane Türk kanunlarına değil, uluslararası hukuka tabi olarak devlet içinde devlet hâline gelecektir. Ortodoks Hıristiyanlarının hemen hemen tümünün milli kiliselerine ve kendi milli devletlerinin kanunlarına tabii oldukları düşünülürse, İstanbul Patrikhanesi'nin ekümenlikten nasıl bir amaç güttüğü anlaşılabilir. Diğer yandan İstanbul Patrikhanesi'nin bir Bizans ve Osmanlı kurumu olduğu göz önünde tutulursa, Yunanistan tarafından haklı veya haksız yere kendi çıkarları için kullanılması uygunsuz olmaktadır. Ortodoks bayramlarında yüzlerce Yunan'ın İstanbul'a gelerek patrikhanede kilise ayinlerine katılması, hatta bazı nikâhların orada kıyılması, eski tarihî milliyetçilik iddialarını ayakta tutmak anlamına gelmektedir.

Fakat Yunanistan ile Türkiye arasındaki en büyük sorun, Ege ve Doğu Akdeniz hava ve deniz sahası kontrolüdür. Yunanistan kendi sahillerinin 12 mil olduğunu iddia ederek Türkiye'nin Ege Denizi'ne çıkışını engellemek istediği gibi, bu denizde bulunacak petrol ve gaz yataklarına da sahip çıkmaktadır. Son zamanlarda Doğu

14:09 17%

Akdeniz'de bulunduğu söylenen çok zengin gaz yataklarına yalnız Kıbrıs ve İsrail'in sahip çıkması, durumu bir kat daha karışık hâle sokmaktadır. Şunu da vurgulamak gerekir ki AKP hükümetinin Kıbrıs Sorunu'nu çözmek için 2004 senesinde Rumlara ödün vermeye hazır çabaları, adada Rauf Denktaş'a karşı olan Başbakan Mehmed Ali Talat'ı desteklemesi ve Kıbrıs Sorunu'nun çözümünü Birleşmiş Milletler'e ve Kıbrıs halkına bırakmaya razı olması netice vermemiştir. Çünkü Yunanistan, Kıbrıs hükümeti aracılığıyla adaya mutlak hâkim olmak istemiştir.

Adanın Türk bölümünün 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) adı altında ayrı bir devlet olarak ilan edilmesinden sonra KKTC'yi Türkiye'den başka hiçbir ülke tanımamıştır. Yunanistan AB'ye üye olmuş bir Türkiye'nin kendisi için daha güvenli olduğuna inanmakla beraber, Kıbrıs Sorunu'nu kendi lehine sonuçlandırmak için, Türkiye'nin AB üyeliğini koz olarak kullanmaktan geri durmamaktadır. Her ne kadar Türkiye-Yunanistan ilişkileri 1999'dan beri bir hayli düzelmiş ve Yunanistan'ı kasıp kavuran borçlarını ödeyememe krizi havayı daha da yumuşatmışsa da, iki ülke arasında çok yönlü sorunlara çözüm getirememiştir. Ekonomik krize ve aşikâr olan tasarruf ihtiyaçlarına rağmen Yunanistan askerî harcamaları yüksek tutmaya devam etmiştir. Ege, Akdeniz, Kıbrıs ve Yunanistan zincirleme olarak Türkiye'nin başlıca dış sorunları olmaya devam etmektedir. Bu arada, Rauf Denktaş'ın 2012 senesi başlarında ölümü, Kıbrıs ve Yunanistan siyasetlerini çok iyi bilen bir vatanseveri ülkesine hizmet etmeye devam etmekten mahrum etmiştir.

Eski Sovyet Coğrafyası

Türkiye dış siyasetini yakından etkileyen ve yeni ufuklar açan olay, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıdır. Bu dağılma sonunda Türkiye'nin kuzeydoğu sınırlarında bulunan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bağımsız devletler olarak ortaya çıkmışlardır. Orta Asya'da bulunan ve Türkiye ile çok yakın etnik, dinî, linguistik ve tarihî ilişkileri olan Kazakistan, Türkistan, Kırgızistan, Özbekistan için de aynı hüküm geçerlidir. Karadeniz Havzası'nda bulunan ve Türkiye'nin tarihî bağları olan Bulgaristan ve Romanya da bağımsız ülkeler olarak az zaman içinde NATO ve AB üyesi olmuşlardır. Ayrıca Kırım Yarımadası'na ve Kuzey Karadeniz sahillerine

14:09 17%

nüfuz etmek için çaba göstermişse de, bu bölge Rusya'nın nüfuz alanı olmaya devam etmektedir. Orta Asya idarecilerinin Sovyetlerin yetiştirdiği ve demokratik eğilimleri düşük kimseler olduğu göz önünde tutulursa, Türkiye'nin bu ülkelerdeki etkisinin kültürel ve tarihî bağlara rağmen neden yakın gelecekte alt seviyelerde kalacağı kolayca anlaşılabilir. Bütün bunlara rağmen Türk iş adamları, Gülen okulları, karşılıklı ziyaretler, Türkiye'de okuyan Orta Asyalı gençler ve din, dil ve tarih ortaklığı Türkiye'nin Orta Asya'daki nüfuzunu derinleştirebilir.

Kafkaslarda Türkiye'nin dış siyaseti iki sorun etrafında şekillenmektedir. Bunlar Azerbaycan-Ermenistan ile Gürcistan-Rusya arasındaki sorunlardır. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki savaş, Karabağ ve Azerbaycan arazisinin beşte birinin Ermenistan tarafından işgal edilmesiyle sonuçlanmıştı. Savaş 1994'te Rusya'nın araya girmesi sonucu ateşkesle durdurulmuştur. Rusya'nın Azerbaycan'da etkisinin düşük olmasına karşılık, Türkiye'nin bu ülkeye yakınlığı ve etkisi büyüktür. 2006'da Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın açılması ve 2007'de doğalgazın Erzurum'dan diğer boru hattına bağlanması Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini daha da güçlendirmiştir. Bölgede ve dünyada Türkiye, Azerbaycan'ın en büyük dostu ve destekçisi olmuştur. Gürcistan'ın Türkiye'ye yakınlığı, Azerbaycan ve Orta Asya gaz ve petrol boru hatlarının oradan geçtiği göz önünde tutulursa, Türkiye ile Gürcistan'ın karşılıklı çıkarlarının birbirlerine ne kadar bağlı olduğu anlaşılabilir.

2008'deki Rus-Gürcistan Savaşı ve Gürcistan'ın kendi toprakları saydığı Abhazya ve Güney Osetya'nın Rus protektoratı hâline gelmesi, ülkeyi Batı'ya ve dolayısıyla Türkiye'ye daha da yakınlaştırmıştır. Dahası Gürcistan'da 600.000 kadar Ermeni'nin yaşamakta olması da Gürcistan'ı tedirgin ederek, Türkiye'ye daha da yakınlaşmasını sağlamaktadır.

Kafkaslarda Türkiye'nin dış siyasetinin en büyük sorunu Ermenistan'dır. Türkiye, Sovyetler Birliği dağılınca Ermenistan'ı tanımış, fakat imzalanan protokollere ve türlü vaatlere karşın diplomatik ilişkiler bir türlü kurulamamıştır. Ermenistan, Azeri topraklarından çekilmediği sürece de bu ilişkilerin kurulmasının zor olacağı söylenebilir. Diğer yandan Ermenistan'ın 1915'te Anadolu'dan Ermenilerin tehcirini Türkiye'nin soykırım olarak tanıması için ısrar etmesi ve bu gaye için dış ülkelerde

14:09 17%

Ermeni diasporası ile birlikte hareket etmesi Türkiye'yi tedirgin etmektedir. Ermenistan, Türkiye'nin ortak komisyonlar kurarak olayların tarafsız şekilde incelenmesi tekliflerini reddettiği gibi, birçok Ermeni vatandaşına Anadolu ve İstanbul'da çalışma izni verilmesini de bir zaaf olarak görmekte ve bu durum işleri daha da karıştırmaktadır. Ayrıca birçok Ermeni'nin Doğu Anadolu'yu Batı Ermenistan olarak isimlendirmesi de gergin bir hava yaratmaktadır. Son zamanlarda Fransız Parlamentosu'nun soykırım inkârını suç olarak kanunlaştırması (zaten vardı ve tanınmış bilim adamı Bernard Lewis bu görüşe katılmadığı için cezalandırılmıştır) Türkiye ile Fransa arasındaki gerginliği daha da artırmıştır. Fransız Anayasa Mahkemesi kanunu ifade hürriyetini sınırlandırdığı için iptal etmiştir.

Ermenistan'ın arkasındaki en büyük destek Rusya'dan gelmektedir, çünkü Rusya'nın bu ülkede birçok askerî üssü vardır ve bunların hedefi Türkiye ve Akdeniz'dir. Başka bir deyişle Ermenistan, Çarlar zamanından beri Rusya'nın Akdeniz ve Ortadoğu siyasetinin devamını sağlayan bir üs olma özelliğini taşımaktadır.

Diğer yandan Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkileri her bakımdan gelişmektedir. En önemli gelişme ticarettedir. Türkiye'nin Rusya ile olan ticareti 2000'de toplam % 5 iken, 2007'de % 10.2'ye çıkmış (28.2 milyar) ve yükselmeye devam etmiştir. Fakat bu ticaret Rusya lehine gelişmiştir, çünkü 23.5 milyar doları petrol ve doğalgaz ithalatından oluşmaktadır. Ayrıca Rus şirketlerinin Türkiye'de yatırımlarının 2010 senesinde 8 milyara ulaştığı tahmin edilmektedir. Rusya'dan doğalgaz ithalatı Azerbaycan gazı sayesinde azalmışsa da hâlen % 60 civarındadır ki bu da Türkiye'nin tek bir kaynağa bağlı kalmaya devam ettiğini göstermektedir.

Bununla birlikte, Türk inşaat şirketlerinin aşağı yukarı otuz seneden beri Rusya'da faaliyet gösterdiğini ve oldukça büyük kazançlar elde ettiklerini belirtmek gerekir. Ekonomik alanlardaki Rus-Türk ilişkilerinin gelişmesini siyasi alanda da görmek mümkündür. Ecevit'in hükümeti zamanında başlayan Rusya'yla yakınlaşma, AK Parti döneminde daha da ileri boyutlara taşınmıştır. Nitekim, Abdullah Gül Dışişleri Bakanı iken, Şubat 2004'te Moskova'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretten sonra Putin'in Ankara'ya gelerek bir dostluk ve çok yönlü ortaklık antlaşması imzalaması ilişkileri

14:09 17%

daha da derinleştirmiştir. Başbakan Erdoğan defalarca Putin ile görüştüğü gibi üst düzey Türk ve Rus devlet adamları da sıklıkla bir araya gelmekteydi. Bu görüşmelerde Türk tarafı, Rus ve Türk dış siyasetlerinin bazı alanlarda bağdaştığına işaret etmekteydi. Nitekim ABD'nin tutumunun Ortadoğu politikasıyla ilgili kimi önemli meselelerde Türkiye'den farklı, hatta Türkiye'ye karşı olduğuna işaret etmek gerekir. ABD'nin 2003'te Irak'ı istila etmesine Türkiye'nin destek vermemesi Rusya'nın görüşüne çok yakındı. Türkiye'nin Karadeniz'de NATO'ya bağlı bir gücün bulunmasına, Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO'ya girmesine sıcak bakmaması, hem Türkiye'nin özgür olarak dış siyaset kararları verebileceğini hem de Rusya ile beraber hareket edebileceğini göstermiştir. Türkiye Batı'dan kopmadan bağımsız bir dış siyaset izlemeye devam etmiştir.

Balkanlar

Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile ilişkileri çok hassas olduğu kadar çok da önemlidir. Osmanlı döneminden kalan tedirginlikler sebebiyle Balkan hükümetleri Balkanlarda yaşayan 12 milyon kadar Müslüman ve Türk'ün Türkiye'de yaşayan akrabaları ile olan ilişkilerine şüpheyle bakmışlardır. Balkan Müslümanlarının kolay asimile edilememesini bir çeşit milli direniş olarak gören Balkan devletleri, bu direnişin Türkiye tarafından istismar konusu yapılabileceğinden endişe etmekteydiler.

Romanya ve Bulgaristan'da yaşayan Türklerin Türkiye'ye göçmelerini sağlayan 1930'lardaki anlaşmalar, oralardaki Müslüman-Türk nüfusunu çok azaltmış, fakat yok etmemiştir. 1945-6'da Yugoslavya'nın bilhassa Makedonya ve Kosova'da yaşayan Türklerin büyük bir kısmını göçe zorlamasını Bulgaristan'ın aşırı asimilasyon politikası izlemiştir.

Bulgaristan'ın 1940'larda 9.5 milyon nüfusunun % 20'sini Müslümanlar oluşturmaktaydı. Bunların küçük bir kısmını kendilerini Kuman-Kıpçak kökenli sayan ve genelde Bulgarca konuşan Pomaklar ve Romanlar (Çingeneler) oluşturmaktaydı. Bulgar hükümetleri 1908'den beri yalnız Müslümanları değil, aynı zamanda ülkede yaşayan, sayısı 12 kadar (Rum, Roman vs.) olan azınlıkları da Bulgarlaştırarak, tek bir kültürü, kimliği ve dili paylaşan bir millet yaratmak için çabalamıştır. Bu politika doğrultusunda bilhassa Romanya'dan Güney Dobruca'yı, Yunanistan ve

14:09 17%

Yugoslavya'dan Makedonya'yı istemesi Bulgaristan'ı bütün komşuları ile ters düşürerek tek başına bırakmıştır ki bunun bir sonucu Türkiye'nin başını çektiği ve Bulgaristan'ı tecrit eden 1934 tarihli Balkan Paktı'dır.

İkinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan Almanya'nın müttefiki olmuşsa da, Romanya gibi Sovyetlere karşı çarpışmamıştır. Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'ı 1944'te işgal ettikten sonra, yavaş yavaş eski siyasi düzen yerine sert bir sosyalist-komünist düzen getirmiştir. Böylece Türkiye'nin kuzeybatısı ve batısı (Yunanistan hariç) Moskova'ya bağlı Varşova Paktı üyeleri ile sarılı hâle gelmiştir. İşte bu durumdan istifa eden Bulgaristan, azınlıklara ve Türklere 1940'lar ve 1950'lerde tanınan kültür ve dil haklarını bir yana iterek, 1970 sonu ve 1980'lerde fiilen bir Bulgarlaştırma hareketine başlamıştır. Müslümanların isimleri Slavlaştırılmış, okulları ve camileri kapatılmış ve tüm bu kimselerin "millet sinesine" döndükleri ilan edilmiştir. Onlara göre sözde bu Müslümanlar aslen Bulgar olup din değiştirmeye ve Türkçe öğrenmeye zorlanmışlardır ki, bu iddiaların gerçekle hiç uyuşmadığı aşikârdır.

Türkiye bu olayları tasvip etmemekle beraber bir yandan da sessiz kalmıştır. Bir süre sonra kendi halkının ve ardından da dünyanın tepkisi ile bazı protesto hareketlerinde bulunmaya başlamışlardır. Eskiden Bulgar idaresini kabul eden ve sakin yaşayan Türkler, fabrika ve dairelerde çalıştırılmadıkları için, tarımda ve ağır işlerde çalışmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca Türklerin şehirlerde yaşamaları da önlenmiştir. Kimliklerine yapılan bu tecavüze dayanamayan Türkler-Müslümanlar Şumnu'da 1989'da başkaldırıp tanklar karşısında durmuş, Zivkov Komünist Hükümeti'nin çöküşünde etkili olmuşlardır. Komünist rejim sona erdikten sonra Hak ve Özgürlükler Partisi'ni kuran Türkler, Bulgaristan siyasetinde etkili olabilmişlerdir. 1989'da Türkiye'ye göç etmeye mecbur kalan Türklerin bir kısmı komünist idarenin çökmesi ile eski yurtlarına dönmüş, hatta bazıları Bulgarlaştırılmış olan isimlerini muhafaza etmişlerdir. Bu arada Bulgaristan nüfusu 8 milyona düşmüştür ki bu düşüş daha ziyade şehirlerde yaşayan etnik Bulgarlar arasında meydana gelmiştir.

Türkiye bu oluşumlar karşısında Bulgaristan hükümetinin şüphesini uyandırmamak için Bulgaristan'da olup bitenlere karşı pasif kalmış ama yine de Ataka gibi aşırı milliyetçi Bulgar siyasi partilerinin tepkisini önleyememiştir. NATO ve AB üyeliğine

14:09 17%

kabul edilen ve dolayısıyla Türkiye'nin müttefiki hâline gelen Bulgaristan hükümeti, Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olduğunu söylemektedir. Diğer yandan Balkan ülkeleri ve Rusya, (oldukça pasif olan) Karadeniz Ekonomik İşbirliği Kurumu ve Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu'na (*Blackseafor*) katılmışlardır.

Türkiye'nin Balkanlarla ilişkileri 2008'den sonra süratle gelişmiştir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Saraybosna'da 16 Ekim 2009'da yaptığı Osmanlı mirası ve Balkan Müslüman toplumları hakkındaki konuşması, bazı Balkan ülkeleri arasında neo-Osmanlıcılık korkusu uyandırmışsa da bu korkunun temelsiz olduğu kısa zaman içinde anlaşılmıştır. Bugün Türkiye'nin Balkanlarda yürüttüğü ilişkiler, Balkan Müslümanlarının yanı sıra tüm halkı kapsamaktadır. Eskiden diplomasi, savunma ve ticaret ile sınırlı olan gelişmeler, bugün ekonomi, enerji, turizm, altyapı yatırımları, kültür ilişkileri, sinema ve dizi sektörü gibi tüm halkı ilgilendiren alanları içine almaktadır.

Balkanlarda çözülmesi gereken asıl mesele, Osmanlı ve Türk aleyhtarı, gerçekle ilgisi olmayan ve maalesef ders kitaplarına da girmiş olan propaganda amaçlı fikirlerin daha dengeli hâle getirilmesini sağlamaktır. Buna rağmen günümüzde (2012) Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle olan ilişkileri çok olumlu yönde gelişmektedir. Nitekim böyle devam etmesi her bakımdan Türkiye'nin çıkarınadır.

İslâm Dünyası

Türkiye 1969'da İslâm Konferansı Örgütü'ne (İKO) katılmakla İslâm dünyası ile ilişkilerinde önemli bir adım atmıştır. Her ne kadar ilk bakışta bu durum büyük bir değişikliğe neden olmamışsa da, bu üyelik Türkiye'nin kendisini hâlen Müslüman dünyasının bir parçası saydığının açık bir ifadesi olarak kabul edilmiştir. Yirmi dört yıl boyunca İKÖ'ye bağlı IRCICA'nın (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi) Genel Direktörlüğü'nü yürüttükten sonra 2005'te İKO Genel Sekreterliği'ne seçilen Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun beş yıl sonra yenilenen seçimlerde yine aynı göreve gelmesi, Türkiye'nin İslâm dünyası ile ilişkilerinin devam ederek kökleştiğine önemli bir işarettir.

Türkiye'nin 1991'de Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı kurulan uluslararası koalisyona katılması, Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkilerinin şekil değiştirmesini ve daha aktif hâle

14:09 17%

gelmesini sağlamıştır. Irak'a karşı savaşı idare eden ABD, ancak Turgut Özal'ın ısrarı üzerine silah ambargolarının kaldırılmasını kabul ettikten sonra Türkiye'nin desteğini almıştır. Ayrıca Özal, Türk ordusunun modernizasyonunu da (yeni silahlar, teknoloji) ABD kanalıyla gerçekleşmiştir. 2002-2008'de Ortadoğu'da yaşanan olaylar Türkiye ile ABD'nin arasının açılmasının esas sebebini oluşturmuştur. Türkiye'nin İran ile olan ticari ilişkilerine devam etmesi ve bilhassa 2003'te az bir oy farkıyla ABD ordusunun Irak'ı işgali için Türkiye topraklarının kullanılmasına izin verilmemesi, ABD hükümetinde etkili olan neo-konservatifleri çok öfkelendirmiştir. Neo-konservatifler Irak'a girme konusunda sessiz kalan Türk askerî komuta kadrosunu da tenkitten geri kalmamışlardır. Türkiye'nin bu hareketi tam bir başkaldırı olarak görülerek ABD'nin PKK'ya karşı daha tarafsız hareket etmesi için bir bahane olmuştur. Diğer yandan Türkiye'nin Amerikan askerlerine kendi topraklarını kullandırtmama kararı, Arap dünyasındaki itibarını artırmıştır.

Avrupa Birliği

Türkiye'nin dış sorunlarının en büyüğü şüphesiz ki AB üyeliğidir. AB üyelik talebi oldukça karışıktır. Yunanistan, AB üyeliği için 1961'de müracaat etmiş ve 1981 yılında üyeliğe kabul edilmiştir. Türkiye ise 1963 yılında ilk müracaatını yapmış ve reddedilmiştir. Belki de müracaatın biraz isteksiz oluşu ve muhalefetin bu girişime karşı çıkışının bu olumsuz neticede payı vardır.

Asıl üyelik müracaatını, 14 Nisan 1987'de, Leo Tindemans'a gönderdiği mektupla Turgut Özal yapmıştı. O tarihte Avrupa Topluluğu (*European Community*) ismini taşıyan AB'nin Bakanlar Kurulu başkanı olan Tindemans Türkiye taraftarıydı. Özal AB'ye katılmayı hem çok arzuluyor, hem de çok yönlü olarak görüyordu. Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi olduğunu vurgulamak için, Türkçe yazdığı veya yazdırdığı kitabı Fransızcaya *La Turquie en Europe* (Paris, 1988) ismiyle tercüme ettirdi, İngilizcesini birtakım ekler yaparak *Turkey in Europe, Europe in Turkey* (Avrupa'daki Türkiye, Türkiye'deki Avrupa) (Lefkoşe, 1991) adıyla yayımladı. Fransızca nüshasında Rumları öven bölümler vardı ve bunların amacı Yunanistan'dan beklenen direnişi kırmaktı. Türk medeniyetinin İyonya medeniyetinden kaynaklandığını ileri süren Özal, oğlu Efe'nin isminin Rumca *efebos-ephebe* (genç kişi) kelimesinden geldiğini anlatmıştı.

14:09 17%

İngilizce nüshasında bu mevzu yoktur. Rumlar Özal'ın kitabını ne tercüme edecek ne de basacaklardır. Özal'ın Türkçe ve Rumca ders kitaplarını gözden geçirerek tekrar yazma önerisini Yunanistan reddetmiştir (2006'da Yunanistan'da yayınlanan bir kitapta 1922 İzmir Yangını sırasında ölen Rum askerlerinin limanda gemilere binerken oluşan izdihamdan dolayı öldüğünün yazılması üzerine Milli Eğitim Bakanı istifa etmiş, söz konusu kitap toplattırılmıştır). Yunanistan'ın direnişi Türkiye'nin AB'ye girmesinin tek engeli olmasa da bu hususta çok etkili olduğu şüphesizdir.

Türkiye'nin adaylığı Helsinki ve Kopenhag'da kabul edilmişse de, üyelik henüz (2012) gerçekleşmemiştir, yakın gelecekte de gerçekleşeceğini düşünmek güçtür. Türkiye'nin AB üyeliği konusunda kitaplar ve sayısız makaleler yazılmıştır. Bu kitapta ise bu konunun sadece ana noktalarına işaret etmekle yetinilecektir.

Türkiye'de ülkenin AB'ye üye olmasını savunan liberaller ve işadamları, bu üyeliğin ülkeyi Batı medeniyetinin organik bir parçası yapacağını, Cumhuriyet'in temel modernleşme amaçlarından birisini gerçekleştireceğini, ekonomik yardımların önünü açacağını, küreselleşmenin gereksinimlerine uyacağını, Türkiye'nin uzmanlaşmasını kolaylaştıracağını ve gerek yurt içinde gerekse Avrupa'da vatandaşların iş imkânlarını artıracağını ileri sürmektedirler. Ayrıca AB üyeliğini savunanlar, bunun demokratikleşmeyi kökleştireceğine, askerî müdahaleleri önleyeceğine ve toplumun yaşam kalitesini yükselteceğine inanmaktadırlar.

AB üyeliğine karşı çıkanlar ise üyeliğin Türkiye'nin egemenliğini sınırlayacağını, kendine özgü birçok tarihî ve kültürel özelliğini yok etmesine sebep olacağını, ülkenin hareket serbestliğini kısıtlayacağını, AB çıkarları için kendi milli çıkarlarını feda etmesini gerektireceğini ve dünyada etkinliğini azaltacağını ileri sürmektedirler. AB içinde eşitliğin bulunmadığına işaret eden muhalifler, aynı zamanda kurumun birçok sorununa değinerek, Türkiye'nin bunlara ortak olmaktan kaçınması gerektiğini vurgulamaktadırlar. İki seneden beri Yunanistan ve İrlanda'nın içinde bulundukları ağır mali krize muhtemelen Portekiz ve İspanya'nın da düşebileceklerine işaret ederek, Türkiye'nin AB'den uzak durması gerektiğinde ısrar etmektedirler.

Avrupa Birliği'nin bizzat kendi içinde liderliği elinde tutan Fransa ve Almanya gibi üyelerin Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkmaları veya tam üyelikle bağdaşmayan başka

14:09 17%

üyelik teklifleri öne sürmeleri Türkiye'de kamuoyunu AB'den çok soğutmuştur. Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkan Avrupalılar, Türkiye'den göçlerin artacağı, AB içinde Türk nüfusun çok büyük olacağı ve Türkiye'nin ağır bir mali yük meydana getireceği gibi somut nedenler yanında kültür, din ve dil farklılıklarının önemini de vurgulamaktadırlar. Ayrıca Türkiye'nin Müslüman bir nüfusa sahipken Avrupa Birliği'nin bir çeşit Hıristiyan kulübü olduğunu, tarihî bakımdan Avrupa ile Türkiye arasında derin farklılıklar bulunduğunu ileri sürenlerin sayısı da az değildir. Her ne olursa olsun Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci yavaşlamışsa da tamamen durmamıştır. Çünkü Avrupa ve Türkiye'de birçok kişi bu üyeliği geçmişin ışığında değil, geleceğin umutları bağlamında ele almaktadır. ABD'nin bu üyeliği desteklemesi de ayrı bir ağırlık taşımaktadır.

AK Parti'nin Aktif Dış Politikası

Türkiye'nin dış siyaseti AK Parti'nin iktidara gelmesiyle yeni bir boyut ve derinlikler kazanmıştır. Çünkü AK Parti, dış siyaseti, iç siyasetinin bir sonucu ve desteği olarak görmektedir. Ekonomik gelişmelerin ancak huzur ve barış içinde gerçekleşeceğine inanan AK Parti, demokratikleşme sürecinin ve kendi iktidarının sağlamlaşmasını güçlü ve etkili bir dış politikaya bağlamıştır. Keza dış ilişkilerdeki gelişmelerin büyük bölümü AK Parti iktidarı zamanında gerçekleşmiştir.

Milli Görüş'ün eski fikirlerinin tam tersine AKP, dünyaya açılmanın ve demokratlaşmanın partiye güvence sağladığını, itibar kazandırdığını daha başlangıçta anlayarak dünyanın demokratik ölçülerine uygun bir parti hâline gelmiştir. AKP'nin diğer ilginç bir yönü de demokrasiye saygı gösteren İslâmiyet'in hem iç hem de dış politikada ülkenin durumunu güçlendirebileceğini hesaba katarak yeni yollar izlemesidir.

Dışişleri Bakanı olan Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu ilk kez Türkiye'nin tarihî, kültürel ve coğrafi gerçeklerinden hareket ederek ve Atatürk'ün "Yurtta sulh cihanda sulh!" ilkesine benzer bir yaklaşımla tüm ülkelerle "sıfır sorun" ilkesini dış siyasete temel prensip yapmıştır (Davutoğlu, bu prensipleri daha evvel yayınladığı *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (İstanbul 2000) adlı kitabında dile getirmiştir).

Şüphesiz Türkiye'nin yüzyıllar boyu Balkanlarda, Ortadoğu'da, Karadeniz

14:09 17%

Havzası'nda birikmiş çeşitli kültürel, tarihî, demografik yatırımları vardır. Bu yatırımlar Türkiye'nin coğrafi durumu ile birleştirilir ve dünyanın belli başlı bölgeleri arasında ilişkiler kurmak için kullanılırsa, Ortadoğu ve Balkan ülkeleri arasında her çeşit işbirliğini güçlendireceği gibi, Türkiye'ye de merkezî ve stratejik bir mevki sağlayacaktır. Türkiye, böyle bir siyasetle NATO gibi askerî blokların sessiz ve etkisiz üyesi olmaktan çıkarak, bu bloklar içinde de etkisini genişletebilir.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve daha evvel Dışişleri Bakanı ve sonrasında cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül tarafından desteklenen bu görüşler, Davutoğlu Dışişleri Bakanı olduktan sonra daha etkili bir şekilde yürürlüğe konmuştur. Sonuçta Ortadoğu, Balkan ve Kafkas (Ermenistan hariç) bölgeleriyle kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilerde görülen gelişmeleri ticaret hacminin çok artmasında da görmek mümkündür. Her ne kadar Türkiye'nin dış ticaretinin % 48'ini Avrupa Birliği oluşturuyorsa da, komşu bölgelerin tümüyle ticaret hacminin büyüdüğü de ortadadır. Birtakım ülkelerle vize zorunluluğu kalkınca komşular ile ticaret daha da artmıştır.

PKK, Irak ve ABD'yle İlişkiler

Bu olumlu dış siyaset gelişmelerine gölge düşüren, Türkiye'nin en büyük sorunu olan PKK ve ona bağlı olarak da ABD ve Irak ilişkileri sürekli değişmekte ve çetrefilleşmektedir. PKK, daha evvel belirtildiği gibi Marksist milliyetçi küçük bir grubun başlattığı teröre dayanan militan bir harekettir. Türkiye dâhilinde başlayan ve 2012'ye kadar 35-40.000'e yakın kurbana neden olan bu hareketin milletlerarası boyutları da vardır. PKK'nın örgütlenmek ve eylem yapmak için Türkiye'den ve başka ülkelerden Batı'ya giden birçok elemanı vardır. Radyo ve televizyon yayınları ve Batılı taraftarlarının yayınladığı dergi ve kitaplar ile desteklenen PKK, "terörist" bir örgüt olarak ilan edilmesinden sonra da faaliyetlerini durdurmamıştır. PKK'nın asıl dış gücü ise Kandil Dağları'nda Kuzey Irak- Kürdistan otonom bölgesidir. Bu bölgenin Irak toprakları içinde sayılmakla beraber geniş otonomiye sahip olduğu, örgütün burada hemen hemen tüm faaliyetlerini serbestçe yürüttüğü, hatta kendi ordusuna bile sahip olduğu düşünülürse, PKK'nın burada oldukça sağlam bir destek elde etmiş olduğu kolayca anlaşılabilir. Buna karşılık, Bağdat'ta bulunan merkezî hükümet tüm Irak toprakları üzerinde hâkimiyetini sürdürdüğü için Türkiye'nin PKK üslerine

14:09 17%

düzenlediği akınları kendi bütünlüğüne tecavüz olarak görmektedir.

ABD 2003'te Irak'a girince Türkiye'nin PKK, Irak ve Kürdistan otonom bölgesi ile ilişkileri yeni bir şekil almıştır. Otonom bölgede eskiden 1991'de konulan uçuş yasağı zaten bu bölgeyi ABD'nin himayesine sokmuştu. ABD ordusu Irak'a girince otonom Kürdistan bölgesi, Irak'ta Amerika'ya en büyük desteği sağlayan, gerektiğinde asker veren Amerikan taraftarı kimselerin sığındığı bir yer hâlini almıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'ta yürüteceği her askerî operasyonun ABD'nin iznine ve Bağdat'taki merkezî hükümetin onayına tabi olması, PKK'nın durumunu gittikçe güçlendirmiştir. Şüphesiz ki ABD askerlerinin Türk topraklarını kullanarak Irak'a girmesine karşı çıkan meclis kararının yarattığı öfke (1 Mart 2003) son derece önemlidir. 24 Haziran'da ABD'ye verilen İncirlik Hava Üssü'nü kullanma izni bile ABD'nin öfkesini yatıştıramamıştır.

Bu yüzden ABD ve Irak, Türkiye'nin 12.000 asker ile Irak'ta kurulacak güvenlik gücüne katılmasına başta olumlu bakmalarına rağmen, sonradan karşı çıkmışlardır. ABD'nin Irak'ta çoğunlukta olan bir Şii hükümetine dayanarak ülkeye hâkim olmak istemesi çok yanlış hesaplara dayanmaktaydı. ABD, Sünnilere dayanarak hüküm sürmüş Saddam Hüseyin hükümetine son vermiştir. Böylece Şiilerin kendisine "kurtarıcı" olarak bakarak İran'dan kopacaklarını ve ABD'ye minnettar kalacaklarını sanmıştı. Hâlbuki Bağdat'ta hükümeti ellerinde tutan Şiiler, Arap milliyetçisi olarak hareket ederek İran ile olan ilişkilerini de devam ettirmiş, hatta bunu ABD'ye karşı denge unsuru olarak kullanmışlardır. Milli kimliğin Arap dünyasında din kimliğinden üstün geldiğini veya birbirini tamamladığını ABD anlayamamıştır. İran rejimine yakın olmalarına rağmen Irak Şiileri her şeyden önce Iraklı ve Arap'tır.

Diğer yandan Irak merkezî hükümeti Türkiye'nin müdahalelerinden çekindiği için Musul vilayetinde yaşayan Şii Türkmenleri kendi tarafına çekerek, hem otonom Kürdistan hem de Türkiye'ye karşı kullanmaktan çekinmemiştir. İşte bu karışık durum ABD ile Türkiye'yi karşı karşıya getirmiştir. 1997'den beri Kuzey Irak'ta arabulucu olarak bulunan küçük bir özel Türk Silahlı Kuvvetler Birliği üyelerinin 2003'te Amerikan askerleri tarafından tutuklanması ve başlarına çuval geçirilmesi Türkiye'de büyük tepki yaratmıştır. *Kurtlar Vadisi* gibi diziler olayı yaygınlaştırmış ve

14:09 17%

eleştirmiştir. ABD basını da aynı şekilde cevap verince durum daha da karmaşık bir hâl almıştır.

ABD-Türkiye ilişkilerinin bu şekilde olumsuz gelişmesinin altında yatan birçok gerçek vardır. ABD gibi büyük ve güçlü bir ülkenin, Türkiye gibi orta derecede bir ülkeyle çıkar çatışmasına mecbur olunca, kendi çıkarını gözeterek müttefikine karşı geleceği aşikârdı. Bu tarihlerde, yani 2003 ile 2008'e kadar devam eden süreçte ABD, Kürt otonom bölgesini Irak'taki askerî ve siyasi dayanağı olarak gördüğü ve muhtemelen burasının İran'a sıçrama noktası olabileceğini düşündüğü için, PKK Sorunu'na Türkiye'nin istediği şekilde önem vermemekteydi. Türkiye için can alıcı bir güvenlik sorunu olan PKK, ABD için Irak otonom Kürt bölgesine bağlı ikinci derecede önemli bir sorundu. Üstelik ABD koşullar değişmedikçe PKK Sorunu'nun ABD-Türkiye ilişkilerini ancak belirli ölçüde etkileyebileceğini biliyordu, çünkü Türkiye'nin bu hususta fazla hareket serbestliği yoktu.

İşte bu durumu çok iyi hesaplayan PKK, Abdullah Öcalan'ın 1999'da İmralı'da tutuklu olmasından sonra ara verdiği terör hareketlerine 29 Eylül 2007'de tekrar girişerek 13 asker, 7 korucu ve 5 kadar sivili şehit etmişti. 12 Ekim 2007'de 12 asker daha şehit olunca, Türkiye karşı harekete geçebilmek için ABD'ye müracaat etmek zorunda kalmıştı. Başbakan Erdoğan'ın Washington görüşmeleri sonucunda ABD, Türkiye ile olan ilişkilerini nihayet ön plana çıkararak Türkiye'ye Kuzey Irak'ta PKK üsleri ve hareketleri hakkında bilgi vermeyi kabul edecekti. Türkiye'nin PKK'ya karşı başlattığı ve Aralık 2007 ile Şubat 2008 arası süren harekât, yüzlerce PKK militanının ölümünden sonra söylentilere göre Barzani'nin baskıları üzerine ABD tarafından durdurulmuştur.

Nihayet Cumhurbaşkanı Gül'ün 2008'de Washington seyahatleri sonucu Türk-ABD ilişkileri düzelmeye başlamıştır. 2008'de Barack Obama ABD'de başkan seçildikten sonra 2009'da ilk dış seyahatini Türkiye'ye yapmış ve Ortadoğu'da ve ABD-Türkiye ilişkilerinde önemli gelişmeler olduğunu göstermiştir.

İlk ana gelişme ABD'nin 2011 sonunda Irak'tan askerlerini çekmeye karar vermesidir. Bu çekiliş Türkiye'nin bölgedeki askerî-siyasi etkisine yeni bir boyut kazandırmıştır. İkinci gelişme, ABD ve Batı'nın Türkiye'de siyasi gelişmeleri daha

14:09 17%

gerçekçi olarak anlamalarıdır. AKP'nin iktidara gelmesiyle gerek yurtta gerekse Batı'da, hatta Arap dünyasında ortaya çıkan, Türkiye'nin "İslâmlaştığı" ve Batı Bloku'nu terk ederek bir İslâm Bloku oluşturacağı veya hiç olmazsa bir "İslâmî" politika güdeceği velvelelerinin doğru olmadığı anlaşılmıştır.

ABD-Türkiye ilişkilerinin olumlu yöne doğru gitmesinin diğer önemli bir nedeni, AKP hükümetinin Kürt Sorunu'nu siyasi yollardan çözmek istemesidir. Hükümetin Kuzey Irak'ta otonomiye sahip bir Kürdistan'ın nihayet Irak'ın bir iç sorunu olduğunu askerlerin karşı çıkmasına rağmen kabul etmesi havayı değiştirmiştir. Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani'nin Mart 2008'de Ankara'yı ziyaretinde PKK'ya karşı olduğunu söylemesi PKK Sorunu'nun dış boyutlarını azaltmıştır. 2008-2009'dan sonra PKK ve genelde Kürt Sorunu, kendini gittikçe büyüyen bir çıkmaza sokmuştur.

Kürt Sorunu'nun Türkiye'yi ilgilendiren dört kolu vardır. Birincisi, İmralı'da tutuklu bulunan ve geniş bir Kürt milliyetçisi kitle tarafından lider olarak kabul edilen Abdullah Öcalan'dır. İkincisi 25 Mayıs 2007 günü Kongra Gel tarafından oylanarak yürürlüğe konan Koma Civakên Kürdistan Sözleşmesi'dir (KCK). Sınırları değiştirmeksizin, dört ülkede (Irak, Suriye, Türkiye, İran) yaşayan Kürtlerden oluşan bir demokratik özerklik elde etmeyi hedefleyen KCK (Koma Civakên Kürdistan-yani Kürdistan Komünler Birliği) bir pan-Kürt hareketidir. Totaliter bir zihniyetle hareket eden KCK, gizli bir örgüt olarak 2005'te Öcalan'ın Stalin, Marx ve Engels'in düşüncelerini çarpıtarak hazırladığı bir programa göre kurulmuştur. Öcalan'ın görüşünü yansıtan KCK'nın 46 maddelik sözleşmesi ferdi inkâr etmekte, komünler (topluluk) demokrasisini savunmaktadır. Mevcut demokrasileri "burjuva" demokrasisi olarak reddeden KCK'nın ütopik Marksist bir felsefeye sahip olduğu aşikârdır. PKK'nın ikinci başkanı Murat Karayılan, KCK'nın Yürütme Kurulu Başkanı'dır. Bu arada PKK'nın adının KCK olduğu ilan edilmiştir.

PKK'nın diğer bir kolu, açıkça siyasi bir parti olarak hareket eden ve daha evvel kapatılmış "Kürt" partilerinin mirasçısı olan Barış ve Demokrasi Partisi'dir (BDP). Parti 2 Mayıs 2008'de kurulmuştur. Barışçı, çoğulcu, demokratik devlet anlayışını ve çok kültürlü toplumsal yapıyı benimsediğini söyleyen BDP, KCK ile birçok bakımdan ters düşmektedir. 2011 seçimlerinde "bağımsız" olarak seçime giren BDP'liler, toplam

14:09 17%

2.819.917 oy (% 6.57) alarak 35 milletvekiliyle meclise girmişlerdir. Sivil bir toplumun sesi olan BDP'nin saflarında Kürt olmayan kimseler de vardır. Partinin meclis faaliyetlerinin pek de yapıcı olmadığını belirterek bu konuyu burada kapatmak uygun olacaktır.

PKK'nın asıl vurucu gücü, Irak'a yerleşmiş ve takriben 2-5000 kişi olarak tahmin edilen askerî bölümüdür. Türkiye devletine, ordusuna ve halkına karşı çeşitli kanlı hareketler düzenleyen PKK, elindeki silahı bıraktığı takdirde etkisiz kalacağını bildiği için tam olarak silahsızlanmaya ve sivilleşmeye razı olmamakta, dağdan da inmemektedir. Yabancı bir ülkenin himayesine (Barzani hükümeti) sığınarak dağa yerleşmiş ve silahlı güce sahip bu grubun, silahını ve mevzilerini kolay bırakmayacağı da aşikârdır. Diğer yandan Kürtçe konuşan büyük bir kitle elitist, ütopist, anti-demokratik "Kürtçü" hareketleri desteklemeyerek oylarını AKP hatta CHP gibi partilere vermektedirler.

Türkiye'de Kürt Sorunu ancak demokratik bir çerçeve içinde çözülebilir. Bir taraftan farklı din, dil ve kültür haklarının eşit şartlar altında tanınması gerekmekte, diğer taraftan da Türk halkının % 88'inin Kürt olmadığı, ülkenin federasyon gibi bir örgütlenme ile bütünlüğünün tehlikeye sokulacağı düşünülürse, buna yeltenenlere karşı tepkinin çok büyük olacağı aşikârdır. Şüphesiz bu hususları Kürt liderlerinin göz önünde bulundurması gerekmektedir. Kürt Sorunu'nun yine büyük devletlerin, bilhassa ABD'nin girişimiyle sona erdirilebileceğini düşünmek yerinde olacaktır. ABD'nin Irak'tan askerlerini çekmesi sonrasında bölgede güven ve istikrarın sağlanmasının, Türkiye'nin desteği ve Irak hükümetinin işbirliğiyle oluşacağını düşünmek mümkündür. Nitekim her iki hükümet de Kürdistan otonom bölgesinin gücünü kısıtlamayı kendi çıkarları açısından uygun görmektedir.

ABD'nin Irak-Kürt idaresi ile ilişkilerinin azalması ve önemini kaybetmesi, ayrıca Türkiye'nin ABD'nin savunma füzelerini kendi topraklarına yerleştirmesine razı olması, ABD-Türkiye ilişkilerini çok sağlamlaştırmıştır. Hatta Türkiye ve İsrail ilişkilerinin "Mavi Marmara" gemisinde 9 kişinin öldürülmesinden dolayı kötüleşmiş ve kopmuş olması bile, ABD'nin Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmemiştir.

Her ne kadar Türkiye, eskiden beri Filistinlileri desteklemiş olsa da, AK Parti'nin

14:09 17%

iktidara gelmesinden sonra bu destek iyice artmıştır. Arap ülkeleri ile olan ilişkileri güçlendirmek, aynı zamanda Filistinlilerin haksız mağduriyetini protesto etmek, AKP'nin ana siyasi görüşü olmuştur. Bu arada ABD (daha doğrusu Obama hükümeti) de İsrail-Filistin Sorunu'nun kendi çıkarlarına zarar verdiğini düşünerek bu sorunu çözmek istediği için, Türkiye'yi açık bir şekilde desteklememekle beraber tenkide de yanaşmamaktadır. Fakat Türkiye kendi başına İsrail-Filistin Sorunu'nu çözecek güçte olmadığı için arabuluculuk ile çok daha büyük bir başarı sağlayabilir.

Tekrar etmek gerekirse, Türkiye kendi başına İsrail-Filistin Sorunu'nu çözemeyeceğine göre, açık bir şekilde taraf tutmanın zararlarını da hesaba katması gerekmektedir. Arap dünyası çelişkiler, düşmanlıklar ve entrikalarla doludur. Arap ülkelerinin Arap Ligi kurarak birlik yaratma çabalarının netice vermediğini özellikle belirtmek gerekir. Başbakan Erdoğan'ın 2011 yılında "Arap Baharı" olarak adlandırılan hareketlerin ortaya çıktığı Mısır, Libya ve Tunus gibi Arap ülkelerini ziyaret ederek, Türkiye'nin hür, demokrat ve aynı zamanda Müslüman bir ülke olduğunu vurgulaması, Türkiye'nin Arap dünyasındaki prestijini artırmıştır. Aynı zamanda tüm dünyaya, bilhassa Avrupa'ya, Müslümanlıkla demokrasinin bağdaşmadığı iddialarının temelsiz olduğunu göstermiştir.

Her ne olursa olsun Türkiye'nin, 2008'den beri tüm dünyayı, bilhassa Avrupa'yı saran 1929-1932'den sonraki en büyük ekonomik krizi çok hafif atlatarak iktisadi büyümeye devam etmesi, hem içte hem de dış ülkelerde gücünü ve prestijini oldukça artırmıştır. Verilen resmî rakamlara göre, 2011 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı 30 milyona ulaşmıştır. Turizm gelirinin 20 milyar dolara çıkması da Türkiye'yi turistik cazibesinden dolayı İspanya, İtalya, ABD ve Çin'le yarışır hâle getirmiştir. Bu gelişmelerin yanında Türkiye'den kaçırılan 2000 kadar tarihî eser de yurda iade edilmiştir. Kıyı turizmi içeriye kaymaya başlamıştır. Şayet Türkiye'de dünya çapında bir müze oluşturulursa, Türkiye'nin kültürel ve turistik cazibesi daha da artacaktır. Turizm, Türkiye'yi dünyaya açtığı gibi, İstanbul'un da daha fazla tanınmasını sağlamıştır. Bugün İstanbul sanat galerileri, tiyatroları, konser salonları ve sayısız uluslararası konferansları ile dünyanın sayılı kültür merkezlerinden biri olmuştur. Şüphesiz ki Türkiye'nin bu başarısında dış politikanın etkisi ve yeri büyüktür. Gönül

14:09 17%

ister ki Türkiye, bu başarıları gözünde büyütüp gücünün ve imkânlarının dışına çıkarak yanlış kararlar almasın. Bilindiği gibi tarih, başarı sarhoşluğu kurbanları ile doludur.

10.
SON SÖZ

Son bölümde, 2012 yılı itibariyle Türkiye'nin aşağı yukarı her faaliyet alanında zirveye çıktığı çok genel olarak belirtilmişti. Gerçekten de Türkiye, her bakımdan önemli olan, toplumu kökünden değiştiren bir devrim geçirmiş ve bu değişim sürecinde, silah ve şiddete başvurmamıştır. Bugün, bu olumlu değişim hâlen devam etmektedir. Söz konusu önemli devrimin ana özelliği, tabandan yükselen bir orta sınıfın kendi elitlerini yetiştirerek halkoyuna dayanan bir iktidara sahip olmasıdır. Çok parti döneminde ilk kez bir parti büyük engellere rağmen arka arkaya üç kez oylarını artırarak seçilmiş ve hükümet kurmuştur. Bu başarı sadece siyasetle kalmamış, aynı zamanda ekonomide, sosyalleşmede ve şehirleşmede de (% 69) önemli adımlar atılmıştır.

Bu durumu Şahin Alpay, iş adamı Cem Boyner'in söylediklerine dayanarak çok güzel açıklamaktadır. TÜSİAD'a başkanlık etmiş büyük bir iş adamı olan Boyner, 1990'larda faaliyet gösteren Yeni Demokrasi Hareketi'nin de lideriydi. Her ne kadar eğitimi ve yetiştiği koşullar onu AKP'den uzak tutsa da buna rağmen, Şahin Alpay'ın yazısına göre (*Zaman*, 30.10.2012) Boyner, Türkiye'yi şu şekilde tanımlamıştır: "Dünya durmuş, Türkiye aldı başını gidiyor… Türkiye bir şantiye gibidir. Bu yüzden çok hızlı gelişeceğiz gibi... Ne oldu bize? Bundan 15 yıl önce güvenilmeyen, Avrupa'nın dalgacı, esnek, Doğulu görüntüleriydik. Akıllı, uslu, sağlam geleneklerden gelen, eski imparatorluğun ağırbaşlılığını içine sindirmiş ama köşeli kararlar alabilen bir ülke olduk..."

Tüm bu güzel gelişmelere rağmen Türkiye'nin sonuçlanmamış, toplumu içinden kemiren ve sert bir şekilde ayıran bir sorunu vardır. Bu sorun, Atatürk'ün yaptıkları ve bunların tarihimiz içindeki yeri ve önemi hakkında görüş birliğinin olmayışıdır. Hemen belirtelim ki, büyük devrim geçirmiş ülkelerde geçmişi gözden geçiren yeni görüş ve değerlendirmelerin ortaya çıkması çok doğaldır. 1789'da Fransız İhtilali'nden

14:09 17%

sonra "restorasyon" (eskiyi geri getirmek) hareketlerinin nereye kadar ulaştığı bilinmektedir. Çok daha köklü bir ihtilal geçiren Rusya, 1991'den sonra (Çarlık hariç) aşağı yukarı eski Rusya'yı, Ortodoks Kilisesi dâhil, canlandırmış durumdadır. Türkiye'de devrimlere karşı bir tepkinin oluşması da doğal ve beklenilen bir harekettir. Bu tepki çok yumuşamış ve etkisiz hâle gelmiş olmasına rağmen, hâlen devam etmektedir. Fakat hemen şunu belirtelim ki, bu tepki, kaldırılmış kurumların (saltanat, halifelik vs.) tekrar canlandırılması talebine dayanmamaktadır. Tepki, Cumhuriyet'in temel prensiplerine (başta demokrasiye) uyum sağlanmaması, ekonomik gelişmenin düşük kalması gibi yapıcı ve ileriye doğru isteklerin gerçekleşmemesiyle ilgilidir ve aslında fazla sarsıntı yaratmadan sonuçlandırılabilecek sorunlardır. Ne var ki bu tartışma doğal mecrası içinde çözülemediğinden Atatürk hakkında taban tabana zıt iki görüş iki zıt kutup etrafında kemikleşmiştir.

Birinci görüş aşırı İslâmcıların görüşüdür. Onlara göre Atatürk kendiliğinden ilerleyen, değişen toplumu tarihinden, geleneklerinden ve kültüründen koparmış, fazlasıyla Batı'ya dönük, çoğu yüzeysel olan reformlarla devleti halkından ayırarak, ülkeyi derin ve günümüze dek süregelen bunalımlara götürmüştür. 1950-51'de Atatürk heykellerine karşı yapılan tecavüzler, Atatürk'ün hatırasını korumak için çıkarılan bir kanunla durdurulmuştur. Bu cidden hazin bir manzaradır.

1990'larda şekillenmeye başlayan ikinci görüş Atatürk'ün yaptığı ve söylediği her şeyin sonsuza kadar tartışılmaz gerçekleri ifade ettiğini ileri sürerek, değişim ve demokrasi isteyen siyasi partilerin Atatürk'e ve dolayısıyla Cumhuriyet'e karşı olduğunu iddia etmektedir. Halkın hâlâ cahil, yobaz din adamları tarafından etkilendiğini ileri süren bu tip Atatürkçüler, Türkiye'nin ancak kendi idarelerinde kaldığı sürece en doğru yoldan yürüyeceğine inanmaktadırlar. Ayrılığın ana nedeni laiklik hakkında farklı iki görüşün bulunmasıdır. Kendini Atatürkçü olarak ilan eden grup hâlen pozitivist yaklaşımda ısrar etmektedir. Hâlbuki birçok kez değinildiği gibi Türkiye pozitivist laiklikten uzaklaşarak tarihine ve tecrübesine uygun olarak dünyevilik olarak tanımladığımız bir laiklik kabul etmiştir. Bu laikliğin esası inanç özgürlüğünü ferde (kişiye) bırakmak ve devleti din yöneticisi olmaktan kurtararak inanç özgürlüğünün koruyucusu yapmaktır. Zaten AKP bu esası kabul etmiştir, hem

14:09 17%

de Atatürk'e ve Cumhuriyet'e bağlı kalarak. Laiklik Sorunu, halkın ezici çoğunluğunun arzusu doğrultusunda çözümlenmiştir. Bu durum karşısında Atatürk'ü siper alarak 1930'ların laiklik ideolojisini canlandırmak isteyenler aslında tam da Atatürk'ün görüşleriyle ters düşmektedirler.

Atatürk'ü putlaştıran bu grup ile İslâmcı grup arasında kalan ezici çoğunluk, Atatürk'e karşı olan sevgisini ve bağımlılığını bütün gücüyle muhafaza etmektedir. Çünkü halk Atatürk'ün temel görüşlerini ve yaptıklarını teferruatı ile bilmese de ana devrimlere derinden sezişle bağlı kalmaktadır. Ne var ki, bu aşırı iki gruba mensup olanlar sayıca düşük olmalarına rağmen, iletişim araçlarını yoğun kullandıkları ve düşüncelerini yaygın bir şekilde ortaya koydukları için, etkili olabilmektedirler.

Çok partili hayata geçildikten sonra İslâmcı grubun şikâyetlerine sebep olan bazı kararların kaldırılmış veya yumuşatılmış olması havayı yumuşatmışsa da tam yatıştıramamıştır. Mesela düşünce hürriyetini kısıtlayan ve bilhassa din hürriyetini hedef alan Ceza Kanunu'nun 163. maddesini CHP hükümetinin başbakanı Mehmed Şemseddin Günaltay getirmişti. Ancak bu kanun 12 Nisan 1991'de yürürlükten kaldırılmıştır. Bu döneme kadar Atatürkçü grup ile halk arasında Atatürk hakkında fazla görüş farkı olmadığı için, bu konudaki tartışmalar ve farklılıklar patlak vermeden süregelmiştir. Aşırı İslâmcı, Atatürk aleyhine yayınlar ve beyanatlar olsa da neticesiz kalmıştır, çünkü halk arasında itibar görmemiştir.

Ancak, 1983'ten sonra Turgut Özal'ın İslâmî dinî inanca sahip olmanın gayet normal ve demokratik bir hak olduğunu açıkça ifade etmesinden sonra, sözde Atatürkçü akım örgütlenerek katı bir ideolojik şekle dönüşmeye başlamıştır. Dogmatik Atatürkçülüğün doğmasına sebep olan gelişme, Anadolu kökenli bir orta sınıfın daha da büyüyerek ekonomik güç kazanması ve siyasi iktidara aday olmasıdır. Bu sınıf, kendi muhafazakâr, gelenekçi ve tarih kökenli kültürünü medya aracılığıyla (radyo, televizyon ve gazeteler vs.) toplumu etkileyecek duruma getirince, kendini "Atatürkçü" sayanlara karşı harekete geçmeye başlamıştır.

Ortada çok aşikâr bir gerçek vardır. Orta sınıfın gelenekçi kültür görüşü toplumun içinde yaşamakta olan kültürün bir parçasıdır. Türkiye'de sosyologların "alt" ve "üst" dedikleri kültürler birbirlerini etkilemeye başlamış, fakat Atatürk hakkında aşırı

14:09 17%

düşünenler arasında farklar olabildiğine artmıştır. Halk kültüründe Atatürk daha ziyade Gazi, vatan ve millet kurtarıcısı olarak görülür. Üst kültürdeyse ülkeyi çağının "uygarlık seviyesine" ulaştırmak isteyen devrimci bir lider olarak algılanır.

Diğer yandan başka bir akım, Atatürk'ü insanüstü bir varlık olmaktan çıkararak, hem normal insan seviyesine indirmiş, hem de asıl olan tarihî kişiliğini ve yaptıklarını vurgulamıştır. Mesela Can Dündar'ın *Mustafa* kitabı ve filmi tartışmalara yer vermişse de, Atatürk'ü hümanist ölçüler içinde göstermiştir. Bu arada *Şu Çılgın Türkler* gibi Türkiye yakın tarihini konu edinmiş kitaplar inanılmayacak sayıda baskı yapmıştır. Kendi tarihine olan ilgi arttıkça putlaştırılmamış gerçek Atatürk'e karşı olan ilgi artacak, gerçek Atatürkçülük görüşü kendine daha derin yer edinerek güçlenecektir. Tarih daha objektif ve dengeli şekilde yazılacaktır. Örneğin 1931-50 yılları arasında okullarda okutulan tarih kitaplarının kaldırılmasını kimse yadırgamamıştır.

Atatürk hakkında aşırı İslâmcıları ve dogmatik Atatürkçüleri birbirine düşüren ve dolayısıyla toplumu bir dereceye kadar etkileyen ana konunun din ve laiklik olduğu belirtilmişti. Hiç kimse dinin, inanca bağlı büyük kültürel, duygusal ve sosyal bir güç olduğunu inkâr edemez. Türkiye'nin özendiği Batı, aslında zannedildiğinin aksine kendi kültür ve kimliğini muhafaza etmek için (laiklik anlayışını koruyarak) dini vurgulamaktadır. 2012 yılında, ABD'de Cumhuriyetçi Parti adayları hâlen Hıristiyanlığı ve dinî muhafazakârlığı ön plana çıkarmaktadırlar. Böyle bir manzara Türkiye için asla düşünülemez.

Bildiğimiz pozitivist şekliyle laiklik ancak 1930'dan sonra yaygınlaşmaya başlamıştır ki o da Serbest Fırka ile ilişkilidir. Kısacası, Serbest Fırka'ya karşı gösterilen büyük ilgi ve destek, CHP'nin icraatlarına ve yolsuzluklarına karşı bir tepkiydi. CHP'ye karşı olan bu tepki Cumhuriyet rejimi ve hatta Atatürk aleyhine din esasından kaynaklanan bir hareket olarak gösterilmiştir. 1931'de CHP Kurultayı tek parti rejimini güçleştirmekle kalmamış, aynı zamanda ona maddiyatçı pozitivist laikliğe dayanan ideolojik bir gerekçe bulmuştur. Bu kararların alınmasında CHP'nin parti olarak siyasi gücünün Atatürk'ü aştığını birçok misalle göstermek mümkündür.

Atatürk'ün İslâm'a karşı olduğu hatta birçok kararı bizzat kendisinin aldığı rivayetleri alıp yürümüş, bu rivayetler hem aşırı İslâmcılara hem de dogmatik

14:10 17%

Atatürkçülere kendi tezlerini desteklemek için malzeme olmuştur. Atatürk'ün din aleyhtarı olduğu görüşü ne onun aile kökenleri ile ne de toplum ve modernlik anlayışı ile bağdaşabilir. Atatürk'ün medreseleri kapattığı doğrudur, fakat bu kurumların 1920'lerdeki durumunu bilenler bu okulların kendilerinden bekleneni yerine getirecek durumda olmadıklarını da bilirler. Bu konular daha Abdülhamid döneminde tartışılmış ve karara bağlanmış, medreseler modern okullara dönüştürülmüştür. Köylere imam-hatip olarak gidecek kişilerin cehaleti, en İslâmcı padişah sayılan Sultan Abdülhamid'i bile hayret içinde bırakmıştır. Nitekim Padişah vaktiyle bu kişilerin İslâm hakkındaki bilgilerini ölçecek sınavlara tabi tutulmalarını emretmiştir.

Atatürk akılcı, ileriye dönük, hurafelerden ve cehaletten uzak, siyasi hırstan kurtulmuş, dini derinliğine anlayan kimselere daima hürmet etmiştir. Abdülhamid'in şeyhülislâmı olarak bilinen Cemalettin Efendi, İttihat ve Terakki'nin destekçisi Musa Kazım Efendi ve İtilaf hükümetinin şeyhülislâmı Mustafa Sabri Efendi muhteşem bilgili kişilerdi, ama siyasi güçlerle işbirliği yapmaları, hem İslâm'ın hem de kendilerinin aleyhine olmuştur. Atatürk'ün şeyhülislâmlığı kaldırarak yerine Diyanet'i kurması, belki din ve devlet ilişkilerini istenildiği gibi sonuçlandıramamışsa da yüksek bir dinî makamı tartışma konusu olmaktan kurtarmıştır. İlk Diyanet İşleri Başkanı olan Mehmed Rıfat Börekçi (1924-1941) ve ondan sonra gelen başkanlar her ne kadar tam özerkliğe sahip olmasalar da eski şeyhülislâmlardan çok daha fazla etki sahibiydiler. Örneğin Börekçi, Milli Mücadele'yi destekleyen fetva sahibiydi. Hatta bir adım daha ileri giderek Diyanet'in şeyhülislâmlığın değişik bir şekli olduğunu dahi söyleyebiliriz. Bu kurumun devlet kontrolü altında olduğunu iddia edenlerin, şeyhülislâmın padişahın emrinde olduğunu unutmamaları gerekmektedir. Ebussuud'dan sonra bağımsız hareket eden ve hükümetin kararlarına karşı çıkan hiçbir şeyhülislâm olmamıştır.

Burada Atatürk'ün İslâm hakkındaki düşünce ve eylemlerini ayrıntıya girerek anlatma niyetinde değiliz. Atatürk, bir grup insanın gerici, çağdışı bir İslâm adına kendi hâkimiyetlerini, çıkarlarını korumalarına ve kendi görüşlerini topluma empoze etmelerine ve yarattıkları baskı havasına karşıydı. Öyle ki gerçek manada İslâm'ı derinliğine bilen din adamlarını desteklemiştir. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a

14:10 17%

(1878-1942) Kur'an-ı Kerim'in Türkçe tefsiri vazifesini vermiş ve ayetlerin tefsirinde Türk-İslâm geleneklerini göz önünde tutmasını istemiştir. *Hak Dini, Kur'an Dili* 1936-38'de tamamlanarak 9 cilt olarak 10 bin takım olarak basılmıştır. Her bakımdan bir şaheser olan bu kitabın yazılmasını sağlayan Atatürk'ün İslâm aleyhtarı olduğu söylenemez.

Atatürk Türkiyesi'nde yetişen büyük İslâm âlimlerinin sayısı o kadar fazladır ki her birini saymak imkânsızdır. Prof. Şerafettin Yaltkaya, 1924 yılında Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde kelam tarihi müdürü olmuştur. Ahmet Hamdi Akseki, Umur-u Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nde iken medreselerin müfredat programını ıslah etmiştir. Yaltkaya ve Akseki Diyanet İşleri Başkanlığı da yapmışlardır. Atatürk sağlam, akla dayanan, eleştiriye ve tartışmaya açık bir İslâm'a özendiği kadar halkın dinine karşı olan bağlılığını da çok iyi bilen ve takdir eden bir kimseydi. Bugün büyük bir tartışma konusu olan İslâm'ın bilim, milli kimlik ve demokrasi ile bağdaşarak modernliğe gideceğini düşünmüştür. Balıkesir'de verdiği nutuk bunun en güzel kanıtıdır. 1920'lerde koşulların müsait olmadığını görerek üzerinde fazla durmamıştır. Yabancı Müslüman ülkelerde yaşayan birçok yazar ve düşünür, Atatürk'ü İslâmiyet'i canlandıran büyük bir din devrimcisi olarak görmüşlerdir. Bu konuda birçok kitap ve makale de mevcuttur.

70-80 sene önce meydana gelen olayları bugünün olayları ve görüşleri açısından ele almak, hem bugünü hem de yarını daha iyi değerlendirmeye engel olmaktadır. Her dönemin ve her liderin yanlışlıkları veya eksik tarafları mutlaka olabilir. Atatürk de çok yanlış tanıtılmaktadır. Geçmişte yaşanan olaylar tartışılmalı ve tenkit edilebilmelidir ki yapılan hatalar tekrar edilmesin. Fakat bu tartışma ve tenkitleri yaparken kin dolu ve hesaplaşma amacı güderek Atatürk'ü kasten yanlış tanıtmak doğru değildir.

20. yüzyılın ilk yarısında tüm dünyada etkilerini gösteren ideolojiler olmuştur. Dinin yerini almaya çalışan bu laik-siyasi ideolojiler Türkiye'de de etkisini göstermiştir. Komünizm, milliyetçilik, faşizm, Nazizm, korporatizm, Türkiye'de birçok kişi veya örgüt tarafından savunulmuştur. Ama Atatürk bunların hiçbirini bütünüyle kabul etmeden milli devlet anlayışına göre bir ideoloji yaratmak istemiştir. Laik milliyetçilik

olarak tanımlayabileceğimiz bu ideoloji bir bakıma Türkiye'nin özel durumundan kaynaklanmaktaydı. Cumhuriyet liderleri Osmanlı mirasından tamamıyla kopmak istemişse de dünya Türkiye'yi Osmanlı'nın devamı olarak görmüştür. Batılı yazarların ve Arap ülkelerinin Osmanlı'yı emperyalist bir idare olarak görmelerine karşılık, Atatürk, Milli Mücadele'yi yönetenler ve halk kendilerine haklı olarak emperyalist Avrupa'nın kurbanı olarak bakmaktaydılar. Aslında onun yapmak istediği, aynı anda hem Batılı olmak hem de Batı'yı reddetmek çelişkisini malum tarih tezleri ile çözmekti. Şüphesiz ki bu çeşit bir yaklaşımı bugünün ölçülerine ve değerlerine göre değil, 1920'lerin koşullarına göre değerlendirmek gerekmektedir.

Şahsen ben Atatürk'ün temelde demokrat, hatta liberal olduğuna inanmaktayım, fakat Türkiye'nin o tarihlerdeki durumu ve dünya konjonktürü bu fikirlerin hayata geçirilmesine müsaade etmemekteydi. Söylenmemekle beraber Atatürk'ü en çok endişelendiren şey, çok derin kültürel, tarihsel ve duygusal kökenleri olan saltanatın ve halifeliğin kaldırılmasına karşı oluşacak tepkilerdi. Bu iki tarihî kurumun kökenlerinin İslâm'a dayanması, laikliğin bilindiği şekilde bir çeşit panzehir olarak kullanılmasına yol açmıştır. Şu da bir gerçektir ki, saltanat artık modern demokratik bir cumhuriyete olan ihtiyacı gideremediği gibi, ümmet üzerine kurulan hilafetle de milli devlet fikri bağdaşmıyordu. Nitekim Müslüman dünyasında ve bilhassa Arap dünyasında Hz. Peygamber'in ailesinden gelen Haşimilerden Şeyh Hüseyin'in halifeliği canlandırma çabaları neticesiz kalmıştır.

Bir liderin değeri geride bıraktıkları ile ölçülür. Bugünkü Türkiye Atatürk'ten ayrı düşünülemez. Hiç şüphe yok ki Atatürk dünyanın en büyük liderlerinden biridir. 20. yüzyılda isimleri çok duyulan liderlerin yaptıklarından, saygınlıklarından eser kalmamıştır. Atatürk ise bütün dünyada saygı ile anılmaya devam etmektedir.

Bu satırları yazarken gözüm masamın üzerindeki yeni bir kitaba ilişiyor. Kitabın yazarı Austin Bay isimli bir askerî tarih uzmanı ve tanınmış bir köşe yazarıdır. Kitabı *Atatürk: Osmanlı İmparatorluğunun En Büyük Generalinden Liderlik Dersleri* (2011) başlığını taşımaktadır. Kitabın giriş kısmını yazan General Wesley K. Clark, NATO'da komutanlık yapmış, ayrıca ABD'de cumhurbaşkanı adayı olmuştur. Yazısına şu cümle ile başlamaktadır: "...Ama bugün başarılarından bir yüzyıl kadar sonra o, Batı'da

14:10 17%

hemen hemen unutulmuş durumdadır, hatta Türkiye'de bile onun mirası tartışılmakta ve yaptıkları tenkit edilmektedir..."

Atatürk unutulamaz. Türkiye'nin birleştirici bir simgeye ihtiyacı vardır. Bu da şüphesiz ki Atatürk'tür. Onun için de Atatürk'ü günlük politikaya ilişkin tarafgir ve bilgiye dayanmayan tartışmalardan, politik oyunlardan kurtararak, herkesin kabul edeceği ve hürmet edeceği tarihî bir konuma yerleştirmek gerekmektedir.

Bu yazının amacı bu koşulları tartışmak değildir. Asıl amaç Atatürk'ü bulunduğu zaman ve koşullar içinde görmek ve anlamaktır. Atatürk'ün hayatta iken aldığı kararlar tartışılabilir ve nitekim tartışılmalıdır, fakat bu kararların yanlış veya doğru olup olmadığını kimse kesin olarak söyleyemez. Ne olursa olsun, bugün Türkiye'nin ayakta kalması ve gelişmeye devam etmesi, kuruluş temellerinin sağlamlığını göstermektedir.

EKLER

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLARI

Mustafa Kemal Atatürk (29 Ekim 1923-10 Kasım 1938)
İsmet İnönü (11 Kasım 1938-22 Mayıs 1950)
Celâl Bayar (22 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)
Cemal Gürsel (27 Mayıs 1960-28 Mart 1966)
Cevdet Sunay (28 Mart 1966-28 Mart 1973)
Fahri Korutürk (6 Nisan 1973-6 Nisan 1980)
Kenan Evren (7 Kasım 1982-9 Kasım 1989)
Turgut Özal (9 Kasım 1989-17 Nisan 1993)
Süleyman Demirel (16 Mayıs 1993-16 Mayıs 2000)
Ahmet Necdet Sezer (16 Mayıs 2000-28 Ağustos 2007)
Abdullah Gül (28 Ağustos 2007-hâlen görevde)

PARTİ İSİMLERİ VE KISALTMALARI

14:10 17%

AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BBP	Büyük Birlik Partisi
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
DEHAP	Demokratik Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
DSP	Demokratik Sol Parti
DTP	Demokratik Toplum Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
FP	Fazilet Partisi
GP	Genç Partisi
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HP	Halkçı Parti
HP	Hürriyet Partisi
IDP	Islahatçı Demokrasi Partisi
MÇP	Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
MP	Millet Partisi
RP	Refah Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	Sosyal Demokrat Parti
SP	Saadet Partisi
TBP	Türkiye Birlik Partisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKP	Türkiye Köylü Partisi
YTP	Yeni Türkiye Partisi

1950-2009 TÜRKİYE GENEL SEÇİM SONUÇLARI[1]

14:10 17%

AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BBP	Büyük Birlik Partisi
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
DEHAP	Demokratik Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
DSP	Demokratik Sol Parti
DTP	Demokratik Toplum Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
FP	Fazilet Partisi
GP	Genç Partisi
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HP	Halkçı Parti
HP	Hürriyet Partisi
IDP	Islahatçı Demokrasi Partisi
MÇP	Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
MP	Millet Partisi
RP	Refah Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	Sosyal Demokrat Parti
SP	Saadet Partisi
TBP	Türkiye Birlik Partisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKP	Türkiye Köylü Partisi
YTP	Yeni Türkiye Partisi

1950-2009 TÜRKİYE GENEL SEÇİM SONUÇLARI[1]

14:10 17%

1950 SEÇİMİ TÜRKİYE

	SİYASİ PARTİLER				
İller/İl Grupları	CMP	DP	CHP	BAĞIMSIZ	TOPLAM OY %'Sİ
1) İstanbul, Kastamonu, Sinop, Kırşehir	55,9	8,0	7,9	2,3	9,4
2) Kocaeli, Trabzon, Aydın, Bolu, Eskişehir, Edirne, Artvin, İzmir	15,3	15,4	14,6	0,8	14,8
3) Siirt, Tunceli	0,0	0,8	0,8	0,0	0,8
4) "EGE", Samsun, Tokat, Yozgat, Gaziantep	0,4	19,1	18,8	0,0	18,0
5) "İç Anadolu" ve "Diğer İller", İçel, Denizli, Çanakkale, Zonguldak	1,8	27,1	21,6	1,5	23,9
6) "Güneydoğu-Doğu", Hatay, Ordu, Kırklareli	0,0	14,3	20,6	1,7	16,2
7) Ankara, Afyon, Adana, Kütahya, Çankırı, Bitlis	26,6	10,9	11,0	13,4	11,5
8) Mardin, Kahramanmaraş, Gümüşhane, Burdur, Van	0,1	4,3	4,7	80,3	5,7
TOPLAM OY	3,2	54,3	40,6	1,9	100

İL GRUPLARI	BİLEŞİM
"Ege"	Balıkesir, Bursa, Manisa, Muğla, Bilecik
"İç Anadolu" ve Diğer İller	Konya, Niğde, Çorum, Kayseri, Erzurum, Antalya, Giresun, Tekirdağ, Isparta, Ağrı
"Güneydoğu-Doğu"	Sivas, Malatya, Elazığ, Kars, Şanlıurfa, Diyarbakır, Erzincan, Amasya, Muş, Bingöl, Hakkari

14:10 17%

1954 SEÇİMİ TÜRKİYE

	SİYASİ PARTİLER					
İller/İl Grupları	Bağımsız	CHP	DP	TKP	CMP	TOPLAM OY %'Sİ
1) "Güneydoğu", Çorum	44,3	6,3	6,5	1,4	0,0	6,8
2) "Ege", "Marmara", "Karadeniz", "Çukurova", "Doğu İlleri"	22,2	46,2	42,3	11,5	11,3	41,6
3) "İç Anadolu", Adana, Diyarbakır	9,3	10,1	9,4	58,1	6,6	9,8
4) Bolu, Kayseri, Amasya, Rize	0,8	4,5	5,7	0,0	4,9	5,1
5) İstanbul, Bursa, Kocaeli, Eskişehir, Zonguldak, Yozgat, Giresun	12,5	14,3	19,2	11,8	24,6	17,6
6) Ankara, "İç Doğu"	10,9	18,6	16,9	17,1	52,6	19,1
TOPLAM OY	1,74	35,29	57,50	0,63	4,84	100

İL GRUPLARI	BİLEŞİM
"Güneydoğu"	Şanlıurfa, Mardin, Ağrı, Siirt, Muş, Bitlis, Hakkari
"Ege", "Çukurova", "Karadeniz", "Marmara", "Doğu İlleri"	Manisa, İzmir, Balıkesir, Aydın, Denizli, Isparta, Muğla, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Bilecik, Trabzon, Samsun, Gümüşhane, Tokat, Ordu, Artvin, Antalya, İçel, Hatay, Gaziantep, Sivas, Erzincan, Elazığ, Malatya, Van, Tunceli
"İç Anadolu"	Niğde, Burdur, Çanakkale, Kahramanmaraş, Çankırı
"İç Doğu"	Konya, Kütahya, Sinop, Kastamonu, Afyon, Kırşehir, Uşak, Erzurum, Kars, Bingöl

14:10 17%

1957 SEÇİMİ TÜRKİYE

	SİYASİ PARTİLER					
İller/İl Grupları	CMP	CHP	DP	HP	Bağımsız	TOPLAM OY %'Sİ
1) Ankara, "İç Anadolu" ve Diğer İller	55,2	14,3	15,0	8,2	0,7	17,2
2) İstanbul, "Orta Kuzey", "Karadeniz" ve Diğer İller	28,1	28,2	28,6	18,2	3,6	28,0
3) Adana, Şanlıurfa ve "İç Doğu"	6,5	17,0	10,1	3,4	0,3	12,4
4) Aydın	0,6	1,7	2,5	1,2	0,0	2,0
5) İzmir, "Ege", "Karadeniz", "Güneydoğu", "Doğu Marmara"	4,0	24,1	23,1	14,1	1,8	21,8
6) İçel, Antalya, Bursa, Balıkesir, Sakarya, Manisa, Artvin, Tunceli, Adıyaman, Elazığ	4,9	11,9	17,4	34,1	4,1	14,9
7) Isparta, Burdur, Diyarbakır	0,3	2,2	2,6	16,6	0,1	2,9
8) Muş	0,0	0,4	0,4	1,8	14,8	0,4
9) Bingöl	0,4	0,3	0,3	0,3	74,6	0,4
TOPLAM OY	6,85	40,4	48,84	3,86	0,05	100

İL GRUPLARI	BİLEŞİM
"İç Anadolu" ve Diğer İller	Çorum, Afyon, Yozgat, Kastamonu, Sinop, Çankırı, Uşak, Kırşehir, Erzurum, Edirne
"Orta Kuzey", "Karadeniz" ve Diğer İller	Tekirdağ, Kocaeli, Zonguldak, Bolu, Amasya, Samsun, Giresun, Trabzon, Konya, Kayseri, Eskişehir, Kütahya, Ağrı
"İç Doğu"	Malatya, Tokat, Sivas, Erzincan, Kars, Van
"Ege", "Doğu Marmara", "Karadeniz" ve "Güneydoğu"	Denizli, Muğla, Çanakkale, Bilecik, Kırklareli, Ordu, Rize, Gümüşhane, Nevşehir, Niğde, Hatay, Gaziantep, Mardin, Kahramanmaraş, Siirt, Bitlis, Hakkari

14:10 17%

1961 SEÇİMİ TÜRKİYE

	SİYASİ PARTİLER					
İller/İl Grupları	AP	CHP	Bağımsız	CKMP	YTP	TOPLAM OY %'Sİ
1) Antalya, Manisa, Samsun, Amasya, Artvin, Bilecik	14,5	8,7	1,6	3,9	0,0	8,8
2) Aydın, Bursa, Balıkesir, Trabzon, Kahramanmaraş	18,0	9,8	1,8	3,9	1,4	10,6
3) İzmir, Adana, İçel, Denizli, Muğla	17,7	12,4	7,2	2,5	0,6	11,2
4) Eskişehir, Kocaeli, Kayseri, Rize	6,5	5,2	3,5	5,5	1,1	5,1
5) İstanbul, Konya, Zonguldak, Sakarya, Edirne ve Diğer İller	29,1	29,6	62,7	36,1	22,0	29,5
6) Ankara, Afyon, Yozgat, Çankırı, Kırşehir	5,0	8,3	6,1	28,2	2,9	9,2
7) "Doğu", "Güneydoğu", "Orta Kuzey", Hatay, Tekirdağ, Kırklareli	9,3	26,0	17,0	19,9	72,1	25,6
TOPLAM	**34,79**	**36,74**	**0,8**	**13,93**	**13,73**	**100**

İL GRUPLARI	BİLEŞİM
Diğer İller	Çanakkale, Uşak, Burdur, Kütahya, Isparta, Nevşehir, Çorum, Sinop, Malatya, Niğde, Gaziantep, Elazığ, Ağrı, Tunceli, Hakkari
"Doğu", "Güneydoğu", "Orta Kuzey"	Gümüşhane, Kars, Van, Erzincan, Erzurum Adıyaman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Mardin, Muş, Şanlıurfa, Siirt Bolu, Kastamonu, Tokat, Sivas, Giresun, Ordu

14:10 17%

1965 SEÇİMİ TÜRKİYE

	SİYASİ PARTİLER							
İller/İl Grupları	AP	MP	CKMP	CHP	TİP	Bağımsız	YTP	TOPLAM OY %'Sİ
1) İzmir, Aydın, Manisa, Bursa	15,0	7,0	4,5	10,6	12,7	1,2	0,7	11,9
2) "Akdeniz", "Ege 1", "Trakya", Bilecik, Zonguldak, Artvin	20,9	9,6	13,2	18,9	15,1	1,4	3,8	18,0
3) Kocaeli, Eskişehir, "Karadeniz 1", ve Diğer İller	14,5	17,1	12,1	13,6	9,7	6,2	4,0	13,5
4) İstanbul	6,8	5,2	4,4	6,9	17,9	3,9	1,7	6,7
5) Ankara, Uşak, "İç Anadolu", Muş	9,1	30,3	23,8	10,4	13,5	7,6	6,4	11,1
6) "Karadeniz 2", "Kuzey-İç Anadolu", Hatay	26,6	27,6	34,0	28,0	17,3	37,2	29,6	27,4
7) "Güneydoğu-Doğu", Sakarya, Isparta	7,2	3,2	8,0	11,6	13,9	42,5	53,7	11,3
TOPLAM	52,67	6,29	2,25	28,87	2,98	3,20	3,74	100

İL GRUPLARI	BİLEŞİM
"Akdeniz", "Ege 1", "Trakya"	Adana, İçel, Antalya, Muğla, Denizli, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli
"Karadeniz 1", Diğer İller	Samsun, Trabzon, Rize, Afyon, Edirne, Kayseri, Kahramanmaraş
"Karadeniz 2", "Kuzey-İç Anadolu"	Yozgat, Niğde, Amasya, Nevşehir, Kırşehir
"Güneydoğu-Doğu"	Adıyaman, Şanlıurfa, Bingöl, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli, Ağrı, Kars, Van

14:10 17%

1969 SEÇİMİ TÜRKİYE

	SİYASİ PARTİLER									
İller/İl Grupları	AP	MP	CHP	MHP	TİP	CGP	TBP	Bağımsız	YTP	TOPLAM OY %'Sİ
1) İzmir, "Ege", Antalya, İçel	33,2	14,1	28,9	20,8	22,0	19,9	16,3	2,3	5,0	27,0
2) Ankara, "İç Anadolu", Sinop	7,7	33,3	9,4	8,8	8,5	5,5	10,8	3,2	2,6	8,6
3) "Doğu-Güney Marmara", "Orta-Kuzey-Doğu Karadeniz", "Trakya"	18,9	19,2	16,4	15,9	12,6	17,5	2,4	8,2	3,9	16,5
4) İstanbul, Kars	8,4	6,4	10,3	9,0	19,6	3,4	6,8	2,0	4,0	8,3
5) Adana, Niğde	3,6	2,4	4,4	11,6	3,2	4,3	3,5	0,8	1,2	3,8
6) Kayseri, Ağrı	2,4	1,8	2,0	2,1	2,2	10,4	0,0	0,0	0,2	2,5
7) Tekirdağ, Gaziantep, "Doğu-Orta Anadolu"	8,1	6,1	10,1	11,4	8,9	18,0	11,0	18,2	7,1	10,0
8) Amasya, Çorum, Sivas, Tokat	5,0	5,7	5,1	9,2	6,1	5,5	40,3	7,6	2,1	6,3
9) Erzurum, Bitlis, Tunceli, Şanlıurfa	4,3	2,5	3,6	1,8	5,6	4,0	1,2	4,7	19,2	4,3
10) "Güneydoğu", Hatay, Ordu, Giresun	8,3	8,4	9,7	9,5	11,3	11,6	7,7	52,8	54,7	12,6
TOPLAM	46,4	3,2	27,3	3,0	2,7	6,6	2,8	5,7	2,4	100

İL GRUPLARI	BİLEŞİM
"Ege"	Bursa, Manisa, Aydın, Denizli, Eskişehir, Kütahya, Muğla, Edirne, Isparta, Bilecik, Zonguldak, Samsun
"Trakya", "Doğu-Güney Marmara", "Orta-Kuzey-Doğu Karadeniz"	Kırklareli, Çanakkale, Sakarya, Kocaeli, Balıkesir, Bolu, Kastamonu, Çankırı, Afyon, Uşak, Burdur, Trabzon, Rize, Artvin
"İç Anadolu"	Yozgat, Kırşehir, Nevşehir
"Doğu-Orta Anadolu"	Van, Gümüşhane, Erzincan, Hakkari, Malatya, Konya
"Güneydoğu"	Adıyaman, Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Kahramanmaraş, Mardin, Muş, Siirt

14:10 17%

1973 SEÇİMİ TÜRKİYE

	SİYASİ PARTİLER								
İller/İl Grupları	AP	CHP	DP	MHP	MSP	CGP	TBP	Bağımsız	TOPLAM OY %'Sİ
1) "Üç Büyük İl", "Batı Karadeniz" ve Diğer İller	50,0	48,6	28,1	28,6	29,1	24,1	35,2	6,3	40,8
2) "İç Ege", Hakkari	7,3	5,8	11,4	3,7	2,2	3,7	2,4	0,2	6,1
3) "Orta Kuzey", "Orta Anadolu", Gaziantep, Tekirdağ	8,1	6,3	6,0	11,5	8,2	23,4	6,2	1,4	7,9
4) "Çukurova", "Orta-Batı Karadeniz", Afyon, Kütahya, Niğde	18,2	17,3	23,7	27,7	20,2	16,9	13,6	5,5	18,6
5) Konya	1,5	2,1	9,6	4,0	4,7	6,6	0,0	0,5	3,3
6) Sivas	1,0	1,8	1,0	2,4	3,9	0,7	17,1	0,3	1,8
7) "İç-Doğu Anadolu", Diyarbakır, Bingöl	9,8	14,5	14,0	17,9	26,0	11,2	24,0	28,8	14,9
8) "Güneydoğu", Ordu	4,0	3,6	6,1	4,3	5,7	13,5	1,4	57,0	6,6
TOPLAM	29,99	33,48	11,91	3,4	11,87	4,89	1,14	3,32	100

İL GRUPLARI	BİLEŞİM
"Üç Büyük İl", "Batı Karadeniz" ve Diğer İller"	İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Balıkesir, Bilecik, Eskişehir, Çanakkale, Edirne, Kırklareli, Zonguldak, Isparta, Uşak, Manisa, Sinop, Samsun, Nevşehir, Erzincan, Artvin
"İç Ege"	Aydın, Muğla, Denizli, Antalya
"Orta-Kuzey", "Orta Anadolu"	Bolu, Kastamonu, Amasya, Kayseri, Burdur
"Çukurova", "Orta-Batı Karadeniz"	Adana, İçel, Hatay, Şanlıurfa, Adıyaman, Kocaeli, Sakarya, Çankırı, Giresun, Trabzon, Rize
"İç Doğu"	Çorum, Yozgat, Tokat, Kırşehir, Malatya, Kahramanmaraş, Gümüşhane, Erzurum, Tunceli, Kars, Elazığ
"Güneydoğu"	Ağrı, Mardin, Muş, Bitlis, Siirt, Van

14:10 17%

1977 SEÇİMİ TÜRKİYE

	SİYASİ PARTİLER									
İller/İl Grupları	Bağımsız	CGP	MSP	TİP	MHP	DP	CHP	AP	TBP	TOPLAM OY %'Sİ
1) "Güneydoğu 1"	50,77	8,71	7,8	0,02	0,77	1,27	1,34	1,57	0,01	3,23
2) "Güneydoğu 2"	29,05	6,11	7,32	14,44	3,59	1,93	2,81	2,13	0,54	3,70
3) "İç Doğu"	14,95	13,43	26,46	4,65	24,46	19,88	12,95	10,23	14,76	14,02
4) Kayseri	0,11	11,2	1,71	3,26	3,34	0,77	1,21	1,40	1,28	1,61
5) "Farklılaşmış"	2,72	23,04	26,09	12,29	35,66	33,88	26,29	27,55	19,12	26,78
6) Çankırı	0,0	0,54	0,68	0,0	1,56	0,54	0,32	0,75	12,93	0,64
7) "Metropoller"	1,56	10,61	13,40	42,93	15,02	12,14	24,07	14,41	43,89	18,14
8) "İç Ege", "Trakya", "Doğu Marmara"	0,84	26,24	17,26	22,40	15,61	29,59	31,01	41,96	7,48	31,90
TOPLAM	**2,47**	**1,86**	**8,50**	**0,14**	**6,37**	**1,84**	**41,73**	**36,65**	**0,45**	**100**

İL GRUPLARI	BİLEŞİM
"Güneydoğu 1"	Mardin, Siirt, Ağrı, Muş
"Güneydoğu 2"	Diyarbakır, Elazığ, Van, Bingöl, Tunceli
"İç Doğu"	Konya, Erzurum, Sivas, Kahramanmaraş, Kars, Şanlıurfa, Malatya, Yozgat, Bitlis
"Farklılaşmış"	Adana, İçel, Samsun, Gaziantep, Trabzon, Denizli, Tokat, Ordu, Çorum, Sakarya, Kocaeli, Kastamonu, Niğde, Giresun, Amasya, Adıyaman, Rize, Erzincan, Gümüşhane, Nevşehir, Kırşehir, Hakkari
"Metropoller"	İstanbul, Ankara, Hatay
"İç Ege", "Trakya", "Doğu Marmara"	İzmir, Bursa, Balıkesir, Manisa, Aydın, Eskişehir, Afyon, Kütahya, Muğla, Isparta, Uşak, Burdur, Antalya, Çanakkale, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Bolu, Sinop, Artvin, Bilecik, Zonguldak

14:10 17%

1983 SEÇİMİ TÜRKİYE

	SİYASİ PARTİLER				
İller/İl Grupları	Bağımsız	ANAP	MDP	HP	TOPLAM OY %'Sİ
1) "İç-Doğu"	21,0	14,2	9,2	7,3	11,0
2) "İç Anadolu", "İç Ege" ve Diğer İller	36,2	24,3	18,8	21,3	22,2
3) Kars, Mardin, Kastamonu, Rize	18,7	3,0	5,3	3,1	3,7
4) "Batı-Doğu 2"	0,0	6,3	5,2	4,5	5,4
5) "Doğu-Güneydoğu", "İç Ege" ve Diğer İller	7,1	16,1	22,4	15,7	17,4
6) "Metropoller", "Trakya", "Çukurova" ve Diğer İller	17,0	36,2	39,0	48,0	40,2
TOPLAM	**1,13**	**45,15**	**23,27**	**30,46**	**100**

İL GRUPLARI	BİLEŞİM
"İç Doğu"	Kütahya, Afyon, Isparta, Bolu, Kayseri, Erzurum, Konya
"İç Anadolu", "İç Ege" ve Diğer İller	Amasya, Ankara, Eskişehir, Tokat, Erzincan, Malatya, Kahramanmaraş, Çanakkale, Burdur, Denizli, Samsun, Trabzon, Antalya, Artvin
"Batı-Doğu 2"	Sakarya, Bilecik, Çankırı, Yozgat, Elazığ, Nevşehir, Gümüşhane, Bingöl
"Doğu-Güneydoğu", "İç Ege" ve Diğer İller	Adıyaman, Ağrı, Bitlis, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Van, Aydın, Balıkesir, Bursa, Manisa, Muğla, Giresun, Niğde
"Metropoller", "Trakya", "Çukurova"	İstanbul, Kocaeli, İzmir, Uşak, Kırklareli, Tekirdağ, Edirne, İçel, Adana, Hatay, Gaziantep, Zonguldak, Çorum, Kırşehir, Sivas, Diyarbakır, Hakkari, Ordu, Sinop, Tuncell

14:10 17%

1987 SEÇİMİ TÜRKİYE

	SİYASİ PARTİLER								
İller/İl Grupları	SODEP	MÇP	ANAP	DSP	DYP	İDP	RP	Bağımsız	TOPLAM OY %'Sİ
1) "Marmara", "Ege", "Çukurova", "Karadeniz" ve Diğer İller	54,3	29,8	46,8	49,2	41,4	35,2	31,0	4,9	45,9
2) "İç Anadolu"	14,2	24,8	15,1	9,2	8,6	15,1	11,2	1,4	13,1
3) "İç Ege", Samsun, Kastamonu	10,2	10,4	11,8	12,4	20,1	15,4	9,0	3,8	12,8
4) Zonguldak	1,5	1,0	1,5	6,9	2,8	1,6	1,5	0,5	2,2
5) "İç-Güney Doğu", "Doğu Anadolu", "Doğu Marmara"	15,5	30,6	20,4	17,1	23,1	27,4	37,5	4,5	20,9
6) Çankırı	0,2	0,9	0,6	0,5	0,6	0,8	0,5	1,0	0,5
7) Diyarbakır, Kars	2,7	1,0	1,8	2,8	1,3	2,4	4,8	15,3	2,3
8) Muş, Van, Şanlıurfa	1,4	1,5	2,0	2,0	2,0	2,1	4,5	68,5	2,3
TOPLAM	**24,75**	**2,93**	**36,31**	**8,53**	**19,12**	**0,82**	**7,17**	**0,37**	**100**

İL GRUPLARI	BİLEŞİM
"Marmara", "Ege", "Çukurova", "Karadeniz" ve Diğer İller	İstanbul, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Bilecik, Çanakkale, Eskişehir, İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Balıkesir, Uşak, Burdur, Adana, İçel, Hatay, Gaziantep, Giresun, Amasya, Sinop, Ordu, Tunceli, Artvin, Hakkari, Niğde
"İç Anadolu"	Ankara, Kayseri, Sivas, Çorum, Malatya, Erzincan, Kırşehir
"İç Ege"	Manisa, Antalya, Afyon, Isparta, Bursa
"İç-Güneydoğu", "Doğu Anadolu", "Doğu Marmara"	Kocaeli, Sakarya, Bolu, Kütahya, Konya, Nevşehir, Yozgat, Kahramanmaraş, Mardin, Elazığ, Siirt, Adıyaman, Ağrı, Bitlis, Bingöl, Trabzon, Rize, Gümüşhane, Erzurum, Tokat

14:10 17%

1991 SEÇİMİ TÜRKİYE

	SİYASİ PARTİLER						
İller/İl Grupları	RP	ANAP	SHP	DYP	DSP	Bağımsız	TOPLAM OY %'Sİ
1) "İç-Doğu Anadolu"	26,6	11,3	11,2	12,0	7,1	1,1	13,6
2) "İç ve Doğu Anadolu", "Çukurova", Diğer İller	27,7	26,1	29,8	24,1	19,3	2,4	25,8
3) Ağrı	0,7	0,6	0,4	0,5	0,1	17,0	0,5
4) "Doğu Karadeniz", Kocaeli, Hakkari	6,1	6,6	4,3	4,8	6,4	1,0	5,5
5) "Orta Karadeniz", Bursa	8,6	9,6	5,1	10,5	11,4	2,3	8,9
6) Diyarbakır, Siirt, Tunceli, Mardin	2,1	2,1	7,8	2,0	0,5	39,7	3,1
7) Isparta, Burdur, Antalya, Afyon, Kütahya	4,9	5,0	4,7	9,1	3,2	0,7	5,8
8) İstanbul, Edirne, Zonguldak	14,7	17,6	14,3	12,7	28,6	9,4	16,3
9) "Trakya", İzmir, "Ege", Kars	8,7	21,1	22,5	24,3	23,4	26,4	20,4
TOPLAM	**16,95**	**24,12**	**20,84**	**27,15**	**10,80**	**0,13**	**100**

İL GRUPLARI	BİLEŞİM
"İç-Doğu Anadolu"	Bingöl, Çorum, Elazığ, Erzurum, Kayseri, Konya, Kahramanmaraş, Sivas, Tokat, Yozgat
"Çukurova", "İç ve Doğu Anadolu", Diğer İller	Adana, Adıyaman, Amasya, Ankara, Artvin, Bilecik, Bitlis, Çankırı, Erzincan, Eskişehir, Gaziantep, Gümüşhane, Hatay, Kırşehir, Malatya, Muş, Nevşehir, Niğde, Rize, Sinop, Şanlıurfa, Uşak, Van
"Doğu Karadeniz"	Giresun, Ordu, Trabzon
"Orta Karadeniz"	Bolu, Kastamonu, Sakarya, Samsun
"Trakya", "Ege"	Tekirdağ, Kırklareli, Çanakkale, Balıkesir, Manisa, Aydın, Muğla, Denizli, İçel

14:10 17%

1995 SEÇİMİ TÜRKİYE

	SİYASİ PARTİLER								
İller/İl Grupları	DSP	DYP	CHP	ANAP	MHP	RP	Bağımsız	HADEP	TOPLAM OY %'Sİ
1) "Trakya", İzmir, Diğer Batı İlleri	27,1	18,8	14,9	14,6	10,2	8,4	2,4	7,5	15,2
2) "Ege", "Orta Karadeniz"	15,7	22,5	14,8	15,1	15,9	9,2	2,1	5,5	14,9
3) "Karadeniz"	3,3	2,5	2,5	7,0	2,8	4,0	0,2	1,0	3,8
4) "İç Ege", "Doğu Marmara"	9,6	8,0	5,8	8,8	7,1	10,0	1,0	2,8	8,3
5) Ankara, Antalya, Hatay	8,7	9,8	19,4	10,9	14,6	9,6	3,9	6,5	11,1
6) İstanbul, Gaziantep	20,6	13,6	18,0	18,3	8,9	18,6	4,4	15,6	16,8
7) "İç" ve "Doğu Anadolu"	5,9	10,9	11,1	12,3	21,4	23,7	11,0	8,0	14,0
8) Adana, İçel, Mardin	6,4	5,7	5,7	5,6	10,6	4,3	4,9	12,7	6,2
9) "Doğu-Güneydoğu"	2,1	5,5	6,7	4,2	6,6	7,5	50,7	10,2	5,8
10) Ağrı, Bitlis	0,1	0,6	0,2	0,8	0,6	1,0	8,9	2,7	0,7
11) Diyarbakır, Hakkari, Siirt, Van	0,5	2,1	0,9	2,3	1,4	3,6	10,6	27,5	3,1
TOPLAM	**14,88**	**19,49**	**10,88**	**19,97**	**8,31**	**21,75**	**0,49**	**4,23**	**100**

İL GRUPLARI	BİLEŞİM
"Trakya", Diğer Batı İlleri	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Bursa, Zonguldak, Eskişehir
"Ege", "Orta Karadeniz"	Afyon, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Çanakkale, Denizli, Isparta, Burdur, Manisa, Muğla, Amasya, Kastamonu, Sinop, Artvin
"Karadeniz"	Giresun, Ordu, Rize, Trabzon
"İç Ege", "Doğu Marmara"	Uşak, Kütahya, Kocaeli, Sakarya, Bolu, Samsun
"İç ve Doğu Anadolu"	Bingöl, Çankırı, Elazığ, Erzurum, Gümüşhane, Kayseri, Kırşehir, Konya, Malatya, Kahramanmaraş, Nevşehir, Niğde, Sivas, Yozgat
"Doğu-Güneydoğu"	Adıyaman, Çorum, Erzincan, Tunceli, Kars, Muş, Tokat, Şanlıurfa

14:10 17%

1999 SEÇİMİ TÜRKİYE

	SİYASİ PARTİLER								
İller/İl Grupları	DSP	MHP	CHP	ANAP	DYP	FP	HADEP	Bağımsız	TOPLAM OY %'Sİ
1) "Trakya", İzmir, Diğer Batı İlleri	22,9	9,4	13,0	15,4	13,4	5,8	7,1	0,2	13,4
2) "Doğu Marmara", "Karadeniz"	17,3	17,0	11,9	19,8	19,7	20,0	5,3	1,5	17,1
3) "Orta-Doğu" ve "Güney İlleri"	14,5	21,6	22,9	14,8	15,9	15,8	6,6	3,4	16,5
4) İstanbul	21,5	9,1	17,6	19,5	7,5	22,2	13,7	1,3	16,3
5) "İç Ege", "Akdeniz"	15,7	18,5	16,2	14,1	18,2	6,6	13,8	1,5	14,7
6) "İç Anadolu", "Doğu Anadolu"	5,0	18,2	10,8	7,0	12,9	18,2	5,6	0,5	11,4
7) Kars, Hakkari, Şanlıurfa	0,8	1,2	2,0	2,5	3,8	2,5	9,6	0,0	2,3
8) Bitlis	0,1	0,2	0,1	0,5	0,4	0,4	0,9	2,4	0,3
9) "Güneydoğu", Afyon	1,6	4,1	4,2	3,8	5,0	5,4	12,2	77,2	4,9
10) Diyarbakır, Siirt, Van	0,6	0,8	1,5	2,6	3,2	3,0	25,2	11,8	3,0
TOPLAM	23,32	18,90	9,15	13,90	12,62	16,20	5,00	0,91	100

İL GRUPLARI	BİLEŞİM
"Trakya", "Diğer Batı İlleri"	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir, Zonguldak, Eskişehir
"Doğu Marmara", "Karadeniz"	Bursa, Kocaeli, Samsun, Sakarya, Trabzon, Ordu, Kütahya, Bolu, Sivas, Giresun, Rize, Burdur, Sinop, Bilecik, Artvin
Orta-Doğu ve Güney İlleri	Ankara, Hatay, Gaziantep, Çanakkale, Kastamonu, Isparta, Amasya, Uşak, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Çankırı, Gümüşhane, Erzincan
"İç Ege" ve "Akdeniz"	Adana, İçel, Antalya, Manisa, Aydın, Denizli, Muğla
"İç ve Doğu Anadolu"	Tokat, Çorum, Yozgat, Konya, Kayseri, Kahramanmaraş, Erzurum, Adıyaman
"Güneydoğu"	Malatya, Elazığ, Mardin, Ağrı, Muş, Bingöl, Tunceli

14:10 17%

2002 SEÇİMİ TÜRKİYE

	SİYASİ PARTİLER										
İller/İl Grupları	Bağımsız	DEHAP	SP	ANAP	DYP	DSP	MHP	AKP	CHP	GP	TOPLAM OY %'Sİ
1) "Güneydoğu"	16,6	29,4	3,7	4,9	3,0	3,2	1,2	2,1	1,4	0,9	4,0
2) "Doğu-Güneydoğu"	46,0	16,3	7,7	5,6	4,7	2,7	3,8	2,8	2,3	0,9	4,5
3) Gümüşhane, Bingöl, Hatay	12,7	2,0	2,9	2,2	2,2	3,2	3,2	2,1	2,6	1,5	2,4
4) Adana, İçel, Tunceli	1,0	8,3	3,1	5,6	6,1	5,6	10,8	3,9	6,4	5,6	5,7
5) İstanbul	1,0	14,9	25,4	15,1	6,5	15,9	10,5	18,3	20,8	19,1	16,6
6) "İç Anadolu", "Doğu Anadolu"	14,9	10,7	25,6	14,9	15,1	13,4	18,5	25,6	12,2	10,4	18,2
7) Rize	0,0	0,0	0,9	2,9	0,4	0,4	0,2	0,7	0,2	0,1	0,5
9) Ankara, "Orta Anadolu 1"	0,5	3,5	5,0	5,9	6,4	7,5	10,8	11,1	13,0	7,7	9,6
10) "İç Ege", "Orta Anadolu 2", "Karadeniz"	3,9	5,0	18,1	25,2	31,0	26,5	22,9	22,9	18,9	21,3	21,5
1010) "Trakya", İzmir, "İç Ege"	3,6	9,9	7,5	17,8	24,6	22,7	18,0	10,4	22,3	32,6	17,0
TOPLAM	**1,05**	**6,55**	**2,63**	**5,41**	**10,06**	**1,28**	**8,81**	**36,13**	**20,43**	**7,64**	**100**

İL GRUPLARI	BİLEŞİM
"Güneydoğu"	Diyarbakır, Siirt, Van, Mardin
"Doğu-Güneydoğu"	Şanlıurfa, Ağrı, Kars, Bitlis, Elazığ, Hakkari, Muş
"İç-Doğu Anadolu"	Adıyaman, Bolu, Çankırı, Erzurum, Gaziantep, Giresun, Kayseri, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Kahramanmaraş, Sivas, Tokat
"Orta Anadolu 1"	Amasya, Çorum, Erzincan, Kırşehir
"İç Ege", "Orta Anadolu 2", "İç Karadeniz"	Afyon, Artvin, Balıkesir, Bilecik, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, Isparta, Kastamonu, Nevşehir, Ordu, Samsun, Sinop, Trabzon, Uşak, Yozgat, Zonguldak, Niğde
"Trakya", "İç Ege"	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Sakarya, Antalya, Muğla, Aydın, Manisa

14:10 17%

2007 SEÇİMİ TÜRKİYE

	SİYASİ PARTİLER							
İller/İl Grupları	Bağımsız	AKP	SP	DP	CHP	MHP	GP	TOPLAM OY %'Sİ
1) "Güneydoğu 1"	34,6	4,3	2,1	4,2	1,0	0,7	0,8	4,7
2) "Doğu-Güneydoğu"	13,9	3,8	2,2	2,6	1,4	1,7	0,5	3,4
3) İstanbul, Sivas, Gaziantep, Malatya, Bingöl, Adıyaman	25,9	22,5	25,3	11,5	27,0	15,2	21,0	21,9
4) Antalya, Elazığ	1,2	2,7	2,7	7,5	0,3	3,8	0,1	2,5
5) Adana, İçel, Artvin	7,8	5,9	4,6	7,6	9,3	14,6	7,5	8,1
6) "İç Doğu", "Orta Karadeniz", "Doğu Marmara"	7,0	37,4	35,4	25,9	21,5	32,1	16,9	25,9
7) Kocaeli, Sakarya, Zonguldak	1,8	5,2	13,7	6,9	4,7	3,9	9,6	5,1
8) İzmir, "Trakya"	4,8	5,0	3,6	9,5	15,3	7,9	23,9	8,3
9) "İç Ege", Diğer İller	3,0	13,1	10,5	24,3	19,6	20,3	19,8	15,7
TOPLAM	**5,77**	**48,32**	**2,36**	**5,59**	**19,77**	**15,12**	**3,06**	**100**

İL GRUPLARI	BİLEŞİM
"Güneydoğu 1"	Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Van
"Doğu-Güneydoğu"	Ağrı, Bitlis, Kars, Rize, Tunceli, Şanlıurfa
"İç Doğu", "Orta Karadeniz", "D. Marmara"	Bursa, Kütahya, Ankara, Afyon, Bolu, Çankırı, Çorum, Samsun, Giresun, Ordu, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum, Kayseri, Kırşehir, Konya, Kahramanmaraş, Nevşehir, Niğde, Tokat, Yozgat
"Trakya"	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ
"İç Ege" ve Diğer İller	Aydın, Burdur, Denizli, Isparta, Manisa, Çanakkale, Balıkesir, Bilecik, Eskişehir, Muğla, Uşak, Amasya, Sinop, Kastamonu, Hatay

A
A
A

14:10 17%

2009 SEÇİMİ TÜRKİYE

	SİYASİ PARTİLER									
İller/İl Grupları	DTP	Bağımsız	SP	DP	AKP	BBP	DSP	MHP	CHP	TOPLAM OY %'Sİ
1) Yedi "Güneydoğu" İli ve Ağrı	56,8	35,2	9,8	9,3	6,4	3,9	2,4	0,9	0,7	7,3
2) Adana, İçel, Bingöl, Bitlis, Kars	13,0	14,8	4,4	5,8	5,3	3,2	6,8	11,3	5,6	6,8
3) İstanbul, İzmir	18,0	4,7	25,9	9,3	22,8	16,4	21,9	11,7	37,8	23,7
4) "Karadeniz", "İç Anadolu" ve Diğer İller	7,1	21,5	39,9	31,9	32,0	24,1	22,9	29,2	22,2	27,7
5) "İç Doğu"	1,0	10,5	8,0	8,9	10,8	14,9	5,8	13,5	3,9	8,8
6) "Trakya", "İç Ege"	3,5	8,5	6,1	28,9	11,8	9,2	18,6	18,3	18,9	14,5
7) Sivas	0,0	0,8	1,1	0,1	0,8	15,8	0,5	0,6	0,5	1,8
8) Eskişehir	0,0	0,4	0,5	1,0	1,1	1,0	13,8	0,9	0,5	1,2
9) Ordu	0,0	1,7	0,8	0,6	1,2	1,8	5,2	1,2	0,6	1,0
10) Bilecik, Niğde	0,0	0,5	0,6	1,2	0,8	2,1	0,4	1,2	0,7	0,8
11) Ankara	0,6	1,6	3,0	3,1	7,1	7,7	1,7	11,2	8,7	1,3
TOPLAM	**5,8**	**0,4**	**5,3**	**3,8**	**39,7**	**2,3**	**2,8**	**16,3**	**23,6**	**100**

İL GRUPLARI	BİLEŞİM
Yedi "Güneydoğu" İli	Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Van
"Karadeniz", "İç Anadolu" ve Diğer İller	Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, Bolu, Sinop, Trabzon, Rize, Giresun, Artvin, Bursa, Manisa, Kütahya, Uşak, Konya, Kırşehir, Malatya, Gümüşhane, Tunceli, Elazığ, Adıyaman, Gaziantep, Burdur, Amasya, Çorum
"İç Doğu"	Afyon, Çankırı, Erzurum, Kastamonu, Kayseri, Kahramanmaraş, Nevşehir, Samsun, Yozgat
"Trakya", "İç Ege" ve Diğer İller	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Aydın, Balıkesir, Çanakkale, Denizli, Muğla, Isparta, Hatay

KAYNAKÇA

Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye,* (İstanbul, 1309-1312).

Ağaoğlu, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları,* (İstanbul, 1949).

Ahmad, Feroz, *The Making of Modern Turkey,* (Londra: Routledge, 1993).

----, *The Turkish Experiment in Democracy, 1950–1975*, (Londra: C. Hurst for the Royal Institute of International Affairs, 1977).

----, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908–1914*, (Oxford: Clarendon Press, 1969)

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, (İstanbul, 1309), I-XII.

----, *Maruzat*, (İstanbul, 1980).

AK Parti'nin İddianameye Cevabı, (Ankara: Elips Kitap, Mayıs 2008).

Akdoğan, Yalçın, *Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2004).

----, *Muhafazakâr Demokrasi*, (Ankara: Ak Parti Yayınları, 2003).

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, 8. Baskı, (İstanbul, 2009).

----, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, (İstanbul, 1983).

Alkan, Mehmet Ö. (ed.), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri, 1839–1924*, (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000).

Armstrong, H. C., *Grey Wolf Mustafa Kemal: An Intimate Study of a Dictator*, (Londra, 1935).

Atâ, *Tarih-i Atâ*, (İstanbul, 1874-1876), I-V.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, 2 cilt, (Ankara, 1927).

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, (İstanbul, 1951).

Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, 4 cilt, (İstanbul 1974).

----, *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968).

Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989).

----, *İkinci Adam*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1991).

----, *Suyu Arayan Adam*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1967).

----, *Tek Adam: Mustafa Kemal*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963-1965).

Ayıntabî Mehmed Âsım, *Tarih-i Âsım*, (İstanbul, 1867), I-II.

Baron Von Der Goltz, *La Défaile de la Jeune Turquie*, (Paris, 1913).

Bay, Austin, *Atatürk: Lessons in Leadership From the Greatest General of the Ottoman Empire*, (Palgrave MacMillan, 2011).

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, 8 cilt (İstanbul, 1967-1972).

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, (Ankara, 1952), I-VI.

----, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, (İstanbul, 1942).

Berkes, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey*, (Montreal: McGill University Press, 1964).

Bila, Fikret, *Sivil Darbe Girişimi ve Ankara'da Irak Savaşları*, (Ankara: Ümit Yayıncılık, 2003).

Birand, Mehmet Ali, *Emret Komutanım*, (İstanbul: Milliyet, 1986).

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908–1985*, (İstanbul [?]: Gerçek, 1988).

Bozdoğan, Sibel ve Reşat Kasaba (ed.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, (Seattle: University of Washington Press, 1997).

Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, (İstanbul, 1953).

Çağatay, Soner, *Secularism and Foreign Policy in Turkey: New Elections, Troubling Trends*, (Washington DC: Washington Institute for Near East Policy, Policy Focus No: 67, 2007).

Çakır, Ruşen ve Fehmi Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşümün Öyküsü*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2001).

Çakır, Ruşen, *Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1990).

Çakır, Ruşen, İrfan Bozan ve Balkan Talu, *İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler*, (İstanbul: TESEV Yayınları, Kasım 2004).

Çarkoğlu, Ali ve Ersin Kalaycıoğlu, *Seçim 2007: Devam eden Eğilimler mi? Yoksa Yeni Başlangıçlar mı?* (İstanbul: Açık Toplum Enstitüsü–Sabancı Üniversitesi, 2007).

----, *Turkish Democracy Today, Elections, Protest and Stability in an Islamic Society*, (Londra ve New York: I. B. Tauris, 2007).

Dağı, İhsan, *Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*, (Ankara: İmge Yayınevi, 1998).

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, (İstanbul, 1963), I-IV.

Davison, Roderic H., *Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876*, (Princeton: Princeton

University Press, 1963).

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2009).

Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994).

Deringil, Selim, *Turkish Foreign Policy during the Second World War: An "Active" Neutrality*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

Devereux, Robert, *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament*, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1963).

Dodd, C. H., *The Crisis of Turkish Democracy*, (Beverly, UK: Eothen, 1983).

Dursunoğlu, Cevat, *Milli Mücadelede Erzurum*, (Ankara, 1946).

Düstûr (İlk Tertip), (İstanbul, 1289), I-IV.

Huges, Edel, *Turkey's Accession to the European Union*, (New York: Routledge 2011).

Engelhardt, E., *La Turquie et la Tanzimat au Histoire des Reformes dans l'Empire Ottoman depuis 1826 jusqu'a nos jours*, (Paris, 1882-1884), I-II.

Erdoğan, Recep Tayyip, *Ak Parti 1. Olağan Kongresi, Genel Başkan Recep Tayyip Erdoğan'ın Konuşması*, 13 Ekim 2003, Ankara (Ankara: Ak Parti Yayınları, 2003).

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi 5 cilt*, (İstanbul, 1939-43).

Findley, Carter V., *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porle 1878-1922*, (Princeton, 1979).

----, *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*. (Princeton: Princeton University Press, 1989).

----, *Modern Türkiye Tarihi 1789-2007*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011).

Frey, Frederick W., *The Turkish Political Elite*, (Cambridge, MA: MIT Press, 1965).

Fuller, Graham E., *The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim World* (Washington DC: United States Institute of Peace Press, 2008).

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000).

Göçek, Fatma Müge, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization*

and Social Change, (New York: Oxford University Press, 1996).

Gökalp, Ziya, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, (İstanbul 1918).

Gökbilgin, Tayyip, *Milli Mücadele Başlarken*, 2. Cilt, (Ankara, 1959-1965).

Güvenç, Bozkurt, *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1993).

Güvenç, Murat-Kirmanoğlu, Hasan, *Türkiye Seçim Atlası, 1950-2009*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009).

Hale, William, *Turkey, the US and Iraq*, (Londra: Saqi Books, London Middle East Institute, 2007).

----, *Turkish Politics and the Military*, (Londra ve New York: Routledge, 1994).

----, *Turkist Foreign Policy, 1774-2000*, (Londra ve Portland: OR, Frank Cass, 2000).

----, *The Political and Economic Development of Modern Turkey*, (New York: St. Martin's, 1981).

Hale, William ve Özbudun, Ergun, *Islamism, Democracy and Liberalism-The Case of the AKP*, (Londra ve New York: Routledge, 2010).

Hanioğlu, M. Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, (Princeton: Princeton University Press, 2008).

----, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902–1908*, (New York: Oxford University Press, 2001).

----, *The Young Turks in Opposition*, (New York: Oxford University Press, 1995).

Harris, G. S., *The Troubled Alliance: The United States and Turkey: Their Problems in Historical Perspective, 1945-1971*, (Stanford, 1972).

Heper, Metin, *The State Tradition in Turkey*, (Walkington: Eothen, 1985).

Huntington, Samuel P., *The Clash of Civilisations and the Re-making of World Order*, (New York: Touchstone, 1997).

İbn'ül Emin Mahmut Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, (İstanbul, 1940).

İlter, Süleyman Kâni, *Boğazlar Meselesi*, (İstanbul, 1936).

İnalcık, Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, (Ankara, 1964), XXVIII/112, 603-622.

----, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, (Ankara, 1943).

----, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Belleten*, (Ankara, 1964), XXVIII/128, 623-690.

Jaeschke, G., *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Ankara, 1971).

----, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, (Ankara, 1972).

Kahraman, Hasan Bülent, *Türk Sağı ve AKP*, (İstanbul: Agora, 2007).

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 2 cilt, (Ankara, 1966-1968).

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, (İstanbul, 1960).

Karal, Enver Ziya, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu*, (İstanbul, 1938).

Karal, Enver Ziya, "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", *Belleten*, (Ankara, 1964), XXVIII/112, 581-601.

----, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri, 1879-1856*, (Ankara, 1970).

----, *Selim III'ün Hattı Hümayunları: Nizam-ı Cedit 1789–1807*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988).

Karpat, Kemal H., *Ottoman Population, 1830–1914: Demographic and Social Characteristics*, (Madison: University of Wisconsin Press, 1985).

----, *The "Gecekondu": Rural Migration and Urbanization*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1976).

----, *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*, (New York: Oxford University Press, 2001).

----, *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2008).

----, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009).

----, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009).

----, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010).

----, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010).

----, *Türk Dış Politikası Tarihi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012).

----, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Temeller*, (İstanbul: Timaş

Yayınları, 2010).

----, *Türk Siyasi Tarihi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011).

----, *Ottoman Past and Today's Turkey*, (Leiden, 2000).

Kasaba, Reşat (ed.), "Turkey in the Modern World", *The Cambridge History of Turkey*. 4. Cilt, (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, (Ankara, 1954).

Özalp, Kazım, *Milli Mücadele, 1919-1922, (The National Struggle, 1919-1922)*, 2 Cilt, (Ankara, 1971-1972).

Kırımlı, Hakan, *National Movements and National Identity Among the Crimean Tatars (1905–1916)*, (Leiden: Brill, 1996).

Kili, Suna ve A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri, Senedi İttifaktan Günümüze*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985).

Kinross, Lord, *Atatürk: A Biography of Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey*, (New York ve Londra, 1965).

Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996).

Kongar, Emre, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985).

Kuran, Ahmed Bedevi, *İnkılab Tarihimiz ve Jön Türkler*, (İstanbul, 1945).

Kütükoğlu, M. S., *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri* [1838-1850], (İstanbul, 1976).

Landau, Jacob M. (ed.), *Atatürk and the Modernization of Turkey*, (Boulder, CO: Westview Press, 1984).

Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, 2. baskı, (Oxford: Oxford University Press, 1975).

Lütfi, Ahmed, *Tarih-i Lütfi*, 8 Cilt (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1290–1328/1873–1910).

Goloğlu, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi*, 5. Cilt, (Ankara, 1968-1971).

Mango, Andrew, *Atatürk*, (Londra: John Murray, 1999).

Mardin, Şerif, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, (Princeton: Princeton University Press, 1962).

McCarthy, Justin, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821–1922*, (Princeton: Darwin, 1995).

----, *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, (New York: New York University Press, 1983).

Meray, Seha L., *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar Belgeler*, (Ankara, 1969).

Metiner, Mehmet, *Yemyeşil Şeriat, Bembeyaz Demokrasi*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2004).

Mumcu, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, (Ankara, 1974).

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012).

Özbudun, Ergun, *The Role of the Military in Recent Turkish Politics*, (Cambridge, MA: Harward University Center for International Affairs, 1966).

Özbudun, Ergun, *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation*, (Boulder, CO ve Londra, Lynne Rienner, 2000).

Özdalga, Elisabeth (ed.), *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, (Londra: Routledge Curzon, 2005).

Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005).

----, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

Parla, Taha, "Atatürk'ün Nutuk'u", Cilt 1, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991).

----, "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri", Cilt 2, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991).

----, "Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u", Cilt 3, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992).

----, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp, 1876–1924*, (Leiden: Brill, 1985).

----, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Editörler: Füsun Üstel ve Sabir Yücesoy, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989).

Pope, Nicole ve Pope, Hugh (2000), *Turkey Unveiled: A History of Modern Turkey*, (Woodstock, NY: Overlook Press).

Quataert, Donald, *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

Roy, Olivier, tr. Carol Volk, *The Failure of Political Islam*, (Londra ve New York: I. B. Tauris, 1994).

Rubin, Barry ve Metin Heper (ed.), *Political Parties in Turkey*, (Londra ve Portland: OR, Frank Cass, 2002).

Sabis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım*: *İstiklal Harbi*, (İstanbul, 1951).

Sayarı, Sabri ve Yılmaz Esmer (ed.), *Politics, Parties, and Elections in Turkey*, (Boulder, CO: Lynne Rienner, 2002).

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, 2 Cilt, (İstanbul: Kastaş Yayınları, 2010).

Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw, "History of the Ottoman Empire and Modern Turkey", Cilt 2, *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1977).

Shaw, Stanford J., *Between Old and New, The Ottoman Empire Under Sultan Selim III 1789-1807*, (Cambridge, 1977).

Shaw, Stanford ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, (Cambridge, 1977).

Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Ankara, 1974).

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmaları*, (Ankara, 1965).

Söylemezoğlu, Galip Kemal, *Başımıza Gelenler*, (İstanbul, 1939).

Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, (1919-1938).

----, *Rumeli'den Göçler*, (Ankara, 1968-1970).

Tanör, Bülent, *Türkiye'de Kongre İktidarları, 1918–1920*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998).

Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 1923–1950*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1986).

Toprak, Binnaz, *Islam and Political Development in Turkey*, (Leiden: E. J. Brill, 1981).

Toprak, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1982).

Toynbee, Arnold, *Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, (İstanbul, 1971).

Tukin, C., *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, (İstanbul, 1947).

Tunaya, Tarık Z., *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*, (İstanbul, 1996).

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması, 1923–1931*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1981).

Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, (Ankara, 1949).

----, *Mondoros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, (Ankara, 1948).

Ubicini, Urquhart, *La Turquie Actuelle*, (Paris, 1855).

Urquhart, David, *Turkey and its Resources*, (Londra, 1833).

Us, Hakkı Tarık, Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, (İstanbul 1954).

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", *Belleten*, (Ankara, 1956), XX/77, 103-174.

----, "Ali Suavi ve Çırağan Vakası", *Belleten*, (Ankara, 1944), VIII/29, 71-118.

----, "Beşinci Murad'ın Tedavisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar", *Belleten*, (Ankara, 1946), X/35, 317-367.

----, "Çerkes Hasan Vakası", *Belleten*, (Ankara, 1945), IX/33, 89-133.

----, "II. Sultan Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", *Belleten*, (Ankara. 1946), X/40, 705-748.

----, "Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe", *Belleten*, (Ankara, 1942), VI/23-24, 253-261.

----, *Midhat Paşa ve Taif Mahkumları*, (İstanbul, 1950).

----, *Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ve Alemdar Mustafa Paşa* (Ankara, 1942).

----, "Sultan Abdülaziz Vakasına Dair Vakanüvis Lutfi Efendi'nin Bir Risalesi", *Belleten*, (Ankara, 1943), VII/28, 349-373.

----, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri Aziz Bey Komitesi", *Belleten*, (Ankara, 1944), VIII/30, 245-328.

Ülman, Haluk, *Türk Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939-1947*, (Ankara, 1961).

Ünsaldı, Levent, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008).

Üstel, Füsun, *Türk Ocakları (1912–1931): İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997).

Volkan, Vamık D. ve Norman Itzkowitz, *The Immortal Atatürk: A Psychobiography*, (Chicago: University of Chicago Press, 1984).

Yeğen, Mesut, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999).

Yorga, *Osmanlı Tarihi, 1774-1912*, V cilt, (çev.: Bekir Sıtkı Baykal), (Ankara, 1948).

Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, (Ankara, 1977).

Zürcher, Erik J., *Turkey: A Modern History*, 3. Baskı, (Londra: I. B. Tauris, 2004).

1 Tablolar, Hasan Kirmanoğlu ve Murat Güvenç, *Türkiye Seçim Atlası 1950-2009, Türkiye Siyasetinde Süreklilik ve Değişim*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009) kitabından alınmıştır.)